

KKTC EKONOMİ DURUM RAPORU

17

2017

KKTC EKONOMİ DURUM RAPORU

Hazırlayanlar

Bilal KENDİRCİ

Gökhan YAZGI

Raif KUTLUK

M. Yasin SAATÇİ

İ. Cemal DEMİRCİ

Bülent KOÇAK

Hayrettin YÜCEL

Eylem VAYVADA DERYA

Tuğba SİN

Hazal DENİZ

İbrahim DARBAZ

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	9
MAKROEKONOMİK GELİŞMELER	11
A. KÜRESEL EKONOMİK GELİŞMELER VE TÜRKİYE EKONOMİSİ	13
B. BÜYÜME.....	15
C. ENFLASYON.....	18
D. İSTİHDAM.....	21
E. DIŞ TİCARET	27
F. ÖDEMELER DENGESİ.....	37
G. BANKACILIK	39
H. GKRY EKONOMİSİ	47
Kaynakça	58
KAMU MALİYESİ	61
A. GENEL GÖRÜNÜM.....	63
B. BÜTÇE.....	64
C. BORÇLANMA	83
D. YEREL YÖNETİMLER.....	90
Kaynakça	113
SEKTÖREL ANALİZ	115
A. TURİZM SEKTÖRÜ	117
B. EĞİTİM SEKTÖRÜ.....	131
C. SANAYİ SEKTÖRÜ	139
D. TARIM SEKTÖRÜ.....	145
E. ENERJİ SEKTÖRÜ	151
F. SOSYAL GÜVENLİK SEKTÖRÜ.....	157
G. SAĞLIK SEKTÖRÜ.....	170
H. ULAŞTIRMA SEKTÖRÜ.....	176
Kaynakça	180
T.C. YARDIMLARI	183
Kaynakça	203

TABLolar**MAKROEKONOMİK GELİŞMELER**

TABLO 1: GSYİH REEL BÜYÜME HIZLARI (%)	14
TABLO 2: REEL BÜYÜME HIZLARI (2010-2017) (SABİT FİYATLARLA YÜZDE DEĞİŞİM)	16
TABLO 3: GSYİH'DEKİ SEKTÖREL GELİŞMELER (CARİ FİYATLARLA MİLYON TL)	16
TABLO 4: GSYİH'NİN SEKTÖREL DAĞILIMI (CARİ FİYATLARLA YÜZDE PAY)	17
TABLO 5: ANA MAL GRUPLARI 2017 ARTIŞI (%)	19
TABLO 6: KKTC TÜKETİCİ FİYATLARI ENDEKSİ ANA GRUP AĞIRLIKLARI (İZAFİ KİRA HARİÇ)	19
TABLO 7: TÜFE'DE KAPSANAN EN AĞIRLIKLIL 40 MAL VE HİZMETLER	20
TABLO 8: İSTİHDAM VERİLERİ	22
TABLO 9: İŞGÜCÜNE DÂHİL OLMAYAN NÜFUS (%)	23
TABLO 10: İSTİHDAM ORANLARI (%)	24
TABLO 11: İSTİHDAMIN SEKTÖR ALT GRUPLARINA DAĞILIMI	25
TABLO 12: İŞSİZLİK ORANLARI (%)	25
TABLO 13: GENÇ NÜFUS (15-24 YAŞ GRUBU) İŞSİZLİK ORANI (%)	26
TABLO 14: BAŞLICA İTHAL VE İHRAÇ ÜRÜNLERİ (\$)	29
TABLO 15: YILLAR İTİBARIYLA KKTC'NİN ÜLKE GRUPLARINA GÖRE İHRACATI	31
TABLO 16: KKTC'NİN ÜLKE GRUPLARINA GÖRE İTHALATI	32
TABLO 17: DÖRTLÜ GTİP OLARAK KKTC'NİN TÜRKİYE'YE EN ÇOK İHRAÇ ETTİĞİ ÜRÜNLER (1000 \$)	33
TABLO 18: DÖRTLÜ GTİP OLARAK KKTC'NİN TÜRKİYE'DEN EN ÇOK İTHAL ETTİĞİ ÜRÜNLER (1000 \$)	34
TABLO 19: ÖDEMELER DENGESİ (MİLYON \$)	37
TABLO 20: BANKACILIK SEKTÖRÜ KONSOLİDE BİLANÇOSU (MİLYON TL)	40
TABLO 21: BANKACILIK SEKTÖRÜ AKTİF/PASİF DAĞILIMI (%)	40
TABLO 22: KREDİLERİN DAĞILIMI	41
TABLO 23: MEVDUATIN TÜRLERİNE GÖRE GELİŞİMİ	43
TABLO 24: ÖZKAYNAKLARIN GELİŞİMİ	44
TABLO 25: BANKA SAYISINDAKİ GELİŞMELER	44
TABLO 26: ŞUBE SAYISININ GELİŞİMİ	44
TABLO 27: PERSONEL SAYISI	45
TABLO 28: BANKACILIK SEKTÖRÜ RASYOLARI	46

KAMU MALİYESİ

TABLO-1 BÜTÇE GERÇEKLEŞMELERİ (2010-2018)	64
TABLO-2 BÜTÇE BÜYÜKLÜKLERİ (2008-2017)	66
TABLO 3: 2012-2017 DÖNEMİ GİDER BÜTÇESİNİN ORANSAL DAĞILIMI	70
TABLO 4: CARİ TRANSFERLERİN GELİŞİMİ (BİN TL)	73
TABLO 5: 2017 YILINDA YAPILAN MAAŞ VE MAAŞ BENZERİ ÖDEMELER	74
TABLO 6: MAL VE HİZMET ALIM DETAY AĞIRLIK DAĞILIMI	75
TABLO 7: FONKSİYONEL SINIFLANDIRMAYA GÖRE BÜTÇE GİDERLERİ (MİLYON TL)	76
TABLO 8: BÜTÇE GELİRLERİ (2010-2017)	78
TABLO 9: YEREL GELİRLER (2012-2017)	79
TABLO 10: KAMU BORÇ STOKU	85
TABLO 11: DEVLET KEFALETLİ KREDİLER (MİLYON TL/DOLAR)	86
TABLO 12: ALACAKLILARA GÖRE KAMU BORÇ STOKU (MİLYON TL/DOLAR)	86
TABLO 13: FAİZ ORANINA GÖRE KAMU BORÇ DAĞILIMI (MİLYON TL/DOLAR)	88
TABLO 14: 2011 NÜFUS SAYIM SONUÇLARININ BELEDİYELERE GÖRE DAĞILIMI	91
TABLO 15: YERLEŞİM YERİNE GÖRE KONUT VE İÇİNDE YAŞAYAN HANE HALKI SAYISI	92
TABLO 16: BELEDİYELERE GÖRE GELİR DAĞILIMI 2017	94
TABLO 17: BELEDİYELER ÖZKAYNAK GELİRLERİ DAĞILIMI (2017)	95
TABLO 18: BELEDİYELERİN İÇME SUYU GELİRLERİ	96
TABLO 19: BELEDİYELER DEVLET KATKI PAYI DAĞILIMI	98
TABLO 20: GELİRLERİN GİDERLERİ KARŞILAMA ORANI	99
TABLO 21: BELEDİYE BÜTÇE YATIRIM GİDERLERİ VE 108. MADDE İLE BELİRLENEN YASAL SINIR (2017)	100
TABLO 22: BELEDİYE BÜTÇE GİDERLERİ (2017)	101

TABLO 23: PERSONEL GİDERLERİNİN BÜTÇE İÇERİSİNDEKİ PAYI (2017)	102
TABLO 24: ÖZKAYNAK GELİRLERİ VE DEVLET KATKISININ PERSONEL GİDERLERİNİ KARŞILAMA ORANI	104
TABLO 25: PERSONEL DURUMU (2017)	105
TABLO 26: BELEDİYELERİN BANKALARA BORÇLARI (2017)	106
TABLO 27: BELEDİYELERİN ALTYAPI YARDIMLARINA KATKI PROJESİ 2017 YILI HARCAMA DAĞILIMI	108

SEKTÖREL ANALİZ

TABLO 1: TURİZM SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN PERSONEL SAYISI	125
TABLO 2: 2003-2017 ÖĞRENCİ SAYILARI	137
TABLO 3: GELDİĞİ ÜLKELERE GÖRE ÖĞRENCİ DAĞILIMI (%)	138
TABLO 4: TARIM SEKTÖRÜNÜN KKTC EKONOMİSİNDEKİ YERİ	146
TABLO 5: KKTC'DE ÜRETİLEN ÖNEMLİ TARIM ÜRÜNLERİ	147
TABLO 6: TARIMSAL DESTEK BÜTÇESİNDE OLUŞAN AÇIKLAR	147
TABLO 7: 2016 YILI YAPILAN DESTEKLEME ÖDEMELERİ (TL)	147
TABLO 8: 2017 YILI TİCARETE KONU OLAN ÖNEMLİ TARIM ÜRÜNLERİ	149
TABLO 9: YEŞİL HAT TÜZÜĞÜ KAPSAMINDA YAPILAN İHRACAT DEĞERLERİ (TL)	150
TABLO 10: YILLAR İTİBARIYLA AKTİF SİGORTALI KİŞİ SAYISI	158
TABLO 11: YILLAR İTİBARIYLA PASİF SİGORTALI KİŞİ SAYISI	159
TABLO 12: YILLAR İTİBARIYLA AKTİF-PASİF SİGORTALI ORANI	159
TABLO 13: SOSYAL SİGORTA PRİM ORANLARI (%)	160
TABLO 14: KKTC SOSYAL GÜVENLİK DENGESİ (BİN TL)	161
TABLO 15: YILLAR İTİBARIYLA SOSYAL SİGORTALAR DAİRESİ GELİR VE GİDER DURUMU (BİN TL)	161
TABLO 16: SOSYAL SİGORTALAR DAİRESİ 2017 AFFI İSTATİSTİK BİLGİLERİ	163
TABLO 17: DÜNYA ÜLKELERİ VE KKTC EMEKLİLİK YAŞLARI	163
TABLO 18: KKTC DOĞUŞTAKİ YAŞAM ÜMİDİ (YIL)	164
TABLO 19: ÇALIŞMA İZİNLİLER İLE VATANDAŞLARIN AKTİF SİGORTALI DAĞILIM SAYILARI	165
TABLO 20: YILLAR İTİBARIYLA SOSYAL YARDIM ALANLARIN SAYILARI VE ÖDEME TUTARLARI (BİN TL)	167
TABLO 21: 2008-2017 DÖNEMİ SOSYAL YARDIM ALANLARIN SAYISI VE ÖDEME TUTARINDAKİ YÜZDE DEĞİŞİMİ	168
TABLO 22: SOSYAL HİZMET VE YARDIMLARDAN FAYDALANANLARIN ÜLKE NÜFUSUNA ORANI VE YILLIK DEĞİŞİMİ	168
TABLO 23: 2008-2016 DÖNEMİ SAĞLIK GÖSTERGELERİ	174
TABLO 24: YILLAR İTİBARIYLA HEMŞİRE SAYISI DEĞİŞİMİ	175
TABLO 25: ERCAN HAVAALANI 2017 YILI İSTATİSTİKLERİ	176
TABLO 26: ERCAN HAVALİMANININ GELİŞTİRİLMESİ PROJESİNİN 2017 YILI SONU İTİBARIYLA GERÇEKLEŞME DURUMLARI	176
TABLO 27: 2017 YILI KKTC LİMAN HAREKETLERİ	177
TABLO 28: GEOMETRİK STANDARTLARA GÖRE KKTC KARAYOLU AĞI (KM)	177
TABLO 29: T.C. LEFKOŞA BÜYÜKELÇİLİĞİ KALKINMA VE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ OFİSİ İLE YÜRÜTÜLEN YOL YAPIM VE BAKIM PROJELERİNDEN 2017 YILINDA TAMAMLANANLAR	178

T.C. YARDIMLARI

TABLO 1: KKTC'YE YAPILAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ YARDIMLARININ GELİŞİMİ (CARİ FİYATLARLA)	194
TABLO 2: KKTC'YE YAPILAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ YARDIMLARININ GELİŞİMİ (\$)	194
TABLO 3: TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NCE 2017 YILINDA KUZAY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ'NE YAPILAN YARDIMLAR (KEŞİN HESAP)	195
TABLO 4: ANKARA KAYNAKLI PROJELER	196
TABLO 5: LEFKOŞA KAYNAKLI PROJELER	197
TABLO 6: REEL SEKTÖR ANKARA KAYNAKLI PROJELER	200
TABLO 7: REEL SEKTÖR LEFKOŞA KAYNAKLI PROJELER	201

GRAFİKLER**MAKROEKONOMİK GELİŞMELER**

GRAFİK 1: GSYİH REEL BÜYÜME HIZLARI	13
GRAFİK 2: GSYİH BÜYÜME HIZLARI	14
GRAFİK 3: GSYİH BÜYÜME HIZI (%)	15
GRAFİK 4: KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSYİH (\$)	18
GRAFİK 5: ENFLASYON (TÜFE, YÜZDE)	18
GRAFİK 6: İŞGÜCÜNE KATILIM VE İŞSİZLİK ORANLARI (%)	23
GRAFİK 7: ÇALIŞMA İZNİ İLE ÇALIŞANLAR (T.C. VE 3. ÜLKE VATANDAŞLARI) İLE İŞSİZ SAYISI	27
GRAFİK 8: YILLAR İTİBARIYLA KKTC DIŞ TİCARET VERİLERİ (MİLYON \$)	27
GRAFİK 9: İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)	28
GRAFİK 10: YEŞİL HAT TÜZÜĞÜ KAPSAMINDA İHRACAT (MİLYON EURO)	37
GRAFİK 11: BANKACILIK SEKTÖRÜ AKTİF BÜYÜKLÜĞÜ (MİLYON TL)	39
GRAFİK 12: KREDİ BÜYÜKLÜKLERİ	42
GRAFİK 13: KREDİ VADE YAPISI	42
GRAFİK 14: MEVDUATIN VADE YAPISI (%)	43
GRAFİK 15: BANKA GRUPLARINA GÖRE SEKTÖR AKTİFİNDEKİ PAYLARI (%)	45
GRAFİK 16: BANKA GRUPLARINA GÖRE TAKİPTEKİ ALACAKLARIN DAĞILIMI (%)	46
GRAFİK 17: BÜYÜME (%)	47
GRAFİK 18: GAYRİ SAFİ YURT İÇİ HASILA (MİLYON EURO)	48
GRAFİK 19: KİŞİ BAŞINA GAYRİ SAFİ YURT İÇİ HASILA (MİLYON EURO)	49
GRAFİK 20: ENFLASYON	49
GRAFİK 21: İŞSİZLİK ORANI (%)	50
GRAFİK 22: DIŞ TİCARET	50
GRAFİK 23: BÜTÇE	51
GRAFİK 24: BÜTÇE AÇIĞININ GSYİH'YE ORANI (%)	52
GRAFİK 25: PERSONEL GİDERLERİ VE SOSYAL TRANSFERLER (MİLYON EURO)	52
GRAFİK 26: BÜTÇE VE KDV GELİRLERİ (MİLYON EURO)	53
GRAFİK 27: KAMU BORCUNUN GSYİH'YE ORANI (%)	53

KAMU MALİYESİ

GRAFİK 1: YEREL GELİRLERİN YEREL GİDERLERİ KARŞILAMA ORANI (%)	63
GRAFİK 2: BÜTÇE DENGESİNİN GELİŞİMİ (2007-2017)	67
GRAFİK 3: 2017 YILI BÜTÇESİNİN ALT KALEMLER İTİBARIYLA GÖRÜNÜMÜ	69
GRAFİK 4: HARCAMA KALEMLERİNİN GELİŞİMİ (2012-2017)	69
GRAFİK 5: PERSONEL HARCAMASI (2007-2017)	70
GRAFİK 6: CARİ TRANSFERLERİN DAĞILIMI (2017)	71
GRAFİK 7: CARİ TRANSFERLERİN GELİŞİMİ (2012-2017)	72
GRAFİK 8: MAAŞ VE MAAŞ BENZERİ ÖDEMELERİN YEREL GELİRLERE ORANI	75
GRAFİK 9: FONKSİYONEL SINIFLANDIRMAYA GÖRE BÜTÇE GİDERLERİ (BİN TL)	76
GRAFİK 10: BÜTÇE GİDERLERİNİN FONKSİYONEL DEĞİŞİMİ 2007-2017 (%)	77
GRAFİK 11- GELİR VERGİSİ TAHSİLÂTİNİN AÇILIMI (MİLYON TL) (2012-2017)	80
GRAFİK 12- KURUMLAR VERGİSİ TAHSİLÂTİNİN DAĞILIMI (MİLYON TL) (2012-2017)	81
GRAFİK 13- KDV TAHSİLÂTİNİN AÇILIMI (MİLYON TL) (2012-2017)	81
GRAFİK 14- FİF TAHSİLÂTİNİN AÇILIMI (MİLYON TL) (2012-2017)	82
GRAFİK 15: T.C. YARDIMLARININ GELİŞİMİ (MİLYON TL & MİLYON \$)	82
GRAFİK 16: KAMU BORÇ STOKU GELİŞİMİ	83
GRAFİK 17: KAMU BORÇ STOKU DÖVİZ KOMPOZİSYONU (%)	84
GRAFİK 18: KAMU BORÇ STOKU KREDİTÖR YAPISI / GSYİH (%)	84
GRAFİK 19: 2007 VE 2017 GENEL YÖNETİM BORÇ STOKU / GSYİH FARKI, ÜLKE KARŞILAŞTIRMASI	89
GRAFİK 20: GENEL YÖNETİM BORÇ STOKU / GSYİH, ÜLKE KARŞILAŞTIRMASI	89
GRAFİK 21: İLÇE BELEDİYELER PERSONEL SAYISI	105
GRAFİK 22: BELEDİYELERİN ALTYAPI YATIRIMLARINA KATKI PROJESİ ÖDENEĞİ	108

SEKTÖREL ANALİZ

GRAFİK 1: ULUSLARARASI TURİST SAYILARI (MİLYON KİŞİ)	117
GRAFİK 2: ULUSLARARASI TURİZM GELİRLERİ (MİLYON DOLAR)	118
GRAFİK 3: 2017 YILI DÜNYA TURİZM İSTATİSTİKLERİ – ULUSLARARASI SIRALAMALAR.....	118
GRAFİK 4: TURİZM SEKTÖRÜNÜN GSYİH'DEKİ PAYI (%)	120
GRAFİK 5: YILLAR İTİBARIYLA ELDE EDİLEN NET TURİZM GELİRİ (MİLYON DOLAR)	120
GRAFİK 6: NET TURİZM GELİRLERİNİN DIŞ TİCARET AÇIĞINI KARŞILAMA ORANI (%).....	121
GRAFİK 7: TOPLAM YOLCU SAYILARI.....	121
GRAFİK 8: AYLARA GÖRE YOLCU SAYILARI	122
GRAFİK 9: TÜRKİYE'DEN GELEN YOLCULARIN VE DİĞER YABANCILARIN AYLARA GÖRE DAĞILIMI.....	123
GRAFİK 10: MİLLİYETLERE GÖRE KKTC'YE GELEN DİĞER YABANCILAR – 2017 (İLK 10)	123
GRAFİK 11: YILLAR İTİBARIYLA KONAKLAMA SAYILARI	124
GRAFİK 12: TÜRK TURİSTLERİN VE DİĞER YABANCILARIN GECELEME SAYILARI	124
GRAFİK 13: KEİ OFİSİNCE KKTC TURİZM SEKTÖRÜNE TAHSİS EDİLEN ÖDENEKLER VE HARCANMA DURUMLARI (2007 – 2017).....	127
GRAFİK 14: 2017 YILI TURİZM SEKTÖRÜNE AYRILAN ÖDENEKLER VE HARCAMA ORANLARI.....	127
GRAFİK 15: DEVLET VE ÖZEL OKULLARDAKİ ÖĞRENCİ SAYILARI (2008-2018)	131
GRAFİK 16: ÖĞRETMEN BAŞINA DÜŞEN ÖĞRENCİ SAYISI.....	132
GRAFİK 17: ÖZEL OKULLARIN ÖĞRENCİ ORANI (%)	133
GRAFİK 18: KEİ OFİSİ YARDIMLARI	134
GRAFİK 19: KKTC YÜKSEKÖĞRETİM ÖĞRENCİ SAYISINDAKİ GELİŞİM	136
GRAFİK 20: REEL BÜYÜME HIZLARI (%)	139
GRAFİK 21: SANAYİ SEKTÖRÜNÜN GSYİH İÇİNDEKİ YERİ (MİLYON TL)	140
GRAFİK 22: İMALAT SANAYİNDE ÇALIŞANLAR VE TOPLAM ÇALIŞANLAR İÇİNDEKİ PAYI (%).....	140
GRAFİK 23: KKTC SANAYİ ODASINA KAYITLI FİRMALAR VE SEKTÖREL DAĞILIMLARI 2017	141
GRAFİK 24: REEL SEKTÖR VE ALTYAPI PROJELERİ BÜTÇE GERÇEKLEŞMELERİ - 2017	143
GRAFİK 25: KEİ OFİSİ'NCE SANAYİ VE TİCARET SEKTÖRÜNE TAHSİS EDİLEN BÜTÇE VE HARCANMA MİKTARI (2017)	143
GRAFİK 26: KALİTE BELGESİ, FUAR, PAZARLAMA VE NAVLUN HİBE DESTEK PROGRAMI (2009–2017).....	144
GRAFİK 27: TARIM SEKTÖRÜNÜN GSYİH İÇERİSİNDEKİ PAYI (CARİ FİYATLARLA %) VE İSTİHDAMDAKİ PAYI (%) (2006-2017)	145
GRAFİK 28: YILLAR BAZINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARAFINDAN KKTC TARIM SEKTÖRÜNE AYRILAN ÖDENEK VE HARCAMA RAKAMLARI.....	148
GRAFİK 29: PETROL İTHAL EDİLEN ÜLKELER VE DEĞERLERİ (MİLYON DOLAR)	152
GRAFİK 30: YILLAR İTİBARIYLA ÜRETİM MİKTARLARI	153
GRAFİK 31: ÜRETİM DAĞILIM (%)	153
GRAFİK 32: ÜLKELERE GÖRE ORTA ÖLÇEK HANE HALKI 2017 YILI ELEKTRİK KWS SATIŞ FİYATI (EURO CENT).....	154
GRAFİK 33: İLETİM VE DAĞITIMDAKİ KAYIP ORANLARI (%)	155

T.C. YARDIMLARI

GRAFİK 1: T.C. YARDIMLARININ GELİŞİMİ (MİLYON TL & MİLYON DOLAR)	186
GRAFİK 2: T.C. YARDIMLARININ KKTC BÜTÇESİNE ORANI	186
GRAFİK 3: T.C. YARDIMLARININ BÜTÇE İÇİNDEKİ YERİ (%)	187
GRAFİK 4: T.C. YARDIMLARININ GSYİH'YE ORANI (%)	188
GRAFİK 5: T.C. YARDIMLARININ İÇERİSİNDE HİBE VE KREDİNİN GELİŞİMİ	188
GRAFİK 6: T.C. YARDIMLARININ İÇ DAĞILIMI (MİLYON TL).....	189
GRAFİK 7: T.C. YARDIMLARININ İÇ DAĞILIMI (%).....	189
GRAFİK 8: T.C. YARDIM KALEMLERİNİN GELİŞİMİ NOMİNAL (MİLYON TL)	190
GRAFİK 9: T.C. YARDIMLARININ GELİŞİMİ (MİLYON \$).....	190
GRAFİK 10: T.C. YARDIMLARININ İÇ DAĞILIMI (%).....	191
GRAFİK 11: ALTYAPI HARCAMALARI İLE REEL SEKTÖR DESTEKLERİNİN GELİŞİMİ (MİLYON TL).....	192

SUNUŞ

Türkiye ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti arasında 2016-2018 dönemine ait üç yıllık ekonomik programın imzalanmasının gecikmesi ve dolayısıyla uygulamasının da kısmen sekteye uğraması; hükümet değişikliği gibi nedenlerle, 2016 yılında Türkiye'den KKTC'ye sağlanan ekonomik ve mali kaynağın kullanım düzeyi arzulanan seviyenin altında kalırken, 2015 yılından itibaren bariz bir şekilde istikrar kazanmaya başladığı görülen bütçe disiplininin olumlu etkilerinin 2016 ve 2017 yıllarında da kamu maliyesinde sürmekte olduğunu memnuniyetle gördük. Diğer yandan, Kıbrıs müzakerelerinin 2017 Temmuz ayının başında İsviçre'deki son toplantısının bir sonuca ulaşmadan kapanmış olması, yılın ikinci yarısının iç politikada erken genel seçim tartışmaları içinde geçmesi ve 2017'nin son aylarının, ülkedeki altyapı ve yatırım çalışmaları için gereken ihale ve harcamaların kısıtlandığı seçim yasakları nedeniyle durgun geçmesi, bu yılın ekonomik performansını olumsuz etkileyen gelişmelerdi.

2009 yılına kadar herhangi bir somut plan ve hedef belirlenmeden, sadece mali destek sağlamak amacıyla yürütülmüş olan çalışmaların o yıldan itibaren KKTC ekonomik ve mali yönetimi ile birlikte belli stratejik hedefler ve planlı amaçlar gözetilerek, ekonomik kalkınmayı ve mali performansı analitik şekilde izlemeyi ve değerlendirmeyi sağlayacak somut faaliyetler ve ölçütler belirlenerek daha kapsamlı bir ortak çalışma haline dönüşmesinin en belirgin sonucunu son yıllarda mali disiplinde ve bütçe dengelerinde başarılı denilebilecek gelişmeler ile gördük.

Buna mukabil, boru hattı ile Türkiye'den temin edilen can suyunun Kuzey Kıbrıs'taki ana dağıtım ağının ve işletiminin gerektirdiği yap-işlet-devret modeli ihalelerin yapılamaması, can suyunun tarımda kullanılmasına ilişkin hazırlık çalışmalarının gecikmesi, kamu reformu, yerel yönetimler reformu, enerji yönetim reformu, sağlık ve eğitim gibi temel kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi gibi kararlı adımların atılamaması; yükseköğrenim alanının kendi akışına terk edilerek, yönetilebilir olmaktan çıkması 2017 yılının bilançosunun eksi hanesine yazılması gereken unsurlardır.

Kuzey Kıbrıs'ta ekonomik programlarda 2009'dan beri gündemde olan toplu taşımacılık projelerinin sadece sohbet düzeyinde kalması, deniz ulaşımı ve taşımacılığının yok denecek bir seviyede olması, yerel coğrafyanın ve iklimin hiç bir zorluk çıkarmamasına rağmen posta hizmetlerinin çalışmaması, yerleşim planlamalarının yapılmaması, KKTC halkını adam başına birer otomobil edinmek, bu araçları gün boyu akaryakıt tüketerek kullanmak gibi dışa bağımlı, cari açığı ciddi şekilde olumsuz etkileyen bir yaşama sürüklemektedir.

Kuzey Kıbrıs'ın topoğrafik yapısının çok zorlayıcı olmamasına rağmen, kullanılan taşıt araçlarının yüksek motor gücünde, çok yakıt tüketen, yedek parçaları pahalı olan marka ve modellerden seçilmesi ancak israf veya gereksiz itibar arayışları ile izah edilebilir. Hâlbuki güneş enerjisinden son derece verimli şekilde yararlanılabileceği tespit edilmiş olan Kıbrıs'ta bu temiz enerji kaynağı ile şarj edilebilen elektrik motorlu taşıt araçlarının kullanımına yönelme şeklinde çalışmalar yapılması halinde, ulaşım dışa bağımlılık azaltılabileceği gibi, ses ve hava kirliliğinin önlenmesi bakımından da faydalı bir adım atılmış olabilecektir. Hele güneş enerjisi ile çalıştırılabilen hafif raylı sistemlerin şimdiden planlanıp, kademeli olarak ulaşım hizmetine tahsis edilmesi geleceğe yönelik akıllı stratejilerden birini teşkil edecektir. Dünyada bu tür uygulamaların örnekleri mevcuttur.

KKTC'nin geleceğinde en önemli yapı taşlarından biri olacağı düşünülen bilişim ve yüksek teknoloji sektörünün ilk fidanlığı olarak tanımlayabileceğimiz Kalkanlı Teknoloji Vadisi projesinin temeli de 2017 yılında ODTÜ Kuzey Kıbrıs kampüsünde tahsis edilen yerinde atılmıştır. Geleceğin

bu bilim vahası, KKTC'deki üniversitelerden mezun olan başarılı IT ve bilişim öğrencileri ile onların çıkarım ve tasarımlarını üretebilecek yatırımcıların bir araya gelecekleri bir mekan olarak tasarlanmıştır. Buradan elde edilecek buluş ve inovasyonlar, KKTC'nin ulaştırma, tarım, enerji ve KOBİ projelerine hizmet edebileceği gibi, gümrük sınırı olmayan bu ilmi ve düşünsel zenginliklerin tüm dünyaya da hitap etmesi sağlanabilecektir.

T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi'nde görevli Uzman Müşavirlerimiz ve Uzmanlarımız ile Müşavirlerimiz tarafından hazırlanan bu ekonomik raporun hem KKTC'nin ekonomik ve mali yönetiminin yakın geçmişinin muhasebesinin yapıp, bundan belli ders ve ödevler çıkarılması, hem de geleceğe yönelik stratejik kararların ve uygulamaların ön değerlendirmelerinin yapılması bakımından kamuda ve reel sektörlerdeki karar vericilere yararlı olacağı inancındayım. Raporun hazırlanmasında emek ve katkısı olan herkese teşekkür eder, başarılı çalışmalarının devamını temenni ederim.

Derya KANBAY

Büyükelçi

MAKROEKONOMİK GELİŞMELER

A. KÜRESEL EKONOMİK GELİŞMELER VE TÜRKİYE EKONOMİSİ

2017 yılında dünya ekonomisinin büyümesi 2016 yılına göre %0,6 artarak %3,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu büyüme üzerinde; 2016 yılı ortasından itibaren ekonomik göstergelerde yaşanan iyileşme, gelişmiş ülkelerde artan büyüme, emtia fiyatlarındaki¹ ve tüketici fiyatlarındaki artış etkili olmuştur.

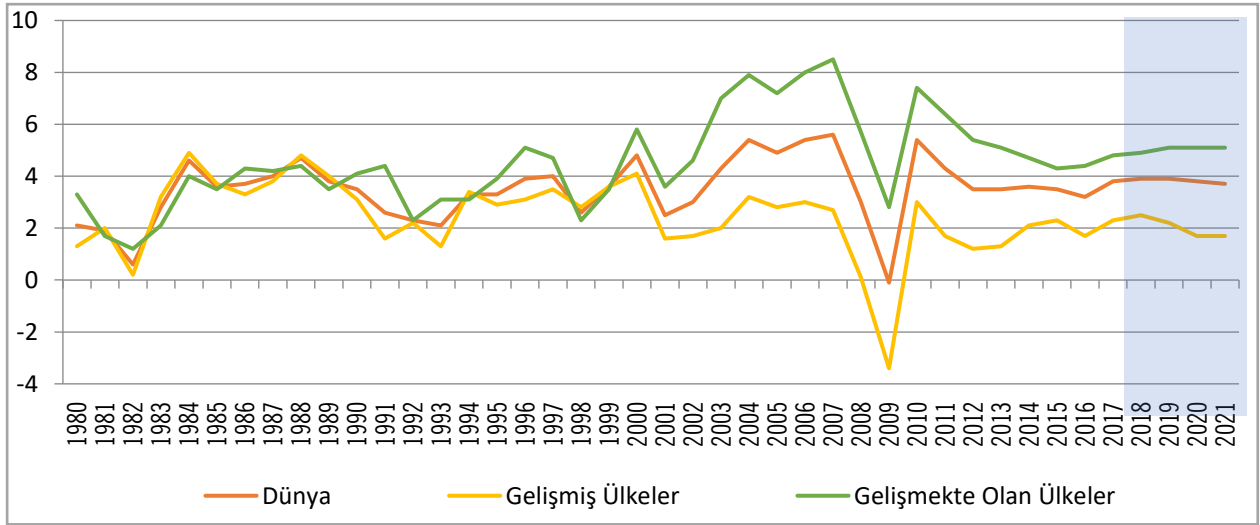
2016 yılında %2,3 büyüme gösteren dünya ticareti, ekonomik büyümede görülen olumlu gelişmelerin etkisiyle 2017 yılında %4,9 artış göstermiştir.

2017 yılında Amerika, Japonya ve Çin gibi dünya ekonomisinde önemli yere sahip ekonomiler beklenenden daha iyi bir performans göstermiştir. 2016 yılında %1,5 büyüyen Amerikan ekonomisi 2017 yılında %2,3 büyümüştür. Aynı şekilde Japonya ve Çin’de 2016 yılında sırasıyla %0,9 ve %6,7 büyüme gerçekleşmişken, 2017 yılında sırasıyla %1,7 ve 6,9 büyüme gerçekleşmiştir.

Gelişmiş ekonomilerin toplam büyümesi 2016 yılında %1,7 iken, 2017 yılında %2,3 olmuştur. Euro Bölgesi ise büyümesini %1,8’den %2,3’e çıkarmıştır. Gelişmiş ekonomiler içerisinde sadece İngiltere’nin büyüme oranında düşüş görülmüştür.

Gelişmekte olan ülkelerde ise 2016 yılına göre büyüme %0,4 artarak %4,8 olmuştur. Çin’in güçlü büyümesi devam etmektedir (%6,9). Hindistan’daki ekonomik aktiviteler ise yavaşlamaya başlamıştır (2016 yılında %7,1, 2017 yılında %6,7). Brezilya 2016 yılında %3,5 küçülmeden sıyrılarak 2017 yılında %1 büyümüştür. Yine önemli bir petrol ürünleri ihracatçısı olan Rusya 2016 yılında %0,2 küçülme yaşamış, ancak petrol fiyatlarındaki artışın etkisiyle 2017 yılında ülkede %1,5 büyüme gerçekleşmiş, ekonomisi de böylece düze çıkmaya başlamıştır.

GRAFİK 1: GSYİH REEL BÜYÜME HIZLARI

Kaynak: (IMF, 2018). Taralı alanlar tahmindir.

IMF’nin 2018 yılı Nisan ayında yayımladığı son tahminlere göre, küresel ekonominin 2018 ve 2019 yıllarında %3,9 büyümesi ve dünya ticaret hacmi artışının ise %5,1 olarak gerçekleşmesi öngörülmektedir.

2015 yılında Türkiye ekonomisi %6,1 büyümüştür. 2016 yılında yaşanan melun darbe girişiminin turizm ve yatırım ortamı üzerindeki olumsuz etkilerine rağmen bu büyüme rakamı beklentilerin (%2,2) üzerinde, %3,2 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında iç talepte ve dış talepte yaşanan

¹ 2016’da petrol fiyatlarında yüzde 15,7 azalma görülmüşken 2017 yılında yüzde 23,3 artış, diğer emtia fiyatlarında 2016 yılında yüzde 1,5 azalma 2017 yılında ise yüzde 6,8 büyüme görülmüştür.

canlanmanın ve turizm sektöründeki olumlu gelişmelerin etkisiyle büyüme %7,4 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin ihracatı 2017 yılında %10,2 artışla 157 milyar Dolar, ithalatı ise %18 artışla 233,8 milyar Dolar olmuştur. Böylece dış ticaret açığı bir önceki yıla göre %36,8 artarak 76,7 milyar Dolar olmuştur.

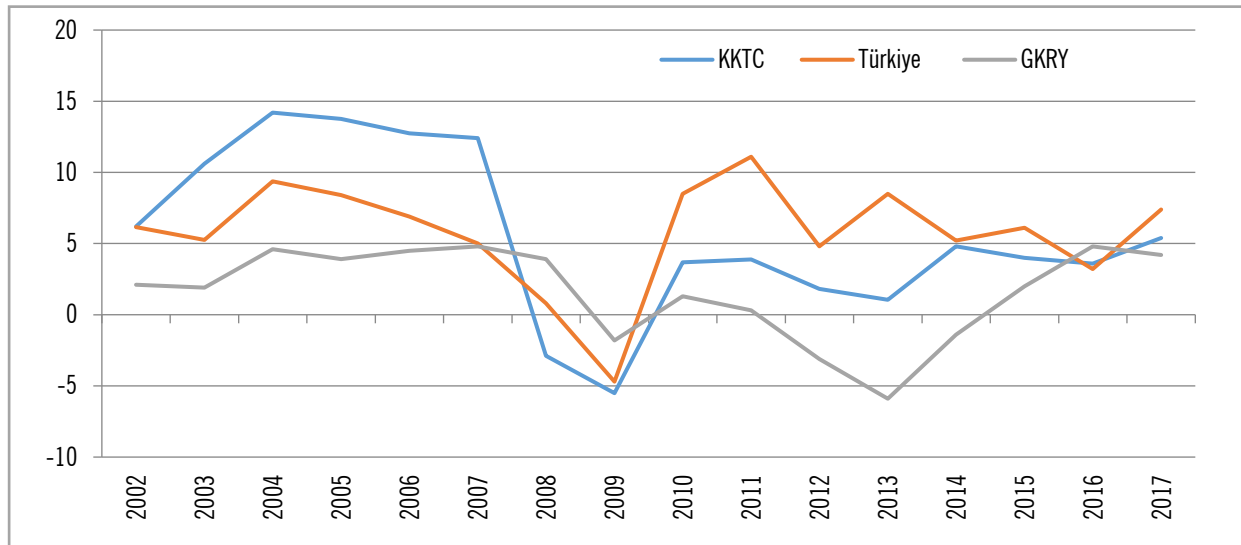
TABLO 1: GSYİH REEL BÜYÜME HIZLARI (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Dünya	5,6	3,0	-0,1	5,4	4,3	3,5	3,5	3,6	3,5	3,2	3,8
Gelişmiş Ekonomiler	2,7	0,1	-3,4	3,0	1,7	1,2	1,3	2,1	2,3	1,7	2,3
ABD	1,8	-0,3	-2,8	2,5	1,6	2,2	1,7	2,6	2,9	1,5	2,3
Japonya	1,7	-1,1	-5,4	4,2	-0,1	1,5	2,0	0,4	1,4	0,9	1,7
Euro Bölgesi	3,0	0,4	-4,5	2,1	1,6	-0,9	-0,2	1,3	2,1	1,8	2,3
Gelişmekte Olan Ekonomiler	8,5	5,7	2,8	7,4	6,4	5,4	5,1	4,7	4,3	4,4	4,8
Dünya Ticaret Hacmi	9,2	3,0	-10,6	12,6	6,8	2,8	3,5	3,4	2,6	2,2	4,9
Türkiye	5,0	0,8	-4,7	8,5	11,1	4,8	8,5	5,2	6,1	3,2	7,4
KKTC	12,4	-2,9	-5,5	3,7	3,9	1,8	1,1	4,8	4,0	3,6	5,4
GKRY	4,8	3,9	-1,8	1,3	0,3	-3,1	-5,9	-1,4	2,0	4,8	4,2

Kaynak: (IMF, 2018), (DPÖ, Gayri Safi Milli Hasıla , 2018).

GKRY ekonomisi 2014 yılında yaşadığı %1,4 oranındaki küçülmenin ardından 2015 yılında TROYKA ile uygulanan memorandumun başarılı şekilde uygulanmasının etkisi ile beklentileri aşarak %2, 2016 yılında %4,8 ve 2017 yılında %4,2 büyümüştür. Bununla birlikte, borç stokunun milli gelire oranının yüzde yüz civarında olması, finansal sistemdeki geri ödenmeyen borç sorunun devam etmesi ve özelleştirmelerde ilerleme sağlanamaması ekonomik kırılganlığın devam ettiğini göstermektedir. 2016 yılında memorandum sonlandırılmıştır. TROYKA'nın program sonrası izleme faaliyetleri ise devam etmektedir.

GRAFİK 2: GSYİH BÜYÜME HIZLARI

Kaynak: (DPÖ, Gayri Safi Milli Hasıla , 2018), (IMF, 2018).

B. BÜYÜME

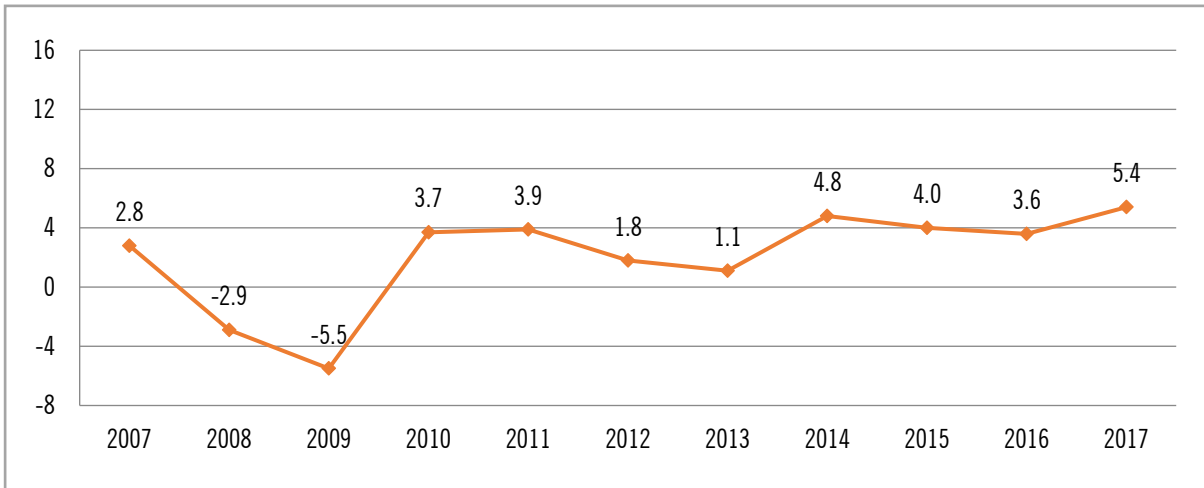
2000 ve 2001 yılları arasında yaşanan bankacılık krizinin etkisiyle küçülen KKTC ekonomisi, alınan tedbirlerin ve Annan Planı'nın yatırım ortamına olumlu katkısıyla 2003-2006 yılları arasında ortalama %13,3 büyüme ile rekor kırmıştır. Daha sonra yaşanan küresel finans krizi ve 2003-2006 döneminde yakalanan ivmenin yapısal sorunları çözmekten ziyade, kamu çalışanlarına reel ücret ve cari transfer harcamaları artışı için kullanılması nedeniyle 2007 yılından itibaren durağanlaşan ekonomi 2008 yılında %-2,9 ve 2009 yılında %-5,5 küçülmüştür.

Özellikle bütçe açıklarının sürdürülemez bir hal almasıyla, mali disiplin 2010 yılından itibaren uygulanan ekonomik programların temel önceliği haline gelmiştir. 2010-2012 yılları arasında uygulanan Kamunun Etkinliğinin ve Özel Sektörün Rekabet Gücünün Artırılması Programı, mali disiplin açısından önemli tedbirlerin alındığı bir program dönemi olmuş ve bu dönemde ekonomi ortalama %3,1 büyümüştür.

2013-2015 Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Programı süresince büyüme rakamları sırasıyla %1,1, %4,8 ve %4,0 olarak gerçekleşmiş ve dönemin büyüme ortalaması %3,3 olmuştur.

2016-2018 Yapısal Dönüşüm Programı döneminin başlangıç yılı olan 2016 ve 2017 yıllarında büyüme hedefi %5 iken, büyüme sırasıyla %3,6 ve %5,4 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 2016 yılında büyüme hedefi gerçekleşmezken, 2017 yılında hedefin üzerine çıkmıştır. 2016 ve 2017 yıllarını büyüme ortalaması %4,5 olmuş ve önceki iki program ortalamalarının üzerine çıkmıştır.

GRAFİK 3: GSYİH BÜYÜME HIZI (%)

Kaynak: (Devlet Planlama Örgütü, 2018).

Ekonominin büyümesinde en önemli etkenlerden biri de toplam kaynakların yatırıma dönüşme oranıdır. Kamu sektöründe veya özel sektörde sabit sermaye yatırımlarının gerçekleşmesi ekonomide mal ve hizmet üretiminde artışa neden olacağı varsayımından hareketle bu yatırımlar milli geliri artıracak ve ülkenin kalkınmasına katkı sağlayacaktır. Yapısal Dönüşüm Programı'nda, 2016 yılında kamu sabit yatırımlarının ve özel sabit yatırımlarının sırasıyla GSYİH'nin %3,5'i ve %15'i oranında olmak üzere toplam yatırımların %18,5'i olarak gerçekleşmesi hedeflenmiştir. Ancak, protokolün imzalanmasında yaşanan gecikmenin de etkisiyle kamu sabit sermayesinin yatırıma dönüşmesi %1,9 düzeyinde kalmıştır. Özel yatırımların GSYİH oranı ise %13,5 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, özellikle kamu yatırımları olmak üzere toplam yatırımlar hedeflenenin uzağında gerçekleşmiştir. 2017 yılı tahminleri de kamu yatırımları için %2, özel yatırımlar için 13,7 olarak tahmin edilmektedir (DPÖ, 2018-2020 Dönemi Orta Vadeli Program, 2018).

Kamu sabit yatırımları beklenenin altında gerçekleşmekle birlikte, diğer kamu harcamalarının önemli bir kısmı maaş ve maaş benzeri ödemelere gitmekte olup, bu harcamalar da büyüme üzerinde yeterince etkin olmamaktadır. Bu nedenle, Yapısal Dönüşüm Programı ve daha önceki programların temel hedeflerinden birisi, kamu yatırımları dışındaki kamu harcamalarının maaş ve maaş benzeri ödemeler yerine özel sektörü destekleyici ve kamu hizmetlerinin kalitesini artıracak harcamalara kanalize edilmesidir.

2017 yılı büyüme rakamının hedeflenenden daha iyi olması üzerinde; yatırımlarda meydana gelen artış, T.C. kaynaklarının tüm yıl boyunca kullanılması ve turizm ile yükseköğretimde yaşanan olumlu gelişmeler etkili olmuştur.

2017 yılı için GSYİH'deki sektörel gelişmelere baktığımızda kamu hizmetlerinde yaşanan daralma devam etmiş ve bu sektör dışında tüm sektörlerde büyüme sağlanmıştır. 2017 yılında büyümeyi sürükleyen sektörler %22,4 büyüme ile Turizm, %10,6 ile İnşaat, %6,9 ile Ulaştırma-Haberleşme sektörü olmuştur. Bir önceki yıla göre ithalat %14,2 artışa rağmen İthalat Vergilerinde %0,5 büyüme sağlanmıştır.

TABLO 2: REEL BÜYÜME HIZLARI (2010-2017) (SABİT FİYATLARLA YÜZDE DEĞİŞİM)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Tarım	10,0	10,8	3,7	-1,6	4,8	14,5	-7,3	4,9
Sanayi	-0,2	3,4	-0,7	1,7	8,5	19,5	7,3	4,4
İnşaat	3,8	3,3	-16,0	-0,3	-4,5	6,5	5,7	10,6
Ticaret	21,5	2,7	4,1	-0,4	10,1	-2,2	4,3	5,2
Turizm	4,2	23,3	14,7	8,7	2,6	4,2	6,5	22,4
Ulaştırma-Haberleşme	-20,0	-4,3	5,7	2,0	3,2	5,7	5,3	6,9
Mali Sektör	0,3	1,4	8,1	7,5	0,8	1,7	2,0	3,1
Konut	4,0	3,9	3,7	3,2	2,6	3,0	3,5	3,8
Serbest Meslek	-5,3	4,3	1,5	2,3	8,8	9,5	3,6	7,7
Kamu Hizmetleri	0,4	2,8	1,9	1,4	-0,1	0,1	-0,2	-0,8
İthalat Vergileri	18,6	3,9	8,9	-2,1	7,9	-9,6	9,0	0,5
GSYİH	3,7	3,9	1,8	1,1	4,8	4,0	3,6	5,4

Kaynak: (Devlet Planlama Örgütü, 2018).

Nominal milli gelir 2015 yılında 10.223 milyar TL ve 2016 yılında 11.601 milyar TL iken, 2017 yılında 14.545 milyar TL'ye ulaşmıştır.

Tarım sektörünün GSYİH'den aldığı pay azalmaya devam etmiş, 2016 yılında GSYİH'deki payı %5,6 iken 2017 yılında %4,5'e düşmüştür. Sanayi sektörünün payı 2015 ve 2016 yıllarında %9,2'den %9,7'e yükselmiştir.

TABLO 3: GSYİH'DEKİ SEKTÖREL GELİŞMELER (CARİ FİYATLARLA MİLYON TL)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Tarım	330	366	387	405	489	610	648	659
Sanayi	553	558	587	637	780	938	1.065	1413
İnşaat	312	408	336	371	370	481	512	836

Ticaret	598	722	794	853	1.090	1.096	1.270	1.618
Turizm	302	495	591	675	739	917	1.011	1.304
Ulaştırma-Haberleşme	525	553	643	711	788	897	965	1.157
Mali Sektör	404	473	506	580	637	719	887	1.007
Konut	221	274	306	358	399	456	535	656
Serbest Meslek	652	727	802	892	1.026	1.423	1.680	2.290
Kamu Hizmetleri	1.180	1.294	1.295	1.350	1.604	1.715	1.850	2.193
İthalat Vergileri	536	637	709	776	936	972	1.180	1.411
GSYİH	5.614	6.509	6.955	7.607	8.859	10.222	11.601	14.545

Kaynak: (Devlet Planlama Örgütü, 2018).

Kamu hizmetlerinin GSYİH içerisindeki payı 2010 yılında %21 iken, bu tarihten itibaren giderek azalmış (2014 yılı hariç) ve 2017 yılında %15,1 ile en düşük seviyesine inmiştir. 2017 yılında inşaat, ticaret, turizm ve serbest mesleğin payı artarken ulaştırma ve haberleşme, mali sektör, konut ve ithalat vergilerinin payı azalmıştır. 2017’de serbest meslek %15,7 ile GSYİH içerisinde en yüksek payı almıştır. Kamu hizmetleri ise %15,1 ile incelenen dönemde ilk defa ikinci sıraya yerleşmiştir.

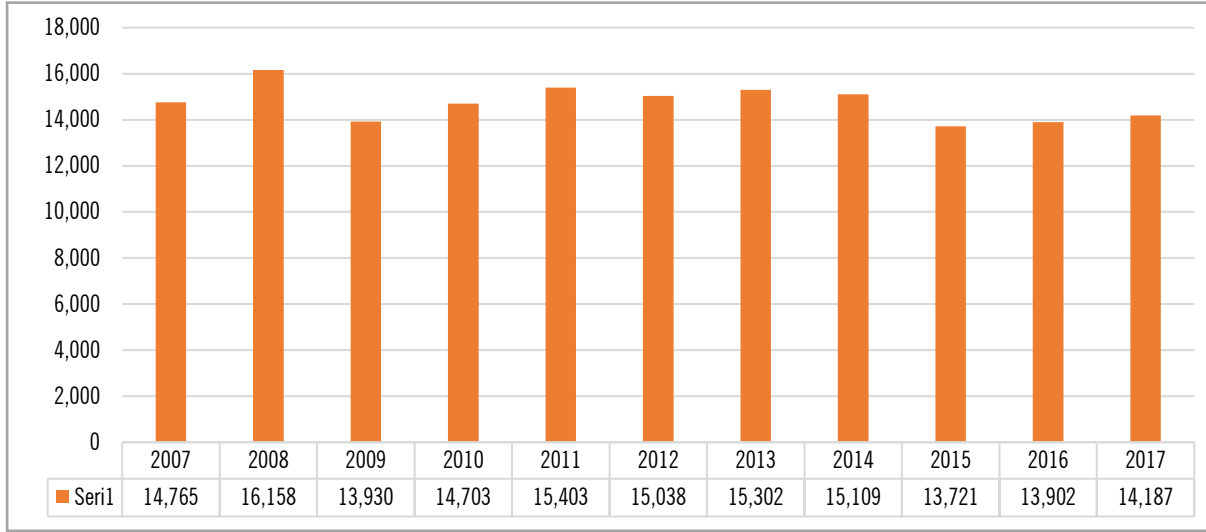
TABLO 4: GSYİH’NİN SEKTÖREL DAĞILIMI (CARİ FİYATLARLA YÜZDE PAY)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Tarım	5,9	5,6	5,6	5,3	5,5	6,0	5,6	4,5
Sanayi	9,8	8,6	8,4	8,4	8,8	9,2	9,2	9,7
İnşaat	5,6	6,3	4,8	4,9	4,2	4,7	4,4	5,8
Ticaret	10,7	11,1	11,4	11,2	12,3	10,7	10,9	11,1
Turizm	5,4	7,6	8,5	8,9	8,3	9,0	8,7	9,0
Ulaştırma-Haberleşme	9,4	8,5	9,3	9,4	8,9	8,8	8,3	8,0
Mali Sektör	7,2	7,2	7,3	7,6	7,2	7,0	7,7	6,9
Konut	3,9	4,2	4,4	4,7	4,5	4,4	4,6	4,5
Serbest Meslek	11,6	11,2	11,5	11,7	11,6	13,9	14,5	15,7
Kamu Hizmetleri	21,0	19,9	18,6	17,7	18,1	16,8	15,9	15,1
İthalat Vergileri	9,6	9,8	10,2	10,2	10,6	9,5	10,2	9,7
GSYİH	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: (Devlet Planlama Örgütü, 2018).

TL’nin Dolar karşısındaki değer kaybına rağmen %5,4’lük büyümenin etkisiyle 2016 yılında 13.902 Dolar olan kişi başına düşen milli gelir 2017 yılında 14.187 Dolara yükselmiştir.

GRAFİK 4: KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSYİH (\$)

Kaynak: (Devlet Planlama Örgütü, 2018).

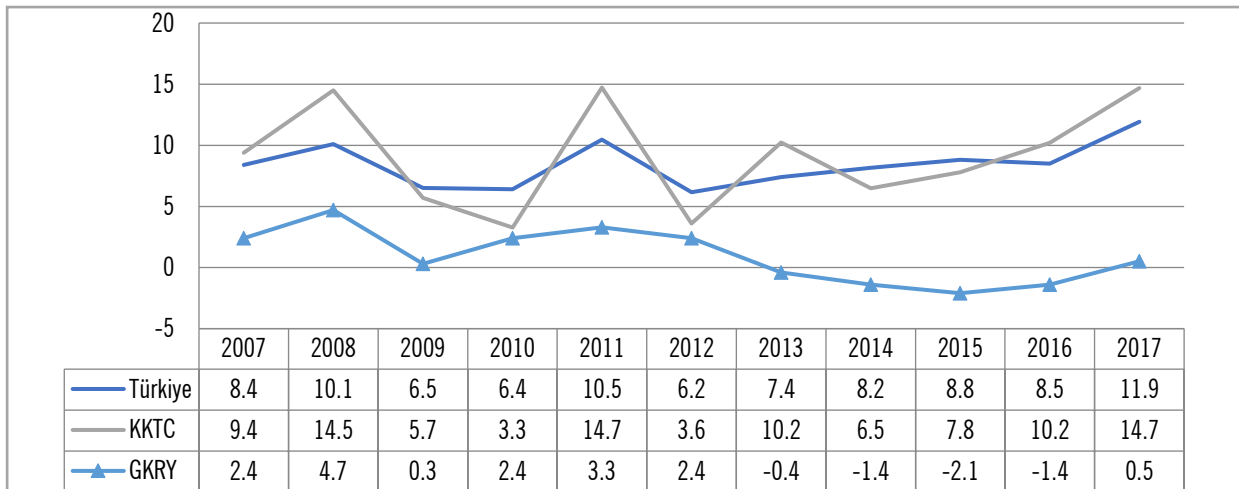
C. ENFLASYON

2015 yılında %7,8 seviyesinde gerçekleşen enflasyon oranı dövizde yaşanan artışın etkisiyle, 2016 yılında %10,2'ye, 2017 yılında ise %14,7'e yükselmiştir.

GKRY'de 2013 yılından itibaren gerileyen tüketici fiyatları, üretim ve talep koşullarında devam eden tıkanıklığın etkisiyle 2016 yılında enflasyonun % -1,4 oranına kadar gerilemesine yol açmıştır. 2017 yılında ise nispeten iyileşme başlamış ve %0,5 olarak gerçekleşmiştir. Enflasyon özellikle konut fiyatlarında ve küresel enerji fiyatlarında yaşananların etkisi ile %5,14 ile konut, su, elektrik ve gaz grubunda gerçekleşmiştir. Bunun dışındaki diğer mal ve hizmetler kategorilerinde deflasyon devam etmektedir (CYSTAT, Consumer Price Index, 2018).

Türkiye'de yaşanan enflasyon oranı KKTC'de olduğu gibi 2011 yılından itibaren tekrar çift hanelere ulaşarak 2017 yılında %11,9 olmuştur.

GRAFİK 5: ENFLASYON (TÜFE, YÜZDE)

Kaynak: (DPÖ, Tablo 4, 2017), (TUİK, Tüketici Fiyat Endeksi ve Değişim Oranı %, 2018), (CYSTAT, Consumer Price Index, 2018).

2017 yılında ana mal grupları bazında bakıldığında en yüksek artış %19,58 ile “Eğlence ve Kültür” mal grubu olurken, bunu %19,32 ile “Mobilya, Ev Aletleri ve Ev Bakım Hizmetleri” mal grubu, %18,52 ile “Eğitim” mal grubu ve %15,15 ile “Lokanta ve Oteller” mal grubunun izlediği

görülmektedir. Bunun yanında, endeks içerisinde küresel emtia fiyatlarına olan esnekliği daha yüksek olan “Konut, Su, Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlar” mal grubunda yaşanan %15,03'lük yükseliş de toplam enflasyon seviyesinde önemli bir belirleyici olmuştur (DPÖ, 2017 Aralık Ayı Sonuçları, 2018).

TABLO 5: ANA MAL GRUPLARI 2017 ARTIŞI (%)

01-Gıda ve Alkolsüz İçecekler	14.03
02-Alkollü İçecekler ve Tütün	11.03
03-Giyim ve Ayakkabı	7.96
04-Konut, Su, Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlar	15.03
05-Mobilya, Ev Aletleri ve Ev Bakım Hizmetleri	19.32
06-Sağlık	11.03
07-Ulaştırma	13.60
08-Haberleşme	10.68
09-Eğlence ve Kültür	19.58
10-Eğitim	18.52
11-Lokanta ve Oteller	15.15
12-Çeşitli Mal ve Hizmetler	10.57
TOPLAM	14.68

Her ülkenin; iklim, kültür, dini vb. nedenlerin etkisiyle kendine özgü harcama kapsamı bulunmaktadır. Bir ülkede, önemli olan bir harcama kalemi diğer ülkede önemli olmayabilir. Enflasyon hesaplamalarında kapsamdan ziyade yöntem farklılığının bulunmaması önemlidir (TUİK, Fiyat Endeksleri ve Enflasyon, 2008).

2017 yılında yapılan değişiklikle KKTC’de mal gruplarının ağırlıkları yeniden düzenlenmiştir. Yeni düzenleme ile Gıda ve Alkolsüz İçeceklerin ağırlığı %22,02’den %18,54’e düşerken, Ulaştırma %22,63’ten %15,84’e düşmüştür. Diğer dikkat çarpıcı değişiklikler ise Eğlence ve Kültür mal grubunun %4,04’ten %10,39’a, Eğitim mal grubunun %4,16’dan %8,15’e ve Lokanta ve Oteller mal grubunun %4,15’ten %7,02’e yükselmesidir.

Aynı kara parçasının paylaşıldığı GKRY ile aynı para biriminin kullanıldığı Türkiye’de ana mal grupları karşılaştırıldığında bütün mal gruplarının ağırlıkları birbirine yakın bir seyir izlerken, 2017’de yürürlüğe giren yeni dağılımla KKTC Eğlence ve Kültür ile Eğitim ana mal grubu her iki ülkeyle ayrılmaktadır.

TABLO 6: KKTC TÜKETİCİ FİYATLARI ENDEKSİ ANA GRUP AĞIRLIKLARI (İZAFİ KİRA HARİÇ)

ANA GRUPLAR	2008 Ağırlıklar	2015 Ağırlıklar	GKRY	T.C.
01-Gıda ve Alkolsüz İçecekler	22.02	18.54	19.06	21.77
02-Alkollü İçecekler ve Tütün	3.96	3.07	3.47	5.87
03-Giyim ve Ayakkabı	5.39	3.52	7.21	7.33
04-Konut, Su, Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlar	14.55	14.61	11.19	14.85
05-Mobilya, Ev Aletleri ve Ev Bakım Hizmetleri	6.36	5.67	6.44	7.72
06-Sağlık	4.15	3.84	6.37	2.63

07-Ulaştırma	22.63	15.84	15,24	16.31
08-Haberleşme	4.21	4.42	4.39	4.12
09-Eğlence ve Kültür	4.04	10.39	5.75	3.62
10-Eğitim	4.16	8.15	3.92	2.69
11-Lokanta ve Oteller	4.15	7.02	8.36	8.05
12-Çeşitli Mal ve Hizmetler	3.38	4.93	8.60	5.04
TOPLAM	100.00	100.00	100.00	100.00

Kaynak: (DPÖ, Metodoloji 2015).

Öte yandan, piyasadaki tüm mal ve hizmetlerin fiyatlarının izlenmesi imkânsız olduğu için hanehalklarının yaptıkları tüketim harcamaları içinde en fazla paya sahip Mal ve Hizmetler kapsama alınmaktadır. Aynı para birimini kullanan ve yaklaşık dış ticaretinin %70'inin gerçekleştiği T.C. ile enflasyon paralel bir seyir izlemekle birlikte, KKTC'nin ithalat bağımlılığı ve iç piyasada döviz ile yapılan ticari işlemlerin fazlalığı enflasyon üzerindeki döviz etkisinin daha fazla olmasına yol açmaktadır. 2017 yılında mal gruplarında yapılan değişiklik ve en ağırlıklı 40 ürün içerisinde dövizle tamamen duyarlı okul ücretleri, araç ve kültürel geziler gibi lüks tüketim sayılabilecek harcamaların yer alması, enflasyon üzerindeki döviz etkisini daha da çok artırmıştır. 2016 yılındaki mal grubu dağılımı kullanılsaydı 2017 yılında enflasyon oranı 14,7 olarak değil de 13,9 olarak gerçekleşecekti. Yani, yapılan bu değişikliklerin sonucunda 2017 yılı enflasyonu %0,8 daha fazla çıkmıştır.

TABLO 7: TÜFE'DE KAPSANAN EN AĞIRLIKLIL 40 MAL VE HİZMETLER

2008		2015
1	Gerçek Kira Ücreti	Benzin Kurşunsuz 95 Oktan
2	Benzin (Kurşunsuz, 95 Oktan)	Gerçek Kira Ücreti
3	Özel Üniversite Ücreti (T.C. Uyruklu Öğrenci)	Tatil Amaçlı Turlar (Yurt Dışı Bir Hafta ve Daha Fazla Süreli)
4	Otomobil (G MARKA-Benzinli)	Otel Ücreti (Yatak Ücreti) (Çift Kişi)
5	Ekmek Normal Ekmek	Elektrik Faturası (0-250 KWH)
6	Cep Telefonu Görüşme Ücreti (Fatura-A GSM OPERATÖRÜ)	Özel Üniversite Ücreti (T.C. Uyruklu Öğrenci)
7	Elektrik (251-500 KWH)	Cep Telefonu Görüşme Ücreti (Fatura-A GSM OPERATÖRÜ)
8	Su Faturası (Akarsu)	İkinci El Otomobil Hatchback Tipi - HB (Dört Kapılı) (Benzinli)
9	Elektrik (751+)	Elektrik Faturası (251-500 KWH)
10	Tavuk Temizlenmiş Bütün	Su Faturası (Belediye)
11	Otomobil (E MARKA-Benzinli)	Ekmek Normal Ekmek (Dilimli veya Bütün)
12	Otomobil (A MARKA-Benzinli)	Özel Üniversite Ücreti (Üçüncü Ülke Uyruklu Öğrenci)
13	LPG Gazı Tüp Ücreti 10 Kg'lık Tüp	Yurt Dışı Tur (Kültür Amaçlı-İtalya)
14	Otomobil (C MARKA-Benzinli)	Yurt Dışı Tur (Kültür Amaçlı-Fransa)
15	Otomobil (H MARKA-Benzinli)	Dizel (Eurodizel)
16	Dana Eti Kıyma	Otomobil (G MARKA-Benzinli)
17	Hellim	Özel İlköğretim Ücreti

18	Süt Uzun Ömürlü	Kuzu Eti Pirzola
19	Elektrik (501-750 KWH)	LPG Gazı Tüp Ücreti 10 Kg'lık Tüp (Ev Tüpü)
20	Otomobil (B MARKA-Benzinli)	Dana Eti Kıyma
21	Otomobil (D MARKA-Benzinli)	Hellim
22	Elektrik (0-250 KWH)	Özel Üniversite Ücreti (KKTC Uyraklı Öğrenci)
23	Fren Balatası Değişimi (Malzeme ve İşçilik Ücreti)	Araba için Full Servis
24	Plastik Boya (Badanacı ve Boyacı Ücreti - Malzeme ve İşçilik Ücreti)	Tavuk Temizlenmiş Bütün
25	Otomobil (I MARKA-Benzinli)	Oturma Odası Takımı Modern (1 Üçlü, 4 Tane Tek Koltuk)
26	Sigara (Yabancı) (E MARKA)	Süt Uzun Ömürlü
27	Kuzu Eti Pirzola	Kültürel Amaçlı Turlar (Yurt Dışı Bir Hafta ve Daha Fazla Süreli)
28	Benzin (Kursunsuz, 98 Oktan)	Hastane Ameliyat Ücreti (Özel Hastane, Tek Kişilik Özel Oda)
29	Cep Telefonu Görüşme Ücreti (Kontrollü-A GSM OPERATÖRÜ)	Cep Telefonu (Akıllı)
30	Uçak Ücreti (Ercan-İstanbul)	Özel Lise Ücreti
31	Yoğurt Kaymaklı (Plastik Kâse)	Elektrik Faturası (501-750 KWH)
32	Gündelikçi Ücreti	Su Damacana (Pet Şişe)
33	Su Damacana	Sigara (Yabancı) (I MARKA)
34	Döner Kebap	Özel Ortaokul Ücreti
35	Euro Mazot (Araçlarda Kullanılan)	Yoğurt Kaymaklı (Plastik Kâse)
36	Kazak/Bluz Yünlü (Kadın İçin)	Tavuk Dolma (Restoranda)
37	Çamaşır Deterjanı (Otomatik Makinalar İçin)	Gündelikçi Ücreti
38	Elma (Taze)	Balık Izgara (Restoranda)
39	Domates (Taze Sebze)	Sigara (Yabancı) (E MARKA)
40	Ayçiçek Yağı	Lastik Dış (Araç Yedek Parça)

Kaynak: (DPÖ, Tablo 4, 2018) , (DPÖ, Tablo 4, 2017)

D. İSTİHDAM

KKTC’de 2017 yılı itibarıyla çalışma çağındaki nüfus bir önceki yıla göre 5.029 kişi artarak 250.857 kişiye ulaşmıştır. Bu nüfus içerisinde işgücüne dâhil olmayanlar çıkarıldığında 128.451 kişi işgücünü oluşturmakta ve işgücüne katılım oranının yüzde %51,2’sine tekabül etmektedir.

İstihdam edilen sayısı 2016 yılında 118.387 kişi iken 2017 yılında 120.999 kişi olmuştur. 2017 yılında işgücünde artış sayısı 1.988 iken istihdamda artış 2.615 olmuş, dolayısıyla ekonominin yarattığı istihdam işgücü artışından fazla olmuştur.

Rum Kesimi’nde çalışan Kıbrıslı Türk sayısı 2010 yılında 1.923 kişi iken, ekonomik krizin etkisiyle sürekli bir azalışla 2017 yılında 356 kişiye düşmüştür.

TABLO 8: İSTİHDAM VERİLERİ²

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Çalışma Çağındaki Nüfus	213.795	215.721	214.981	221.646	231.424	239.634	245.828	250.857
İşgücü	106.117	107.514	105.713	106.796	112.469	121.854	126.463	128.451
İstihdam	93.498	97.103	96.539	97.867	103.149	112.811	118.387	120.999
Rum Kesimi'nde Çalışanlar	1.923	1.365	866	458	593	987	488	356
İşgücüne Katılım Oranı (%)	49,6	49,8	49,2	48,2	48,6	50,9	51,4	51,2
İstihdam Oranı (%)	43,7	45,0	44,9	44,2	44,6	47,1	48,2	48,2
İşsizlik Oranı (%)	11,9	9,7	8,7	8,4	8,3	7,4	6,4	5,8
Genç Nüfustaki İşsizlik Oranı (%)	24,8	23,1	24,0	23,0	20,3	19,6	17,0	18,7

Kaynak: (DPÖ, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2017).

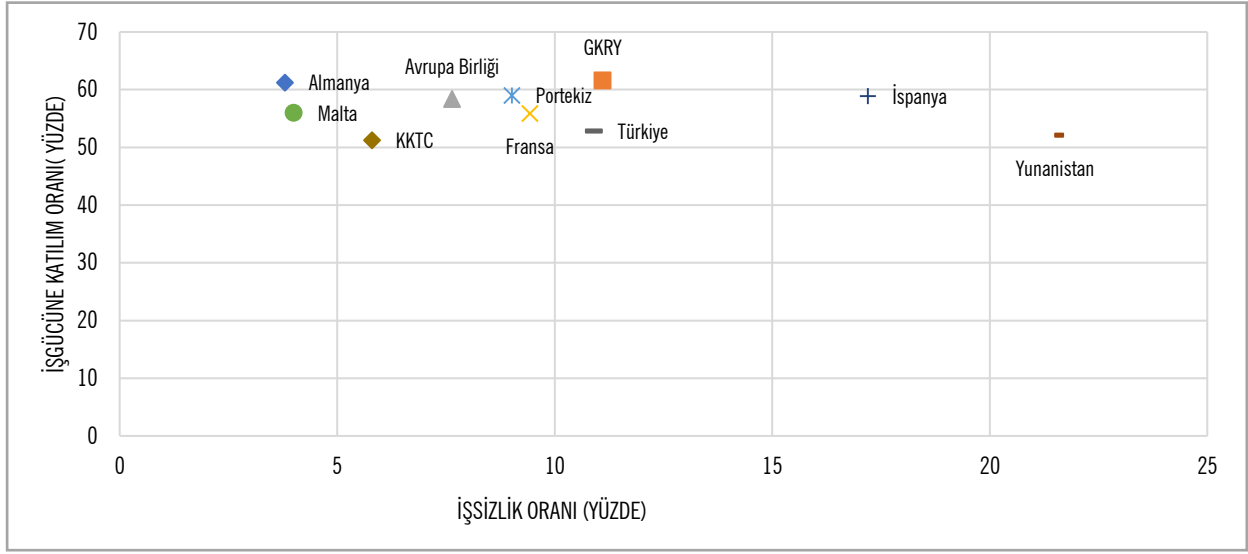
İşgücünün çalışma çağındaki nüfusa oranı işgücüne katılım oranını vermektedir. 2017 yılında işgücüne katılım oranı bir önceki yıla göre %0,2 azalarak %51,2'ye düşmüştür. Erkeklerin işgücüne katılım oranı 2016 yılında %62,5 iken 2017 yılında %62,4'e düşmüştür. Kadınlarda ise bu oran aynı yıllarda sırasıyla %39,5 ve %39 olmuştur.

Türkiye'de özellikle kadın işgücüne katılma oranında yakalanan ivme ile işgücüne katılım oranı 2017 yılında 2016'ya göre 0,8 puan artarak %52,8 seviyesine ulaşmıştır. Erkeklerde işgücüne katılma oranı 0,5 puanlık artışla %72,5, kadınlarda ise 1,1 puanlık artışla %33,6 olarak gerçekleşmiştir. İşsizlik oranı 2016 yılı seviyesinde kalmış ve %10,9 oranında gerçekleşmiştir. Bu oran erkeklerde %9,4 iken kadınlarda %14,1'dir (TUİK, İşgücü İstatistikleri, 2018).

GKRY'de ise işgücüne katılım oranı 2016 yılına göre 0,3 puan artarak %61,6 seviyesine ulaşmıştır. İşgücüne katılımda erkeklerin oranı bir önceki yıla göre 0,2 puan artışla %66,8 oranında, kadınlarda ise 0,4 artışla %56,8 oranında gerçekleşmiştir. İşsizlik oranı 2016 yılında %12,9 iken görece önemli gerileme kaydedilmiş ve 2017 yılında %11,0 olarak tespit edilmiştir. Bu oran erkeklerde 1,7 puan gerileyerek %10,9, kadınlarda ise 2,1 puan gerileyerek %11,2 olmuştur (CYSTAT, Labour, 2018).

²İş gücü genel nüfusun çalışmak isteyen ve çalışabilir durumda olan üretken kısmını ifade etmektedir. İşgücü ve işgücünün aktif nüfus içindeki oranını yansıtan işgücüne katılma oranı, bir ülkenin işgücü arzı potansiyelini ve üretim gücünü yansıtmaktadır. Emekli, çalışma yaşının altında bulunanlar, çalışma çağındaki olup eğitimine devam edenler, ev hanımları, piyasadaki ücret ve çalışma koşullarında iş bulamadığı için iş aramaktan vazgeçenler ise işgücüne dahil olmayan grup içinde yer almaktadır. İşgücüne katılma oranının yükselmesi, ekonomik faaliyette bulunanların artması anlamına gelirken, bu oranın azalması aktif nüfusun daha büyük bir kısmının ekonomik faaliyetlerin dışında kaldığını göstermektedir.

GRAFİK 6: İŞGÜCÜNE KATILIM VE İŞSİZLİK ORANLARI (%)

Kaynak: (DPÖ, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2017), (TUIİK, İşgücü İstatistikleri, 2018), (OECD).

KKTC’de 2010 yılında %43,7 olan istihdam oranı, 2015 yılında %47,1’e, 2016 ve 2017 yıllarında ise %48,2’ye yükselmiştir.

Kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusun %48,8’ini (122.406 kişi), işgücüne dâhil olmayanlar oluşturmaktadır. İşgücüne dâhil olmayan nüfus, belli başlı alt gruplara göre ve 2016 yılı ile karşılaştırmalı incelendiğinde, KKTC genelinde eğitime devam edenler 2016 yılında %27,7 (33.005 kişi) iken 2017 yılında %29,0 yükselmiş ve 35.481 kişi ile işgücüne dâhil olmayan nüfus içinde en büyük paya sahip olmuştur. Emekliler 2016 yılında %22,5 (26.839 kişi), 2017 yılında %23,6 (28.853 kişi) olurken, ev hanımları 2016’da %19,4 (23.196 kişi), 2017 yılında %22,4 (27.423 kişi) ile ve çalışamaz halde olanlar ise 2016 da %11,3 (13.489 kişi), 2017 yılında %9,4 (11.517 kişi) ile işgücüne dâhil olmayan nüfus içindeki diğer grupları oluşturmaktadır. (DPÖ, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2017).

TABLO 9: İŞGÜCÜNE DÂHİL OLMAYAN NÜFUS (%)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Eğitime Devam Edenler	27,7	28,6	24,7	27,0	28,1	27,6	27,7	29,0
Emekli	19,7	20,0	21,0	21,5	20,4	19,9	22,5	23,6
Ev Kadınları	19,3	18,8	17,9	18,6	18,1	18,2	19,4	22,4
Çalışamaz Halde Olanlar	12,8	12,8	13,4	12,4	12,2	13,1	11,3	9,4

2009 yılında yaşanan ekonomik krizin devam eden etkisiyle 2010’da %11,9’a yükselen işsizlik oranı, 2010-2012 program döneminden itibaren istikrarlı bir şekilde gerilemektedir. 2017 itibarıyla işsizlik bir önceki yıla kıyasla 0,6 puan gerileyerek %5,8 seviyesine gelmiş ve toplam işsiz sayısı 7.453 olarak hesaplanmıştır.

KKTC’de 2010 yılında %43,7’ye dek gerileyen istihdam oranı devam eden yıllarda artarak 2017 yılında %48,2 seviyesine ulaşmıştır. 2017 yılında istihdam edilenlerin %35,6’sını (43.060 kişi) kadınlar, %64,4’ünü (77.938 kişi) erkekler oluşturmaktadır. İstihdam edilen kadınların %92,4’ü hizmetler sektöründe çalışmakta olup, erkeklerde bu oran %72,6’dır (DPÖ, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2017).

Ekonomik aktivitenin ciddi biçimde daraldığı GKRY ekonomisinde istihdam oranları 2010 yılında %60,2 iken, 2015 yılında %53,0’e kadar gerilemiştir. 2016 yılında 0,3 puan, 2017 yılında da 1,5

puan artarak %54,8'e yükselmiştir. Erkek istihdam oranı 2016 yılına göre 1,3 puan artışla %59,5 olmuş, kadın istihdam oranı ise 1,5 puan artarak %50,4 olmuştur (CYSTAT, Labour, 2018).

TABLO 10: İSTİHDAM ORANLARI (%)

		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Toplam									
	KKTC	43,7	45,0	44,9	44,2	44,6	47,1	48,2	48,2
	Türkiye	41,3	43,1	43,6	43,9	45,5	46	46,3	47,1
	GKRY	60,2	58,7	55,9	53,3	53,5	53,0	53,3	54,8
	AB	68,6	68,6	68,4	68,4	69,2	70,1	71,1	72,2
Kadın									
	KKTC	32,3	32,3	34,8	34,7	33,4	35,9	36,2	35,6
	Türkiye	27,6	28,8	29,5	30,8	30,3	26,0	28,0	28,9
	GKRY	54,1	53,1	50,6	48,4	49,8	49,2	48,9	50,4
	AB	62,1	62,2	62,4	62,6	63,5	64,3	65,3	66,5
Erkek									
	KKTC	67,7	67,7	65,2	65,3	66,6	64,1	63,8	64,4
	Türkiye	70,8	71,7	71,0	71,5	71,3	63,0	65,1	65,6
	GKRY	67,0	65,0	61,8	58,6	57,6	57,2	58,2	59,5
	AB	75,1	75,0	74,6	74,3	75,0	75,9	76,9	78,0

Kaynak: (DPÖ, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2017), (TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2018), GKRY İstatistik Dairesi, (EUROSTAT, Employment Rate by Sex, Age Group 20-64, 2018).

KKTC genelinde istihdam edilenlerin %30,3'ünü lise ve dengi okul mezunları oluşturmaktadır. Bunu %29,3 ile fakülte veya yüksekokul, %19,1 ile ilkokul, %10,6 ile orta veya dengi okul mezunları izlemektedir. Master/doktora bitirenlerin oranı %4,3, ilköğretim bitirenlerin oranı ise %3,4 olarak tahmin edilmiştir (DPÖ, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2017).

İstihdamın detaylı sektörel dağılımı incelendiğinde 2017 yılı itibarıyla KKTC'de, tarım sektörünün toplam istihdamın %3,6'sını oluşturduğu gözlemlenmektedir. KKTC genelinde 4.324 kişi tarım sektöründe istihdam edilmekte olup, bunların %14,1'ini (610 kişi) ücretsiz aile işçileri oluşturmaktadır. Sanayi sektörü istihdamı toplam istihdamın %9,2'sine karşılık gelirken, inşaat sektörü %7,6 pay almakta, kalan %79,6 pay ise hizmet sektöründe istihdam edilmektedir. Bu veriler 2016 yılı verileri ile kıyaslandığında tarım sektöründeki istihdamın payında değişme olmadığı, sanayi sektörünün payının ise %9,8'den 9,2'ye gerilediği gözlemlenmektedir. İnşaat sektörünün payı da %8,2'den %7,6'ya gerilemiştir. Hizmetler sektörünün ise 78,4'den 79,6'ya yükseldiği görülmektedir. Hizmetler sektörünün iç dağılımında en önemli pay %28,1 ile kamu sektöründeki istihdamın payıdır. 2016 yılında 32.236 kişi olarak tahmin edilen kamu sektöründe istihdam edilenlerin sayısı 2017 yılında 34.043 kişi olarak tahmin edilmiştir (DPÖ, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2017). Bu durum KKTC'de çalışan her dört kişiden birinden fazlasının kamuda istihdam edildiğini göstermektedir.

GKRY'de tarım sektöründe istihdam edilenlerin payı 1,1 puan gerileyerek %2,5 ile 9.555 kişi olmuştur. Sanayi sektöründeki pay %17 ile 64.517 kişi olup istihdam içerisindeki en yüksek pay

KKTC ile paralel şekilde hizmet sektöründe görülmektedir. 2016 yılında %79,3, 2017 yılında ise %80,5 paya sahip olmuştur.

TABLO 11: İSTİHDAMIN SEKTÖR ALT GRUPLARINA DAĞILIMI

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Tarım	5,7	3,7	4,0	5,0	3,9	4,1	3,6	3,6
Sanayi	10,2	8,7	8,4	7,7	9,7	10,2	9,8	9,2
İnşaat	8,3	7,3	7,52	7,3	7,8	7,5	8,2	7,6
Hizmetler	75,9	80,3	80,0	80,0	78,6	78,2	78,4	79,6
Kamu yönetimi	29,1	30,6	28,1	30,9	30,3	28,6	27,2	28,1

Kaynak: (DPÖ, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2017).

İşsizlik oranı, KKTC’de 2010 yılında %11,9 iken düzenli düşüş eğilimi göstermiş olup, 2017 yılında geçen yıla kıyasla 0,6 puan gerileyerek gerçekleşmesini %5,8 seviyesinde tamamlamıştır. Toplam işsiz sayısı 7.453 kişi olarak tahmin edilmektedir. 2017 yılında işsizlik erkeklerde %4,6, kadınlarda ise %7,8 seviyesinde gerçekleşmiştir. KKTC’de eğitim arttıkça işsizlik oranları düşmekle birlikte yüksek eğitilmiş nüfusun toplam işgücü içerisindeki payının yüksek olması ve yeterince nitelikli istihdam yaratılamaması nedenleriyle eğitim düzeyi yüksek bireylerde işsizlik oranları yüksek seyretmektedir. Bu durum KKTC işgücündeki temel problemin yapısal işsizlik olduğunu göstermektedir.

GKRY’de yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle işsizlik oranları 2014 yılına kadar artarak %16,1 seviyesine yükselmiştir. 2017 yılında ise düşüş bir önceki yıla göre 1,9 puan azalarak 11,0 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde erkeklerde işsizlik %10,9, kadınlarda ise 11,2 olarak gerçekleşmiştir. Bu verilere göre GKRY reel sektörü ve istihdam piyasasının toparlanmaya başladığı ancak eski seviyesine gelmesinin zaman alacağı söylenebilir.

TABLO 12: İŞSİZLİK ORANLARI (%)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Toplam								
KKTC	11,9	9,7	8,7	8,4	8,3	7,4	6,4	5,8
Türkiye	11,1	9,1	8,4	9,0	9,9	10,3	10,9	10,9
GKRY	6,3	7,9	11,9	15,9	16,1	14,9	12,9	11,0
Kadın								
KKTC	17,5	13,1	11,4	12,1	12,8	8,9	7,9	7,8
Türkiye	13,0	11,3	10,8	11,9	11,8	12,6	13,7	14,1
GKRY	6,4	7,7	11,1	15,2	15,1	14,8	13,3	11,2
Erkek								
KKTC	8,9	8,0	7,2	6,3	5,8	6,5	5,5	4,6
Türkiye	11,4	9,2	8,5	8,7	9,9	9,2	9,6	9,4
GKRY	6,2	8,1	12,6	16,6	17,1	15,0	12,6	10,9

Kaynak: DPÖ, TÜİK, Cyprus Istatistical Service, 2018.

15-24 yaş grubunda görülen “Genç nüfus işsizlik oranı”nın KKTC’de gelişimi 2010 yılında %24,8 seviyelerindeyken, 2017 yılı itibarıyla %18,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. Geçen yıla göre 1,7 puan artan genç nüfusun işsizlik oranı GKRY’ye ve Türkiye’ye oranla iyi bir noktada iken AB ortalamasının biraz altında kalmıştır. Ioannou ve Sonan (2016) çalışmalarına göre KKTC’de (benzer şekilde Güney Kıbrıs’ta) genç nüfus işsizliği için belirleyici olan nokta, “ailelerin işsiz, eksik çalışan ve düşük maaşlı çocuklarına destek olmaya devam ediyor olmasının geçtiğimiz on yılda yaşanan sosyal sorunu etkili bir şekilde kamufle etmiş olduğu gerçeğidir” (Ioannou & Sonan, 2016). Bununla birlikte yükseköğretime girişte herhangi bir sınırlama olmaması ve lisansüstü eğitime verilen bursların yüksekliği, hem işgücüne katılmayan nüfus içerisinde eğitime devam edenlerin oranını artırırken, hem de Ticaret Odası’nın 2017-2018 Rekabet Edilebilirlik Raporu’nda da ayrıntılı olarak incelendiği gibi işgücü piyasasında istihdam arzı ile ekonominin istihdam talebi arasında “uyuşmazlık” oluşmasına neden olmaktadır. Öte yandan meslek eğitiminin cazip hale getirilmesi, meslek ve iş edindirmeye yönelik çalışma yapılması konularında ilgili kamu kurumları ve belediyelerin daha fazla sorumluluk almaları gerekmektedir.

GKRY’de genç nüfus işsizlik oranı 2011 yılı seviyesi olan %22,4’ten 2013 yılı kriz döneminde %38,9 ile en yüksek seviyesine yükselmiş, ekonomide devam eden toparlanma süreci ile bir miktar gerileyerek 2017 yılında %24,7’ye düşmüştür. AB oranları ile kıyaslandığında ise görülmektedir ki 2010 yılında AB’nin oldukça altında seyreden genç işsizliği yaşanan ekonomik krizin etkisiyle hızlı bir şekilde artmış ve 2017 yılında ise AB ortalamasının 7,9 puan üzerine çıkmıştır (EUROSTAT, Youth Unemployment Rate by Sex, 2018).

Türkiye’de ise söz konusu oran son güncellemeler ışığında %20,8 seviyesine yükselmiş olup son sekiz yılın en yüksek seviyesinde görülmektedir. (TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2018).

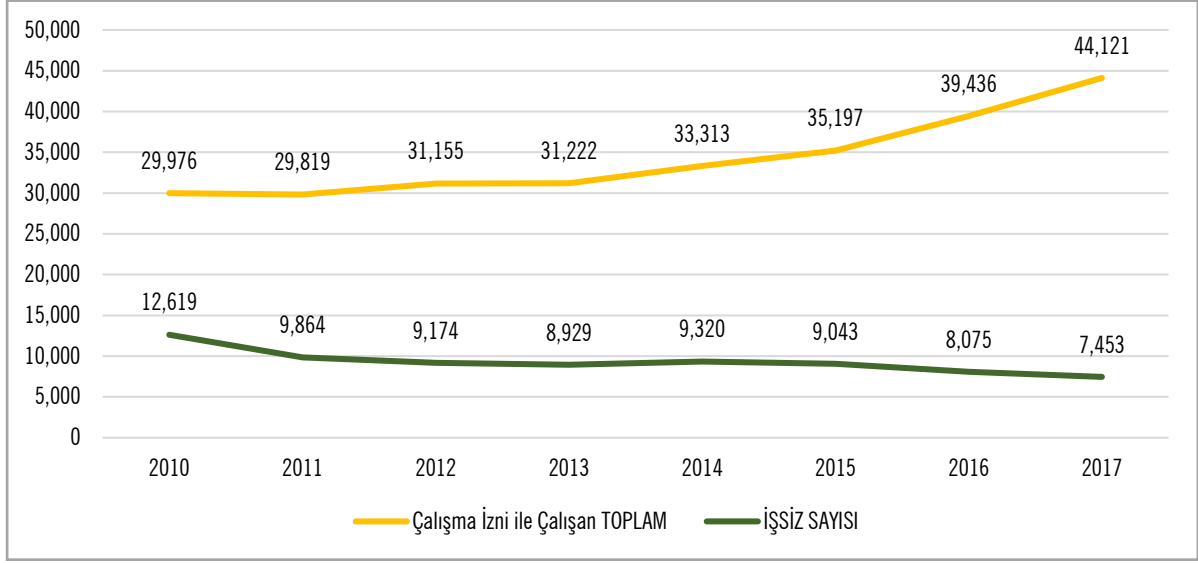
TABLO 13: GENÇ NÜFUS (15-24 YAŞ GRUBU) İŞSİZLİK ORANI (%)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
KKTC	24,8	23,1	24,0	23,0	20,3	19,6	17,0	18,7
GKRY	16,6	22,4	27,7	38,9	35,9	32,8	29,1	24,7
Türkiye	19,9	16,8	15,8	17,1	17,9	18,5	19,6	20,8
AB	21,4	21,8	23,3	23,8	22,2	20,3	18,7	16,8

Kaynak: DPÖ, TÜİK, Cyprus Istatistical Service, (EUROSTAT, Youth Unemployment Rate by Sex, 2018).

2010 yılında çalışma izni ile çalışanların sayısı 29.976’dır. Bu sayı her yıl artarak 2017 yılında 44.121’e ulaşmıştır. Ülkedeki işsiz sayısı ise 2010 yılında 12.619 olup bu sayı da her yıl azalarak 2017 yılında 7.453’e düşmüştür. Bu çerçevede, tüm işsizlerin iş bulması haricinde çalışma izniyle çalışanlara ihtiyaç duyulacağı gerçeği göz önüne alınarak sadece KKTC’deki mevcut işgücü için değil, Türkiye Cumhuriyeti ve üçüncü ülkelerden gelenler için de istihdam politikaları geliştirilmelidir.

GRAFİK 7: ÇALIŞMA İZNİ İLE ÇALIŞANLAR (T.C. VE 3. ÜLKE VATANDAŞLARI) İLE İŞSİZ SAYISI

Kaynak: (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2018), (DPÖ, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2017).

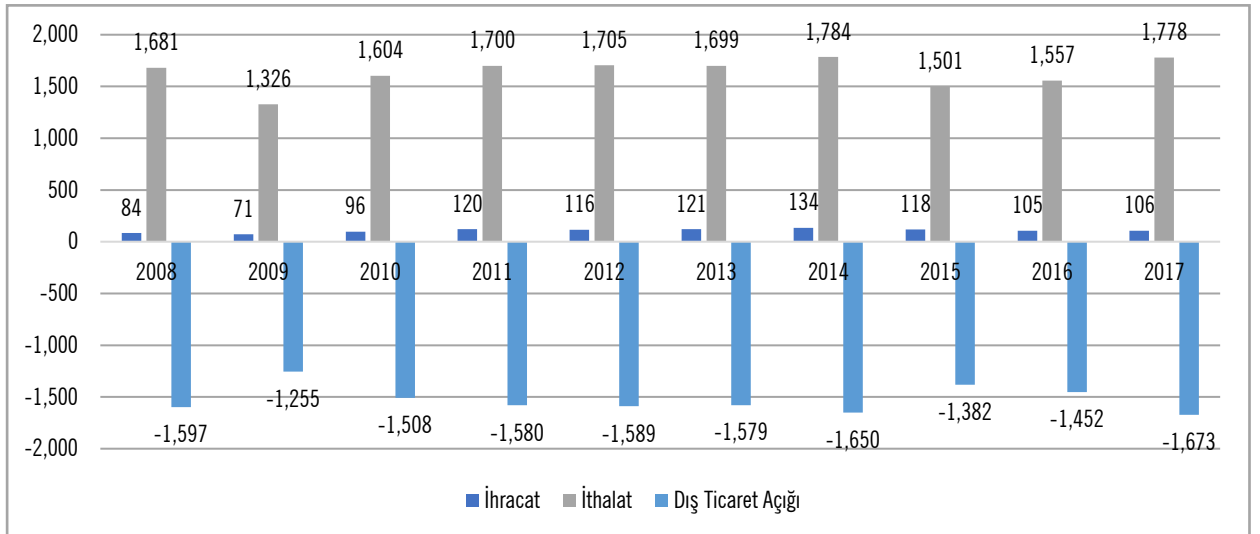
Sonuç olarak; KKTC’de işsizlik oranının %5,8 gibi makul seviyelerde olması sevindirici bir durum olmakla birlikte istihdama katılım oranının düşüklüğü, özel sektörün istihdam için hala öncelik olmaması, istihdam arz ve talebi arasındaki uyumsuzluk sorun oluşturmaya devam etmektedir.

E. DIŞ TİCARET

Tipik bir ada ekonomisine sahip olan KKTC, yeterli doğal kaynaklara sahip olmaması nedeniyle ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü diğer ülkelerden karşılamaktadır. İthalata dayalı bir ekonomiye sahip olan KKTC’nin toplam dış ticaretinin yarısından fazlası Türkiye ile gerçekleşmektedir.

Son on yıllık dış ticaret verileri incelendiğinde (Grafik 8); ihracatın maksimum 134 milyon Dolara yükseldiği, 2017 yılında ise 106 milyon Dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Yine 2008 yılında 1,7 milyar Dolar olan ithalatın 2009 yılında 1,3 milyar Dolar ile en düşük seviyede kaldığı, 2014 ve 2017 yıllarında ise en yüksek seviye olan 1,8 milyar Dolar civarına yükseldiği görülmektedir.

GRAFİK 8: YILLAR İTİBARIYLA KKTC DİŞ TİCARET VERİLERİ (MİLYON \$)

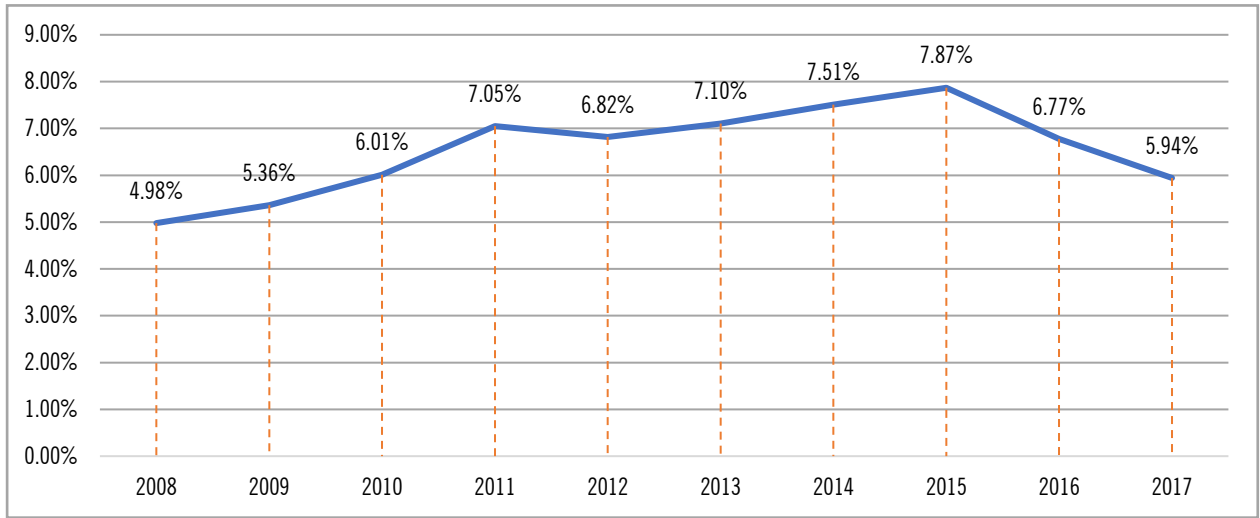
2017 yılı dış ticaret rakamlarına bakıldığında; ithalatın 2016 yılına göre %14 oranında bir artış göstererek 1 milyar 778,4 milyon Dolara yükseldiği, ihracatın ise 2016 yılı ile yaklaşık aynı seviyede olduğu ve 105,6 milyon Dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Bir ülkenin ithalatı ile ihracatı arasındaki farktan oluşan dış ticaret açığında KKTC'nin yıllar itibarıyla durumu Grafik 8'de gösterilmektedir. Buna göre; 2009 ve 2015 yıllarının dış ticaret açığının en az verildiği yıllar olarak göze çarptığı, 2017 yılının ise en fazla dış ticaret açığının yaşandığı yıl olarak kayıtlara geçtiği görülmektedir.

Grafik 8'de yer alan bilgilere göre KKTC'de 2016 yılında 1 milyar 451 milyon Dolar olan dış ticaret açığının 2017 yılında %15,30 artış ile 1 milyar 673 milyon Dolara ulaştığı görülmektedir.

2017 yılında döviz kurlarında görülen yükseliş neticesinde; ithalat rakamlarında beklenen düşüşün gerçekleşmediği, tam tersine ithalatın %14 oranında artış gösterdiği görülmektedir. Bu durum ithalatın talep esnekliğinin çok düşük olduğunu göstermektedir.

GRAFİK 9: İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)

Grafik 9'dan görüleceği üzere KKTC'de ihracatın ithalatı karşılama oranı oldukça düşüktür. Son 10 yıllık inceleme döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranının %5 ile %8 arasında seyir göstermiştir. 2016 yılında bu oranın %6,8'e, 2017 yılında %6'ya düşmüştür. Bu oranın düşük olması ülke ekonomisinin dışa bağımlılığına işaret etmektedir.

KKTC ekonomisinde 2017 yılında başlıca ithal ve ihraç edilen ürünlerin yer aldığı tablo aşağıda yer almaktadır.

TABLO 14: BAŞLICA İTHAL VE İHRAÇ ÜRÜNLERİ (\$)

İTHALAT					İHRACAT				
	MAL CİNSİ	2016	2017	DEĞİŞİM		MAL CİNSİ	2016	2017	DEĞİŞİM
1	Taşıt Araçları	126.385.755	140.956.137	11,5%	1	Süt Ürünleri (kg)	43.478.776	42.933.608	-1,3%
2	Yakıt	94.480.993	130.836.337	38,5%	2	Narenciye (kg)	17.816.227	19.057.570	7,0%
3	İnşaat Demiri	39.696.159	55.890.520	40,8%	3	Rakı (lt)	12.302.528	13.409.716	9,0%
4	Konfeksiyon	46.897.947	46.734.188	-0,3%	4	Hurdalar	4.640.020	5.849.079	26,1%
5	Alkollü İçkiler	34.029.208	40.633.011	19,4%	5	Konfeksiyon	2.236.154	2.363.420	5,7%
6	Sanayi Tipi Mak.	24.059.116	35.477.189	47,5%	6	Konsantre	4.218.994	1.424.490	-66,2%
7	Telefon Cihazları	28.627.434	35.296.524	23,3%	7	Balık (taze ve soğuk)	0	1.115.183	-
8	Cep Telefonları	27.328.746	33.544.671	22,7%	8	Meşrubat + meyve suyu	2.893.942	948.763	-67,2%
9	İlaçlar	32.714.233	33.185.046	1,4%	9	Sebzeler	1.190.476	936.552	-21,3%
10	Mobilya ve Aksesuarları	24.756.336	30.376.800	22,7%	10	Deriler	1.034.358	866.698	-16,2%
	Diğerleri	1.078.214.328	1.195.473.582	10,9%		Diğerleri	15.676.433	16.710.909	6,6%
	GENEL TOPLAM	1.557.190.255	1.778.404.005	14,2%		GENEL TOPLAM	105.487.908	105.615.988	0,1%

Kaynak: (Ticaret Dairesi, 2018).

KKTC’de 2017 yılında toplam ihracat kalemleri içerisinde süt ürünleri 42,9 milyon Dolar ile ilk sırada yer almıştır. Narenciye 19,1 milyon Dolar ile ikinci, rakı 13,4 milyon Dolar ile üçüncü sırada yer almıştır. İlk üç sıradaki ihraç ürünlerinin toplam ihracattaki payı %71’in üzerindedir.

2016 yılına göre süt ürünleri ihracatında %1 küçülme yaşanırken, narenciye ürünlerinde %7 ve rakıda %9’luk bir büyüme gerçekleşmiştir. Tabloda yer almayan bütün haldeki keçiyoynuzu ihracatı %51 oranında düşüş gösterirken, öğütülmüş keçiyoynuzu ihracatı %87 ve çekirdek keçiyoynuzu ihracatı %479 oranında artış göstermiştir. Hurda kâğıt %47 ve hurdalar %26 oranında artış göstermiştir. Patates %69, meşrubat ve meyve suyu %67 ve konsantre ihracatı %66 oranında düşüş göstermiştir.

2017 yılında toplam ithalatın içerisinde en büyük payı; taşıt araçları, yakıt, inşaat demiri, konfeksiyon, alkollü içkiler, sanayi makineleri, telefon cihazları, cep telefonu ve ilaçlar almıştır. 2009 yılından itibaren en çok ithal edilen ürün yakıt iken, 2016 ve 2017 yıllarında en çok ithal edilen ürün taşıt araçları olmuştur. İlk 10 sırada yer alan ithal ürünlerin toplam ithalat içerisindeki payı %32,8’dir.

Taşıt araçları ithalatı bir önceki yıla göre, %11,5 artarken, yakıtta dövizdeki dalgalanmanın da etkisiyle artış %38,5 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, 2017 yılında motorlu taşıt aksamaları (yedek parça) ithalatı 25 milyon Dolar olmuştur. Bu üç ürününün toplam ithalatı 296,8 milyon Dolar olup toplam ithalatındaki payı %17 olmuştur. Dolayısıyla KKTC gibi küçük bir ekonomide milli gelirinin %7,7’sinin taşıt ve yakıt ithalatı için harcadığı ortaya çıkmaktadır. Öte yandan 2017 yılında inşaat demiri ithalatında yaşanan %40,8’lik artış ve sanayi tipi makine ithalatında yaşanan %47,5’lik artış ekonomik büyüme için önemli gelişmelerdir.

2017 yılında piliç etleri %139, sanayi tipi makine aksamaları %82, pirinç %79, borular ve aksamaları %57, çimento %54, tarım makineleri %49, sanayi tipi makineler %47, elektrik malzemeleri %43, mutfak eşyaları %42 ve spor malzemeleri %41 artış oranı ile ithalatta en çok artış gösteren ürünler olmuştur. Yine 2017 yılı ithalatında telefon santral aksamaları %70, plastik mamuller %64, konsantre %38, buğday %26 ve tıbbi cihazlar %20 oranında düşüş göstermiştir.

Tablo 15’te KKTC’nin yıllar itibarıyla ülke gruplarına göre ihracatı yer almaktadır. KKTC’de 2016 ve 2017 yıllarında Türkiye’ye yapılan ihracatın oransal olarak düşme eğilimi gösterdiği görülmektedir. 2017 yılında Türkiye’ye yapılan ihracatın payı bir önceki yıla göre yaklaşık %2 azalırken Diğer Ülkelerin payı aynı oranda artmıştır. 2017 yılında gerçekleşen toplam ihracatın 63,9 milyon Dolarlık kısmı Türkiye’ye, geri kalan 41,7 milyon Dolarlık kısmı ise AB ve Diğer Ülkelere gerçekleştirilmiştir.

2017 yılında KKTC’de gerçekleşen toplam ihracatın %60,4’ü Türkiye’ye, %7,9’u AB Ülkelerine, %1,6’sı Diğer Avrupa Ülkelerine, %21,1’i Ortadoğu Ülkelerine geriye kalan %9’luk kısmı da Diğer Ülkelere yapılmıştır.

TABLO 15: YILLAR İTİBARIYLA KKTC’NİN ÜLKE GRUPLARINA GÖRE İHRACATI

YIL	TÜRKİYE milyon \$	%	AB milyon \$	UZAK DOĞU milyon \$	DİĞER AVR. milyon \$	ORTA DOĞU milyon \$	DİĞER milyon \$	TOPLAM milyon \$	%	TOPLAM İHRACAT milyon \$
2009	38,5	54,1	13,2	0,2	1,2	13,8	4,2	32,5	45,8	71,1
2010	44,7	46,4	11,8	0,3	3,5	31,1	5,0	51,7	53,6	96,4
2011	61,3	51,2	9,5	0,3	1,5	36,9	10,3	58,6	48,8	119,9
2012	56,9	48,9	8,7	0,2	0,5	39,8	10,0	59,2	50,9	116,3
2013	63,0	52,2	9,1	0,8	2,7	38,5	6,5	57,7	47,8	120,7
2014	78,4	58,5	8,3	0,5	0,8	40,6	5,3	55,5	41,5	133,9
2015	66,2	56,1	6,2	0,3	3,8	35,6	5,9	51,8	43,9	118,1
2016	65,9	62,5	10,7	0,2	0,9	24,0	3,7	39,5	37,4	105,5
2017	63,9	60,4	8,3	0,4	1,6	22,2	9,2	41,7	39,5	105,6

Kaynak: (Ticaret Dairesi, 2018).

TABLO 16: KKTC'NİN ÜLKE GRUPLARINA GÖRE İTHALATI

YIL	TÜRKİYE milyon \$	%	AB	UZAK DOĞU	DİĞER AVR.	ORTA DOĞU	DİĞER	TOPLAM	%	TOPLAM İTHALAT milyon \$
2009	923,4	69,6	205,6	87,7	30,3	52,5	26,6	402,7	30,4	1.326,2
2010	1.137,4	70,9	251,3	90,3	29,9	69,0	26,4	466,8	29,1	1.604,1
2011	1.211,3	71,3	286,1	82,5	27,2	67,0	25,8	488,6	28,7	1.699,9
2012	1.235,4	72,4	247,8	81,0	28,2	81,5	31,3	469,8	27,6	1.705,3
2013	1.155,3	68,0	257,0	113,4	59,1	86,2	28,3	544,1	32,0	1.699,4
2014	1.185,7	66,5	270,2	137,6	72,5	82,2	36,0	598,6	33,5	1.784,3
2015	967,6	64,5	271,4	115,0	45,1	70,5	31,0	533,0	35,5	1.500,6
2016	940,8	60,42	326,8	133,9	51,9	69,3	34,5	616,4	39,58	1.557,1
2017	1.043,0	58,60	387,5	150,1	61,1	87,7	48,9	735,3	41,40	1.778,4

Kaynak: KKTC Ticaret Dairesi, 2017.

Tablo 16’da KKTC’nin yıllar itibarıyla ülke gruplarına göre ithalatı yer almaktadır. 2017 yılında gerçekleştirilen toplam ithalatın 1 milyar 40 milyonluk kısmı Türkiye’den gerçekleştirilmiştir. 2016 yılına kıyasla %10’luk artış anlamına gelmekle birlikte KKTC’nin Türkiye’den ithalatı oransal olarak son yıllarda azalma eğilimi göstermektedir. 2012 yılında KKTC’nin toplam ithalatı içinde Türkiye’nin payı %72,4 iken, bu oran yıllar itibarıyla azalarak 2017 yılında %58,86’ya düşmüştür.

2017 yılında toplam ithalatın %21,6’sı AB ülkelerinden, %8’i Uzak Doğu ülkelerinden, %5’i Orta Doğu ülkelerinden, geriye kalan %6,54’lük kısmı da Diğer Ülkelerden gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında toplam ithalatı AB ülkelerinden, Uzak Doğu ülkelerinden ve Orta Doğu ülkelerinden yapılan ithalatın payı hemen hemen aynı kalmıştır.

Aşağıdaki tablolarda KKTC’nin 2013 – 2017 yılları arasında Türkiye’ye en çok ihraç ettiği ürünler ve Türkiye’den en çok ithal ettiği ürünler yer almaktadır. Türkiye’ye en çok ihraç edilen ürünlerde ilk sırayı taze ve kurutulmuş turuncgiller almakta, peynir ve pıhtılaşmış ürünler ikinci sırada yer almaktadır.

TABLO 17: DÖRTLÜ GTİP OLARAK KKTC’NİN TÜRKİYE’YE EN ÇOK İHRAÇ ETTİĞİ ÜRÜNLER (1000 \$)

GTİP KODU	ÜRÜN ADI	2013	2014	2015	2016	2017
0805	Turuncgiller (taze/kurutulmuş)	16.594	14.655	17.372	15.268	19.307
0406	Peynir ve pıhtılaşmış ürünler	17.379	23.836	21.285	19.521	17.048
7204	Dökme demirin, demirin veya çeliğin döküntü ve hurdaları veya bunların eritilmesi ile elde edilmiş külçeler	8.941	8.754	3.950	4.824	6.751
7108	Altın (platin kaplamalı altın dâhil) (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde)	3.341	4.025	3.843	5.424	4.485
1001	Buğday ve Mahlut	1.679	0	1.649	0	1.819
0401	Süt ve krema (konsantre edilmemiş, ilave şeker veya diğer tatlandırıcı madde içermeyen)	1.574	2.334	1.524	1.341	1.788
2009	Meyve ve sebze suları (fermente edilmemiş, alkol katılmamış)	4.482	2.748	2.470	4.465	1.705
7801	İşlenmemiş kurşun	245	1.347	998	881	1.533
7602	Alüminyum döküntü ve hurdaları	510	1.103	1.419	864	1.231
0302	Balıklar (taze veya soğutulmuş)	316	211			1.146
2202	Sular (mineral ve gazlı sular dâhil) ve alkolsüz diğer içecekler (tatlandırıcı, lezzetlendirilmiş)	34	1.731	1.044	3.265	932
0709	Diğer sebzeler (taze/soğutulmuş)	1.515	1.451	1.386	1.185	929
1212	Keçiboynuzu, deniz otları ve diğer algler, şeker pancarı, şeker kamışı vs.	318	1.076	524	330	923
7113	Mücevherci eşyası ve aksesuarı (kıymetli metallerden veya kıymetli metallerle kaplama metallerden)	349	303	306	10	784
8908	Sökülecek gemiler, suda yüzen sökülecek diğer araçlar	0	344	0	0	777
2008	Tarifenin başka yerinde belirtilmeyen meyve ve yenilen diğer bitki parçalarının konserveleri	0	18	1	465	773
4101	Sığır (bufalo dâhil) ve at cinsi hayvanların ham post ve derileri	408	654	684	759	654

4707	Kâğıt ve karton döküntü ve kırıntıları	79	118	264	419	636
0901	Kahve, kahve kabuk ve kapçıkları, içinde herhangi bir oranda kahve bulunup kahve yerine kullanılan ürünler	68	98	97	261	466
0701	Patates (taze/soğutulmuş)	741	5.112	4.400	978	423
6810	Çimentodan, betondan veya suni taştan eşya (takviye edilmiş olsun olmasın)	893	936	546	388	295
2201	Sular (tabii ve suni mineral sular ve gazlı sular dâhil) (tatlandırıcısız, lezzetlendirilmemiş)	443	244	201	275	256
7404	Bakır döküntü ve hurdaları	773	2.035	714	312	242
3915	Plastikten döküntü, kalıntı ve hurdalar	220	314	227	204	232
0810	Diğer meyveler (taze)	421	159	138	94	195
4102	Koyun ve kuzuların ham derileri	671	663	376	218	175
6211	Spor, kayak ve yüzme kıyafetleri; diğer giyim eşyası	0	0		1	150
0405	Sütten elde edilen yağlar, sürülerek yenilen süt ürünleri	0	698	1.860	683	106
5101	Yün ve yapağı (kardesiz/taranmamış)	166	120	124	89	105

Kaynak: KKTC Ticaret Dairesi

Türkiye’den ithal edilen ürünlerde, petrol yağları, demir veya alaşımsız çelikten çubuklar ile tedavide veya korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar ilk üç sırada yer almaktadır.

TABLO 18: DÖRTLÜ GTİP OLARAK KKTC’NİN TÜRKİYE’DEN EN ÇOK İTHAL ETTİĞİ ÜRÜNLER (1000 \$)

GTİP KODU	ÜRÜN	2013	2014	2015	2016	2017
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	354.390	375.103	241.376	137.636	216.261
7214	Demir veya alaşımsız çelikten çubuklar	30.923	34.805	29.237	38.295	57.888
3004	Tedavide veya korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	25.782	24.807	23.867	26.954	27.651
9403	Diğer mobilyalar ve bunların aksam ve parçaları	14.377	13.776	15.308	14.363	17.309
2523	Çimento	8.662	11.844	10.262	11.871	17.204
2711	Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	20.260	19.317	11.351	9.540	16.093
2208	Etil alkol (alkol derecesi < %80, taşıyıcı edilmemiş) ve damıtılarak elde edilmiş likör ve diğer alkol	13.612	16.564	17.506	16.068	14.926
7308	Demir veya çelikten inşaat ve inşaat aksamı, inşaatla kullanılmak üzere hazırlanmış demir veya çelik	7.855	11.456	9.708	10.281	13.602
7604	Alüminyumdan çubuklar ve profiller	8.753	9.254	9.721	10.456	12.912
1905	Ekmek, pasta, kek, bisküvi ve diğer ekmekçi mamulleri, hosti, boş ilaç kapsülü mühür güllacı, pirinç	8.340	8.968	9.163	9.946	11.211
7113	Mücevherci eşyası ve aksamı (kıymetli metallere veya kıymetli metallerle kaplama metallere)	7.928	5.778	4.532	11.137	11.071

8544	İzole edilmiş teller, kablolar ve diğer elektrik iletkenler; tek tek kaplanmış liflerden oluşan fiber	8.273	6.117	7.000	8.643	10.902
2402	Tütün/tütün yerine geçen maddelerden purolar, sigarillolar ve sigaralar	7.729	9.801	9.456	10.308	10.686
6907	Seramikten döşeme/kaplama karoları, kaldırım taşları, mozaik küpler, vb.ve bitirme seramikleri	578	1.086	733	955	10.321
8471	Otomatik bilgi işlem mak. bunlara ait birimler; manyetik veya optik okuyucular	9.628	9.600	8.679	9.838	9.925
3923	Plastiklerden eşya taşınmasına veya ambalajlanmasına mahsus malzeme, tupa, kapak, diğer kapama malzeme	8.362	8.816	8.248	8.189	9.568
3402	Yıkama, temizleme müstahzarları (sabunlar hariç)	9.730	9.226	7.719	9.323	9.514
7306	Demir veya çelikten diğer ince ve kalın borular ve içi boş profiller	8.510	7.874	6.764	6.470	9.433
8418	Buzdolapları, dondurucular ve diğer soğutucu ve dondurucu cihazlar ve ısı pompaları	7.966	9.857	7.367	8.955	9.401
6802	Yontulmaya veya inşaata elverişli işlenmiş taşlar (kayagan taşı hariç), mozik için küp şeklinde taşlar	9.017	8.060	9.982	6.884	9.132
2202	Sular (mineral ve gazlı sular dâhil) ve alkolsüz diğer içecekler (tatlandırıcı, lezzetlendirilmiş)	17.258	14.899	12.932	8.311	8.327
9401	Oturmaya mahsus mobilyalar ve bunların aksam ve parçaları	6.979	7.068	6.581	6.403	8.159
9018	Tıpta, cerrahide, dişçilikte ve veterinerlikte kullanılan alet ve cihazlar	5.824	4.694	5.471	6.304	7.718
3917	Plastikten hortumlar, borular ve bağlantı elemanları (manşon, nipel, dirsek, flanşlar, vb.)	5.386	20.657	39.484	5.635	7.010
2203	Biralar (malttan)	6.338	6.258	5.876	6.364	6.678
4411	Ağaçtan veya diğer odunsu maddelerden lif levhalar	6.034	6.628	5.835	5.608	6.594
3105	Azot, fosfor ve potasyumun ikisini veya üçünü içeren mineral veya kimyasal gübreler	8.033	7.226	7.492	4.498	6.053
8415	Klima cihazları (motorlu bir vantilatör ile nem ve ısıyı değiştirmeye mahsus tertibatı olanlar)	1.923	2.566	2.387	4.634	5.800
3920	Plastikten diğer levha, plaka, şerit, film, folye (gözeneksiz)	5.122	4.911	5.151	4.903	5.721
0406	Peynir ve pıhtılaşmış ürünler	5.787	6.495	5.815	5.868	5.719
8504	Elektrik transformatörleri, statik konvertörler (örneğin; redresörler) ve endüktörler	4.612	4.714	2.105	3.734	5.676
4011	Kauçuktan yeni dış lastikler	8.175	6.610	5.914	5.126	5.628
8528	Monitörler ve projektörler, televizyon alıcı cihazları	5.398	5.422	5.888	5.904	5.604
8481	Borular, kazanlar, tanklar, depolar ve benzeri diğer kaplar için musluklar, valfler (vanalar)	3.842	4.332	3.956	4.299	5.548

9405	Diğer aydınlatma cihazları, ışıklı panolar, ışıklı tabelaları ve benzer eşya ve bu eşyanın aksamaları	4.753	4.006	5.825	4.785	5.468
1512	Ayçiçeği, aspir, pamuk tohumu yağları ve bunların fraksiyonları (kimyasal olarak değiştirilmemiş)	5.053	5.869	4.187	5.299	5.183
3824	Dökümhane maçalarına veya kalıplarına mahsus müstahzar bağlayıcılar, kimya ve bağlı sanayide kull.	3.325	3.609	3.804	4.559	5.060
4418	Ağaçtan bina ve inşaat için marangozluk, mamulleri, doğrama parçaları	2.867	2.666	3.706	2.574	5.035

Kaynak: KKTC Ticaret Dairesi

Sonuç olarak; KKTC dış ticaret verileri göz önüne alındığında KKTC ekonomisinde kısa sürede ihracatı ithalata eşitleme veya dışa bağımlılığı azaltma beklenmemelidir. Öncelikle ülkenin yatırım iklimi altyapı ve mevzuat düzenlemeleri ile birlikte iyileştirilmeli, ithal girdi miktarını azaltacak politikalar üretilmeli, lüks ürünlerin ve üretime dönük olmayan ürünlerin ithalatının azaltılması, mevcut teşvik sisteminde üretimin niteliğini yükseltmek üzere yüksek teknoloji üretime, bilimsel araştırma ve AR-GE'ye yatırımlarına yönelik düzenlemeler hayata geçirilmeli, döviz kuruna bağımlı ekonomide alternatif çözüm üretme senaryoları hazırda tutulmalı ve yönetim açısından istikrar yakalanmalıdır. Ayrıca piyasa açısından yatırımcıları rahatlatarak piyasa derinliği oluşturulmalı, yatırım yapmanın önündeki engeller ivedilikle kaldırılarak özel sektörün rekabet gücü artırılmalıdır.

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile Yeşil Hat Tüzüğü Kapsamında Yapılan Ticaret³

Yeşil Hat Tüzüğü uyarınca Kuzey Kıbrıs'ta üretilen ürünlerin Güney Kıbrıs'a satışı Kıbrıs Türk Ticaret Odasının vereceği Refakat Belgesi beraberinde mümkün olmaktadır. Söz konusu ürünlerin Refakat Belgesi alabilmeleri için tamamen Kuzey Kıbrıs'ta yetiştirilmeleri veya hammaddesinin yurtdışından gelmesi durumunda ise Kuzey Kıbrıs'ta işleme tabi tutularak ve yeterli katkı sağlanarak yeni bir ürün elde edilmesi gerekmektedir.

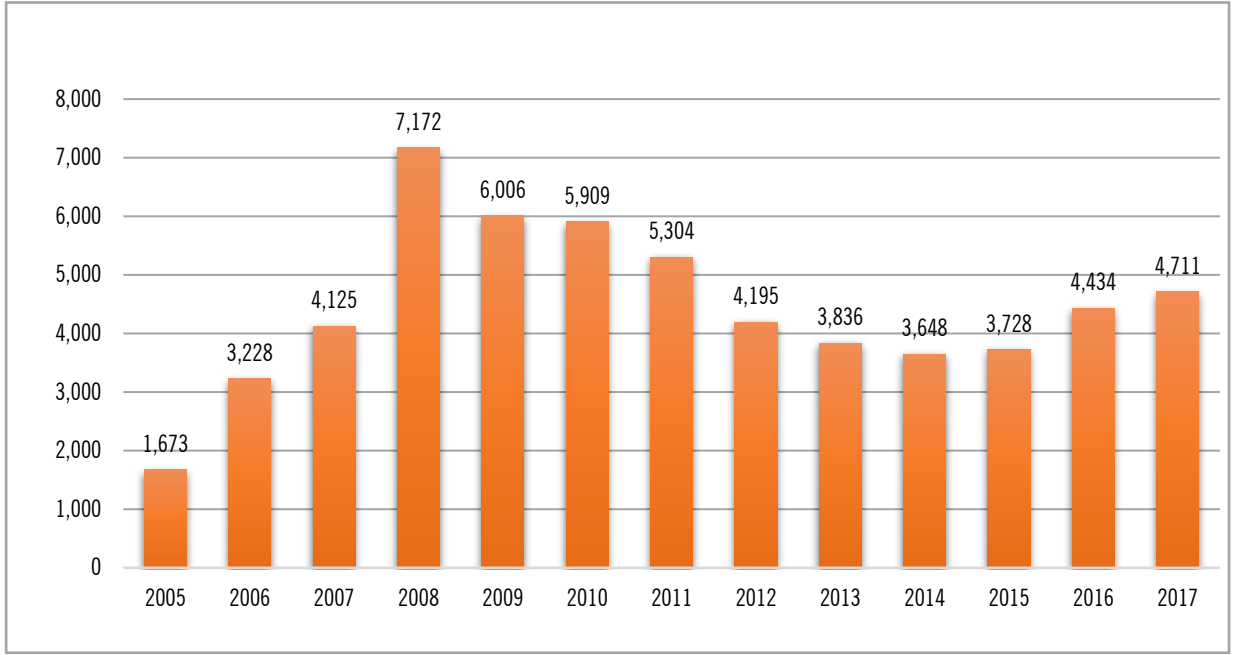
Yeşil Hat üzerinden kişilerin kendi tüketimleri için beraberlerinde götürecekleri ticari olmayan maksimum 260 Euro (yıllar itibarıyla değişmektedir) değerindeki ürünler için vergi muafiyeti olup, söz konusu ürünler için Refakat Belgesi alınmasına gerek yoktur.

Kıbrıs Türk Ticaret Odasının derlediği istatistiklere göre Yeşil Hat Tüzüğü kapsamında 2015 yılında GKRY'ye yapılan ihracat 3 milyon 728 bin Euro tutarında olup 2016 yılında yapılan ihracat %18,9 oranında artmıştır. 2017 yılında ise 4 milyon 711 bin Euro tutarında ihracat gerçekleştirilmiştir ve 2016 yılında yapılan 4 milyon 434 bin Euro tutarındaki ihracata kıyasla %6,2 oranında bir artış gerçekleşmiştir.

2016 yılında ihraç edilen başlıca ürünler taze balık, plastik ürünler, sebze, demir ve çelik ürünleri, hurda demir, mermer ve mobilya olmuştur. 2017 yılında ihraç edilen başlıca ürünler plastik ürünler, çimento ve taş, taze balık, sebze ve mobilya olmuştur (KTTO, 2018).

³ <http://www.ktto.net/yesil-hat-ticareti/> (Erişim Tarihi: 25.06.2018)

GRAFİK 10: YEŞİL HAT TÜZÜĞÜ KAPSAMINDA İHRACAT (MİLYON EURO)

Kaynak: Kıbrıs Türk Ticaret Odası

KKTC Ticaret Dairesinin istatistiklerine göre Güney Kıbrıs'tan yapılan ithalat rakamı 2016 yılında 1 milyon 495 bin Dolar ve 2017 yılında ise 1 milyon 275 bin Dolar olarak gerçekleşmiş olup ithalatta %14,7 oranında bir düşüş olmuştur.

F. ÖDEMELER DENGESİ

TABLO 19: ÖDEMELER DENGESİ (MİLYON \$)

Sektörler	2014	2015	2016	2017
	Milyon Dolar			
1. Cari İşlemler				
1.1 Dış Ticaret				
1.1.1. Dışsatım	134,0	118,1	105,5	105,6
1.1.2. Dışalım	1784,3	1500,6	1557,2	1778,4
Dış Ticaret Dengesi	-1650,3	-1382,5	-1451,7	-1672,8
GSYİH'deki Payı	-40,8	-36,9	-37,8	-42,0
1.2. Görünmeyen İşlemler				
1.2.1. Turizm (Net)	679,4	697,7	739,4	864,9
1.2.2. Diğer Görünmeyen İşlemler (Net)	959,2	956,4	999,9	1102,3
Yükseköğrenim	589,8	636,2	694,8	765,9
T.C. Yardımları	227,1	200,8	167,3	193,4
Diğer	142,3	119,4	137,8	143,0
Görünmeyen İşlemler Dengesi	1638,6	1654,1	1739,3	1967,2

Cari İşlemler Dengesi	-11,7	271,6	287,6	294,4
GSYİH'deki Payı	-0,3	7,2	7,5	7,4
2. Sermaye Hareketleri				
2.1. T.C. Kredileri	180,2	100,0	72,9	61,5
2.2. Diğer Sermaye Hareketleri	6,7	68,9	-1,5	69,9
Sermaye Hareketleri Dengesi	186,9	168,9	71,4	131,4
Genel Denge	175,2	440,5	359,0	425,8
GSYİH'deki Payı	4,3	11,7	9,4	10,7
3. Rezerv Hareketleri (- Artış, + Azalış)	176,7	-75,8	-79,4	-826,6
4. Net Hata ve Noksan	1,5	-364,7	-281,9	400,8
Ortalama ABD \$ Kuru (1\$=TL)	2,1926	2,7260	3,0228	3,6510

Kaynak: (DPÖ, Ödemeler Dengesi 2015-2017, 2018).

Ödemeler dengesi, bir ülkenin dış dünya ile olan ekonomik etkileşimleri sonucu oluşan pozisyonunu açıklaması açısından önem arz etmektedir. Yukarıdaki tabloda KKTC'nin Ödemeler Dengesi yer almaktadır (Devlet Planlama Örgütü, Ödemeler Dengesi 2015-2017).

Dış ticaret açığı 2014 yılında son beş yılın en yüksek seviyesi olan 1 milyar 650 milyon Dolar seviyesine ulaşmışken 2015 yılında, ithalatın ihracata oranla daha fazla düşmesi nedeniyle 1 milyar 382 milyon Dolara gerilemiştir. 2016 yılında ise ihracattaki düşüşün devam etmesi ve ithalatta artış yaşanmasıyla, açık bir önceki yıla göre artarak 1.451,7 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılına gelindiğinde ise ihracatın sabit kalması ve ithalatta yaşanan artış ile dış ticaret açığının 2014 yılı seviyesinin de üzerine çıktığı ve bir önceki yıla göre %15,2'lik bir artış ile yıl sonunda 1.672,8 milyon Dolar düzeyine ulaştığı görülmektedir.

2017 yılında ise görünmeyen işlemler dengesi, TL'deki yüksek değer kaybına karşın, özellikle net turizm gelirlerinde %17 ve yükseköğrenim gelirlerinde yaşanan %10,2 düzeyindeki artış neticesinde ve toplamda %13 artışla son 10 yılın en üst seviyesine ulaşarak 1.967,2 milyon Dolar tutarında gerçekleşmiştir.

Bu iki ana kalemdede yaşanan olumlu gelişmeler sonrasında cari işlemler hesabının 2015 yılından bu yana artı verdiği görülmektedir. Sonuç olarak, 2015 yılında 271,6 milyon Dolar artıya geçen cari işlemler dengesi yükselişini sürdürerek 2016 yılında 287,6 ve 2017 yılında 294,4 milyon Dolar fazla vermiştir. Cari fazlanın GSYİH'ye oranı ise 2015, 2016 ve 2017 yıllarında sırasıyla %7,2, %7,5 ve %7,4 olarak gerçekleşmiştir.

KKTC'de Sermaye Hareketleri, T.C. Kredileri ve Diğer Sermaye Hareketleri olmak üzere iki kalemin toplamı olarak takip edilmektedir. T.C. kredileri ekonomik programlarda hedeflendiği gibi azalmaya devam etmekte olup 2015 yılında 100 milyon Dolar iken 2016 yılında 72,9 milyon ve 2017 yılında 61,5 milyon Dolara düşmüştür. Ülkeye giren yabancı sermaye ile ülkeden çıkan sermayenin izlendiği diğer sermaye hareketleri hesabı 2015 yılında 68,9 milyon Dolar fazla verirken 2016 yılında -1,5 milyon Dolar açık vermesi ülkeye gelen yabancı sermaye girişinde ve yatırımında ciddi bir azalış olduğunu göstermektedir. Ancak 2017 yılında bu görünümün toparlanarak hesabın 69,9 milyon Dolar fazla verdiği görülmektedir.

Bu gerçekleştirmeler çerçevesinde 2015 yılında 440,5 milyon Dolar fazla veren genel denge (cari işlemler hesabı ile sermaye ve finansal hesaplar toplamı) 2016 yılında azalma göstererek 359

milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise %18,6 oranına isabet eden 66,8 milyon Dolar tutarındaki artış neticesinde 425,8 milyon Dolar seviyesine ulaşmıştır.

2017 yılında rezervlerdeki artış da dikkat çekicidir; 2015 ve 2016 yıllarında ortalama 77 milyon Dolar düzeyinde döviz rezervlerinde bir artış yaşanırken, 2017 yılında bu tutar 826,6 milyon Dolar seviyesine çıkmıştır.

2013 ve 2014 yıllarında sırasıyla 4,9 ve 1,5 milyon Dolar düzeyinde, oldukça küçük rakamlarda gerçekleşen net hata ve noksan kaleminin 2015 yılında -364,7 milyon Dolar (GSYİH'ye oranı %9,7), 2016 yılında ise -281,9 milyon Dolar (GSYİH'ye oranı %7,3) gibi yüksek rakam ve oranlarda gerçekleşmesi dikkat çekicidir. 2017 yılında da yüksek seyir devam etmiş ve net hata noksan kalemi bu defa pozitifte dönerek 400,8 milyon Dolar (GSYİH'ye oranı %10,1) seviyesinde gerçekleşmiştir. Ödemeler Dengesi hesabında her bir işlemin eşit şekilde borç ve alacak kaydının yapılması ile cari işlemler hesabı ile sermaye hesabı toplamının finans hesabı toplamına eşit olması sağlanır. Ancak verilerin değişik kaynaklardan elde edilmesi, değerlendirme, ölçme ve kayıt zamanı farklılıkları yaratmakta; sonuç itibarıyla oluşan farklar Net Hata ve Noksan (NHN) kalemine "kalıntı" şeklinde yansımaktadır. 2017 yılında gerçekleşen bu tutarın, söz konusu kalıntının eksik veri kaynakları ve raporlama kalitesinin düşük olması gibi etkenlerden kaynaklanıyor olması mümkün olabileceği gibi piyasaya kaynağı belli olmayan bir para girişi şeklinde de ifade edilebilir.

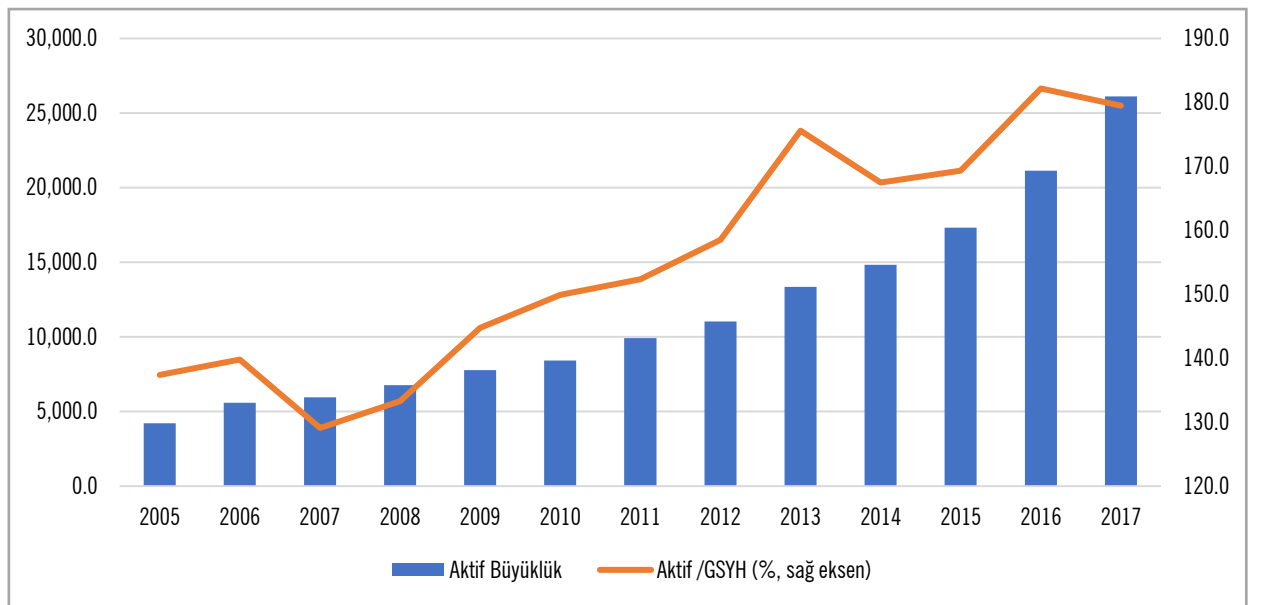
Sonuç olarak, ödemeler dengesinde 2017 yılında da olumlu gelişmeler mevcuttur; cari işlemler dengesindeki açık, turizm ve yükseköğrenim gelirleri ve T.C. yardımları ile kapanmış ve hatta fazlaya geçmiştir. Bu durum finansman tarafında ise piyasanın döviz geçmesi ile döviz rezervlerinde yüksek artış, piyasaya kaynağı açıklanamayan para girişi ve T.C. kredilerinde azalış şeklinde karşılık bulmaktadır.

G. BANKACILIK

Aktif Büyüklük

KKTC bankacılık sektörü aktif toplamı 2017 yılında, 2016 yıl sonuna göre %23,6 oranında artarak 21 milyar 134 milyon TL'den 26 milyar 115 milyon TL seviyesine ulaşmıştır. 2017 yılında sektörün aktif büyüklüğünün milli gelire oranı %179,5 seviyesine düşmüştür.

GRAFİK 11: BANKACILIK SEKTÖRÜ AKTİF BÜYÜKLÜĞÜ (MİLYON TL)

Kaynak: KKTC MB, DPÖ

Konsolide Bilanço

Tahsili Gecikmiş Alacakları da içeren sektörün toplam brüt kredileri 2016 yılsonuna göre %19,9 artışla 15 milyar 306 milyon TL'ye yükselmiştir.

Ana kalemler itibarıyla incelendiğinde kredilerin ardından konsolide bilançonun aktif kısmının ikinci büyük kalemini halen likit aktifler oluşturmaktadır. 2017 yıl sonu itibarıyla bu kalem yüzde 35,7 seviyesinde artarak 7 milyar 161 milyon TL seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu kalemde ağırlıklı olarak bankaların KKTC Merkez Bankası bünyesinde tutmak zorunda oldukları munzam karşılıklara ilişkin büyüklükler ve bankalar arası para piyasası işlemlerinden alacakları ile diğer nakit aktifleri yer almaktadır. Likit aktifler kaleminin toplam bilanço içerisindeki payının yüksekliği bankaların temel finansal aracılık fonksiyonunu yeterince yerine getiremediklerine işaret etmektedir.

Aktif kısmında yer alan ve ağırlıklı olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkardığı DİBS'ler ve KKTC Kalkınma Bankası Tahvillerini içeren Menkul Değerler Cüzdanı kalemi 2017 yılında %7,4 artarak 1 milyar 704 milyon TL seviyesinde gerçekleşmiştir.

Konsolide bilançonun pasif kısmı incelendiğinde, sektörün fonlamasını ağırlıklı olarak mevduat kalemi üzerinden gerçekleştirdiği ve bu eğilimin süreklilik arz ettiği gözlenmektedir. Geçmiş yıllar incelendiğinde mevduat kalemi toplam yükümlülüklerin ortalama olarak %80'ini oluşturmaktadır. Bu kalemi %9,1 ile öz kaynaklar, %6,3 ile bankalara borçlar ve %3,8 ile diğer pasifler kalemleri izlemektedir (Merkez Bankası, 2017).

TABLO 20: BANKACILIK SEKTÖRÜ KONSOLİDE BİLANÇOSU (MİLYON TL)

	2013	2014	2015	2016	2017	2016/2017 Yüzde Değişim
Likit Aktifler	3.463,2	3.310,5	3.953,2	5.275,8	7.161,8	35,7
MDC	416,6	890,9	1.031,3	1.587,8	1.704,6	7,4
Krediler (Brüt)	8.405,8	9.557,9	11.168,1	12.763,1	15.306,2	19,9
Diğer Aktifler	1.069,7	1.076,8	1.157,0	1.507,5	1.942,7	28,9
Toplam Aktif-Pasif	13.355,3	14.836,1	17.309,6	21.134,2	26.115,3	23,6
Mevduat	10.685,1	11.773,9	13.950,6	16.635,2	21.098,1	26,8
Bankalara Borçlar	638,5	799,4	961,3	1.597,9	1.637,5	2,5
Diğer Pasifler	670,4	759,1	779,7	834,9	1.002,9	20,1
Özkaynaklar	1.361,3	1.503,7	1.618,0	2.066,2	2.376,8	15,0

Kaynak: KKTC MB

TABLO 21: BANKACILIK SEKTÖRÜ AKTİF/PASİF DAĞILIMI (%)

	Aktif	2013	2014	2015	2016	2017
Likit Aktifler		25,9	22,3	22,8	25,0	27,4
MDC		3,1	6,0	6,0	7,5	6,5
Krediler (Brüt)		62,9	64,4	64,5	60,4	58,6
Diğer Aktifler		8,0	7,3	6,7	7,1	7,4
Toplam		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Pasif		2013	2014	2015	2016	2017

Mevduat	80,0	79,4	80,6	78,7	80,8
Bankalara Borçlar	4,8	5,4	5,6	7,6	6,3
Diğer Pasifler	5,0	5,1	4,5	4,0	3,8
Öz kaynaklar	10,2	10,1	9,4	9,8	9,1
Toplam	100	100	100	100	100

Kaynak: KKTC MB

Krediler

2017 yılında net krediler bir önceki yıla göre %21,1 artış göstererek 14 milyar 431 milyon TL seviyesinde gerçekleşmiştir. Krediler içerisinde en büyük paya sahip işletme kredileri, 2017 yılında %21,6 artış ile 8 milyar 406 milyon TL'ye yükselmiştir. Tüketici kredileri ise %21,7 artışla 4 milyar 152 milyon TL olmuştur. Bu iki kredinin toplam krediler içerisindeki payı %87,1'dir.

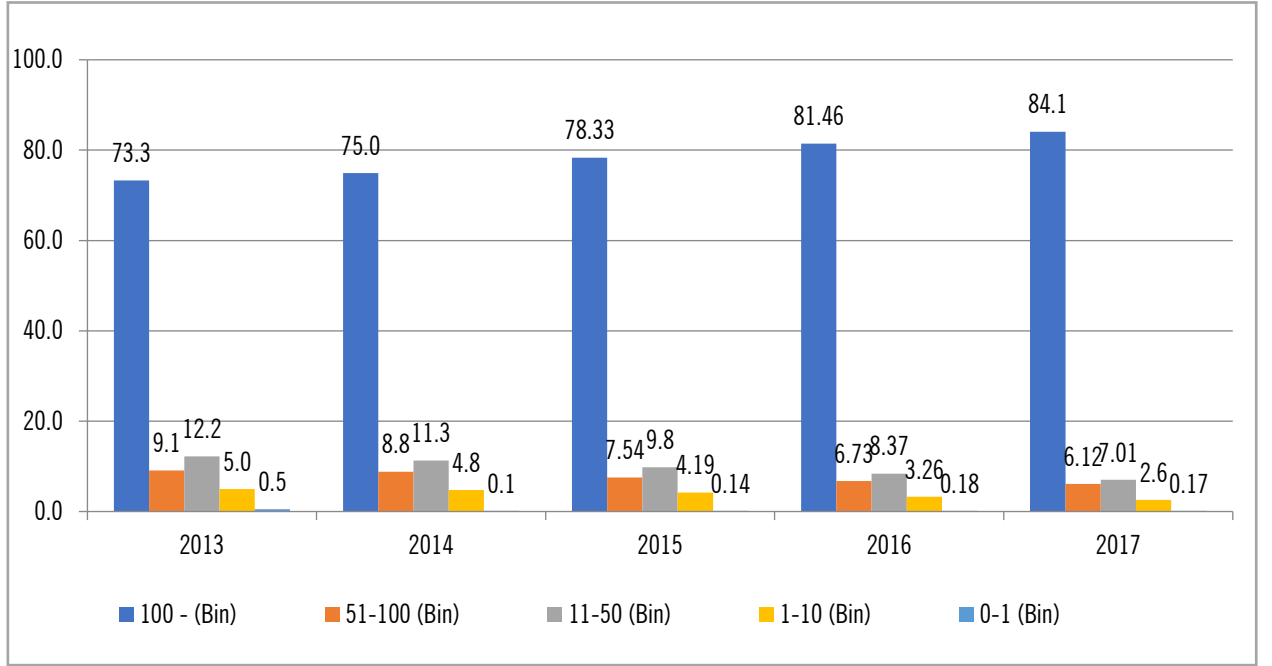
TABLO 22: KREDİLERİN DAĞILIMI

	2014	2015	2016	2017	2016/2017 Yüzde Değişim	2017 Payları
İşletme Kredileri	4.802,6	5.740,9	6.910,7	8.406,5	21,6	58,3
Tüketici Kredileri	2.869,0	3.073,4	3.411,8	4.152,9	21,7	28,8
Kredi Kartları	229,1	265,0	324,8	394,7	21,5	2,7
İskonto ve İştira Senetleri	95,9	138,5	165,8	195,0	17,6	1,4
Diğer Yatırım Kredileri	76,9	96,4	102,4	112,0	9,4	0,8
İhtisas Kredileri	27,0	3,5	3,7	3,7	0,0	0,0
Fon Kaynaklı Krediler	13,8	14,8	14,9	17,1	14,8	0,1
İhracat Kredileri	9,3	15,9	16,5	21,2	28,5	0,1
İthalat Kredileri	3,2	11,0	3,8	6,1	60,5	0,0
Müşteri Adına Menkul Değer Alım Kredileri	0,1	0,0	4,9	5,7	16,3	0,0
İhracat Garantili Yatırım Kredileri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
KKTC MB Kaynaklı Kredileri	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0
KKTC MB Aracılığıyla Kullanılan Krediler	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Diğer Krediler	813,5	1.039,7	961,2	1.116,3	16,1	7,7
Toplam Krediler	8.940,4	10.399,1	11.920,6	14.431,3	21,1	100,0

Kaynak: KKTC MB

2017 yılsonu itibarıyla kredi büyüklüklerinin yapısında belirgin bir değişiklik olmazken 100 bin TL'den büyük kredilerin toplam krediler içerisindeki payı %84,1'e yükselmiştir. Kredi büyüklüklerinde ikinci sırayı ise %7,01'lik pay ile 11-50 bin TL dilimi almıştır.

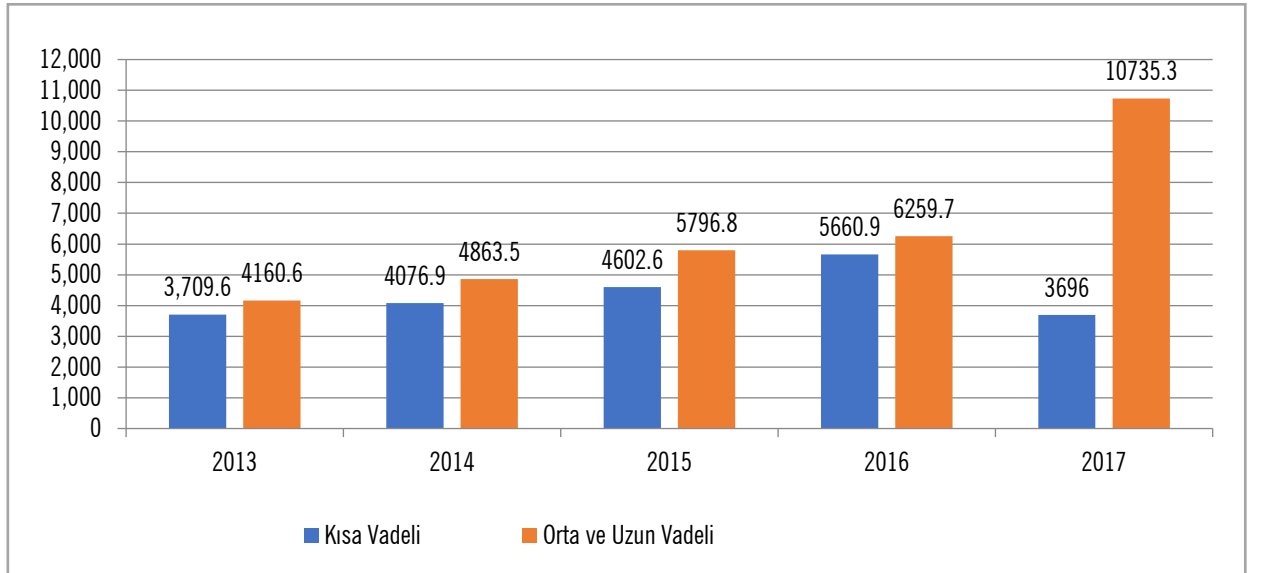
GRAFİK 12: KREDİ BÜYÜKLÜKLERİ

Kaynak: KKTC MB

Vadelerine göre incelendiğinde ise 2017 yılsonu itibarıyla kısa vadeli krediler bir önceki yılsonuna göre %34,71 oranında azalarak 5 milyar 660 milyon TL'den 3 milyar 696 milyon TL'ye gerilemiştir. Aynı dönemde orta ve uzun vadeli krediler ise %71,50 oranında büyük bir artış kaydetmiş ve 6 milyar 259 milyon TL'den 10 milyar 260 milyon TL'ye yükselmiştir.

GRAFİK 13: KREDİ VADE YAPISI

Kaynak: KKTC MB

Mevduatlar

2017 yılında bankacılık sektörü toplam mevduatları 2016 yılsonuna göre %26,8 oranında artarak 21 milyar 098 milyon TL'ye ulaşmıştır. Sektörün aracılık fonksiyonunun göstergesi olan kredilerin mevduata dönüşme oranı 2016 yılında bir önceki yıla göre 2,84 puan azalarak %71,66 seviyesine düşmüştür. KKTC bankacılık sektörü aktif büyüklüğü milli gelire kıyasla yüksek

olmakla birlikte, ağırlıklı olarak mevduat kalemiyle sağlanan fonlamanın kredilere yeterince yansıtılamadığı gözlemlenmektedir.⁴

Türlerine göre gelişimi incelendiğinde mevduatın geçmiş yıllarda olduğu gibi 2017 yılsonu itibarıyla 15 milyar 380 milyon TL tutar ve %72,9'luk pay ile tasarruf mevduatında yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Bunu sırasıyla 3 milyar 942 milyon TL ve %18,7'lik payla ticari mevduat, 1 milyar 499 milyon TL tutar ve %7,1'lik pay ile resmi mevduatlar izlemektedir.

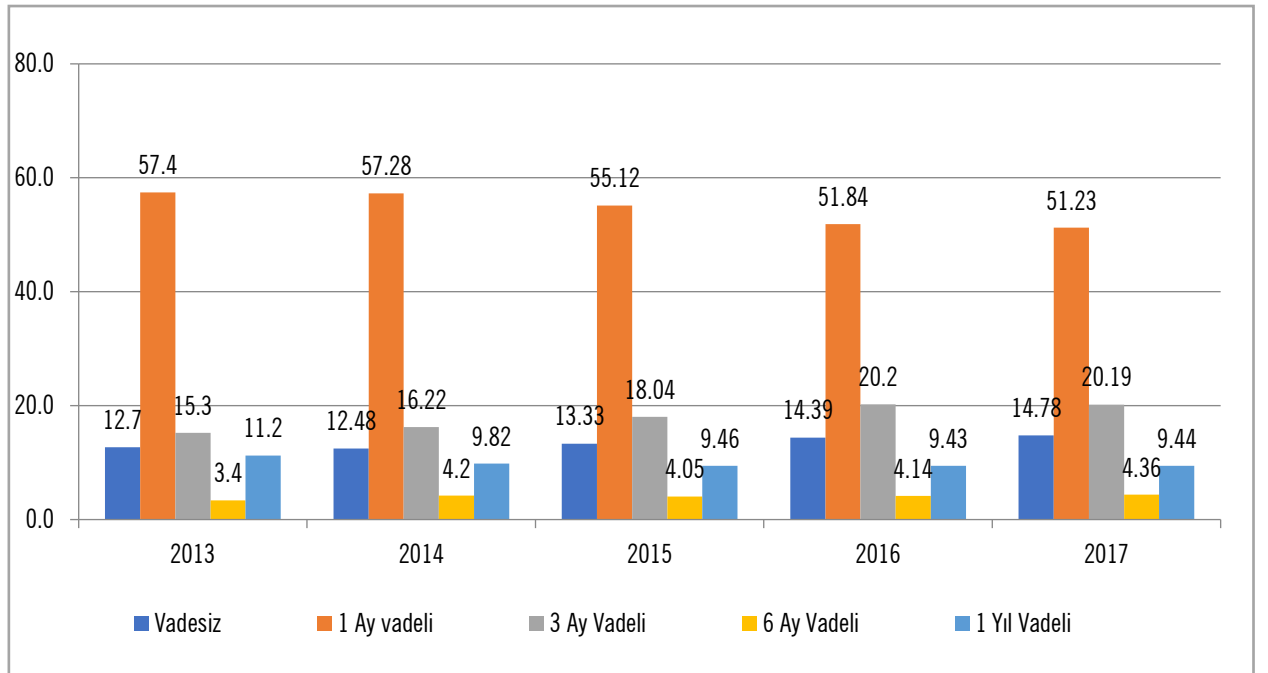
TABLO 23: MEVDUATIN TÜRLERİNE GÖRE GELİŞİMİ

	2014	2015	2016	2017	2016/2017 Yüzde Değişim	2017 Payları
Resmi	760,5	822,7	991,7	1.499,0	51,2	7,1
Ticari	1.696,1	2.350,4	3.040,5	3.942,5	29,7	18,7
Tasarruf	9.016,1	10.537,9	12.287,2	15.380,3	25,2	72,9
Diğer	301,1	239,6	315,8	276,3	-12,5	1,3
Toplam Mevduat	11.773,8	13.950,6	16.635,2	21.098,1	26,8	100,0

Kaynak: KKTCMB

Bankacılık sektörü toplam mevduatları önceki yıllarda olduğu gibi 1 aylık vadeli mevduatta yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte, 2017 yılsonu itibarıyla 1 ay vadeli mevduatların toplam mevduat içerisindeki payı %51,23'e gerilemiştir. Bir ay vadeli mevduatı %20,2 pay ile üç ay vadeli mevduat, %14,78 ile vadesiz mevduat, %9,4 ile bir yıl vadeli mevduat ve %4,36 pay ile 6 ay vadeli mevduat izlemektedir.

GRAFİK 14: MEVDUATIN VADE YAPISI (%)

Kaynak: KKTCMB

⁴ 2016 yılında Türkiye Bankacılık sektörünün aktif büyüklüğü milli gelirin yüzde 121'ini oluştururken sektörün kredi/mevduat oranı yüzde 122 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Özkaynaklar

2017 yılında KKTC bankacılık sektörü özkaynakları 2016 yılına kıyasla %15 oranında artarak 2 milyar 377 milyon TL seviyesine ulaşmıştır. Böylece özkaynakların toplam bilanço büyüklüğü içerisindeki payı %9,1 seviyesinde gerçekleşmiştir. İlgili dönemde sektörün ödenmiş sermaye toplamında %12,6 artış ve yedek akçelerde %3,9 düşüş gerçekleşmiştir. Dönem karı ise geçen yıla göre %32,8 artarak 407,5 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 24: ÖZKAYNAKLARIN GELİŞİMİ

	2014	2015	2016	2017	2016/2017 Yüzde Değişim	2017 Payları
Ödenmiş Sermaye	800,7	791,4	976,7	1.099,6	12,6	46,3
Yedek Akçeler	261,6	367,3	426,4	409,6	-3,9	17,2
Sabit Kıymet Yeniden Değerleme Fonu	1,5	0,2	0,3	0,9	200,0	0,0
Menkul Değerler Değer Artış Fonu	13,5	12,5	82,1	101,1	23,1	4,3
Dönem Karı (Zararı)	214,7	201,8	306,8	407,5	32,8	17,1
Geçmiş Yıllar Karı (Zararı)	211,7	244,8	273,9	358,1	30,7	15,1
Toplam	1.503,7	1.618,0	2.066,2	2.376,8	15,0	100,0

Kaynak: KKTC MB

KKTC bankacılık sektöründe 2017 yılsonu itibarıyla bir şube bankasının faaliyetine son vermesiyle banka sayısı 22'den 21'e düşmüştür.

TABLO 25: BANKA SAYISINDAKİ GELİŞMELER

Banka Grupları	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Kamu Mevduat Bankaları	2	2	2	2	2	2
Özel Sermayeli Bankalar	13	13	13	13	14	14
Şube Bankaları	7	7	7	7	6	5
Toplam	22	22	22	22	22	21

Kaynak: KKTC MB

2009 yılından bu yana düzenli olarak artan yeni açılan şube ve işe alınan personel sayıları 2014 yılındaki bir miktar gerilemeden sonra 2016 ve 2017 yıllarında artış göstermiştir. 2016 yılında 1 yeni şube açılarak toplam şube sayısı 233'e ulaşmıştır. 2017 yılında özel sermayeli bankalar 10 yeni şube açarken şube bankalarının sayısı da 6 şube azalmıştır. Kamu mevduat bankalarının ise şube sayısı 3 şube azalmıştır.

TABLO 26: ŞUBE SAYISININ GELİŞİMİ

Banka Grupları	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Kamu Mevduat Bankaları	34	38	36	36	36	33
Özel Sermayeli Bankalar	129	139	139	145	151	161
Şube Bankaları	45	47	45	46	45	39
Toplam	208	224	220	227	232	233
Yüzde Dağılım (%)						
Kamu Mevduat Bankaları	16,4	17,0	16,4	15,9	15,5	14,2

Özel Sermayeli Bankalar	62,0	62,1	63,2	63,9	65,1	69,1
Şube Bankaları	21,6	21,0	20,5	20,3	19,4	16,7

Kaynak: KKTC MB

2017 yılında bankalarda çalışan personel sayısı bir önceki yıla göre 62 kişi artarak toplam 3.106 olmuştur. Bu artışta, özel sermaye bankalarındaki 107 kişilik istihdam en önemli etken olmuştur. Kamu mevduat bankalarında artış sayısı 10 iken şube bankalarında çalışan sayısı 38 kişi azalmıştır.

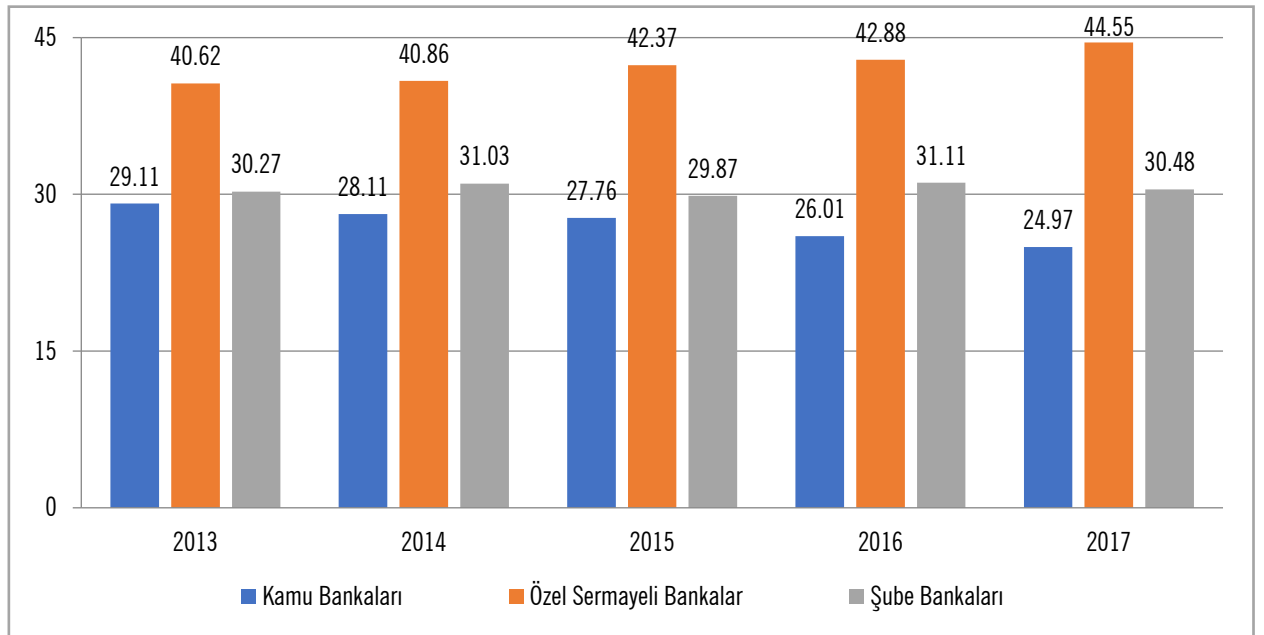
TABLO 27: PERSONEL SAYISI

Banka Grupları	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Kamu Mevduat Bankaları	537	561	524	518	548	558
Özel Sermayeli Bankalar	1669	1780	1781	1827	1934	2024
Şube Bankaları	503	541	540	555	562	524
Toplam	2709	2882	2845	2900	3044	3106
Yüzde Dağılım (%)						
Kamu Mevduat Bankaları	19,8	19,5	18,4	17,9	18,0	18,0
Özel Sermayeli Bankalar	61,6	61,8	62,6	63,0	63,5	65,2
Şube Bankaları	18,6	18,8	19,0	19,1	18,5	16,9

Kaynak: KKTC MB

Sektör aktif toplamı, Aralık 2016 – Aralık 2017 dönemi değerlendirildiğinde, kamu bankaları grubunda %1 küçülme, özel sermayeli bankalar grubunda %1,68 büyüme ve şube bankaları grubunda ise %0,63 küçülme görülmektedir.

GRAFİK 15: BANKA GRUPLARINA GÖRE SEKTÖR AKTİFİNDEKİ PAYLARI (%)

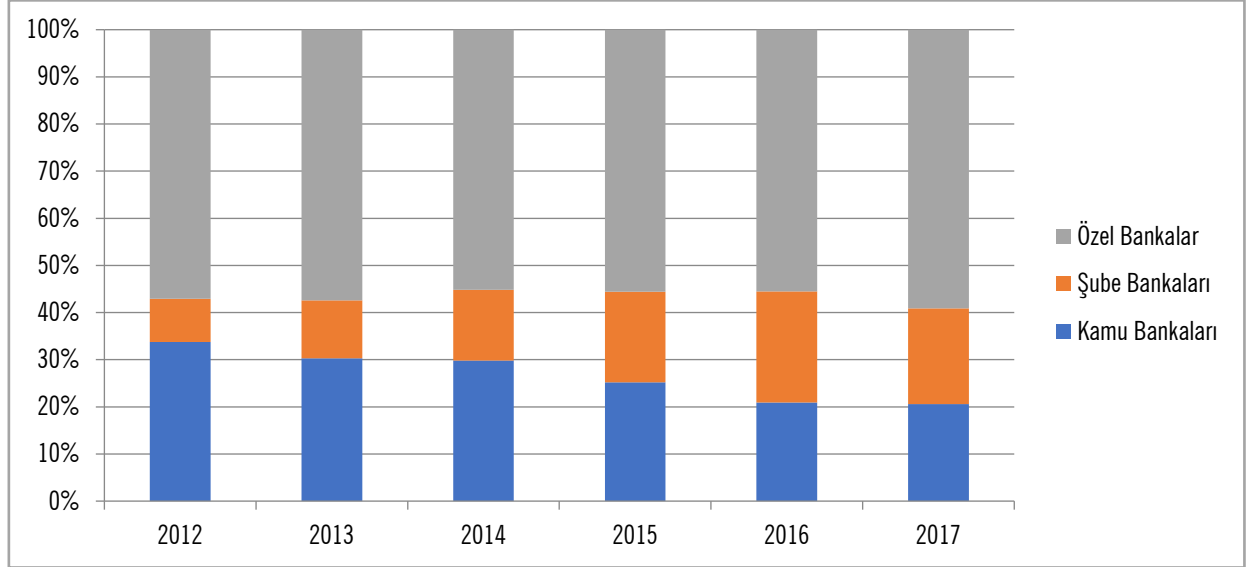

Kaynak: KKTC MB

Tahsili Gecikmiş Alacaklar

2017 yılında Tahsili Gecikmiş Alacaklarda (TGA) yıllık bazda %3'lük bir artış gerçekleşmiş ve TGA 842 milyon TL'den 874 milyon TL'ye yükselmiştir. Tahsili Gecikmiş Alacakların brüt kredilere oranı 2017 yılsonu itibarıyla %5,72 seviyesine gerilemiştir. Banka gruplarına göre dağılım incelendiğinde ise kredi vermeye daha hevesli olan özel sermayeli bankalar ve şube bankalarının toplam takipteki alacakların içerisindeki paylarında artış, kamu bankalarının payında ise azalış eğiliminin devam ettiği gözlemlenmektedir.

GRAFİK 16: BANKA GRUPLARINA GÖRE TAKİPTEKİ ALACAKLARIN DAĞILIMI (%)

Kaynak: KKTC MB

Rasyolar

Bankacılık sektörünün 2017 yılına ilişkin özet göstergeleri incelendiğinde bir önceki yıla kıyasla belirgin bir değişiklik olmamakla birlikte bazı temel göstergelerin bir miktar iyiye gittiği görülmektedir. Brüt kredilerin toplam aktiflere oranı 4,1 azalırken, takipteki kredilerin brüt kredilere oranında 0,9 puan azalma yaşanmıştır. Sermaye Yeterlilik Rasyosu 2017 yılında bir önceki yıla göre %0,7 azalarak %17,3 olmasına rağmen Basel II'de belirlenen sınırın oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında sektörün aktif karlılığı aynı kalırken, özkaynak karlılığında ise 1,5 puan artış olmuştur. Yabancı kaynakların toplam özkaynaklara oranı olarak tanımlanan Finansal Kaldıraç Oranı (FK) ise 0,8 puan artışla %10 seviyesinde gerçekleşmiştir.

TABLO 28: BANKACILIK SEKTÖRÜ RASYOLARI

	2013	2014	2015	2016	2017
Likit Aktifler / Toplam Aktifler	25,9	22,3	22,8	25,0	27,4
SYR	18,6	17,5	17,1	18,0	17,3
Aktif Karlılığı	1,8	1,6	1,2	1,7	1,7
Özkaynak Karlılığı	16,9	15,1	12,8	16,6	18,1
Net Faiz Gelir / Toplam Aktifler	3,8	3,5	3,3	3,3	3,2
TGA / Brüt Krediler	6,4	6,5	6,9	6,6	5,7
Brüt Krediler / Mevduat	78,7	81,2	80,1	76,7	72,6
Brüt Krediler / Toplam Aktifler	62,9	64,4	64,5	60,4	58,6

Brüt Kredilerdeki Büyüme Hızı	24,0	13,7	2,5	10,8	9,1
Mevduatlardaki Büyüme Hızı	19,1	10,2	-0,4	11,1	7,2
Finansal Kaldıraç (FK)	8,8	8,9	9,7	9,2	10,0

Kaynak: KKTC MB

H. GKRY EKONOMİSİ

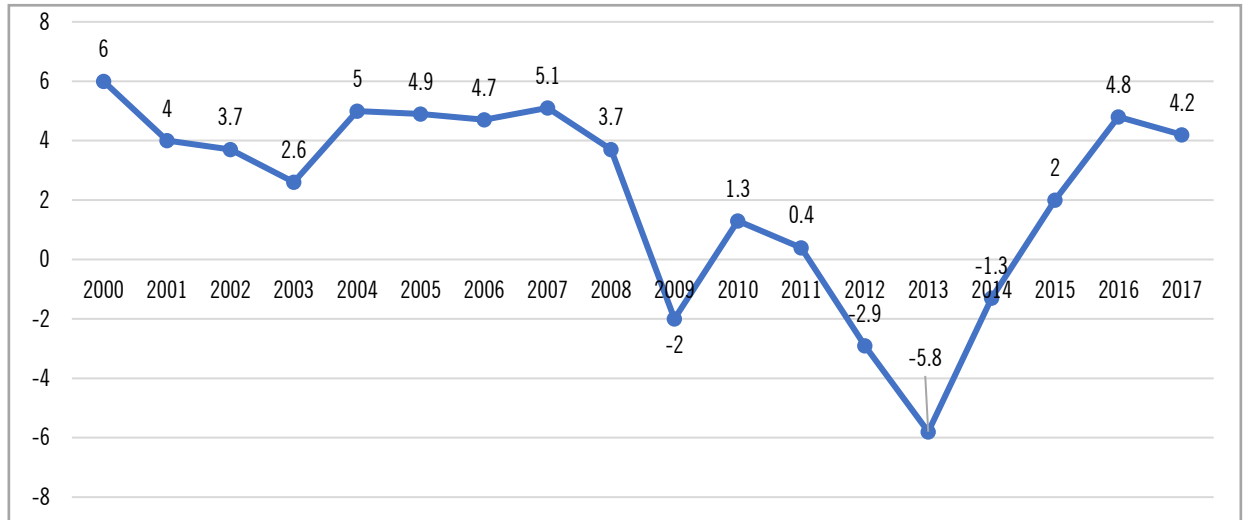
1975 yılından itibaren sürekli büyüyen GKRY ekonomisi, 2008 yılında yaşanan küresel finans krizi, mali disiplinin bozulması, Evangelos Florakis Deniz Üssü'nde yaşanan patlama ve en son olarak Yunanistan'da yaşanan ekonomik krizle birlikte, gereğinden fazla büyüyen finans sisteminin çökmesi neticesinde ciddi bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Krizden çıkmak için Troyka (Avrupa Komisyonu, Avrupa Merkez Bankası ve IMF) ile 2013 yılı Mart ayında bir memorandum imzalanmıştır. Memorandumla Rum Kesimi'ne 10 milyar Euro finansman desteği sağlanırken, karşılığında bankadaki mevduatların tıraşlanmasını da içeren finans sistemine yönelik ciddi tedbirlerin alınması, mali disiplinin sağlanması ve yapısal reformların hayata geçirilmesi istenmiştir.

Kriz Süreci

2000'li yıllarda Rum Kesimi ekonomisi üzerinde Avrupa Birliği süreciyle ilgili iki önemli olay meydana gelmiştir. Birincisi 2004 yılında Avrupa Birliği'ne giriş, ikincisi 2008 yılında Euro'ya geçiştir. Bu olumlu olayların etkisiyle, hizmet sektörü ağırlıklı ekonominin gelişiminin dinamiği, finans sektörü ve inşaat sektörü olmuştur. 1999-2007 yılları arasında Euro Bölgesi yılda ortalama %2,3 büyürken, Rum Kesimi'ndeki büyüme %3,9 olmuştur. Yine, aynı dönemde Euro Bölgesi'nde %8,7 olan işsizlik ortalaması, %4,3 olarak gerçekleşmiştir (Hardouvelis, 2014). Bütçe açığının GSYİH'ye oranı %2,7 ile Maastricht kriterlerine uyum göstermiştir.

2008 yılsonuna doğru ABD kaynaklı küresel finans krizinin başlaması ve krizin Avrupa'ya sıçraması Rum ekonomisini de olumsuz etkilemiş ve 2009 yılında 1975 yılından sonra ilk defa ekonomi küçülmüştür. (Şekil 1)

GRAFİK 17: BÜYÜME (%)

Kaynak: CYSTAT (Statistical Service of Cyprus), 2018.

2008 yılında küresel ölçekte bu olumsuzluklar yaşanırken, iç siyasette de ilk defa AKEL partisi adayının (Demetris Christofias) seçilmesi, Avrupa Birliği ve Euro'ya geçiş sürecinde izlenen liberal politikalardan sapılmasına yol açmıştır. Uygulanan genişletici mali politikalarla, 2008 yılında kamu personel ücretlerinin GSYİH'ye oranı %14,6 iken 2012 yılında %15,8'e, sosyal

transfer harcamaları ise %12,2'den %15,1'e yükselmiştir. Vergi gelirleri ise %43,1'den %40'a düşmüştür. AKEL tarafından uygulanan bu politikalar sonucunda 2008 yılında kamu borcunun GSYİH'ye oranı %49 iken 2012 yılında %86'ya yükselmiştir (Michaelides , 2014).

Suriye'ye gitmek üzere gönderilen mühimmatların içerisinde olduğu bir geminin el konularak çekildiği Evangelos Florakis deniz üssünde, 2011 yılı Temmuz ayında meydana gelen patlama ve ülkenin en büyük elektrik santrali olan Vasillikos santralinde yol açtığı hasar zor durumdaki ekonomiye bir darbe daha vurmuştur. Patlamanın maliyetinin 2,4 milyar Euro (GSYİH'nin %14'ü) olduğu hesaplanmakla birlikte, yaşanan elektrik kesintileri ve enerji tasarrufu uygulamaları turizm ve diğer hizmet sektörlerini de olumsuz etkilemiştir (Kouloudi , 2014)⁵.

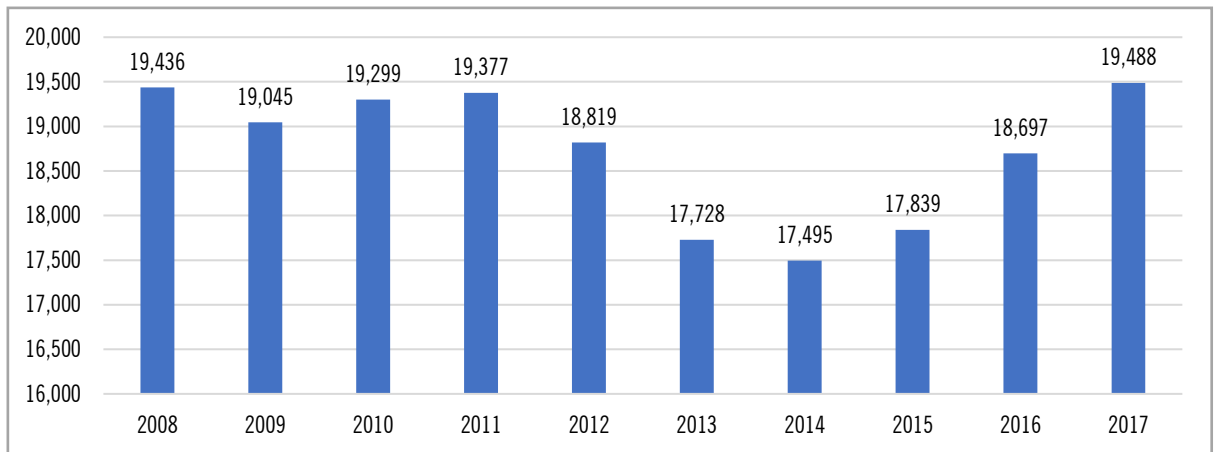
Küresel finans krizine ilave olarak Yunanistan'da yaşanan ekonomik kriz en çok Rum ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Yunanistan ile yapılan %20'lik dış ticaret hacmi olumsuz etkilenmiş, asıl öldürücü darbe ise Rum bankaların Yunan vatandaşlarına verdiği kredilerin geri ödenmemesi ile bankaların portföyünde önemli bir yer tutan Yunan devlet bonolarındaki erime olmuştur.⁶

Finans krizi ve Yunanistan'daki krizin birleşmesi neticesinde; diğer Avrupa ülkelerine kıyasla GSYİH'ye göre daha büyük ölçekte (kriz esnasında yaklaşık 8 katı) olan bankacılık sektörünü iflasa sürüklemiştir. Troyka ile görüşmeler esnasında bankalar kapalı kalmak zorunda kalmıştır. En büyük iki bankadan biri yeniden yapılandırılırken diğeri tasfiye edilmiş ve bankalarda 100 bin Euro üzerindeki mevduatların %37,5'i tıraşlanmıştır.

2010 ve 2011 yıllarında sırasıyla %1,3 ve %0,4 büyüyen ekonomi, krizin başlangıç yılı olan 2012'de %2,9 küçülmüştür. Krizin derinleştiği 2013 yılında ise %5,8 ile tarihi bir küçülme yaşanmıştır. Daralma 2014 yılında da %1,3 ile devam etmiştir. Troyka ile yapılan anlaşmanın başarılı şekilde uygulanması ve alınan sıkı mali tedbirlerin sonucunda ekonomi toparlanma sürecine girmiş ve 2015 yılında %2, 2016 yılında %4,8 büyüme gerçekleşmiştir. 2017 yılında toparlanma süreci devam etmiş ve ekonomik büyüme %4,2 olmuştur.

2017 yılı büyümesi üzerinde; iç talepte yaşanan canlanma, inşaat sektöründe bir önceki yıla göre %26,8'lik artış ve turizm sektörü başta olmak üzere hizmet sektöründe yaşanan olumlu gelişmeler etkili olmuştur. 2013 yılında toplam yatırımların GSYİH'ye oranı %14,1'e düşmüş iken 2017 yılında bu oran %21,3'e yükselmiştir.

GRAFİK 18: GAYRİ SAFİ YURT İÇİ HASILA (MİLYON EURO)

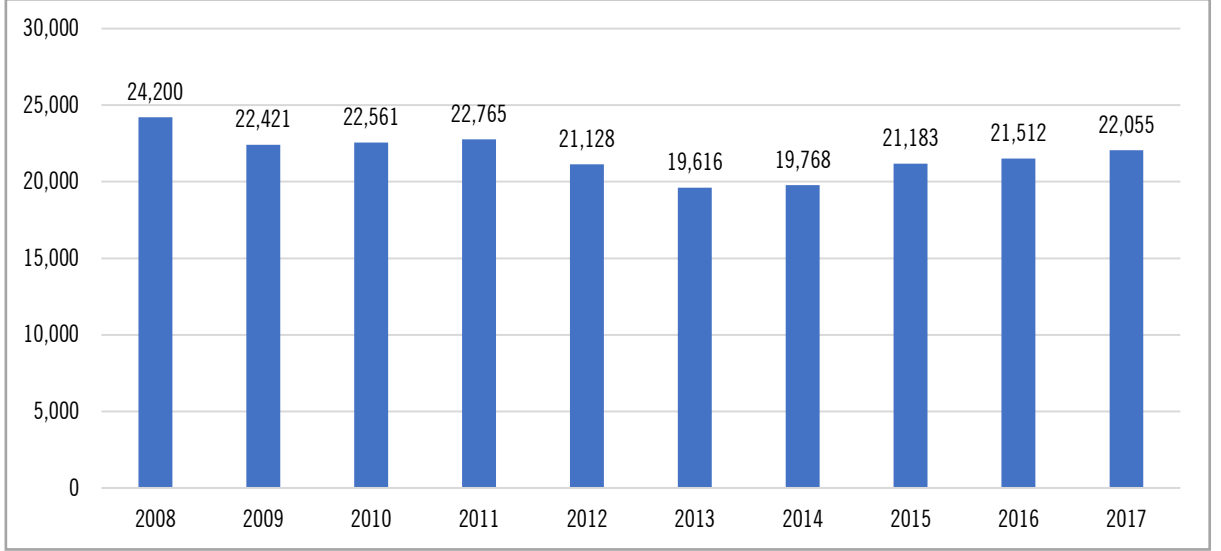
Kaynak: CYSTAT (Statistical Service of Cyprus), 2018.

⁵ Patlama nedeniyle ihtiyaç duyulan enerji açığı 2011 ve 2012 yıllarında KKTC'den elektrik satın alınarak karşılanmıştır.

⁶ Haziran 2011'de Rum bankalarının bilançosunda, 5 milyar Euro'su devlet bonolarında, 23 milyar Euro'su Yunan vatandaşlarına verilen krediler olmak üzere 28 milyar Euro bulunmaktadır (Kouloudi, 2014).

2008 yılında 19 milyar 436 milyon Euro olan GSYİH, 2009-2011 yılları arasında pek fazla değişmemiştir. 2012 yılında 18 milyar 819 milyon Euro'ya düşen GSYİH, 2013 yılında 17 milyar 728 milyon Euro olmuştur. 2015 yılından itibaren yaşanan toparlanma sürecinin devam etmesi sonucunda 2017 yılında GSYİH 19 milyar 488 milyon Euro'ya yükselerek 2008 yılındaki düzeyine ulaşmıştır.

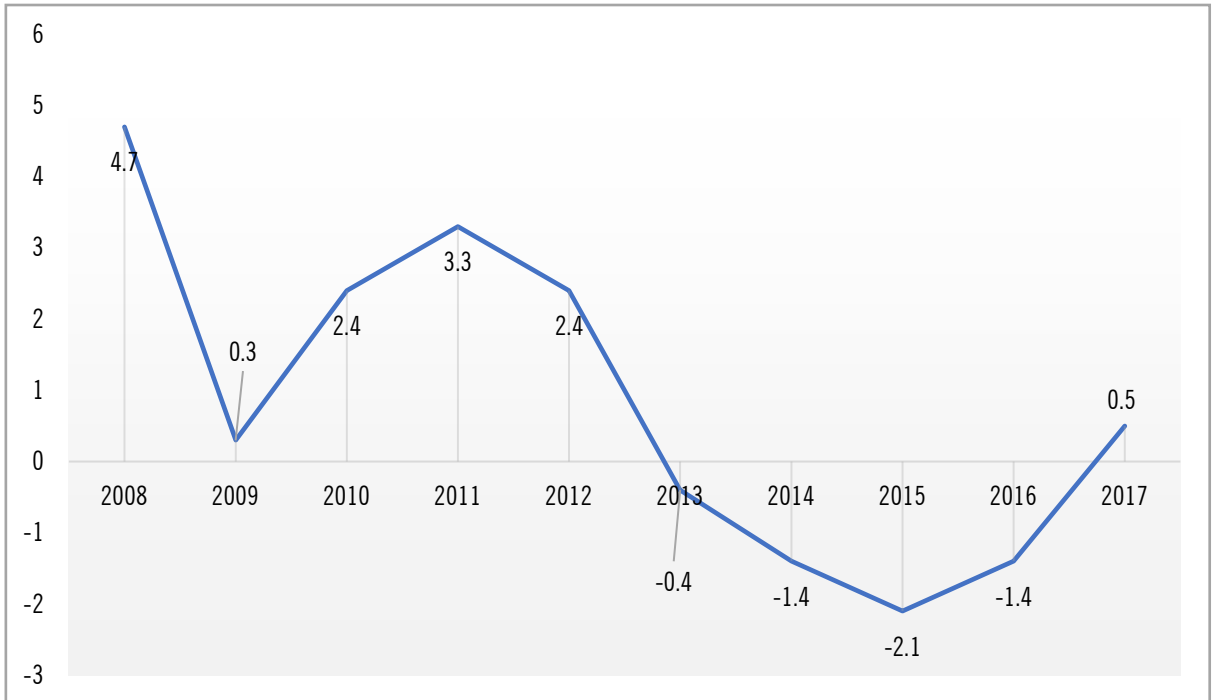
GRAFİK 19: KİŞİ BAŞINA GAYRİ SAFİ YURT İÇİ HASILA (MİLYON EURO)

Kaynak: CYSTAT (Statistical Service of Cyprus), 2018.

Euro'ya geçilen 2008 yılında 24.200 Euro olan kişi başına düşen milli gelir, 2009-2011 yılları arasında 22 bin Euro civarında gerçekleşmiştir. 2012 yılında 21.128 Euro'ya, 2013 yılında ise 19.616 Euro'ya düşmüştür. Bu tarihten itibaren toparlanma sürecine girilmiş ve 2017 yılında kişi başına düşen milli gelir 22.055 Euro olmuştur. Ancak, hala 2008 seviyesine ulaşamamıştır.

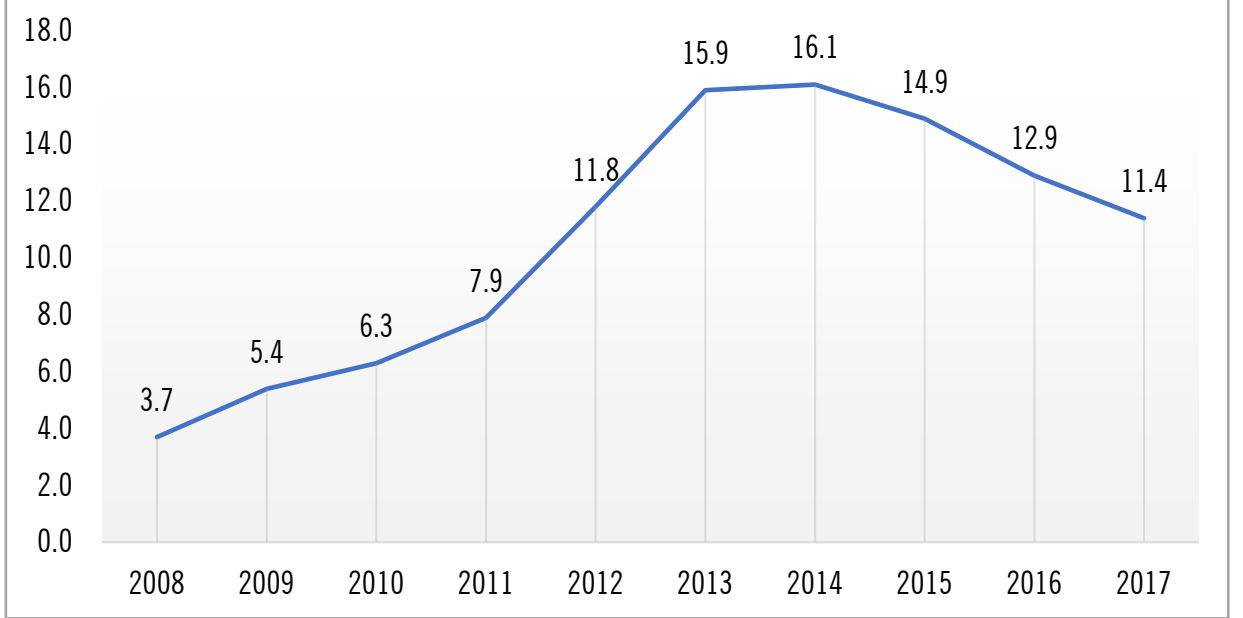
GRAFİK 20: ENFLASYON

Kaynak: CYSTAT (Statistical Service of Cyprus), 2018.

2008-2012 yılları arasında %2 ile %4 arasında dalgalanan enflasyon oranı 2013 yılında yaşanan krizle birlikte; iç talebin azalması sonucunda eksi olarak gerçekleşmiş ve bu durum 2016 yılına kadar devam etmiştir. 2017 yılında ekonomik canlanma ve iç talepteki artışın etkisiyle enflasyon oranı %0,5 olarak gerçekleşmiştir.

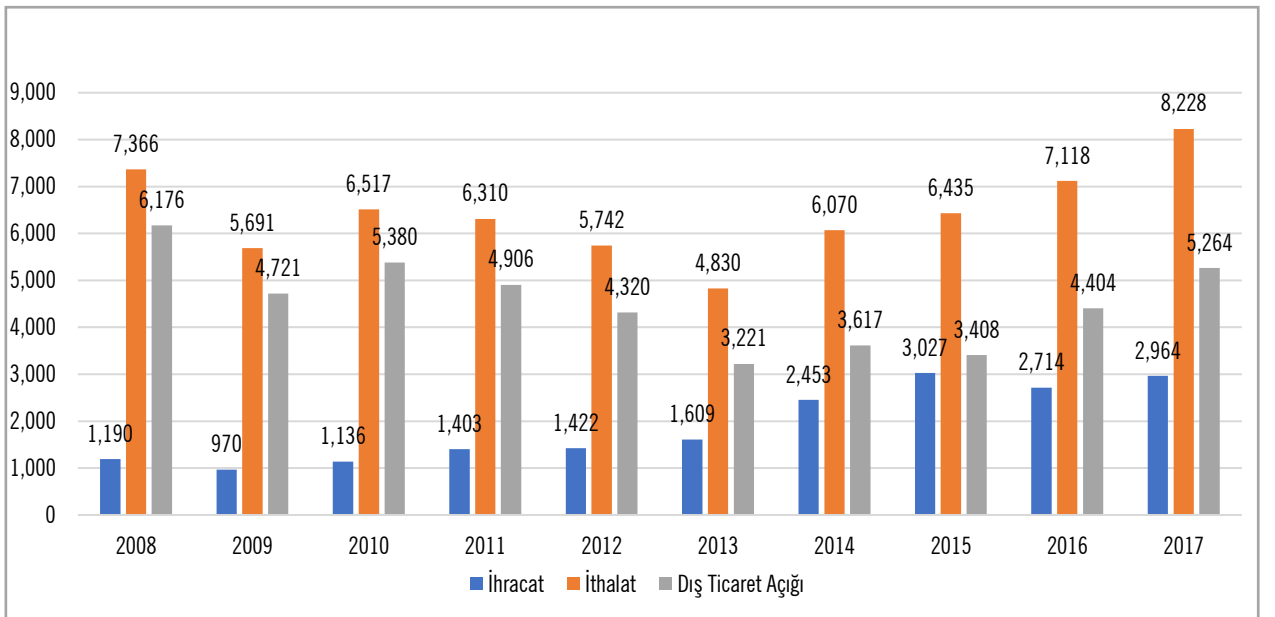
GRAFİK 21: İŞSİZLİK ORANI (%)

Kaynak: CYSTAT (Statistical Service of Cyprus), 2018.

2007 ve 2008 yıllarında Euro bölgesinin en düşük işsizlik yaşayan bölgelerinden biri iken küresel finans krizi ve yukarıda bahsedilen genişletici mali politikalar ve finans krizinin etkisiyle her yıl artan işsizlik oranı 2013 yılında %15,9'a, 2014 yılında ise en yüksek seviyesi olan %16,1'e ulaşmıştır. Bu tarihten itibaren alınan tedbirlerle işsizlik giderek azalmaya başlamış ve 2017 yılında %11,4'e düşmüştür. İşsizlikte yaşanan bu azalmaya rağmen genç işsizlik oranı %24,7 gibi yüksek bir düzeydedir.

GRAFİK 22: DIŞ TİCARET

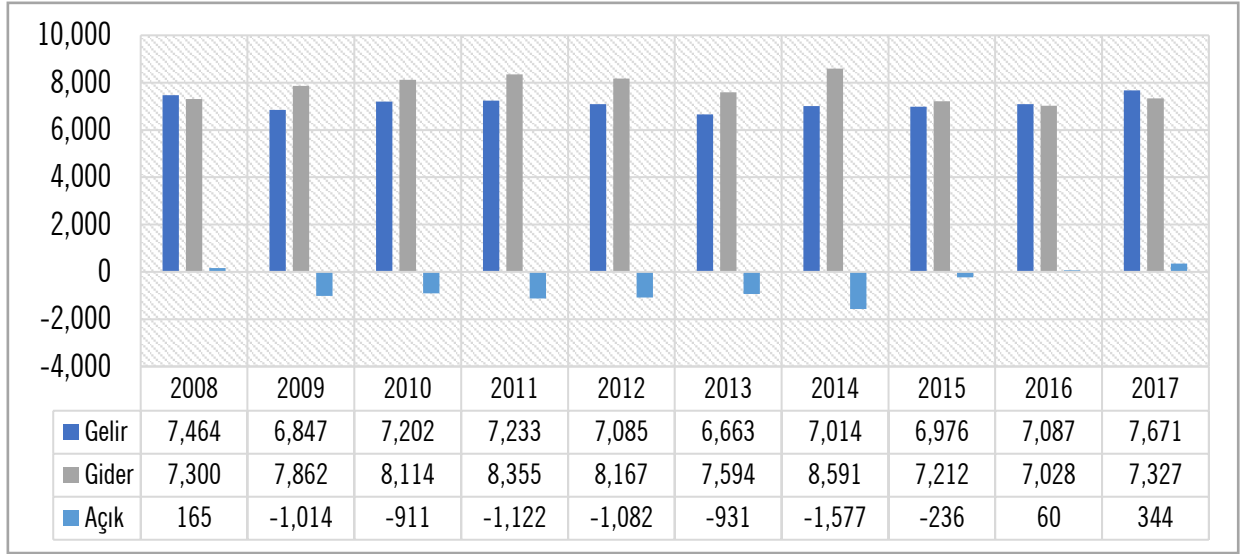

Kaynak: CYSTAT (Statistical Service of Cyprus), 2018.

2008 yılında 6 milyar 176 milyon Euro olan dış ticaret açığı, 2009 yılında ithalatta yaşanan azalma nedeniyle 4 milyar 721 milyon Euro'ya düşmüştür. 2010 yılından itibaren artışa geçen dış ticaret açığı 2013 yılında yaşanan kriz esnasında 3 milyar 221 milyon Euro'ya düşmüştür. 2017 yılında ise ihracat bir önceki yıla göre %9,2 artış ile 2 milyar 964 milyon Euro, ithalat ise %15,6 artış ile 8 milyar 228 milyon Euro olmuştur. Dış ticaret açığı ise %19,5 artış ile 5 milyar 264 milyon Euro'ya yükselmiştir.

İhracatın ithalatı karşılama oranı 2008 yılında %16,1, 2013 yılında %33,3 ve ekonominin toparlanmaya başladığı 2015 yılında %47 ile en iyi düzeyine ulaşmıştır. Bu tarihten itibaren bu oran gerilemeye başlamış, 2016 ve 2017 yıllarında sırasıyla %38,1 ve %36 olmuştur.

GRAFİK 23: BÜTÇE

Kaynak: CYSTAT (Statistical Service of Cyprus), 2018.

2007 ve 2008 yıllarında bütçe fazlası veren GKRY bütçesi 2009 yılından itibaren ciddi açıklar vermeye başlamıştır. 2009-2013 yılları arasında bütçe açığının GSYİH'ye oranı %5 civarında gerçekleşmiştir. 2014 yılında ise %9 açık ile en yüksek düzeyine ulaşmıştır.⁷

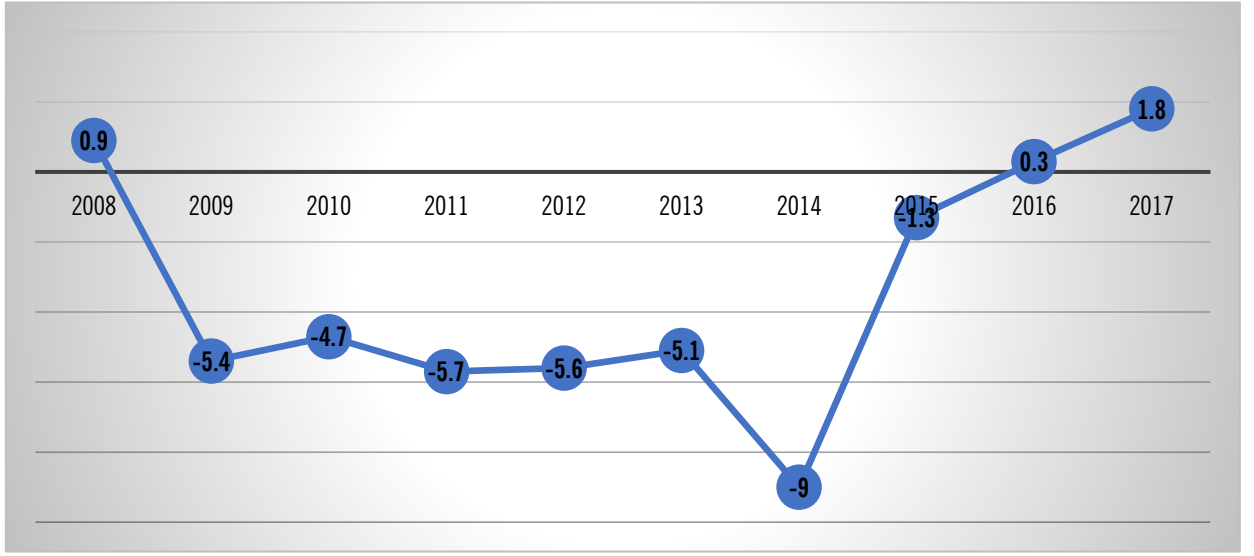
Troyka ile yapılan anlaşma çerçevesinde 2012-2014 yıllarında;

- 2012 yılında kamu çalışanlarının ve emeklilerin maaşından %12,5'e varan, 2013 yılında %14,5'e varan ve 2014 yılında %3 kesinti yapılmıştır.
- KDV oranları, mevduattan alınan vergiler, faiz gelirinden alınan vergiler, tek el ürünleri vergisi, şans oyunları vergisi, motorlu taşıtlar vergisi ve akaryakıttan alınan vergiler artırılmıştır.
- Bazı vergi istisna ve muafiyetleri kaldırılmıştır.
- 2016 yılı sonuna kadar kamu çalışanlarının 4.500 kişi azaltılması. Her 4 emekliye yeni bir istihdam yapılması (sağlık ve güvenlik sektöründe her 5 emekliye 1 kişi) bakanlıklar arasında nakil işlemlerine başlanması ve 1880 kadronun iptal edilmesi hayata geçirilmiştir.
- Sosyal harcamalar azaltılmıştır.
- Kamudaki öğretmenlerin sayısı azaltılmış ve çalışma saatleri artırılmıştır.

Alınan bu tedbirlerin etkisiyle 2015 yılında bütçe açığı 236 milyon Euro'ya ve GSYİH'nin %1,3'üne gerilemiştir. 2016 ve 2017 yıllarında ise sırasıyla 60 ve 344 milyon Euro bütçe fazlası verilmiştir.

⁷ 2014 yılında Kooperatif Merkez Bankası'na bütçeden aktarılan 1,5 milyar Euro bu açığın ortaya çıkmasında en önemli etken olmuştur.

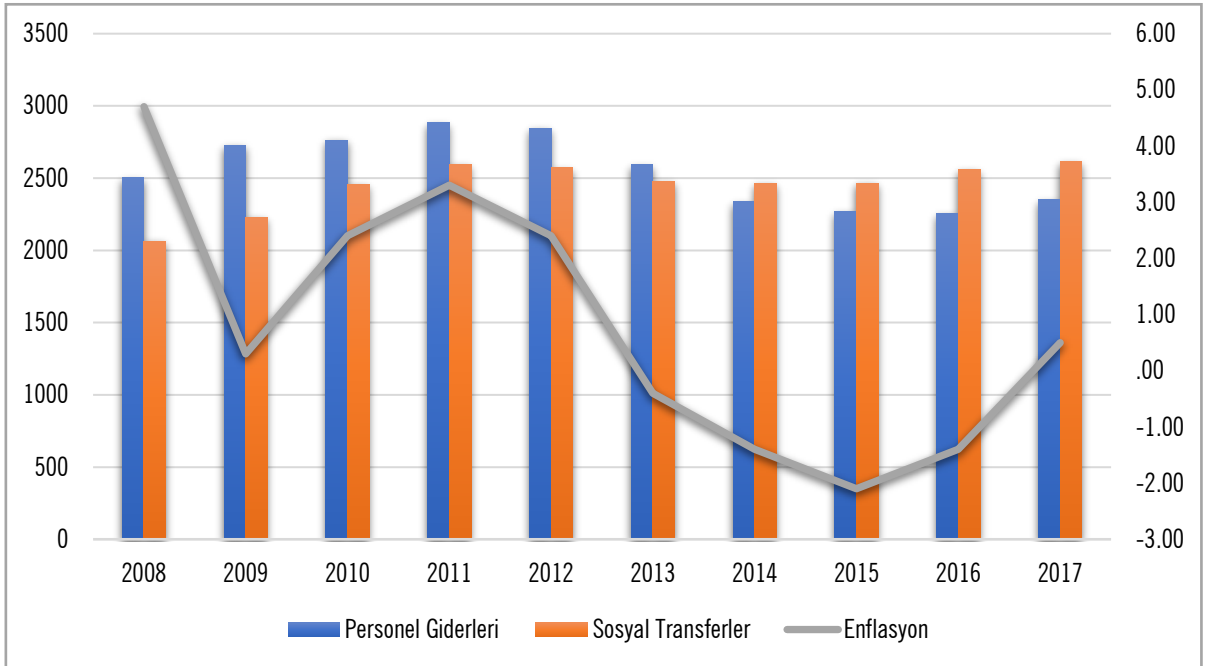
GRAFİK 24: BÜTÇE AÇIĞININ GSYİH'YE ORANI (%)

Kaynak: CYSTAT (Statistical Service of Cyprus), 2018.

Personel giderleri ve sosyal transfer harcamaları 2008-2011 yıllarında genişletici mali politikaların etkisiyle, enflasyona oranla ciddi bir artış göstermiştir. 2008 yılında 2,5 milyar Euro olan personel giderleri 2011 yılında 2,9 milyar Euro'ya yükselmiştir. Aynı dönemde sosyal transfer harcamaları 2,062 milyar Euro'dan 2,595 milyar Euro'ya çıkarak personel giderlerinden daha hızlı artış göstermiştir. 2012 yılında bir miktar azalarak 2,824 milyar Euro olan personel giderleri 2013 yılından itibaren alınan sert tedbirlerin neticesinde daha hızlı bir şekilde azalarak 2016 yılı sonunda 2,260 milyar Euro ile 2008 yılının bile çok altına düşmüştür. 2017 yılında 2012 yılından itibaren ilk defa bir önceki yıla göre %4 artış göstererek 2,350 milyar Euro olmuştur. Sosyal transfer harcamaları ise 2011 yılından itibaren azalmaya başlamış ancak 2016 yılında artarak 2,559 milyar Euro olarak gerçekleşmiş ve 2011 yılındaki gerçekleşmenin biraz altında kalmıştır. 2017 yılında ise sosyal transfer harcamaları %2 artarak 2,612 milyar Euro olmuştur.

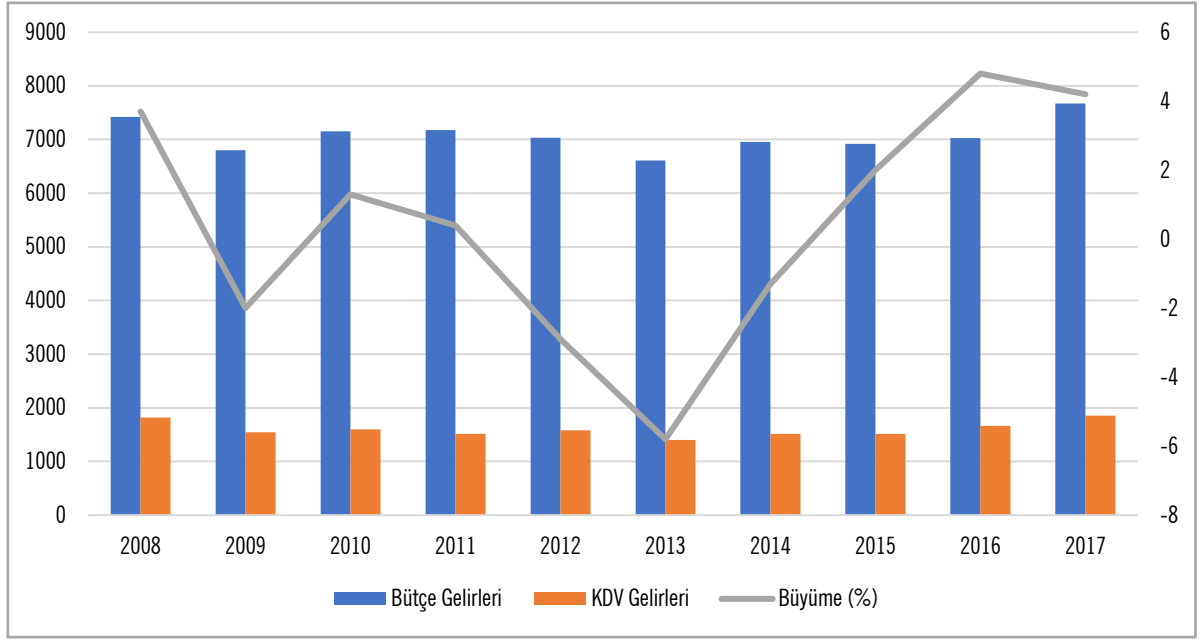
GRAFİK 25: PERSONEL GİDERLERİ VE SOSYAL TRANSFERLER (MİLYON EURO)

Kaynak: CYSTAT (Statistical Service of Cyprus)

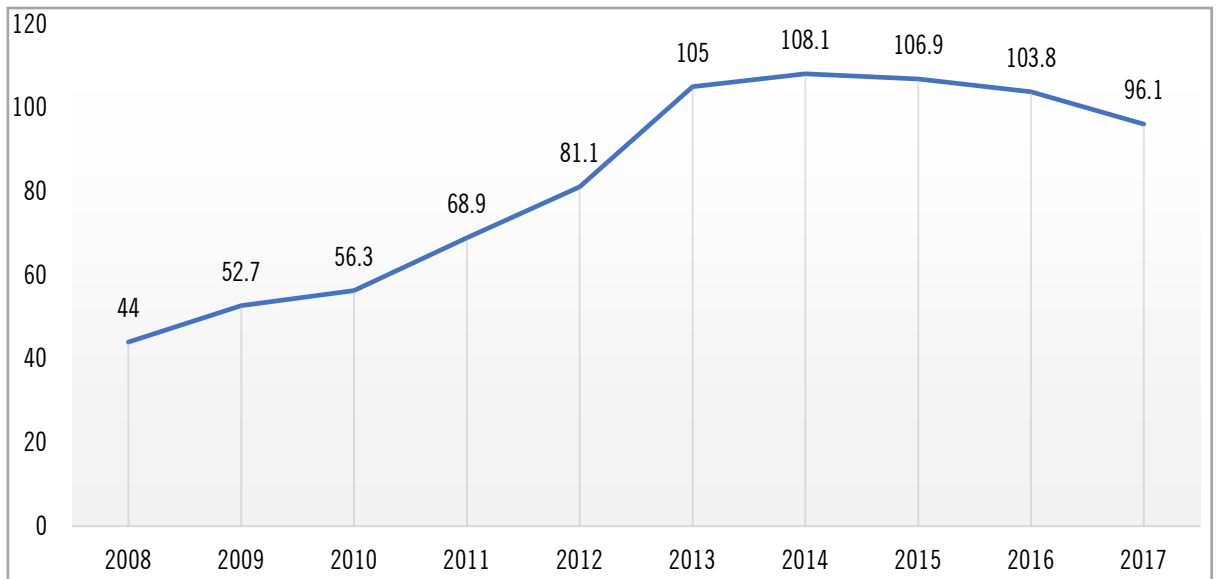
2008 yılında 7,5 milyar Euro civarında olan bütçe gelirleri ekonomik krizin etkisiyle aşağı yönlü ve dalgalı bir seyir izlemiş, 2012 yılında 7,177 milyar Euro, 2013 yılında ise sert bir düşüşle 6,6 milyar Euro seviyesine düşmüş ve 2016 yılında 7,087 milyar Euro olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında bir önceki yıla göre %8,2'lik artış ile 7,671 milyar Euro'ya ulaşan bütçe gelirleri 2008 yılı seviyesine ulaşmıştır. KDV'den elde edilen gelirler de benzer şekilde 2008 yılında 1,8 milyar Euro iken 2013 yılında 1,4 milyar Euro'ya kadar düşmüştür. Memorandum ile KDV oranlarının artırılmasıyla KDV gelirleri bir nebze artarak 2014 ve 2015 yıllarında 1,5 milyar Euro civarına, 2016 yılında ise 1,666 milyar Euro'ya ulaşmıştır. 2017 yılında 1,851 milyara yükselen KDV gelirleri 2008'deki seviyesine tekrar ulaşmıştır. (Şekil 3)

GRAFİK 26: BÜTÇE VE KDV GELİRLERİ (MİLYON EURO)

Kaynak: CYSTAT (Statistical Service of Cyprus)

GRAFİK 27: KAMU BORCUNUN GSYİH'YE ORANI (%)

Kaynak: CYSTAT (Statistical Service of Cyprus)

2008 yılında kamu borcunun GSYİH'ye oranı %44 olarak gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren sürekli yükselen bu oran 2013 yılında Troyka'dan alınan borçlarla %105'e, 2014 yılında ise en

yüksek düzeyi olan %108,1'e yükselmiştir. 2017 yılında iki haneli rakamlara inerek %96,1'e düşmüştür.

Yapısal Reformlar

Mali disipline yönelik alınması kararlaştırılan bu tedbirlerin yanı sıra; sosyal güvenlik sistemi, sağlık harcamaları ve özelleştirme konularında reform ihtiyacı vurgulanmıştır.

Sosyal güvenlik sisteminin aktüeryal dengesinin sağlanması amacıyla; kamuda çalışanların emeklilik yaşının iki yaş artırılması ve her beş yılda bir emeklilik yaşının ortalama yaşam süresini göz önüne alarak güncellenmesi, yıllık emekli maaşlarının çalışırken alınan en yüksek yıllık maaşın yarısını geçmemesi ve kapsamlı bir reform hazırlanması başta olmak üzere değişiklikler yapılması kararlaştırılmıştır.

Sağlık harcamalarının azaltılması amacıyla; kronik hastalıklar hariç ücretsiz sağlık harcamalarından faydalanılması kaldırılmış, kamu çalışanlarının ve emekliliklerinin brüt ücreti üzerinden %1,5 oranında sağlık harcamaları için kesinti yapılması, sağlık hizmetleri ücretlerinin %30 artırılması gibi önlemler öngörülmüştür.

Kamu tarafından sunulan hizmetlerde kamu özel işbirliği modellerinin geliştirilmesi ve telefon, elektrik ve limanlar başta olmak üzere kamu şirketlerinin özelleştirilmesi ve bunlara ait taşınmazların elden çıkarılması taahhüt edilirken, program sonuna kadar 1 milyar Euro⁸ ve 2018 yılına kadar 400 milyon Euro olmak üzere toplam 1,4 milyar Euro özelleştirme geliri elde edilmesi hedeflenmiştir.

Ayrıca, kamu yönetiminin ve vergi sisteminin daha etkin ve verimli olarak işlemesi için kapsamlı reformların hayata geçirilmesine yönelik düzenlemelere yer verilmiştir.

Sonuç olarak; 1974 yılında yaşanan siyasi bölünmenin yarattığı şok sonrası sürekli büyüyen GKRY ekonomisi, 2000'li yıllarda AB sürecinin yarattığı olumlu rüzgârın da etkisiyle bir başarı hikâyesi yakalamıştır. Ancak, 2008 yılından itibaren küresel ekonomik krizin AB ekonomisine de sirayet etmesi, yakın ekonomik ilişkilerinin olduğu Yunanistan'ın iflası, uygulanan popülist uygulamalar ve tüm bu sorunların yarattığı olumsuzlukları giderecek politikaların üretilmesi noktasında yaşanan gecikme GKRY ekonomisinin dibe vurmasına yol açmıştır. Krizden kurtulmak için Troyka'dan alınan 10 milyar Euro karşılığında maaş kesintileri, sosyal harcamaların azaltılması gibi acı reçetelerin olduğu 2013-2016'nın ilk çeyreğini kapsayan bir Memorandum kabul edilmek zorunda kalınmıştır. GKRY Hükümeti başarılı bir şekilde bu Memorandum'da belirlenen eylemleri hayata geçirmiş, işsizlik ve yüksek kamu borcunun yarattığı risklerle birlikte, 2015 yılında faiz hariç bütçe açığı hedeflenmesine rağmen faiz hariç bütçe fazlası verilmiş ve yine küçülmesi beklenen ekonomi %2 büyümüştür. 2016 yılında, 2008 yılından sonra ilk defa bütçe fazlası verilmiş ve ekonomi %4,8 büyümüştür. 2017 yılında ise bütçe fazlası vermeye devam etmiş ve büyüme % 4,2 olarak gerçekleşmiştir. Bu olumlu gelişmelere rağmen; yüksek kamu borcu, finansal sistemdeki geri ödenmeyen borçların istenilen düzeyde olmaması ve bu borçlara ilişkin icra ve iflas işlemlerini hızlandıracak yargı reformlarının tamamlanmaması, özelleştirmelerde ilerleme sağlanamaması Rum ekonomisi üzerinde baskı oluşturmaya devam etmektedir.⁹

⁸ Özelleştirme kapsamında 2016 yılı Nisan ayında Limasol limanındaki bazı hizmetlerin, 25 yıl süreli olarak 1,9 milyar Euro bedelle özelleştirilmesi gerçekleştirilmiştir.

⁹ Post-Programme Surveillance Report, Cyprus, Spring 2018

Güney Kıbrıs Kooperatif Merkez Bankası

2008 yılında ABD’de başlayıp Avrupa’ya sıçrayan krizden en ağır etkilenen beş ülkeden biri de Yunanistan olmuş ve bundan da Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) etkilenmiştir. Bu dönemde devlet borcunda temerrüde düşen Yunanistan için Troyka ile bir kurtarma planı üzerinde anlaşılmış ve sonucunda Yunanistan’ın borçlarının bir kısmı silinmiştir. Borç silme işlemi sonrasında, bilançolarında 4,5 milyar Euro tutarında Yunan devlet tahvili bulunan GKRY bankalarının ellerindeki tahviller geçersiz hale gelmiş ve Rum bankalarının varlıklarında bir gecede 4,5 milyar Euro büyüklüğünde bir delik açılmıştır. Bu durum GSYİH’si 23 milyar Dolar olan bir ülke için kaygı verici olmuştur.¹⁰ Rum Kesimi’nde yaşanan bu sürecin Euro Bölgesi için de endişe kaynağı haline gelmesi sonrasında Avrupa Bankacılık Otoritesi (European Banking Authority -EBA) bankalardan sermaye artırımı istemiştir. Son olarak Euro Bölgesi’nde yapılan bankacılık stres testleri sonuçları Temmuz 2011’de yayınlandığında ülke ekonomisindeki sıkıntılı durum apaçık ortaya çıkmış ve akabinde GKRY’nin uluslararası sermaye piyasalarına erişimi durmuştur. 2011 Temmuz ayında kredi derecelendirme kuruluşları Güney Kıbrıs’ın notunu “yatırım yapılabilir” seviyesinin altına indirdiğinde ise artık bu defa Rum Hükümeti kurtarma paketi için Troyka ile masaya oturmuş ve önerilen yeniden yapılandırma koşullarını kabul etmiştir. 2012 yılında kabul edilen kurtarma paketine göre Avrupa İstikrar Mekanizması ve IMF Güney Kıbrıs’a 10 milyar Euro vermiş, 6 milyar Euro ise ülkedeki 100 bin Euro üzerindeki mevduatlardan değişen oranlarda kesilmiştir.

Bu dönemde Kıbrıs’ın en büyük bankası olan Kooperatif Merkez Bankası (Cooperative Central Bank/Cyprus Cooperative Bank, CCB) finansal kriz sırasında pek çok Yunan firmasına çok büyük montanlı kredi vermiş ve bu krediler milyarlarca Euroluk batık krediye dönüşmüştür. Bu nedenle programın bir parçası olarak 2013 yılında Rum Yönetimi, Kooperatif Merkez Bankasının sermaye açığını kapatmak üzere 1,7 milyar Euro enjekte ederek bankayı kamulaştırmıştır.¹¹

2013 sonrasında ekonomik durgunluk ve banka iflasları nedeniyle krize sürüklenen Güney Kıbrıs, 10 milyar Euroluk yardım programı ve süregelen turizm gelirleri ile birlikte ekonomisini yeniden büyötmeye çalışsa da, bankalar bünyesindeki takipteki krediler, kırılgan bankacılık sistemi ve ekonomik toparlanma sürecine en ciddi tehdit olarak kabul görmektedir. **Güney Kıbrıs bankacılık sektöründe, 2016 yılının Mayıs ayında %49 ile tarihi zirvesine ulaşan Tahsili Gecikmiş Alacaklar (TGA), 2017 yılsonu itibarıyla %42.5 olarak gerçekleşmiştir.**¹² Bu çerçevede 2014 yılı başında GKRY bankacılık sektörü için, sektörün uzun vadede devlet desteği olmadan işleyebilmesini sağlamak üzere bir plan geliştirilmiştir. Plana göre ilk adımda kredi kooperatifleri birleştirilerek sayısı azaltılacak, sonrasında da bunların merkezi bir birimden kontrol edilmesi sağlanacak ve etkin risk yönetimi, kredi taahhüt ve alacak yönetimi politikaları geliştirilecektir.¹³

Bu bağlamda öncelikle 22 Mart 2014 tarihinde GKRY’de varlığını sürdüren 93 adet kredi kooperatifi (Cooperative Credit Institutions, CCI) birleştirilerek sayısı 18’e indirilmiştir.

Bu dönemde, krizin etkileri, kötü yönetim ve özensizce verilen krediler nedeniyle, **2014 yılsonu itibarıyla batık kredi oranı % 55,8’e**¹⁴ **ulaşmış olan Kooperatif Merkez Bankası** (Cooperative Central Bank/Cyprus Cooperative Bank, CCB) Avrupa Merkez Bankası’nın belirlemiş olduğu sermaye gereksinimini karşılayamadığından yeniden ek devlet desteğine ihtiyaç duymuştur. Bu çerçevede CCB, 29 Mayıs 2015 tarihinde Hükümet ile yaptığı anlaşma çerçevesinde Yeniden Yapılandırma Planı’nı (Restructuring Plan, RP)

¹⁰ <http://asem.org.tr/tr/publication/details/6083/Güney-Kıbrıs%27ta-Bankacılık-Krizi>

¹¹ <https://cyprus-mail.com/2018/06/20/our-view-banking-with-human-face-brought-down-co-op-not-government/?hilite=%27co-op%27%2C%27bank%27>

¹² <https://www.ceicdata.com/en/indicator/cyprus/non-performing-loans-ratio>

¹³ <https://www.stockwatch.com.cy/en/article/trapezes/coop-restructuring-plan-approved>

¹⁴ <https://www.ccb.coop/en/pressoffice/news/article-co-operative-movement-41-2m-net-profit-for-2014>

oluşturarak onaya sunmuştur. Planın, Aralık 2015'te Avrupa Komisyonu tarafından da onaylanmasıyla bankanın sermaye gereksinimi 175 Milyon Euro tutarındaki kaynak artırımı ile karşılanmıştır.

Ek devlet yardımı, CCB'nin yeniden yapılandırma sürecinin sonuna kadar yerine getirmekle yükümlü olduğu bir dizi ilave önlem ile ilintilidir. Planın uygulama ve denetim sorumluluğu CCB'nin Yönetim Birimi'ne verilmiş olup, kurumsal ve risk yönetiminin geliştirilmesi, maliyet azalımı ve operasyonel etkinliğin sağlanması, TGA'ların yönetiminin sağlanması, ticari ve diğer faaliyetlerin geliştirilmesi ana başlıkları altında yapılacak eylem ve alınacak önlemler belirlenmiştir.¹⁵

Bu çerçevede, Kıbrıs Kooperatif Merkez Bankası özelinde şu süreçler yaşanmıştır;

* 2015 yılında yürürlüğe giren "Bağımsız Yeniden Sermayelendirme Fonu Kanunu" kapsamında Yeniden Sermayelendirme Fonu (Recapitalization Fund, RF) kurulmuştur.

* Mayıs 2016'da Maliye Bakanlığınca çıkarılan bir kararname¹⁶ ile CCB'nin hissedarları belirlenmiştir; Bu çerçevede CCB'de %77,34 oranında Kıbrıs Devletinin, %21,88 oranında RF'nin, %0,78 oranında CCB Holding Şirketinin ve %0 oranında da CCI's Holding şirketinin sahipliği bulunmaktadır.

* Mayıs 2016'da tek hissedarı CCB olan "CCSRE Real Estate Company Ltd" isimli bir şirket kurulmuş ve CCI ve CCB'nin finansal olmayan tüm varlıkları bu şirket üzerine aktarılmıştır.

* Ağustos 2016 tarihinde Cooperative Computer Society (SEM) Ltd. ile CCB'nin birleşmesi gerçekleştirilmiştir.

* Buna ilaveten 2016 yılı içerisinde 11 adet departmanın merkezileştirilmesi işi tamamlanmıştır.

* Aralık 2016'da 18 adet kredi kooperatifinin CCB ile birleşmesi için öneri sunulmuş, CCB Genel Kurul toplantısından birleşme kararı çıkmış, Temmuz 2017'de Avrupa Merkez Bankası (ECB) yasal birleşmesi hususunu onaylamış ve sonrasında 18 adet kredi kooperatifinin varlık ve yükümlülükleri, 1 Temmuz 2017'den itibaren CCB'ye devredilmiş, yönetim kurulu lağvedilmiş ve çalışanları da bankaya transfer edilmiştir.¹⁷ Ayrıca bankanın adı Kooperatif Merkez Bankası Ltd'den Kıbrıs Kooperatif Bankası Ltd.'ye (CCB) değiştirilmiştir.

* Bunlara ilaveten CCB'de maliyet azalımı ve operasyonel etkinliğin sağlanması hususunda yıllık ücretlerde %15'i aşan indirim gerçekleştirilmiş ve Nisan 2014'de işleme giren birinci Gönüllü Emeklilik Programı çerçevesinde 297 çalışan emekli edilerek yıllık personel giderlerinde 12,7 milyon Euro tutarında indirim sağlanmıştır. Eylül 2016'da ikinci Gönüllü Emeklilik Programında 78 çalışan daha emeli olmuştur. RP hükümleri temelinde başlatılan şube ağı rasyonalizasyon projesi ile birlikte, 2016 yılında 246'nın üzerinde olan şube sayısı dönem dönem yapılan çalışmalar sonrasında 30 Eylül 2017'ye gelindiğinde 176'ya sabitlenmiştir.

* Tahsili Gecikmiş Alacakların yönetiminin sağlanması amacı ile banka, sadece tahsili gecikmiş kredileri değil, borç senedi ve avansları da içerecek şekilde tahsili gecikmiş tüm finansal varlıklarını daha etkin bir şekilde yönetebilmek amacıyla, bu konuda uluslararası uzmanlığa sahip saygın bir danışmanlık firması ile iş birliği içinde, 2018-2022 5 yıllık stratejik planı temelinde bir iş modeli geliştirmiştir.

Planın asıl amacı, orta vadede temerrüde düşmüş portföyü önemli ölçüde azaltarak, mali zorluklar yaşayan veya yaşaması muhtemel müşterilerin zamanında ve etkili bir şekilde yönetilmesi olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede, Banka TGA Yönetimi Dairesinin

¹⁵ https://www.ccb.coop/userfiles/f8ce1af3-1709-4976-a785-1a5a8d552da1/kyrioi_deiktes-30092017-en.pdf

¹⁶ "Finansal Kurumların Yeniden Yapılandırılması Kanunları 2011-2015" Madde 14

¹⁷ Çalışanların Bankaya transferi İşletme veya Tesislerin Transfer Edilmesi Durumunda Çalışanların Haklarının Muhafaza Edilmesi ve Sağlanması Yasasına (L.104 (I) / 2000) uygun olarak yapılmıştır.

organizasyon yapısı uluslararası en iyi uygulamalar ile uyumlu hale getirilmiş, Daire içinde “Erken Temerrüt Yönetimi Birimi, Temerrüt Yönetimi ve Yeniden Yapılandırma Birimi, Borç Geri Kazanımı Birimi ve Varlık Yönetimi ve Emlak Birimi olmak üzere 4 alt birim oluşturulmuş olup, müşteri davalarına en erken vadeden yasal işlem aşamasına kadar bakan yeterli eğitime sahip personel istihdam edilmiştir. Bunun yanı sıra erken dönem temerrütlerin yönetimi için yine donanımlı bir ekibe sahip Çağrı Merkezi oluşturulmuştur.

* Buna ilaveten, Temmuz 2017’de bankanın TGA portföyünün optimal yönetiminin sağlanabilmesi amacıyla bu konuda uzmanlaşmış olan İspanyol varlık yönetimi şirketi olan Altamira ile iş birliğine gidilmiştir. Kıbrıs Altamira Varlık Yönetimi Ltd. şirketi sicilinin tescili sonrasında 2018 yılının başından itibaren, **bankanın 5.4 milyar Euro büyüklüğündeki vadesi geçmiş kredi alacaklarının** (vadesini 90 gün ve üzeri geçen alacakları kapsamaktadır), yönetiminden sorumlu olacaktır.

* Son olarak, “ticari ve diğer temel olmayan faaliyetlerin geliştirilmesi” hususunda 2018 yılsonuna kadar CCB’nin kredi vermeyen ticari şirketlerinin elden çıkarılması planlanmıştır.

* Güney Kıbrıs’ta haciz ve iflas hukukunun modernizasyon çalışmaları 2014’te bitirilmesine karşın kanunun yasalaşması 2015 yılını bulmuştur. Kanunun geçmesi ile Rum Kesimi bankacılık sisteminde kredi teminatı olarak verilen ipoteklerin tahsilatlarının kolaylaştırılması hedeflenmiştir.¹⁸

* 2018 yılı başında **CCB’nin TGA tutarı 6,2 milyar Euro ve TGA’ların banka toplam kredilerine oranı %60 olarak açıklamıştır.** Banka Mayıs 2018 itibarıyla TGA’larla bağlantılı olarak, teminat değerlendirme varsayımlarının yenilenmesi nedeniyle ortaya çıkan sermaye ihtiyacı ile de karşı karşıyadır.¹⁹

* Bu çerçevede Mart 2018’de, CCB iyi banka ve kötü banka olmak üzere ikiye ayrılmış özelleştirme işlemleri başlatılmıştır. Özelleştirme süreci için Citigroup Global Markets Limited özel mali danışman olarak atanmış olup 25 Haziran 2018 tarihinde bankanın iyi kısmının Hellenic Bank’a satış sözleşmesi imzalanmıştır.²⁰ Bu kapsamda, Hellenic Bank sermaye artırımına tabii olmuş ve karşılığında da CCB mevduatlarının 9,7 milyar Euro luk kısmını üstlenmiştir. Sonuç olarak bu satış ile Hellenic Bank CCB’nin işleyen krediler, bonolar ve nakitten oluşan toplam 10,3 milyar Euro luk varlıkları ile 500 milyon Euro luk kötü kredilerini de bilançosuna dahil etmiştir. CCB’nin toplam 2.650 personelinden yaklaşık 1.100’ü Hellenic Bank’a geçmiştir. 900’ü ise gönüllü emeklilik programından yararlanmıştır.

* Bankanın geriye kalan kötü kısmı ise bankacılık operasyonlarına son vererek, 8,3 milyar Euro luk varlıkları ile birlikte devlete transfer edilmiş ve Kooperatif Varlık Yönetim Şirketi (Cooperative Asset Management Company) adını almıştır. Bu şekilde 8,3 milyar Euro içerisinde yer alan yaklaşık 7 milyar Euro tutarındaki kötü krediler ile banka personelinden oluşan çalışanların yönetimi devlete aktarılarak bankacılık sisteminden çıkarılmıştır²¹.

Sonuç olarak Rum Kesimi’nde faaliyet gösteren CCB, kötü bir yönetim ve özensizce verilen krediler nedeniyle artan tahsil edilemeyen krediler kısır döngüsünden kurtulamayarak Haziran 2018 sonunda parçalanmış ve operasyonlarına son vermiştir.

¹⁸ <http://cyprusbusinessmail.com/?p=65056>

¹⁹ <https://www.stockwatch.com.cy/en/article/trapezes/privatisation-process-cyprus-cooperative-bank-postponed-until-mid-may>

²⁰ <https://cyprus-mail.com/2018/06/18/co-op-shareholders-approve-hellenic-acquisition/?highlight=%27coop%27%2C%27shareholders%27>

²¹ <https://www.stockwatch.com.cy/en/article/trapezes/cyprus-cooperative-bank-gives-way-cooperative-asset-management-company>

Kaynakça

- Cyprus Tourism Organisation (Dü.). (2018). The Official Portal of Cyprus Tourism. Cyprus. Ekim 02, 2018 tarihinde <http://www.visitcyprus.biz/wps/portal/b2b> adresinden alındı
- CYSTAT. (2018, 05 03). Consumer Price Index. GKRY.
http://www.mof.gov.cy/mof/cystat/statistics.nsf/economy_finance_14main_en/economy_finance_14main_en?OpenForm&sub=4&sel=2 adresinden alındı
- CYSTAT. (2018). Labour. Nicosia. 06 06, 2018 tarihinde
http://www.mof.gov.cy/mof/cystat/statistics.nsf/labour_32main_keyfarchive_en/labour_32main_keyfarchive_en?OpenForm&yr=2017253116E50D172111DF059D0C7AAAE3E2&n=2017 adresinden alındı
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, K. (2018, Ekim 01). Yıllık Faaliyet Raporları. Lefkoşa.
<http://csgb.gov.ct.tr/istatistikler> adresinden alındı
- Devlet Planlama Örgütü, K. (2018). *Gayri Safi Milli Hasıla (2012-2017)*. DPÖ. Ağustos 10, 2018 tarihinde <http://www.devplan.org/Frame-tr.html> adresinden alındı
- DPÖ. (2017, Ekim). Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları. Lefkoşa. 06 06, 2018 tarihinde
<http://www.devplan.org/Isgucu/2017.pdf> adresinden alındı
- DPÖ. (2017, 01 04). TÜFE 2016 ARALIK AYI SONUÇLARI. KKTC.
<http://www.devplan.org/T%C3%BCfe/Endeks/Tur/2016/Tufe-2016-12.pdf> adresinden alındı
- DPÖ. (2018). *2017 Aralık Ayı Sonuçları*. Lefkoşa: KKTC Devlet Planlama Örgütü. Ocak 4, 2018 tarihinde <http://www.devplan.org/T%C3%BCfe/Endeks/Tur/2017/Tufe-2017-12.pdf> adresinden alındı
- DPÖ. (2018). *2018-2020 Dönemi Orta Vadeli Program*. Lefkoşa: Devlet Planlama Örgütü.
- DPÖ. (2018, 09 14). Gayri Safi Milli Hasıla .
- DPÖ. (2018). Ödemeler Dengesi 2015-2017. Lefkoşa, KKTC. Temmuz 2018 tarihinde
http://www.devplan.org/Odemeler-Dengesi/TR/OdemelerDengesi2015-2017_tr.pdf adresinden alındı
- DPÖ. (2018, 01 04). TÜFE 2017 ARALIK AYI SONUÇLARI.
<http://www.devplan.org/T%C3%BCfe/Endeks/Tur/2017/Tufe-2017-12.pdf> adresinden alındı
- DPÖ. (tarih yok). Metodoloji 2015. *KKTC Tüketici Fiyatları Endeksi Metodoloji (2015=100)*. Lefkoşa, KKTC. <http://www.devplan.org/T%C3%BCfe/Tfe-Tur/Metodoloji/Metodoloji-2015.pdf> adresinden alındı
- EUROSTAT. (2018, 10 01). Employment Rate by Sex, Age Group 20-64.
https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=t2020_10&language=en adresinden alındı
- EUROSTAT. (2018, 06 12). Youth Unemployment Rate by Sex.
<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=tesem140&language=en> adresinden alındı
- Hardouvelis, A. G. (2014). *Overcoming the Crisis in Cyprus*. www.hardouvelis.gr. Temmuz 2016 tarihinde
<http://www.hardouvelis.gr/FILES/PROFESSIONAL%20WORK/20January2014Q.pdf> adresinden alındı

- Hürriyet Gazetesi. (2016, 10 11). Türkiye ve KKTC'den Dev Enerji Anlaşması. Eylül 05, 2018 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turkiye-ve-kktcden-dev-enerji-anlasmasi-40246103> adresinden alındı
- IMF. (2018, April). World Economic Outlook. 09 14, 2018 tarihinde http://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/ADVEC/WEOWORLD/OE MDC adresinden alındı
- Ioannou, G., & Sonan, S. (2016). *Kıbrıs'ta genç işsizliği "Kayıp nesil" üzerine bir inceleme*. Friedrich Ebert Stiftung.
- Kendirci , B., & Üçkus, Ö. (2015). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetine Yapılan Türkiye Cumhuriyeti Yardımlarının Mali Etkileri*. 2016 tarihinde [http://buder.org.tr/Kutuphane/BILAL_KENDIRCI_OZGUR_UCKUS%20\(1\).pdf](http://buder.org.tr/Kutuphane/BILAL_KENDIRCI_OZGUR_UCKUS%20(1).pdf) adresinden alındı
- Kendirci, B. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Arasında İmzalanan Ekonomik Programlar*. EkoAvrasya. 2018 tarihinde http://ekoavrasya.net/images/upload/attachments/kibris_kitap.pdf adresinden alındı
- Kouloudi , E. (2014). *Understanding of the Financial Crisis in Cyprus, Its Effects and the Post Crisis Strategy*. Temmuz 2016 tarihinde <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/16940/6/KouloudiEiriniMsc2014.pdf> adresinden alındı
- KTMMOB Elektrik Mühendisleri Odası. (2018). KTMMOB Enterkonnekte Raporu. *Enterkonnekte Raporu*. www.ktemo.org: <http://www.ktemo.org/uploads/documents/Rapor.pdf> adresinden alındı
- KTTO, K. T. (2018). Yeşil Hat Ticareti. Lefkoşa, KKTC. 06 25, 2018 tarihinde <http://www.ktto.net/yesil-hat-ticareti/> adresinden alındı
- Merkez Bankası, K. (2017). *KKTC Merkez Bankası Yıllık Rapor*. Lefkoşa: Merkez Bankası. Eylül 2018 tarihinde <http://www.kktcmerkezbankasi.org/sites/default/files/yayinlar/sureli/Y%C4%B1ll%C4%B1k%20Rapor%20-2017.pdf> adresinden alındı
- Michaelides , A. (2014). *Cyprus, From Boom to Bail-in*. Ağustos 2016 tarihinde <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/CMS%20pdf/Events/2014-15-Events/Cyprus-Recovery-Plan-Conference/Michaelides.pdf> adresinden alındı
- OECD. (tarih yok). Labour Force Participation Rate. *Data*. Paris, Fransa. 09 22, 2018 tarihinde <https://data.oecd.org/emp/labour-force-participation-rate.htm#indicator-chart> adresinden alındı
- Orphanides, Athanasios. 2014. "What Happened in Cyprus? The Economic Consequences of the Last Communist Government in Europe" www.lse.ac.uk. Erişim Tarihi: Temmuz 2016. <http://www.lse.ac.uk/fmg/workingPapers/specialPapers/PDF/SP232-Final.pdf>
- T.C. KEİ Ofisi. (2018, Ekim 02). Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi. *Ekonomik Program*. Lefkoşa, KKTC. www.kei.gov.tr: <http://www.kei.gov.tr/ekonomik-program/> adresinden alındı
- T.C. KEİ Ofisi. (2018). *T.C. Yardımları* . Lefkoşa.
- Ticaret Dairesi, K. (2018, Ekim 02). *İstatistik Şubesi Raporları*. ticaret.gov.ct.tr: <http://ticaret.gov.ct.tr/RAPORLAR/%C4%B0statistik-%C5%9Eubesi-Raporlar%C4%B1/03Dtik> adresinden alındı

TUİK. (2008). *Fiyat Endeksleri ve Enflasyon*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu .

TUİK. (2018). İşgücü İstatistikleri. Ankara. 06 06, 2018 tarihinde
<http://www.tuik.gov.tr/OncekiHBARama.do> adresinden alındı

TUİK. (2018, Eylül). Tüketici Fiyat Endeksi ve Değişim Oranı % . Ankara.

Theophanous, Andreas. 2013. "The Way Out of the Cyprus Economic Crisis."
www.institutdelors.eu. Erişim Tarihi: Ağustos 2016.
<http://www.institutdelors.eu/media/thewayoutofthecypruscristheophanous-n-jdissept2013.pdf?pdf=ok>

Zenios, A. Stavros. 2013. "The Cyprus Debt: Perfect Crisis and a Way Forward"
<https://www.ucy.ac.cy>. Erişim Tarihi: Ağustos 2016.
https://www.ucy.ac.cy/erc/documents/Zenios_3-45.pdf

İNTERNET KAYNAKLARI:

www.devplan.org/frame-tr.html

www.mof.gov.cy

<http://www.kei.gov.tr/>

[Post-Programme Surveillance Report, Cyprus, Spring 2018](#)

<http://asem.org.tr/tr/publication/details/6083/Güney-Kıbrıs%27ta-Bankacılık-Krizi>

<https://cyprus-mail.com/2018/06/20/our-view-banking-with-human-face-brought-down-co-op-not-government/?hilite=%27co-op%27%2C%27bank%27>

<https://www.ceicdata.com/en/indicator/cyprus/non-performing-loans-ratio>

<https://www.stockwatch.com.cy/en/article/trapezes/coop-restructuring-plan-approved>

<https://www.ccb.coop/en/pressoffice/news/article-co-operative-movement-41-2m-net-profit-for-2014>

https://www.ccb.coop/userfiles/f8ce1af3-1709-4976-a785-1a5a8d552da1/kyrioi_deiktes-30092017-en.pdf

<http://cyprusbusinessmail.com/?p=65056>

<https://www.stockwatch.com.cy/en/article/trapezes/privatisation-process-cyprus-cooperative-bank-postponed-until-mid-may>

<https://cyprus-mail.com/2018/06/18/co-op-shareholders-approve-hellenic-acquisition/?hilite=%27coop%27%2C%27shareholders%27>

<https://www.stockwatch.com.cy/en/article/trapezes/cyprus-cooperative-bank-gives-way-cooperative-asset-management-company>

KAMU MALİYESİ

A. GENEL GÖRÜNÜM

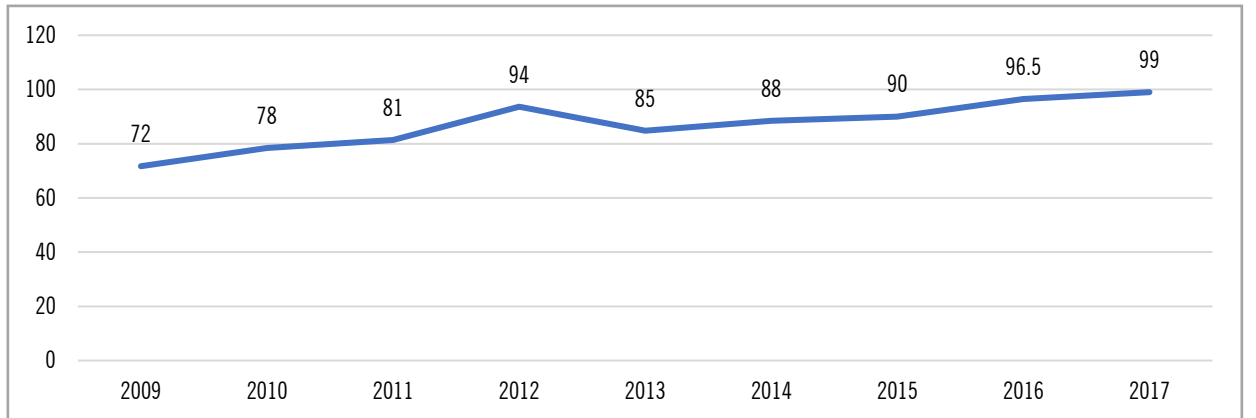
Annan Planı döneminin yarattığı olumlu hava ve Türkiye ekonomisinin 2001 krizini atlattığı ivme kazanmasının etkisiyle 2003-2006 dönemini ortalama %13 büyüme ile tamamlayan KKTC ekonomisi, maalesef bu olumlu ekonomik iklimi, yapısal reformların yapılmasına ve mali disipline yansıtamamıştır. Yüksek büyümeden elde edilen kazanımlar kamu görevlilerinin özlük haklarının genişletilmesi ve cari transferlerin artırılması amacıyla kullanılmıştır. Bu durumun yarattığı kırılgan mali yapı, 2007 yılından itibaren başlayan küresel finans krizinin etkisi ve inşaat sektörünün küçülmesi ile birleşmesi sonucunda 2009 yılında bütün mali ve ekonomik göstergeler dibe vurmuştur.

Krizden çıkmak için 2010 yılından itibaren ana hedeflerinden biri kamu disiplininin tesis edilmesi olan ekonomik programlar uygulanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda uygulanan, 2010-2012 dönemi Kamunun Etkinliğinin ve Özel Sektörün Rekabet Gücünün Artırılması Programı ve 2013-2015 dönemini kapsayan Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Programı; kamunun ekonomi içindeki payının azaltılmasını, kamu harcamalarının disipline altına alınmasını, vergi gelirlerinin özel sektörün gelişmesine engel olmayacak şekilde artırılmasını, iç borç faiz ödemelerinin başlatılmasını, kayıtdışılığın azaltılmasını ve özel sektöre dayalı, rekabet gücü yüksek sürdürülebilir bir ekonomik ortamın yaratılmasını hedef almıştır.

Mali disiplin açısından iç borç faiz ödemeleri hariç iki program döneminde de önemli ilerleme sağlanmıştır. Bundan sonra detayları ile görüleceği üzere bütçe açıkları giderek azalmış, yerel gelirlerin yerel giderleri karşılama oranı giderek yükselmiş, maaş ve maaş benzeri ödemelerin bütçe içerisindeki payı giderek azalmıştır. Bu gelişmeler oldukça önemli olmakla birlikte, yapısal reform ile desteklenmeyen mali disiplin sürdürülebilir olmaktan uzak olup, ilk ekonomik durgunluk veya kriz anında tekrar mali bir krizle yüz yüze kalınması kaçınılmazdır.

2017 yılında da mali disiplinde sağlanan iyileşme devam etmiş, 2009 yılında yerel giderlerin %72'sini karşılayan yerel gelirler, her yıl sürekli artarak 2017 yılında bu oran %99 seviyesine yükselmiştir. Yerel gelirlerin yerel giderleri karşılayacak seviyeye ulaşması uygulanan programların ve KKTC Maliye Bakanlığının bir başarısı olarak değerlendirilmelidir. Ancak, bu başarının kalıcı hale gelmesi ve bütçe harcamalarının kamu hizmetlerinin kalitesinin artırılmasına yöneltilmesi gerekmektedir. Öte yandan, uzun süredir programlarda yer almasına rağmen disipline edilemeyen ek mesai ve taşımacılık başta olmak üzere bazı mal hizmet alımlarında tedbir alınmasına ve vergi tabanını genişletecek düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

GRAFİK 1: YEREL GELİRLERİN YEREL GİDERLERİ KARŞILAMA ORANI (%)

Kaynak: KKTC Maliye Bakanlığı, 2018.

KKTC hazinesinin en önemli sorunlarından biri olan nakit açığı, 2014 yılsonundaki 134 milyon TL seviyesinden 2015 yılsonunda 104 milyon TL'lik bütçe açığının da ilave edilmesiyle 239 milyon TL'ye yükselmişti. 2016 ve 2017 yılsonunda genel bütçe dengesi sırasıyla 20,8 milyon TL ve 106,8 milyon TL fazla verdiği için nakit açığı 111,2 milyon TL'ye gerilemiştir.

B. BÜTÇE

TABLO 1: BÜTÇE GERÇEKLEŞMELERİ (2010-2018)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017					2018
								Ödenek	Yılsonu	Sapma	% Pay	%Artış	Bütçe
GİDERL. GEN. TOPL. (A + B)	2.661	2.845	2.964	3.261	3.635	3.842	4.160	5.000,7	4.995,3	1,00	100,0	20,0	5.815
MAHALLİ GİD. TOP.(A)	2.285	2.399	2.499	2.698	3.063	3.240	3.579	4.213,7	4.214,4	1,00	84,0	17,7	5.045
Personel Gid.	911	952	974	1.049	1.188	1.267	1.363	1.370,7	1.570,8	1,15	31,0	15,2	1.689
<i>Maaş</i>	<i>871</i>	<i>890</i>	<i>918</i>	<i>992</i>	<i>1.110</i>	<i>1.182</i>	<i>1.274</i>	<i>1.370,7</i>	<i>1.457,2</i>	<i>1,06</i>	<i>29,0</i>	<i>14,3</i>	<i>1.689</i>
<i>Ek Mesai</i>	<i>39</i>	<i>62</i>	<i>56</i>	<i>57</i>	<i>77</i>	<i>85</i>	<i>89</i>	<i>25</i>	<i>113,6</i>	<i>4,52</i>	<i>2,0</i>	<i>27,6</i>	<i>0</i>
Sos. Güv. Kur.	32	34	38	43	49	54	59	62,3	71,3	1,14	1,0	20,8	83
Mal ve Hiz. Al.	146	132	165	211	211	226	237	277,8	292,6	1,05	6,0	23,5	337
Faiz Giderleri	38	29	10	5,7	2,5	4,8	3,4	200,0	3,4	0,02	0,7	0,0	230
Cari Transferler	1.015	1.092	1.145	1.204	1.402	1.456	1.652	1.780,2	1.922,1	1,08	38,5	16,4	2.060
<i>Görev Zararı</i>	<i>68</i>	<i>67</i>	<i>78</i>	<i>81</i>	<i>85</i>	<i>75</i>	<i>78</i>	<i>81,4</i>	<i>84,9</i>	<i>1,04</i>	2,0	8,9	<i>91</i>
<i>Hazine Yardımı</i>	<i>300</i>	<i>339</i>	<i>408</i>	<i>419</i>	<i>461</i>	<i>511</i>	<i>571</i>	<i>649,1</i>	<i>695,2</i>	<i>1,07</i>	140	21,7	<i>776</i>
<i>Kar Amacı G. K.T.</i>	<i>28</i>	<i>40</i>	<i>44</i>	<i>45</i>	<i>55</i>	<i>48</i>	<i>42</i>	<i>49,7</i>	<i>51,5</i>	<i>1,04</i>	<i>1,0</i>	<i>22,6</i>	<i>34</i>
<i>Hanehalkına T.</i>	<i>611</i>	<i>618</i>	<i>587</i>	<i>640</i>	<i>727</i>	<i>788</i>	<i>890</i>	<i>965,7</i>	<i>964,2</i>	<i>1,00</i>	<i>19,0</i>	<i>8,3</i>	<i>1.117</i>
<i>Yurt Dışına T.</i>	<i>2</i>	<i>4</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>1</i>	<i>3,7</i>	<i>1,0</i>	<i>0,1</i>	<i>0,10</i>	<i>0,0</i>	-97,3	<i>8</i>
<i>Diğer Cari T.</i>	<i>5</i>	<i>24</i>	<i>27</i>	<i>18</i>	<i>73</i>	<i>34</i>	<i>67</i>	<i>33,2</i>	<i>126,3</i>	<i>3,80</i>	3,0	88,5	<i>41</i>
Mahalli Yatırım	19	34	34	32	43	56	60	97,1	131,9	1,36	<i>3,0</i>	<i>119,8</i>	158
Sermaye Trans.	0	0	2	1	1	0	0	0	0	0,0	<i>0</i>	<i>0</i>	
Borç Verme	2	3	2	2	1	1	1	1	0	0,0	0		1
Yedek Ödenek	0	0	0	0	0	0	0	202	0	0,0	0	0	232
Fon Giderleri Toplamı	122	122	130	149	166	168	197	216,5	214,9	0,99	<i>4,0</i>	<i>9,1</i>	245
<i>Fiyat İstikrar Fonu Gid.</i>	<i>118</i>	<i>118</i>	<i>125</i>	<i>110</i>	<i>130</i>	<i>135</i>	<i>158</i>	<i>170,0</i>	<i>169,5</i>	<i>1,00</i>	<i>3,0</i>	<i>7,2</i>	195
<i>Döner Ser. Gid.</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>5</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>39</i>	<i>46,5</i>	<i>45,4</i>	<i>0,98</i>	1,0	16,4	<i>8</i>
TC YARDIM VE KRED.DEN HARC. (B)	376	445	465	562	571	600	581	787,0	780,6	0,99	16,0	34,3	770

GELİRLER GENEL TOPL. (A + B)	2.643	2.793	3.141	3.216	3.603	3.738	4.181	4.794,0	5.102,1	1,06	100,0	22,0	5.732
YEREL GELİR TOP.(A)	1.791	1.952	2.339	2.287	2.709	2.916	3.455	3.632,0	4.171,3	1,15	81,8	20,7	4.502
Vergi Gelirleri	1.277	1.391	1.506	1.634	1.957	2.146	2.505	2.639,4	3.076,1	1,17	60,3	22,8	3.339
Fon Gelirleri	353	410	442	508	568	601	738	802,7	767,8	0,96	15,1	4,0	883
Vergi Dışı Gelirler	169	161	176	163	197	181	231	154,9	285,9	1,85	5,6	23,8	193
Sermaye Gelirleri	4	5	3	4	1	1	1,5	1,0	2,3	2,30	0,5	53,3	3
Alacaklardan Tah.	6	14	3	0	8	4	0	0	0	0,0	0,0	0	
Diğer Gelirler	0	0	237	0	0	0	0	55,0	73,8	1,34	1,4	0	113
Red ve İadeler (-)	-18	-29	-29	-22	-23	-25	-28,5	-28,6	-44,0	1,54	0,1	54,4	-35
TC YARDIM VE KREDİL. TOPLAMI (B)	851	840	802	928	893	820	726	1.162,0	930,6	0,80	18,2	28,2	1.230
Genel Bütçe Dengesi	-18	-52	177	-45	-32	-104	20,8	-206,7	106,8	99,90		413,5	-83
Yerel Açık (Yerel Gider - Yerel Gelir)	-494	-447	-160	-411	-355	-324	-124	-581,7	-43,1	624,80		-65,3	-543
TC Yardım ve Kredil. Bütçe Açığının Finansm. Giden Kısmı	475	395	337	365	322	216	145	150	150	1,00		3,4	
Bütçe Dışı Gelir		41	0	0	0	0	0	0	0	0		0	
Finansmanı Öngörülme-yen Bütçe Açığı	-18	-11	179	-45	-32	-104	20,8	-431,7	106,9	324,80		413,5	
Yerel Açık/GSYİH	-8,8	-6,9	-2,3	-5,4	-4,0	-3,2	-1,1	-4,0	-0,3				-3,4

Kaynak: (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Genel Gelir - Gider Raporu, 2018).

Sapma: Yılsonu gerçekleşmesinin bütçe ödeneğine oranı

Pay: Yılsonu gerçekleşmeleri dikkate alındığında alt kalemin Toplam içindeki ağırlığı

Artış: 2016 yılsonu gerçekleşmelerine göre 2017 yılsonu gerçekleşmelerindeki değişim.

Genel Bütçe Dengesi

2010-2017 dönemi bütçe gerçekleşmeleri yıllar itibarıyla yukarıdaki tabloda yer almaktadır. 2017 yılında genel bütçe giderleri %20 oranında artarak 4 milyar 995 milyon TL'ye, genel bütçe gelirleri %22 oranında artarak 5 milyar 102 milyon TL'ye ulaşmıştır. Genel bütçe fazlası ise 106,8 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında özelleştirme gelirlerinin getirdiği istisnai gelir hariç KKTC bütçesi ilk defa üst üste iki yıl fazla vermiştir. KKTC'de farklı bütçe dengesi tanımları olduğundan bu tanımlar Kutu 1'de açıklanmış ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

Kutu 1: Bütçe Kavramı ve Bütçe Dengesi

KKTC bütçesi hakkında ekonomik ve mali değerlendirmeler yapabilmek için kendine has özelliklerini dikkate almak gerektiğinden, her yıl olduğu gibi, farklı ihtiyaçları karşılayacak tanımlar oluşturulmuştur.

Genel Bütçe: Yerel Bütçe ile T.C. yardımlarının toplamını,

Yerel Bütçe: Mahalli Bütçe ile Fon ve Döner Sermaye toplamını,

Bütçe Dengesi (1): Genel bütçe gelirleri ile genel bütçe giderleri arasındaki farkı,

Bütçe Dengesi (2): Genel bütçe gelirlerinden kredi nitelikli T.C. yardımlarının çıkarılması suretiyle elde edilen tutardan, genel bütçe giderinin çıkarılması sonucu elde edilen bütçe dengesini,

Bütçe Dengesi (3): Yerel gelirlerden tüm genel bütçe giderlerinin çıkarılması sonucunda ulaşılan bütçe dengesini,

Bütçe Dengesi (4): Yerel gelirlerden yerel giderlerin çıkarılması sonucu elde edilen bütçe dengesini

ifade etmektedir.

T.C.'den gelen yardımları da içeren Bütçe Dengesi (1), 2009 yılında yaşanan mali kriz esnasında 65 milyon TL açık vermiş, 2012 yılında Ercan Havaalanı işletme hakkı devri nedeniyle 177 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılı 104 milyon TL açıkla kapandıktan sonra, 2016 yılında 20,8 milyon TL fazla verilmiştir. 2017 yılında da 106,8 milyon TL bütçe fazlası gerçekleşmiştir. 2017 yılında enflasyondaki artış nedeniyle giderlerde tasarruf sağlanamamakla birlikte, vergi gelirlerinde ve T.C. yardım ve kredilerinde görülen artış bütçe fazlasının 2016 yılına göre artarak devam etmesine yol açmıştır. Ayrıca, bu fazlanın 2014 yılından itibaren Reform Destekleme Ödeneği'nin kullanılmadan gerçekleşmesi önemli bir mali başarıdır.

Kredi olarak verilmiş olan tutarların uluslararası standartlara göre bütçe geliri olarak değerlendirilmemesi nedeniyle Bütçe Dengesi (2) tanımı oluşturulmuştur. Bütçe Dengesi (2), 2017 yılında da azalmaya devam ederek -118 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 2: BÜTÇE BÜYÜKLÜKLERİ (2008-2017)

(Milyon TL)	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Genel Bütçe Giderleri	2.365	2.575	2.661	2.845	2.964	3.261	3.635	3.842	4.160	4.995
Yerel Giderler	2.007	2.200	2.285	2.399	2.499	2.698	3.063	3.240	3.579	4.214
T.C. Yardım Gid.	358	375	376	445	465	562	571	600	581	781
Genel Bütçe Gelirleri	2.361	2.510	2.643	2.793	3.141	3.216	3.603	3.738	4.181	5.102
Yerel Gelirler	1.635	1.578	1.791	1.952	2.339	2.287	2.709	2.916	3.455	4.171
T.C. Yardım Gel.	726	932	851	840	802	928	893	820	726	931
Hibe	293	273	338	390	395	430	499	548	506	706
Kredi	433	659	513	450	407	499	395	273	220	225
Bütçe Dengesi (1)	-4	-65	-18	-52	177	-45	-32	-104	21	107
Bütçe Dengesi (2)	-437	-724	-531	-502	-230	-544	-427	-377	-199	-118

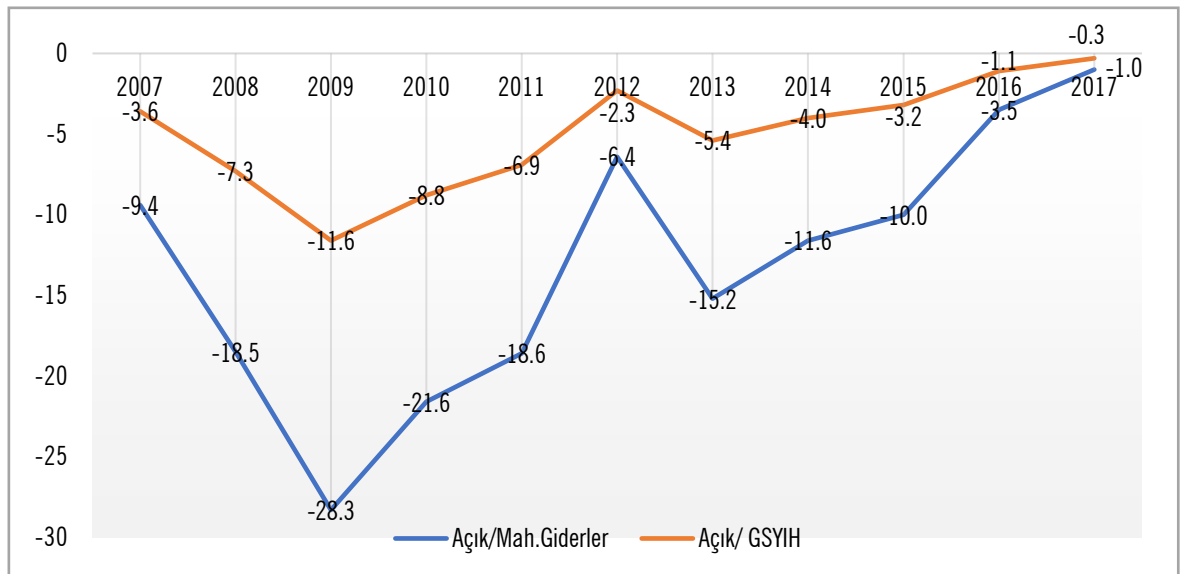
Bütçe Dengesi (3)	-730	-997	-870	-893	-625	-974	-926	-926	-705	-824
Bütçe Dengesi (4)	-372	-622	-494	-447	-160	-411	-354	-324	-124	-43
GSYİH	5.080	5.376	5.614	6.509	6.955	7.607	8.858	10.223	11.601	14.545
Bütçe Dengesi (4) / Yerel Gider	-18,5	-28,3	-21,6	-18,6	-6,4	-15,2	-11,6	-10,0	-3,5	-1,0
Bütçe Dengesi (4) / GSYİH	-7,3	-11,6	-8,8	-6,9	-2,3	-5,4	-4,0	-3,2	-1,1	-0,3
Bütçe Dengesi (3) / GSYİH	-14,4	-18,5	-15,5	-13,7	-9,0	-12,8	-10,5	-9,1	-6,1	-5,7
Bütçe Dengesi (3) / G.Büt. Gid.	-30,9	-38,7	-32,7	-31,4	-21,1	-29,9	-25,5	-24,1	-16,9	-16,5

Kaynak: (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Genel Gelir - Gider Raporu, 2018).

Genel bütçenin piyasadan ne kadar kaynak çekip, piyasaya ne kadar kaynak aktardığını göstermek amacıyla oluşturulan Bütçe Dengesi (3), 2017 yılında -824 milyon TL olarak gerçekleşmiş, yani piyasaya çektiği miktardan 824 milyon TL daha fazla kaynak aktarılmıştır. Bütçe Dengesi (3); hesaplanırken T.C. tarafından gönderilen kredi ile yatırım, reel sektör destekleri ve savunma gibi hibe nitelikli harcamalar dikkate alınmamaktadır. Yani bu açık borçlanma ile değil T.C. tarafından finanse edilmektedir. Borçlanma yapılmaması olumlu bir gelişme olmakla birlikte, T.C. yardımları kısmında detaylı bir şekilde açıklanacağı gibi T.C. yardımlarının kredi nitelikli yardım olan bütçe açığından ziyade hibe nitelikli altyapı ve reel sektör yardım alanlarına yönelmesinin ekonomi üzerindeki olumlu etkisi daha fazla olacaktır.

Yerel gelirler ile yerel giderler arasındaki aritmetik farkı ifade eden Bütçe Dengesi (4)'ün hem gider bütçesine oranının hem de GSYİH'ye oranının gelişimi aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

GRAFİK 2: BÜTÇE DENGESİNİN GELİŞİMİ (2007-2017)

2003-2007 yıllarında uygulanan popülist politikalar ve 2008 yılında herhangi bir tedbir alınmayarak hükümetin seçim kararı alması, mali disiplinin üzerinde fevkalade olumsuz bir etki yapmış ve bu nedenle bazı tedbirler alınmaya başlanmış olmasına rağmen küresel ekonomik krizin turizm, yükseköğretim ve ithalata olan olumsuz etkileriyle 2009 yılı, mali disiplin açısından KKTC'de görülen en kötü yıllardan biri olmuştur. Bütçe Dengesi (4), 2009 yılında -622 milyon

TL'ye ulaşmış ve gider bütçesinin %28,3'ü bütçe açığı olarak gerçekleşmiştir. Bu tutar GSYİH'nin %11,6'sına tekabül etmektedir. 2009 yılı gibi mali disiplin açısından olumsuz kapanan bir yılın ardından uygulamaya geçen Ekonomik Program sonucunda gider artışı dizginlenmiş ve gelir artırıcı önlemlerin, ekonominin tekrar yükselişe geçmesinin de etkisiyle olumlu sonuç vermesi, bütçe açıklarının nispeten azalmasını sağlamıştır. 2010 yılında -494 milyon TL olarak gerçekleşen Bütçe Dengesi (4), 2011 yılında açık -447 milyon TL'ye düşmüş, 2012 yılında mali disipline devam edilmesi yanında gerçekleştirilen özelleştirme sonucunda Bütçe Dengesi (4) -160 milyon TL'ye kadar düşmüştür. 2013 yılında siyasi istikrarsızlık nedeniyle ekonominin beklendiği kadar büyümemesi neticesinde Bütçe Dengesi (4) yeniden yükselişe geçerek eski trendine ulaşmış ve -411 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 2014-2016 yılları arasında bu iyileşme devam etmiş, sırasıyla açık 354, 324 ve 124 milyon TL'ye düşmüştür. 2017 yılında da iyileşme devam etmiş yerel açık -43 milyon TL ile en düşük seviyesine düşmüştür.

2009 yılında GSYİH'nin %-11,6'sı olan Bütçe Dengesi (4), 2010-2012 Ekonomik Programı sonucunda %-2,3 (özelleştirme geliri hariç % -5,8) oranına gerilemiştir. 2013-2015 Ekonomik Programı döneminde de bu trend devam etmiş, 2015 yılında yerel açığın GSYİH'ye oranı %3,2'ye düşmüştür. 2016 yılında %1,1 olan bu oran 2017 yılında %0,3'e düşmüştür. Bu oran AB standartlarına göre oldukça iyi olsa da, KKTC bütçesinin faiz ödemesi yapmadığı unutulmamalıdır.

Gider Bütçesi

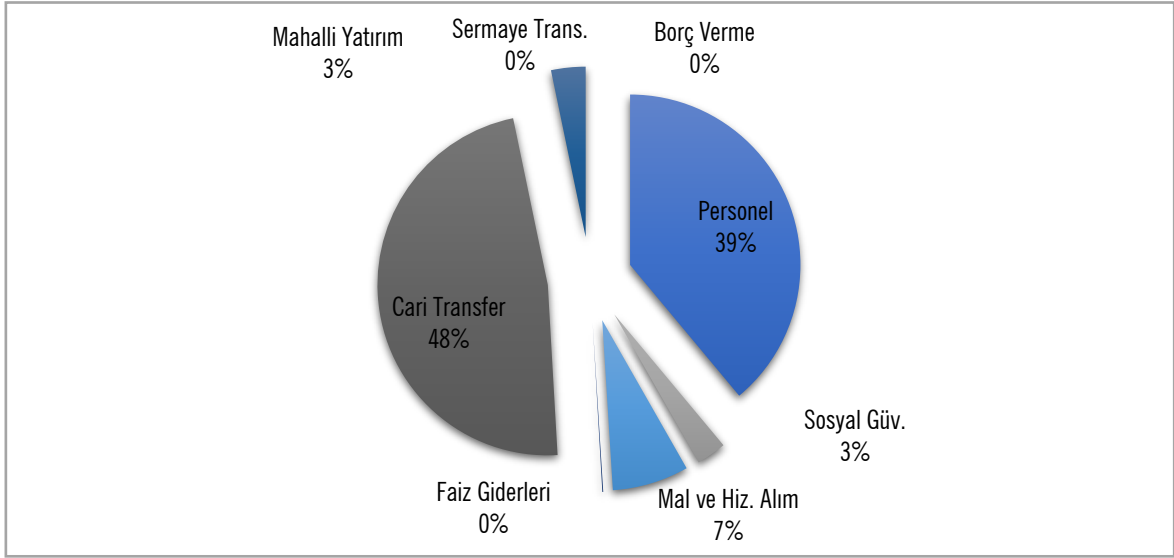
2017 yılında **genel bütçe giderleri**, bir önceki yıla göre %20 oranında artarak, 4 milyar 995 milyon TL'ye yükselmiştir. 2012 ve 2013 yılında GSYİH'nin %42'sine karşılık gelen genel bütçe giderleri, 2014 yılında %41'e 2015 yılında %37,5'e, 2016 yılında %35,8'e düşmüştür. 2017 yılındaki yüksek artışa rağmen milli gelirdeki artışın etkisiyle %34,3'e düşmüştür. **Gider Bütçesi; yerel bütçe ile hibe nitelikli T.C. yardım** harcamalarından oluşmaktadır (bütçe açığının kapatılması amacıyla verilen T.C. yardımları, yerel bütçe içinde harcamaya dönüşmektedir). Yerel bütçede gerçekleşen artış bir önceki yıl %17,7 olup, 2017 yılında T.C. yardımları özellikle altyapı ve reel sektör harcamalarındaki artışın etkisiyle %34,3 büyümeye yaşanmıştır.

Yerel giderlerin GSYİH'ye oranı, 2016 yılında %30,8 seviyesinde iken 2017 yılında 4 milyar 214 milyon olan yerel giderlerin GSYİH'ye oranı %29'a düşmüştür.

Yerel giderler içinde fon ve döner sermaye giderleri ayrı bir başlık altında incelenmelidir. Çünkü bu harcama başlığı altında yapılan harcamalar uluslararası kodlamaya göre ekonomik kodlama kapsamında bulunmamaktadır. Fon ve döner sermaye harcamalarının %80'ini tarım destekleri oluşturmaktadır. Tarım destekleri için yapılan harcamalar, konjonktürel olmaktan çok kazanılmış hak olarak değerlendirildiğinden, bütçenin artış trendine paralel olarak artmakta ve hatta çoğu zaman bütçe ödeneği yetersiz kaldığından ödemeler ertesi yıla sarkmaktadır.

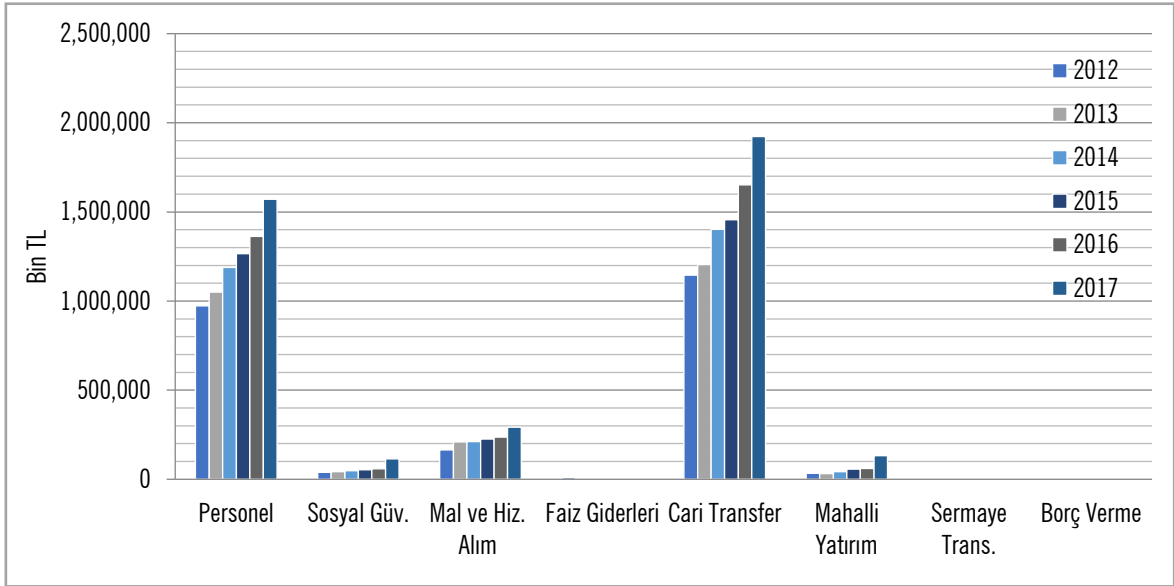
Fon ve döner sermaye hariç 2012-2017 yılları arasında **yerel giderlerin** kalemler itibarıyla dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir. Buna göre 2017 yılında yerel giderlerin; %39'u prim dahil personel giderlerinden, %48'i, içerisinde daha çok maaş benzeri giderler olan cari transferlerden oluşmaktadır. Bu orana kamunun tüketimi için yaptığı %7 oranındaki mal ve hizmet alımı harcamaları eklendiğinde oluşan cari harcamalar oranı %94'e ulaşmaktadır. Kalan kısım yerel yatırımlar başta olmak üzere diğer kalemler arasında dağılmaktadır. Bütçenin kalitesini ve esnekliğini göstermesi açısından değerlendirilen bu veriler, KKTC bütçesinin yatırım yapma kabiliyetinin olmadığını göstermektedir.

GRAFİK 3: 2017 YILI BÜTÇESİNİN ALT KALEMLER İTİBARIYLA GÖRÜNÜMÜ

Kaynak: (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Genel Gelir - Gider Raporu, 2018).

GRAFİK 4: HARCAMA KALEMLERİNİN GELİŞİMİ (2012-2017)

Kaynak: (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Genel Gelir - Gider Raporu, 2018).

Personel giderleri bir önceki yıla göre %15,2 oranında artarak 1 milyar 570 milyon TL'ye ulaşmıştır. Sadece maaş giderlerinde artış %14,3 iken, programda ek mesai harcamalarının azaltılması öngörülmesine rağmen ek mesailerin %27,6 artması endişe vericidir.

Cari transferler 2008 yılında personel giderlerinden daha az bir seviyede iken 2009 yılından itibaren personel giderlerinin üzerine çıkmıştır. Bir önceki yıla göre ise cari transferler %16,4 oranında artarak 1 milyar 922 milyon TL'ye ulaşmıştır.

Mal ve hizmet alımı kaleminde 2013 yılında birikmiş elektrik faturalarının tamamının ödenmesi nedeniyle oluşan sıçrama 2014 yılında bazın oluşmasını sağlamış, 2015 yılında enflasyona paralel bir artış olmuştur. 2016 yılında ise %5 artmıştır. Ancak, 2017 yılında %23,5 gibi yüksek bir artışla 292,6 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

Sevindirici bir gelişme ise mahalli yatırımlarda gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre bu kaleminde %119'luk bir artışla 131,9 milyon TL harcanmıştır. Bu durum 2010 yılından itibaren

uygulanan ekonomik programların başarmak istediği, verimsiz harcamalara ayrılan payın azaltılması (personel ve bazı cari harcama kalemleri) ve yatırım harcamalarının payının artırılması hedefiyle uyum göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda 2012 ile 2017 yılları arasında yerel bütçenin ekonomik sınıflandırma itibarıyla gelişimi yer almaktadır.

TABLO 3: 2012-2017 DÖNEMİ GİDER BÜTÇESİNİN ORANSAL DAĞILIMI

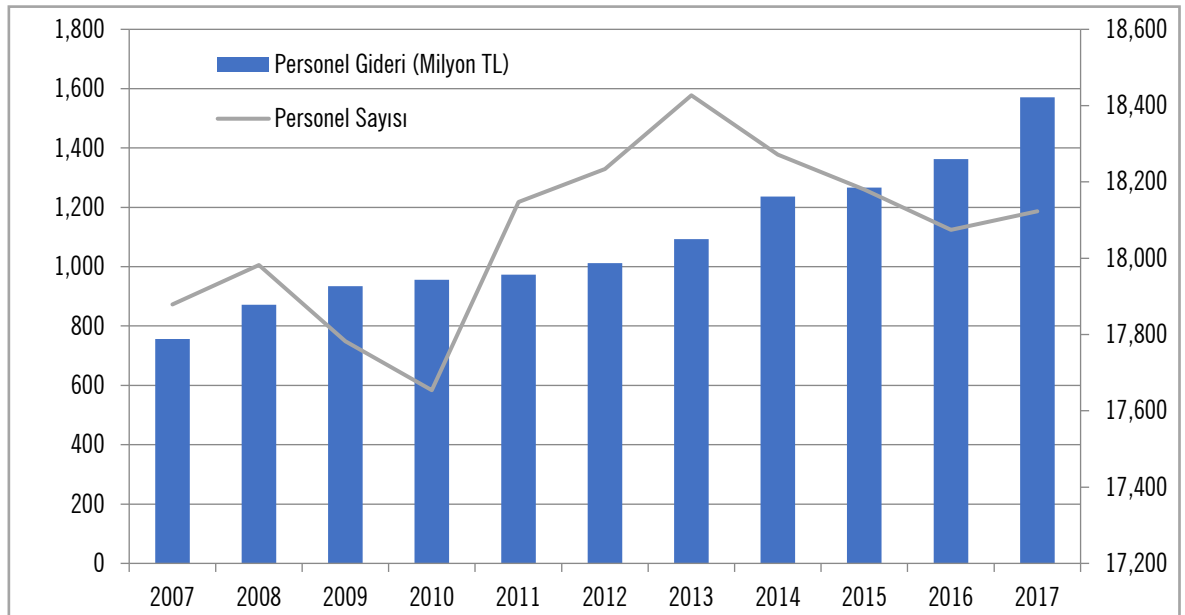
Bin TL	2012		2013		2014		2015		2016		2017	
	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%
Personel	973.731	41,1	1.049.566	41,2	1.187.722	41,0	1.266.516	41,3	1.363.267	40,4	1.570.870	38,9
Sosyal Güv.	38.426	1,6	43.029	1,7	48.755	1,7	54.152	1,8	59.398	1,8	113.658	2,8
Mal ve Hiz. Alım	164.544	6,9	210.551	8,3	211.277	7,3	225.978	7,4	237.023	7,0	292.612	7,3
Faiz Giderleri	10.466	0,4	5.734	0,2	2.477	0,1	4.859	0,2	3.430	0,1	3.416	0,1
Cari Transfer	1.144.760	48,3	1.204.156	47,3	1.401.676	48,4	1.455.839	47,5	1.651.651	48,9	1.922.195	47,6
Mahalli Yatırım	34.131	1,4	32.399	1,3	43.333	1,5	56.547	1,8	60.194	1,8	131.886	3,3
Sermaye Trans.	1326	0	803	0,0	1086	0,0	207	0,0	42	0,0	0	0,0
Borç Verme	1.802	0	2.166	0,1	992	0,0	884	0,0	181	0,0	0	0,0
TOPLAM	2.369.187	100	2.548.405	100	2.897.318	100	3.064.982	100	3.375.186	100,0	4.034.637,0	100,0

Kaynak: (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Genel Gelir - Gider Raporu, 2018).

Personel Giderleri:

Fon ve Döner Sermaye giderleri hariç KKTC yerel bütçesinin 2015 yılında %43,1'i prim dahil personel giderlerinden oluşmakta iken bu oran 2016'da %40'4'e, 2017 yılında %38,9'a düşmüştür. Ülkelerin istihdam şekli ve ölçek durumuna göre değişmekle birlikte T.C. bütçesinde bu oran %23,9, GKRY bütçesinde ise %32'dir. Bu karşılaştırma KKTC personel giderinin bütçedeki ağırlığının oldukça fazla olduğunu göstermektedir.

GRAFİK 5: PERSONEL HARCAMASI (2007-2017)

Kaynak: (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Genel Gelir - Gider Raporu, 2018).

Yukarıdaki grafikte sol sütun personel giderlerini gösterirken sağ sütun personel sayısını göstermektedir. 2007 yılında 17.879 olan personel sayısı 2017 yılında 18.123'e, personel harcamaları ise aynı dönemde 757 milyon TL'den 1 milyar 570 milyon TL'ye ulaşmıştır. Program dönemi olarak bakıldığında; 2010-2012 program döneminde personel sayısı %2,5 artarak 2012 yılında 18.234'e yükselirken personel giderleri %8,5 oranında artarak 1 milyar 12 milyon TL'ye yükselmiştir. 2013-2015 dönemi Ekonomik Programı sonunda ise istihdam sayısı 54 kişi azalarak 18.810'a düşmüştür. 2017 yılında ise personel sayısı 2016 yılına göre 49 kişi artarak 18.123 kişi olmuş ve personel giderleri %15,2 oranında artış göstermiştir.

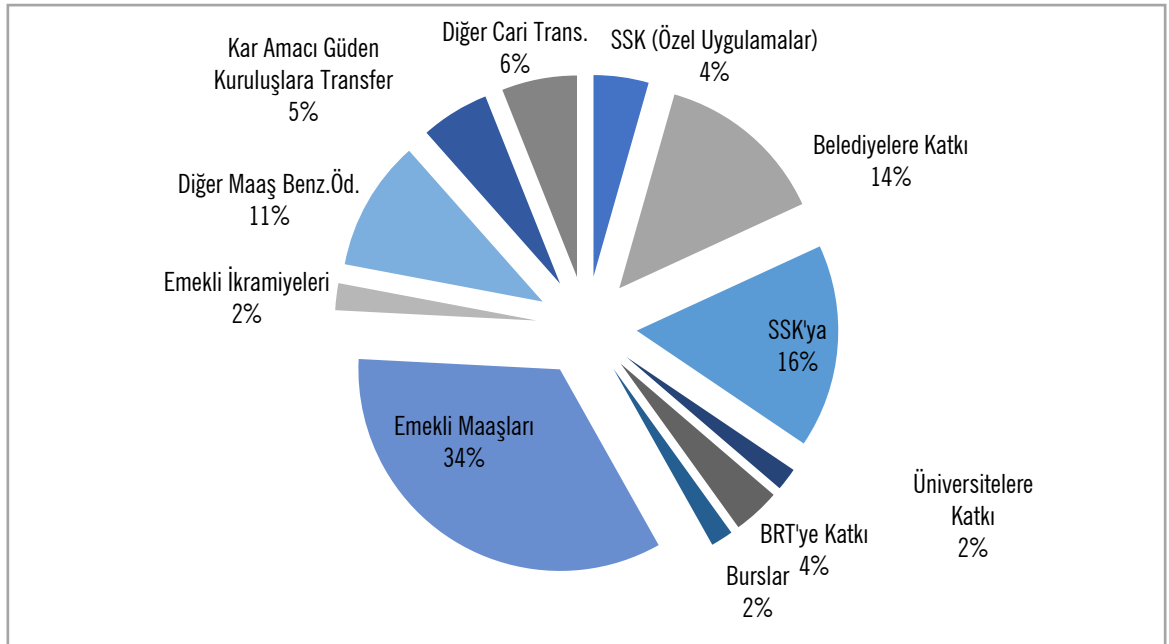
2010 yılından sonra gider bütçesinde birçok harcama disiplin altına alınmasına rağmen ek mesai harcamalarının bütçe üzerindeki yükü giderek artmaya devam etmiştir. Bu duruma, mesai saatlerinin verimsiz olması, saat ücretlerinin yüksek olması nedeniyle ek mesainin cazip olması, yaz mesaisi uygulaması ve sağlık, gümrük, liman gibi alanlarda maaş kadar ek mesai ücreti alma uygulamalarının neden olduğu değerlendirilmektedir. Bunun sonucunda 2017 yılında ek mesai harcamaları bir önceki yıla göre enflasyonun çok üzerinde %27,6 artarak 113 milyon TL'ye ulaşmıştır.

Bütçeden yapılan maaş, ek mesai ödemesi ve sosyal güvenlik kurumuna devlet primi ödemesinin toplamından oluşan harcamanın personel sayısına ve 12 aya bölünmesi suretiyle bulunan personel başına ortalama brüt maaş ödemesi, (2016 yılında %8,3 artışla 6.559 TL) 2017 yılında %15,1 artışla 7.550 TL'ye yükselmiştir.

Cari Transferler

2017 yılında yapılan cari transferlerin alt kalemler itibarıyla dağılımı aşağıda yer almaktadır. 2017 yılında cari transferler içinde en büyük kalem önceki yıllarda olduğu gibi emekli maaşları olmuştur. Cari transferlerin %34'ünü oluşturan emekli maaşlarından sonra en yüksek payı %16 ile sosyal sigortalara yapılan katkı, %14 ile belediyelere yapılan katkı ve %11 ile diğer maaş benzeri ödemeler almaktadır.

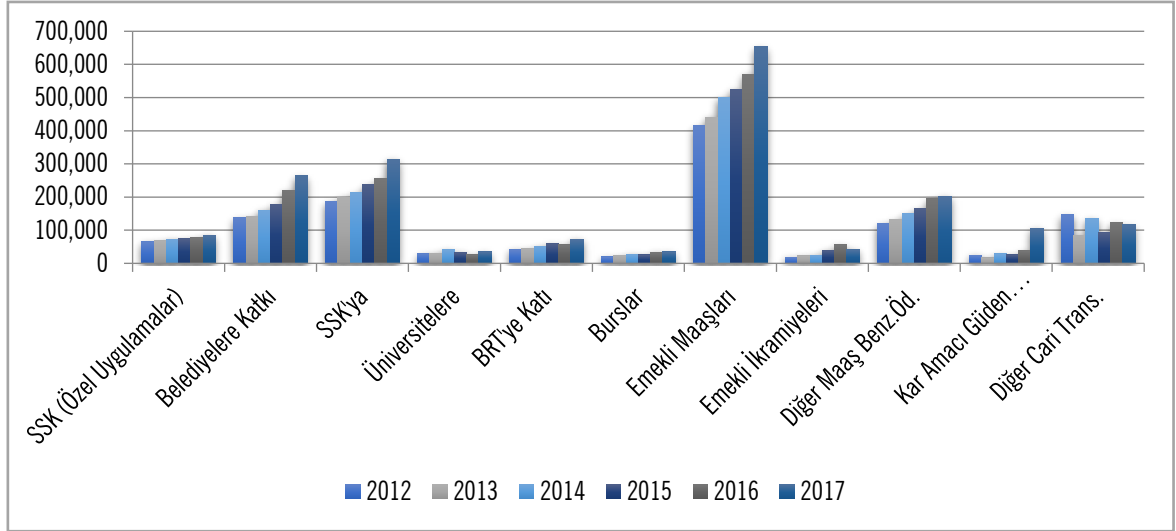
GRAFİK 6: CARİ TRANSFERLERİN DAĞILIMI (2017)

Kaynak: (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Genel Gelir - Gider Raporu, 2018).

Aşağıdaki tabloda cari transferlerin seçilmiş alt kalemleri itibarıyla dağılımı tutar olarak yer almaktadır. Cari transferlerin alt kalemleri arasında en büyük gider kalemi olan emekli maaşları bir önceki yıla göre %14,3 artmıştır.

GRAFİK 7: CARİ TRANSFERLERİN GELİŞİMİ (2012-2017)

Kaynak: (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Genel Gelir - Gider Raporu, 2018).

Cari transferler içinde en önemli ikinci kalem olan Sosyal Sigortalar Dairesine yapılan ödemeler ise, bir önceki yıla göre %23 oranında artarak 313 milyon TL'ye yükselmiştir.

Belediyelere yapılan katkı 2017 yılında 263 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre artış oranı, yerel gelirlerdeki artışın etkisiyle %24,4 olmuştur. Belediyelere ayrılan pay önemli bir tutar olmakla birlikte, ayrılan kaynağın belediyeler tarafından nasıl kullanıldığı da önem taşımaktadır. Özellikle belediyelerin kendilerine aktarılan kaynağın 1/6'sını yatırıma dönüştürmesi yasal zorunluluk olmasına rağmen, bu kuralın gerçekleşip gerçekleşmediğine merkezi hükümet, denetim organları ve kamuoyu yeterince hassasiyet göstermemektedir.

Cari transferlerin içinde dikkat edilmesi gereken bir diğer kalem diğer maaş benzeri ödemelerdir. Bu kalemden yapılan harcamalar, son üç yılda, bir önceki yılın enflasyon oranının çok üzerinde bir artış olduğunu göstermektedir.

Ekonomik kodlama açısından farklı kalemler altında yer alsa da, KKTC bütçesi, ağırlıklı olarak sadece maaşların ödendiği bir bütçe görüntüsündedir. Aşağıdaki tablo bu tezin ne kadar doğru olup olmadığının ve bu konuya ilişkin gelişmenin hangi yöne olduğunu görölmesini sağlamak üzere düzenlenmiş bir tablodur.

Doğrudan yapılan maaş ve maaş benzeri ödemelerin toplamı 2016 yılında 2 milyar 236 milyon TL iken 2017 yılında 2.572 milyon TL'ye yükselmiştir. Ödemenin önce bir kuruma yapılması ve akabinde bu kurumun kişiye ödeme yapması şeklinde olan dolaylı maaş ve maaş benzeri ödemeler toplamı 2016 yılında 556 milyon TL iken 2017 yılında 685 milyon TL'ye yükselmiştir. Bu iki ödemenin toplamı da 2016 yılında 2 milyar 792 milyon TL iken 2017 yılında 3 milyar 257 milyon TL'ye yükselmiştir.

TABLO 4: CARİ TRANSFERLERİN GELİŞİMİ (BİN TL)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017/2016 Artış %	2017/2012 Artış%
Sosyal Sigortalar Kur. (Özel Uyg)	64.442	68.281	73.186	74.725	77.873	84.886	9,0	31,72
Belediyelere Katkı	137.795	141.301	159.991	177.232	220.425	263.699	19,6	91,37
Sosyal Sigortalar Kurumuna	185.961	199.455	213.312	237.764	254.999	313.726	23,0	68,71
Vakıf Üniversitelerine	29.500	30.600	41.304	32.964	26.470	34.999	32,2	18,64
BRT'ye Katkı	41.385	43.913	51.849	58.563	56.350	72.872	29,3	76,08
Burslar ve Harçlıklar	20.001	23.656	27.068	25.820	33.281	34.360	3,2	71,79
Maaş Benzeri Ödemeler	552.973	595.189	672.558	729.937	821.935	895.971	9,0	62,03
Emekli Maaşları	415.288	441.033	499.032	525.191	570.927	652.838	14,3	57,20
Emekli İkrariyeleri	18.939	22.278	24.517	39.266	55.830	41.439	-25,8	118,80
Diğer Maaş Benz. Öd.	118.746	131.878	149.009	165.480	195.178	201.694	3,3	69,85
Kar Amacı Güden Kurumlara Tr.	24.692	16.319	28.561	26.346	38.158	105.564	176,6	327,52
Cari Transferlerin Diğerleri	146.764	214.817	207.030	92.488	122.161	116.118	-4,9	-20,88
TOPLAM	1.203.513	1.333.531	1.474.859	1.455.839	1.651.652	1.922.195	16	59,72

Kaynak: (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Genel Gelir - Gider Raporu, 2018).

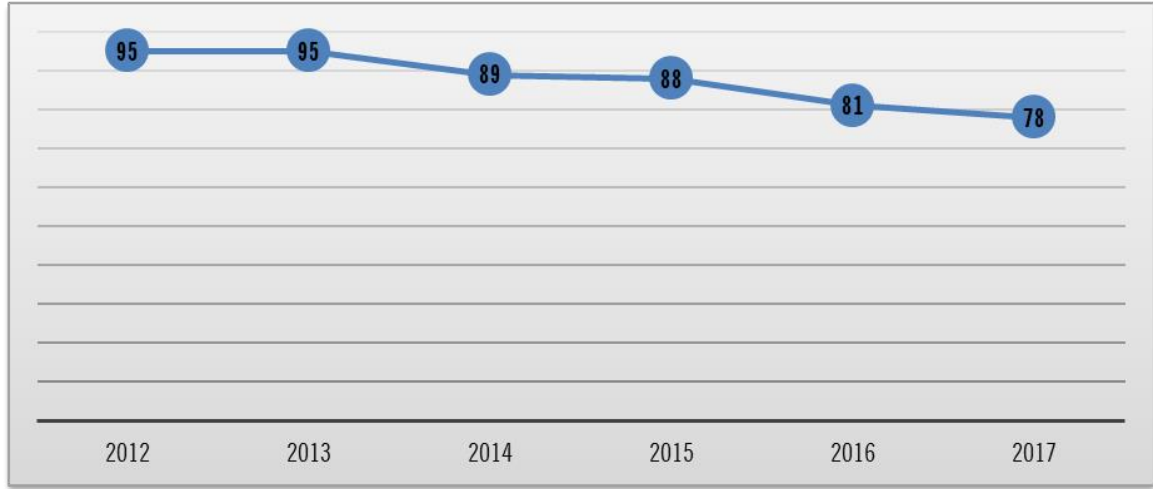
TABLO 5: 2017 YILINDA YAPILAN MAAŞ VE MAAŞ BENZERİ ÖDEMELER

Ödemenin Türü	Tutar
DOĞRUDAN MAAŞ VE MAAŞ BENZERİ ÖDEMELER	2.571.865
Maaş/Ücret	1.457.213
Ek Mesai	113.658
Sosyal Güvenlik Kurumuna Devlet Primi Giderleri	71.349
Sosyal Güvenlik Kurumuna (Özel Uygulama)	84.886
TÜK (Kamuda Görevlendirilen Personel)	4.860
Muhtaç ve Yoksullara Yardım	49.036
Malul Gazi Ödenekleri	8.918
Malullere Yardımlar	2.969
Şehit Aileleri Ödenekleri	17.845
Şehit Ebeveynlerine Yardımlar	1.732
Cemile Yardımları	226
Özürlülere Yardım	76.534
Emekli Maaşları	652.839
Müc.Taz. Y. Öd. Emekli Maaşları	29.800
DOLAYLI MAAŞ VE MAAŞ BENZERİ ÖDEMELER	685.298
BRT Hazine Yardımı	72.873
Belediyelere Hazine Yardımı	263.699
Sosyal Sigortalar Kurumuna Hazine Yardımı	313.727
DAÜ ve LAÜ'ye Katkı	34.999
GENEL TOPLAM	3.257.163

Kaynak: (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Cari Transfer Giderleri, 2018).

2017 yılında 4 milyar 171 milyon TL olarak gerçekleşen yerel gelirlerin %62'si (2016 %65) kişilere doğrudan, %16,6'sı (2016 %16) dolaylı olmak üzere, %78'i maaş ve maaş benzeri ödemeler için kullanılmıştır. Aşağıdaki grafikte bu oranın gelişimi yer almaktadır. Buna göre yerel gelir içinde maaş ve maaş benzeri ödemeler için kullanılan tutar 2010 yılından itibaren önemli bir azalma kaydetmiştir. Bu da bütçe imkânlarının başka alanlarda kullanılma imkânını artırmakta yani bütçenin esnekliğine katkı sağlamaktadır.

GRAFİK 8: MAAŞ VE MAAŞ BENZERİ ÖDEMELERİN YEREL GELİRLERE ORANI

Mal ve Hizmet Alımı

Aşağıdaki tabloda genel bütçeye dâhil kamu idarelerinin hizmetlerini yürütürken ihtiyaç duydukları “mal ve hizmet alımı” harcamalarının ana kalemler itibarıyla ağırlıklarının gelişimi yer almaktadır.

Tıbbi Malzeme ve İlaç Alımları %21,5 ile ilk sırada yer alırken, müteakiben Enerji Alımları %17,7 ve Taşıma Giderleri %10,6 ile bunu izlemektedir.

TABLO 6: MAL VE HİZMET ALIM DETAY AĞIRLIK DAĞILIMI

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Enerji Alımları	20,1	32,6	25,3	23,9	20,0	17,7
Yiyecek, İçecek ve Yem Alımları	3,9	3,2	3,6	3,4	4,7	4,5
Tıbbi Malzeme ve İlaç Alımları	24,1	19,0	21,7	22,0	22,7	21,5
Müşavir Firma ve Kişilere Ödemeler	6,6	4,4	5,2	6,4	9,5	10,4
Taşıma Giderleri	10,2	9,0	11,3	10,3	10,9	10,6
Temsil ve Tanıtma Giderleri	4,7	3,5	3,2	3,2	3,2	3,1
Menkul Mal. Gayrimaddi Hak. Alım. Bakım ve Onarım	4,5	3,8	4,2	4,5	4,7	4,7
Diğer	26,0	24,4	25,5	26,2	24,3	27,4
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Mal ve Hizmet Alım Giderleri, 2018).

Fonksiyonel Sınıflandırma

Fonksiyonel sınıflandırma, toplanan vergilerin hangi alanlarda kullanıldığını ve dolayısıyla bütçenin kalitesini göstermektedir. Burada bütçenin mali işlevinden çok siyasi ve ekonomik işlevi ön plana çıkmakta ve hükümetin sektörler arasında hangisini desteklemeye çalıştığı, kaynakları hangi alana harcadığı konusunda bir bakış açısı yakalanmaktadır. Aşağıda T.C. yardımlarını da içeren genel bütçe giderlerinin fonksiyonlar itibarıyla gerçekleşmeleri yer almaktadır. 2017 yılında Ekonomik İşler ve Hizmetler 1 milyar 128

milyon ile ilk sırada yer almıştır. Daha sonra Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri 1 milyar 4 milyon ve Eğitim Hizmetleri 660 milyon TL gelmektedir. En çok artış gösteren giderler ise %49 ile Sağlık Hizmetleri, %30 ile Genel Kamu Hizmetleri, %22,7 ile Ekonomik İşler ve Hizmetler ve %18 ile İskan ve Toplum Refahı Hizmetleri olmuştur.

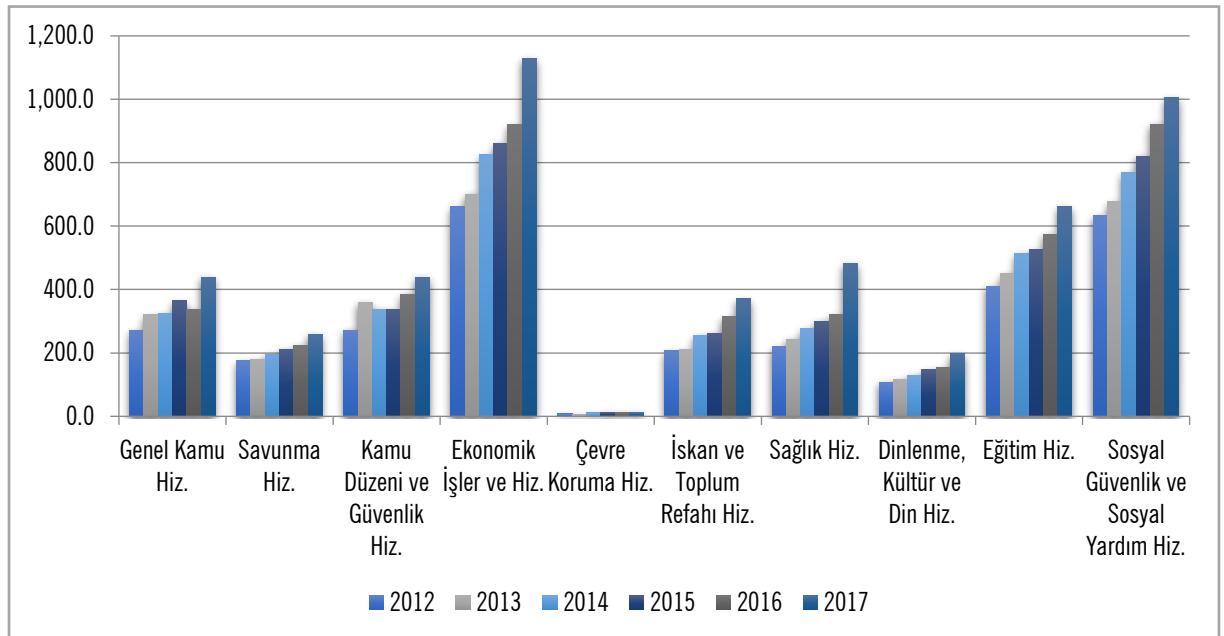
TABLO 7: FONKSİYONEL SINIFLANDIRMAYA GÖRE BÜTÇE GİDERLERİ (MİLYON TL)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Genel Kamu Hiz.	271,6	319,8	323,5	364,3	335,5	439,3
Savunma Hiz.	175,0	178,3	195,6	211,0	224,1	259,3
Kamu Düzeni ve Güvenlik Hiz.	272,1	359,3	338,3	336,9	384,9	438,6
Ekonomik İşler ve Hiz.	660,7	699,9	824,6	861,2	919,5	1.128,9
Çevre Koruma Hiz.	8,1	7,2	11,1	13,6	12,5	13,5
İskân ve Toplum Refahı Hiz.	207,2	209,4	255,7	262,5	314,1	370,6
Sağlık Hiz.	219,2	243,7	275,9	300,0	320,7	482,6
Dinlenme, Kültür ve Din Hiz.	107,8	116,7	129,6	147,3	153,7	197,4
Eğitim Hiz.	410,0	450,6	513,3	525,1	573,9	660,7
Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hiz.	632,7	676,5	767,8	820,0	921,2	1.004,3
TOPLAM	2.964,3	3.261,4	3.635,4	3.841,9	4.160,1	4.995,2

Kaynak: KKTC Başbakan Yardımcılığı ve Maliye Bakanlığı, 2017.

Fonksiyonel sınıflandırmaya göre son altı yılın seyri aşağıdadır.

GRAFİK 9: FONKSİYONEL SINIFLANDIRMAYA GÖRE BÜTÇE GİDERLERİ (BİN TL)

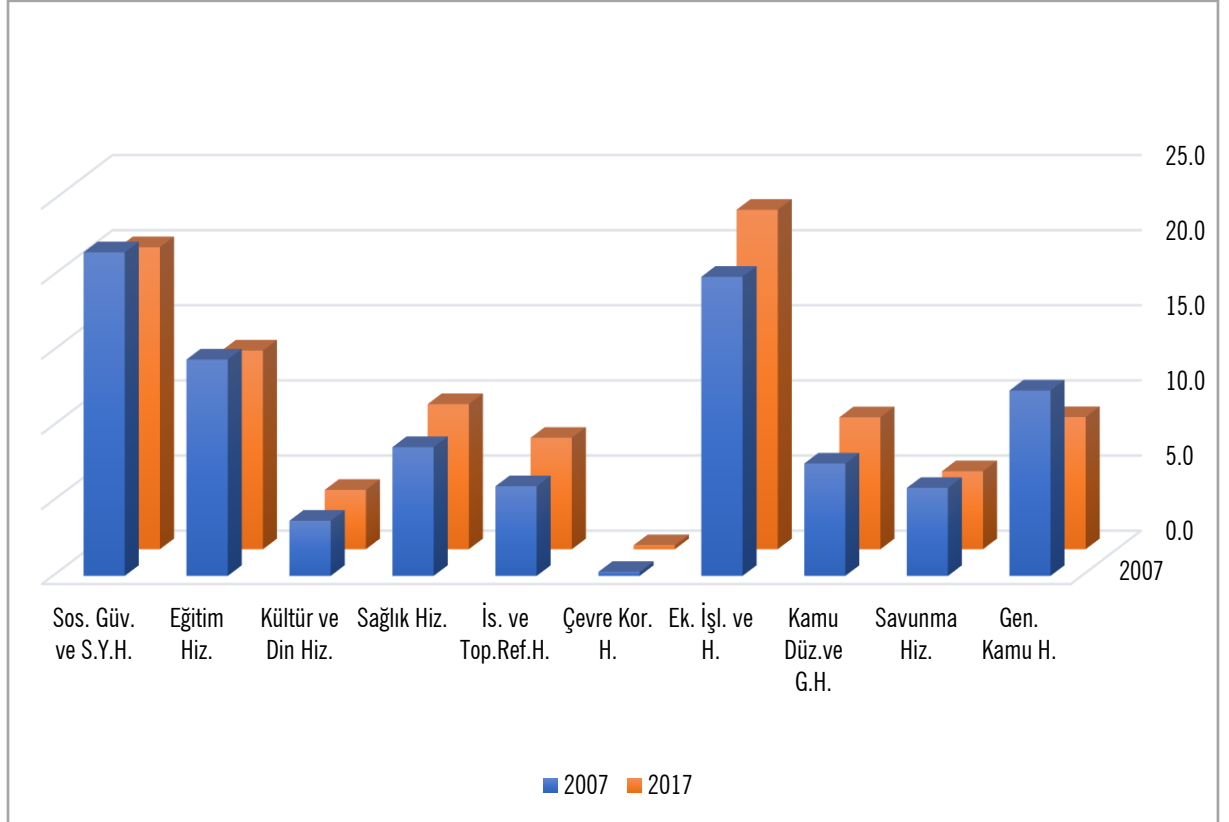

Kaynak: (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Genel Gelir - Gider Raporu, 2018).

Fonksiyonel sınıflandırmadaki değişimlerin bir kaç yıl içinde belirgin bir şekilde ortaya çıkması zordur. KKTC genel bütçesi ağırlıklı olarak personel giderlerinden yani zorunlu ödemelerden oluştuğundan, fonksiyonel sınıflandırma alt kalemlerindeki değişimin fark edilmesi daha da uzun zaman almaktadır. Aşağıdaki grafikte KKTC'nin ilk fonksiyonel

dağılımına sahip yıl olan 2007 yılından 2017 yılına kadar yaşanan değişim görülmektedir. Bu grafiğe göre Genel Kamu Hizmetleri uzunca bir yıl nominal bazda sabit kalarak nisbi olarak azalmış, bütçeden aldığı pay bu yedi yıl boyunca %12,3'ten %8,1'e düşmüştür. Bu durum merkezi devlet dairelerinde politika oluşturan birimlerin zayıfladığını göstermesi açısından önemlidir. Savunma Hizmetlerinin bütçeden aldığı pay neredeyse aynı kalmıştır. Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetlerinin bütçeden aldığı pay %7,5'ten %9,3'e çıkmıştır. Eğitim Hizmetlerinin aldığı pay az da olsa azalarak %13,8'e düşmüş, aynı şekilde Sağlık Hizmetlerinin payı da %8,6'dan %7,7'e düşmüştür.

GRAFİK 10: BÜTÇE GİDERLERİNİN FONKSİYONEL DEĞİŞİMİ 2007-2017 (%)

Kaynak: (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Genel Gelir - Gider Raporu, 2018).

GELİR BÜTÇESİ

2010-2017 dönemi genel bütçe gelir gerçekleştirmeleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

TABLO 8: BÜTÇE GELİRLERİ (2010-2017)

(Milyon TL)	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017/2016 % Değişim	2017 Geliri İç. % Pay
GELİRLER GENEL TOPLAMI (A + B)	2.643,0	2.792,8	3.140,5	3.216,1	3.603,6	3.737,7	4.181,1	5.102,1	22,0	100
A-YEREL GELİR TOPLAMI (1+2+3+4+5+6+7)	1.791,6	1.952,6	2.338,8	2.287,7	2.708,6	2.917,3	3.454,7	4.171,3	20,7	81,8
1-VERGİ GELİRLERİ	1.276,8	1.391,1	1.506,1	1.633,7	1.957,0	2.146,1	2.505,0	3.076,1	22,8	60,3
GELİR, KAR, SER. ÜZ. ALINAN VER.	482,6	501,5	529,6	587,7	718,2	779,1	889,5	1.132,6	27,3	22,2
Gelir Vergisi	326,0	347,9	376,9	418,8	505,3	558,2	625,7	812,3	29,8	15,9
Kurumlar Vergisi	157,0	153,6	152,7	168,9	212,9	220,9	263,8	320,3	21,4	6,3
SOS. GÜVENLİK KATKI PAYLARI	6,4	4,5	4,4	5,5	6,7	8,8	11,2	14,2	26,8	0,3
MÜLKİYET ÜZ. ALINAN VERGİLER	35,5	38,4	44,7	52,1	62,8	69,5	82,5	99,7	20,8	2,0
Banka ve Sigorta İşlemleri Vergisi	24,0	27,6	33,6	38,2	45,1	50,4	57,6	67,5	17,2	1,3
Diğer	11,5	10,8	11,1	13,9	17,7	19,1	24,9	32,2	29,3	0,6
DAHİLDE AL. MAL VE HİZ. VER.	352,7	396,8	436,2	455,4	561,3	595,8	680,8	741,9	9,0	14,5
Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi	158,4	191,8	222,5	226,0	301,3	312,3	366,1	368,7	0,7	7,2
Özel İletişim Vergisi	79,7	79,2	83,1	86,5	89,1	92,3	99,3	101,4	2,1	2,0
Şans Oyunları Vergisi	26,4	34,0	31,3	35,6	52,4	67,3	78,7	92,9	18,0	1,8
Motorlu Taşıtlar Vergisi	72,2	75,5	81,8	88,3	97,6	100,1	109,9	146,2	33,0	2,9
Diğer	16,0	16,3	17,4	19,0	20,9	23,8	26,8	32,7	22,0	0,6
UL. AR. T. VE MUAMEL. ALINAN V.	283,2	316,8	327,8	376,9	431,1	499,7	610,9	787,2	28,9	15,4
İthalattan Alınan Gümrük Vergisi	19,1	23,6	27,1	29,9	34,9	40,0	47,4	63,5	34,0	1,2
İthalattan Alınan Katma Değer Vergisi	251,5	278,0	284,2	328,8	375,2	436,8	535,6	684,8	27,9	13,4
Diğer	12,6	15,2	16,4	18,2	21,0	22,9	27,9	38,9	39,4	0,8
DİĞER VERGİLER	39,2	38,2	43,7	49,7	55,7	56,3	62,9	82,6	31,3	1,6
Damga Vergisi	30,0	33,5	38,8	43,8	49,4	49,5	56,1	74,8	33,3	1,5
Diğer	9,2	4,7	4,9	5,9	6,3	6,8	6,8	7,8	14,7	0,2
İDARİ HARÇ. VE ARIZİ SATIŞ.	77,1	94,8	119,7	106,4	121,0	136,9	166,9	217,8	30,5	4,3
Tapu Harçları	26,1	35,0	41,9	47,8	55,6	63,5	81,9	115,5	41,0	2,3
Liman Hizmetlerinin Geliştirilmesi	8,7	12,8	14,1	4,1	5,4	0,0	0,4	0,1	-75,0	0,0
Sair Harçlar	32,7	37,9	53,8	43,6	51,8	57,9	68,6	82,6	20,4	1,6
Diğer	9,6	9,1	10,0	10,9	8,2	15,5	16,0	19,6	22,5	0,4
2-VERGİ DIŞI GELİRLER	522,3	571,3	617,8	670,9	764,3	789,9	976,7	1.063,0	8,8	20,8
TEŞEBBÜS VE MÜLKİYET GEL.	103,8	98,8	95,5	90,0	94,5	92,4	89,4	99,5	11,3	2,0
Telefon Telgraf ve Teleks Gelirleri	40,9	35,3	37,5	39,9	41,9	36,2	33,4	27,7	-17,1	0,5
Tıbbi Tedavi ve İlaç Ücretleri	5,8	6,7	3,3	2,4	2,5	2,9	3,5	3,4	-2,9	0,1
Yurt Dışına Çıkış Ücretleri	6,8	10,0	11,8	4,2	4,3	0,5	0,5	0,8	60,0	0,0
GSM Gelirleri	1,6	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	0,1	0,1	66,7	0,0
Chip Kart Satış Geliri	9,9	8,2	4,9	5,2	3,7	1,7	0,3	0,2	-33,3	0,0
Diğer	38,8	38,6	37,9	38,3	41,6	50,9	51,6	67,3	30,4	1,3
MALİ OLM. T. VE KAMU MALİ K. A.	40,4	29,0	45,6	44,4	45,8	49,9	82,9	100,4	21,1	2,0
Merkez Bankası Kar Payı	40,4	29,0	45,6	44,4	45,8	49,8	82,9	100,4	21,1	2,0
DİĞER MÜLKİYET GELİRLERİ	10,4	15,1	16,0	7,7	9,5	10,8	13,4	15,2	13,4	0,3
PARA CEZALARI VE CEZALAR	18,6	21,7	23,2	26,5	34,2	33,9	47,6	62,5	31,3	1,2
ÇEŞİTLİ VERGİ DIŞI GELİRLER	349,1	406,6	437,4	502,3	580,2	602,9	743,5	785,3	5,6	15,4
Fiyat İstikrar Fonu	265,5	349,1	370,4	428,3	483,6	535,1	665,6	680,3	2,2	13,3

Turizm Teşvik Fonu	14,1	13,9	19,8	28,0	33,2	34,3	42,2	51,9	23,0	1,0
Spor Fonu	13,6	15,5	15,4	20,7	21,9	19,5	21,2	24,2	14,2	0,5
Emekli Sandığı Fonu	47,0	19,5	24,8	17,4	14,7	4,7	0,0	0,0	0,0	0,0
Diğer	8,9	8,6	7,0	7,9	26,8	9,3	14,5	28,9	99,3	0,6
3-SERMAYE GELİRLERİ	3,5	5,3	3,8	3,7	1,4	1,2	1,5	2,3	53,3	0,0
4-ALINAN BAĞIŞ, YARDIMLAR	0,3	0,5	0,0	1,2	1,4	0,8	0,7	0,3	-57,1	0,0
5-DİĞER GELİRLER	0,0	0,0	236,7	0,5	0,0	0,0	0,0	73,8		1,4
6-ALACAKLARDAN TAHSİLAT	6,3	14,0	3,2	0,0	8,7	3,8	0,0	0,0	0,0	0,0
7-RED VE İADELER (-)	17,6	29,5	28,9	22,3	22,8	-25,1	-28,5	-44,0	54,4	-0,9
B-T.C. YARDIMLARI	851,4	840,2	801,7	928,4	893,0	820,4	726,3	930,6	28,1	18,2

Kaynak: (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Gelirler Raporu, 2018).

2017 yılı genel bütçe gelirleri toplamı bir önceki yıla göre %22 oranında artarak 5 milyar 102 milyon TL'ye ulaşmıştır. Genel bütçe gelirlerini oluşturan ana kalemlerden yerel gelirler %20,7, T.C. yardımları %28,1 oranında artmıştır. Yerel gelirlerde yaşanan artış 2010 yılından sonra yapılan reformların başarısını göstermektedir. T.C. yardımları ile ilgili analiz, Raporun “T.C. Yardımları” bölümünde yer almaktadır

Genel bütçe gelirlerinin 2017 yılında %81,8'i yerel gelirlerden, %18,2'si T.C. yardımlarından oluşmaktadır. 2016 yılında ise bu oranlar sırasıyla %82,6 ve %17,4 olmuştur. 2017 yılı yerel gelirlerinin %73,7'sini vergi gelirleri, %26,3'ünü vergi dışı gelirler oluşturmuştur. Bir önceki yıla göre yerel gelirlerin bileşenlerinde; vergi gelirlerinde %22,8, vergi dışı gelirlerde ise %8,8 oranında artış olmuştur.

2017 yılında en fazla artış gösteren gelir kalemi %41 ile Tapu Harcı olurken, diğer başlıca artış gösteren gelir kalemleri ise, %34 ile İthalattan Alınan Katma Değer Vergisi, %33,6 ile Damga Vergisi, %33 ile Motorlu Taşıtlar Vergisi olmuştur. Gelir Vergisi %29,8 artarken Kurumlar Vergisi %21,4 artmıştır. Akaryakıttan alınan Fiyat İstikrar Fonu'nun azaltılmasının etkisiyle Fiyat İstikrar Fonu'ndaki artış %2,2 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 9: YEREL GELİRLER (2012-2017)

YEREL GELİRİN NEVİ (Milyon TL)	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017/16 %Değişme	% Pay
Gelir Vergisi	376,9	418,8	505,3	558,2	625,8	812,3	29,8	19,5
Kurumlar Vergisi	152,7	168,9	212,9	220,9	263,8	320,3	21,4	7,7
Banka ve Sigorta İşlemleri Vergisi	33,6	38,2	45,1	50,4	57,6	67,5	17,2	1,6
Dahilde Alınan Katma Değer Vergisi	222,5	225,9	301,4	312,2	366,1	368,6	0,7	8,8
İthalattan Alınan Katma Değer Vergisi	284,2	328,8	375,2	436,9	535,6	684,8	27,9	16,4
Özel İletişim Vergisi	83,1	86,5	89,1	92,3	99,3	101,4	2,1	2,4
Şans Oyunları Vergisi	31,3	35,6	52,4	87,3	78,7	92,9	18,0	2,2
Motorlu Taşıtlar Vergisi	81,8	88,2	97,6	100	109,9	146,2	33,0	3,5
İthalattan Alınan Gümrük Vergisi	27,1	29,9	34,9	40	47,4	63,5	34,0	1,5
Damga Vergisi	38,8	43,8	49	49,5	56	74,8	33,6	1,8
Tapu Harçları	41,9	47,8	55,6	63,5	81,9	115,5	41,0	2,8
Telefon Telgraf ve Teleks Gelirleri	37,5	39,9	41,9	36,2	33,4	27,7	-17,1	0,7
Merkez Bankası Kar Payı	45,6	44,4	45,8	49,9	82,9	100,4	21,1	2,4

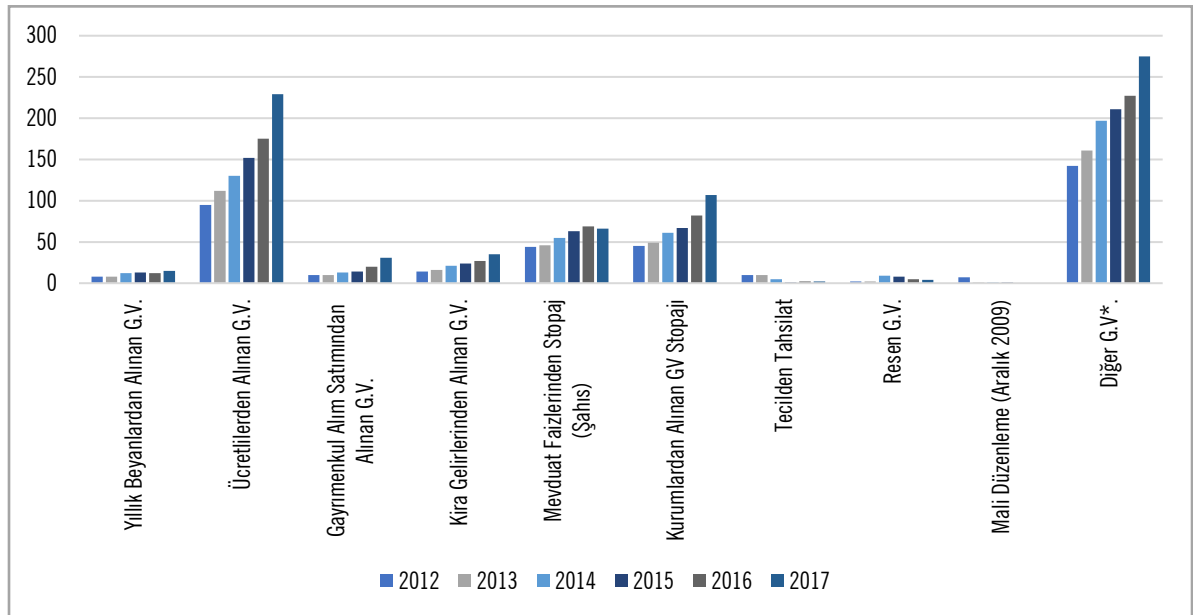
Fiyat İstikrar Fonu	370,3	428,2	483,7	535	665,6	680,3	2,2	16,3
Turizm Teşvik Fonu	19,9	28	33,2	34,3	42,1	51,9	23,3	1,2
Spor Fonu	15,4	20,7	21,9	19,5	21,2	24,2	14,2	0,6
Emekli Sandığı Fonu	24,8	17,4	14,7	4,8	0	0	0,0	0,0
Para ve Vergi Cezaları	23,2	26,5	34,2	33,9	47,6	62,5	31,3	1,5
Uluslararası Kuruluşlardan Alınan	0	1,2	1,3	1,4	0,1		-100,0	0,0
Ercan Havalimanı İşl. H. Devir Gel.	236,7	0,5	0	0	0	73,8	0,0	1,8
Diğer Gelirler (Red ve iadeler dahil)	191,4	169	213,5	185,7	239,7	302,7	26,3	7,3
GENEL TOPLAM	2.338,8	2.287,7	2.708,7	2.915,9	3.454,7	4.171,3	20,7	100,0
Ercan H. İş.H.D. Geliri Hariç TOPLAM	2.102,1	2.287,2	2.708,7	2.915,9	3.454,7	4.171,3	20,7	100,0

Kaynak: (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Gelirler Raporu, 2018).

2012-2017 dönemi gelir vergisi tahsilatının hangi alt kalemlerden oluştuğu ve bu alt kalemlerde yıllar itibarıyla kaydedilen gelişmeler aşağıdaki grafikte yer almaktadır. Grafiğe göre, gelir vergisi tahsilatı içindeki en önemli kalemler, ücretlilerden tahsil edilen gelir vergisi, mevduat faizlerinden ve kurumlar vergisi mükelleflerinden alınan gelir vergisi stopajıdır. Kurumlardan alınan gelir vergisi stopajı bir önceki yıla göre %30,5 artarken, Ücretlilerden tahsil edilen gelir vergisi %23,6 artmıştır.

Gelir vergisi tahsilâtında en büyük paya sahip olan “Diğer G.V.” tahsilatı grafikte her ne kadar gelir vergisi alt kalemi olarak yer alsada, bu kalem esasen bir gelir vergisi olmayıp, gelir vergisi ve kurumlar vergisi dışındaki vadesi geçmiş olan diğer gelir türlerinden cari dönemde yapılan tahsilatların kaydedildiği bir kalemdir. Bu kalemde bir önceki yıla göre artış oranı %21,1 olmuştur. Bu değişimlerin anlamı özetle, maliye yönetiminin kayıtdışılığı önlemedeki ve vadesi geçmiş alacaklarındaki takip başarısını göstermektedir.

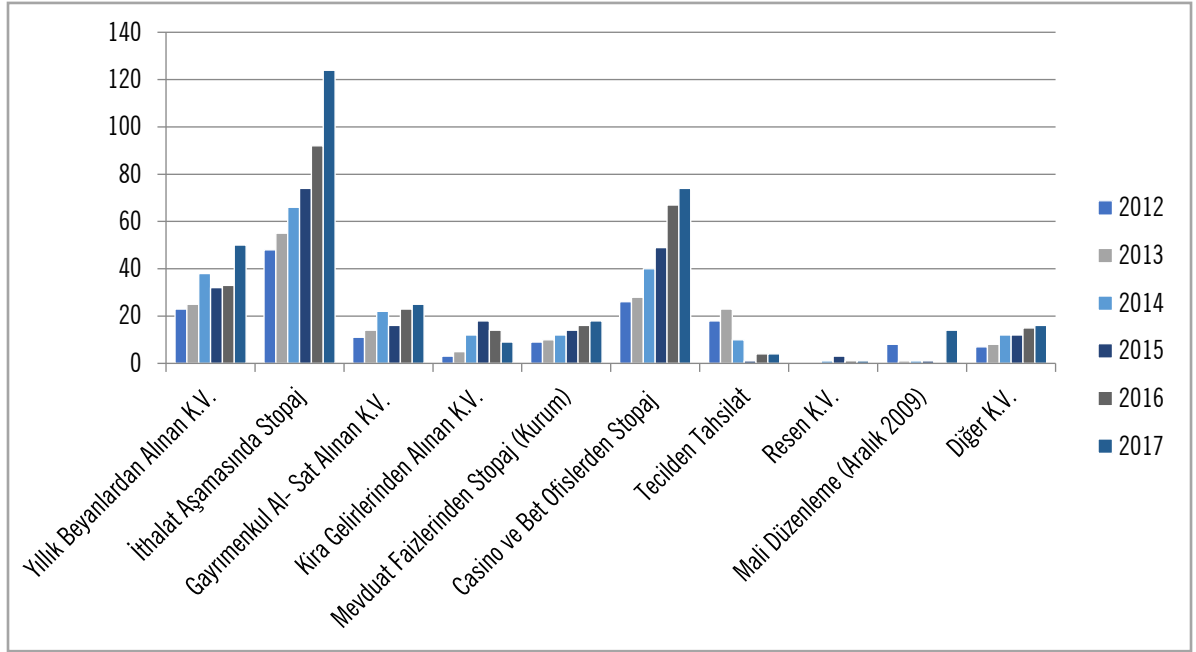
GRAFİK 11: GELİR VERGİSİ TAHSİLÂTININ AÇILIMI (MİLYON TL) (2012-2017)

Kaynak: (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Gelirler Raporu, 2018).

Aşağıdaki grafikte 2012-2017 dönemi kurumlar vergisi tahsilâtlarının alt kalemler itibarıyla dağılımı yer almaktadır.

GRAFİK 12: KURUMLAR VERGİSİ TAHSİLÂTININ DAĞILIMI (MİLYON TL) (2012-2017)

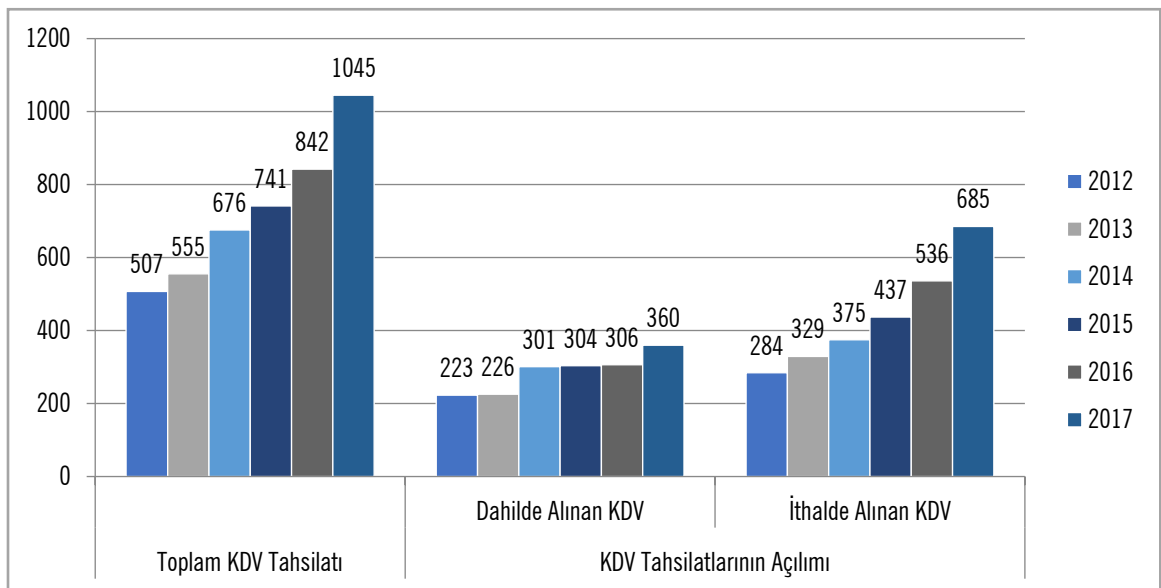

Kaynak: KKT (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Gelirler Raporu, 2018).

2017 yılında kurumlar vergisi %21,4 oranında artış göstermiştir. Bu artışta, Casino ve Bet Ofislerinden alınan stopajda gerçekleşen %36,7'lik artış ile ithalat aşamasında stopajda gerçekleşen %24,3'lük artış etkili olmuştur. Öte yandan, yıllık beyanlardan alınan kurumlar vergisi sadece %3 artarken, kira gelirlerinden alınan kurumlar vergisinde %22,2'lik azalma dikkat çekicidir.

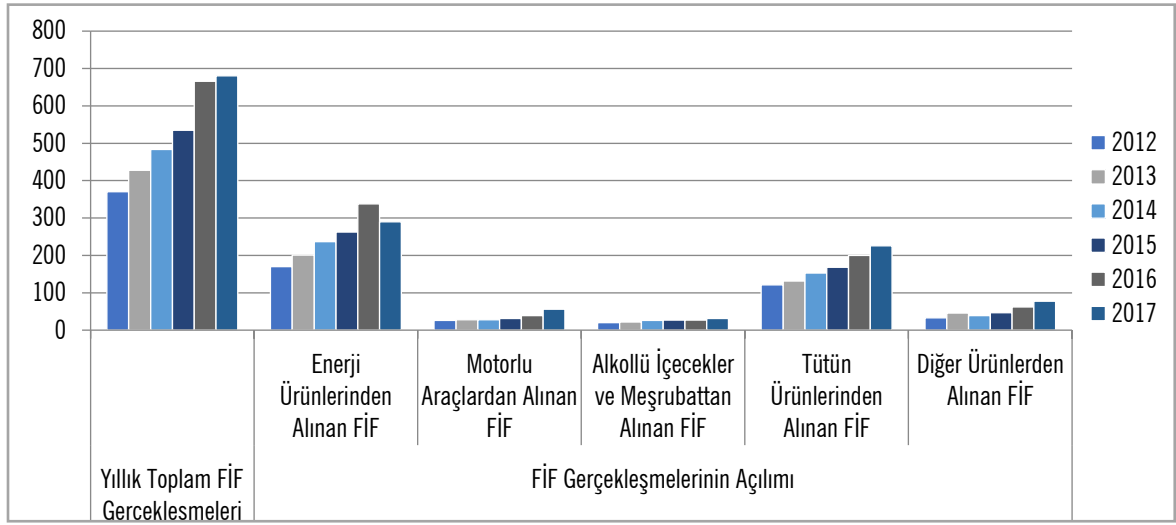
2017 yılında toplam KDV tahsilatı bir önceki yıla göre %124,1 artış göstermiştir. İthalatta alınan KDV %9,1, dâhilde alınan KDV ise %17,6 artmıştır.

GRAFİK 13: KDV TAHSİLÂTININ AÇILIMI (MİLYON TL) (2012-2017)

Kaynak: (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Gelirler Raporu, 2018).

GRAFİK 14: FİF TAHSİLÂTININ AÇILIMI (MİLYON TL) (2012-2017)

Kaynak: K (Maliye Bakanlığı, 2017 Bütçesi Gelirler Raporu, 2018).

Yukarıdaki grafikte 2012-2017 dönemi FİF tahsilât tutarları hem toplam olarak hem de ana mal grupları itibarıyla yer almaktadır. 2017 yılı FİF tahsilatı 2016 yılına göre sadece %2,2 oranında artış göstermiş olup, KKTC yerel gelirlerinin %13,3'ünü oluşturmıştır. Bu geçen yıla göre nisbi olarak %1 oranında bir daralmaya tekabül etmektedir. Enerji ürünlerinde dövizden kaynaklı artışların fiyatlara yansıtılmayıp, FİF gelirinden vazgeçilmesi nedeniyle, Enerji Ürünlerinden Alınan FİF'te %14,2 azalma meydana gelmiştir.

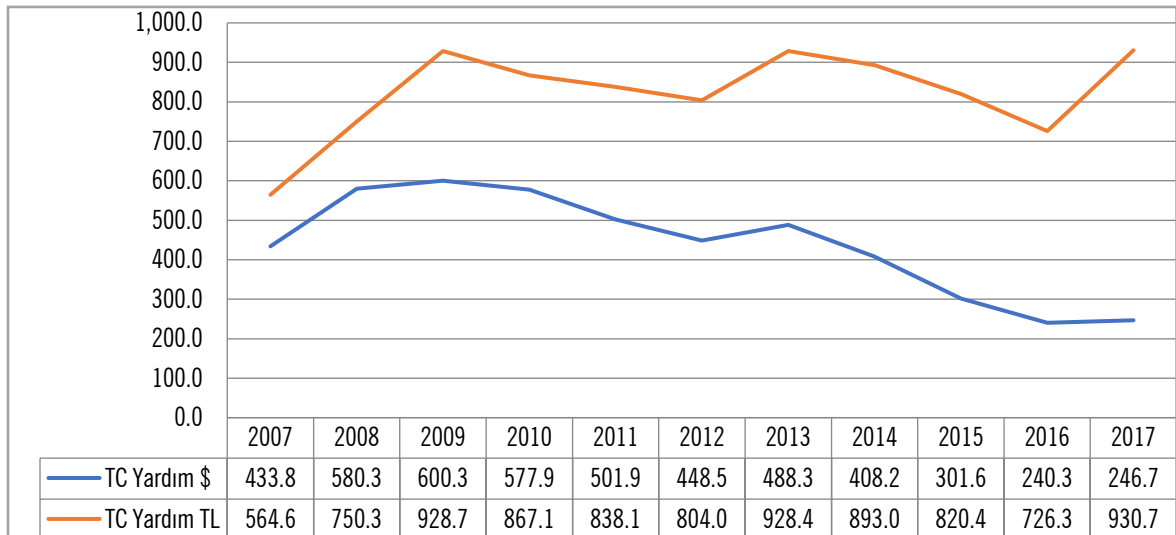
T.C. Yardımları

2017 yılında KKTC genel bütçesinden yapılan harcamanın 930,6 milyon TL'si Türkiye Cumhuriyeti kaynaklarından karşılanmıştır.

2010 yılından itibaren uygulanan ekonomik programlar sayesinde KKTC'de mali disiplin kısmen de olsa sağlanmıştır. 2013-2015 döneminde ve 2016-2018 döneminde uygulanan ekonomik programda da mali disipline devam edildiğinden programlarda öngörülen yardım miktarının dışında yardım yapılmamıştır.

2017 yılı, önceki yıllarla karşılaştırıldığında harcamaya dönüşen yardımın en yüksek olduğu yıldır.

GRAFİK 15: T.C. YARDIMLARININ GELİŞİMİ (MİLYON TL & MİLYON \$)

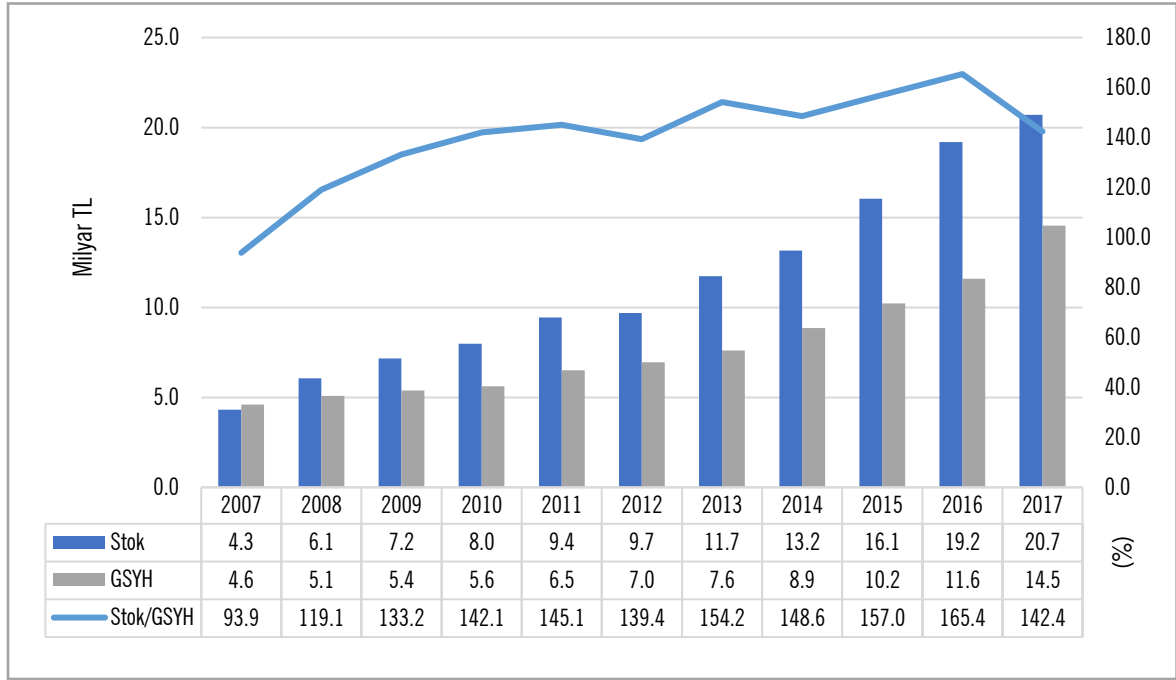

T.C. Yardımlarının Gelişimi bölümünde detaylı olarak açıklanan altyapı yatırım harcamaları, reel sektörün desteklenmesine yönelik harcamalar ve savunma harcamalarının toplamı 2016 yılına göre %39,5 artarak 706 milyon TL'ye, krediler ise %2 artarak 224,6 milyon TL'ye yükselmiştir.

C. BORÇLANMA

2017 yılsonu itibarıyla KKTC kamu borç stoku 1,5 milyar TL tutarında bir artış ile 20 milyar 705 milyon TL tutarında gerçekleşmiştir. Bu çerçevede bir önceki yılsonuna göre borç stoku %7,9 oranında artmıştır. 2017 yılında yaşanan bu artış, bir önceki yılda yaşanan %19,5 oranının oldukça altında gerçekleşmiştir.

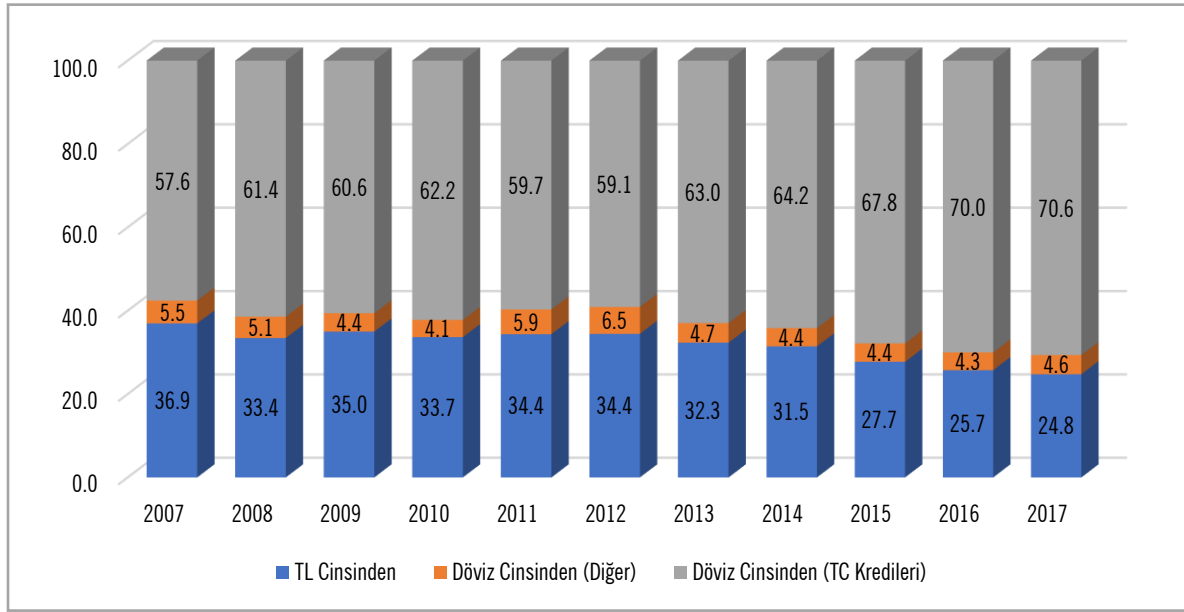
GRAFİK 16: KAMU BORÇ STOKU GELİŞİMİ

Kaynak: KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanlığı, Hazine Muhasebe Dairesi, 2017.

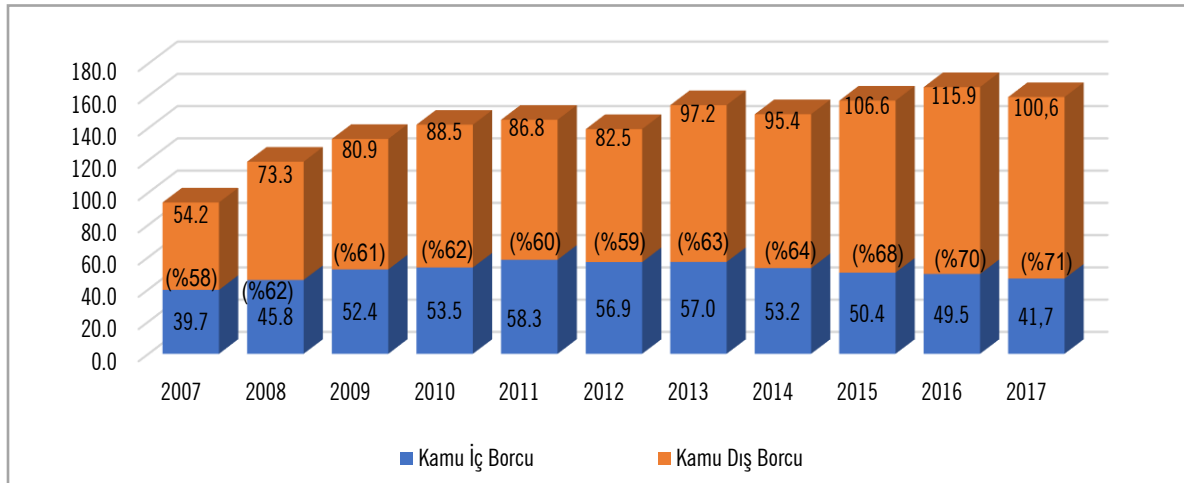
Stokun yüzde artışında gerçekleşen azalışın yansıması, stokun GSYİH'ye oranında da görülmektedir; kamu borcunun GSYİH'ye oranı, 2017 yılsonunda bir önceki yıla göre 23 puan azalarak %142,4'e gerilemiştir. 2017 yılı içerisinde Dolar kurunda yaşanan artışa ve borç stoku hesabındaki faiz kapitalizasyonuna karşın yaşanan bu gelişmenin başlıca nedenleri; Devlet Borçları içerisinde yer alan Hazine Bonosu ödemesi, Devlet Kefaletli Krediler ile Devlet Kefaleti Bulunmayan Kredi tutarındaki nominal düşüş ve 2017 yılsonu GSYİH değerinde gerçekleşen artıştır.

GRAFİK 17: KAMU BORÇ STOKU DÖVİZ KOMPOZİSYONU (%)

Kamu borcunun döviz yapısı incelendiğinde, yıllar içerisinde döviz cinsi borçların artmakta olduğu görülmektedir. 2007 yılında kamu borcunun %36,9'u TL cinsinden ve %63,1'i döviz cinsi borçlardan oluşmaktayken 2017 yılsonu itibarıyla bu oran sırasıyla %24,8 ve %75,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. Başka bir ifade ile 2007 yılından bu yana kamu stokunda yer alan döviz cinsi borçların oranı 12,2 puan yükselmiştir. Kur riskine açık olan bir ekonomide döviz cinsinden borçların artması, borçlanma politikası açısından dikkat edilmesi gereken bir husustur. 2007-2017 döneminde döviz cinsi borçların büyük bir kısmını T.C. kredileri oluşturmaktadır. T.C. kredilerinin toplam döviz cinsi kredileri içerisindeki payında bahse konu dönemde aşırı bir dalgalanma olmamış ve dağılım %90 civarında seyretmiştir.

GRAFİK 18: KAMU BORÇ STOKU KREDİTÖR YAPISI / GSYİH (%)

Kaynak: KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanlığı, Hazine Muhasebe Dairesi, 2017.

2007-2017 dönemi kamu borç stokunun kreditor yapısı GSYİH'ye oran olarak incelendiğinde, KKTC'nin yurtiçi piyasalardan ziyade yurtdışından finansman sağladığı görülmektedir. 2007 yılsonunda kamu borçlarının GSYİH'ye oranı %54,2 iken 2017 yılsonuna gelindiğinde bu oran %100,6'ya ulaşmıştır. Kamu dış borçlarının toplam stok içerisindeki payı ise 2007 yılsonunda %58 seviyesinden 2017 yılsonuna gelindiğinde 12,9 puanlık bir artış ile

%71 düzeyine çıkmıştır. Bahse konu dış borçların tamamı Türkiye Cumhuriyeti'nden sağlanmış olup, %99,4'ü Programlar kapsamında sağlanan kredilerdir. 2017 yılsonu itibarıyla iç borçların toplam içerisindeki payı ise %29 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 10: KAMU BORÇ STOKU

(Milyon)	31.12.2013		31.12.2014		31.12.2015		31.12.2016		31.12.2017		
	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL Karşılığı* Toplam
Devlet Borcu	1.563	3.474	1.689	3.656	1.807	3.760	2.021	3.822	2.052	3.883	16.726
Devlet Kefaleti Nedeniyle Üstlenilen Krediler	1.552	118	1.699	126	1.910	136	2.147	145	2.414	157	3.007
Devlet Kefaletli Krediler	603	116	676	98	658	84	712	65	611	71	881
Devlet Kefaleti Bulunmayan Kamu Borçları	75	6	77	5	77	4	57	11	49	11	91
TOPLAM KAMU BORÇ STOKU	3.792	3.713	4.140	3.884	4.451	3.982	4.937	4.042	5.126	4.123	20.705

Kaynak: KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanlığı, Hazine Muhasebe Dairesi, 2017.

*1 USD (3,7786) döviz satış kuru esas alınmıştır.

2017 yılsonu itibarıyla toplam kamu stokunun %80,8'ini Devlet Borcu oluşturmaktadır. Devlet Borcu kalemi altında T.C. Kredileri, Emekli Sandığı ve İhtiyat Sandığı kaynaklı borçlar ile kamu finansmanı araçlarından Merkez Bankası kısa vadeli avans hesabı ile aralıklarla ihraç edilen Hazine Bonoları yer almaktadır.

Devlet borcunu, toplam stoktaki %14,5'lik ağırlığı ile geçen yıla göre 0,6 puan artan, Devlet Kefaleti Nedeniyle Üstlenilen Krediler izlemektedir. Bu borçlar, geçmişte Devlet Kefaleti ile borçlanan KİT'lerin zaman içerisinde borçlarını ödeyemez duruma gelmeleri neticesinde üstlenilen borçlardır.

Devlet Kefaletli Kredilerin toplam stok içerisindeki payı ise %4,9 olarak gerçekleşmiştir. Devlet Kefaletli Krediler'in payında azalma trendi devam etmekte olup bir önceki yılsonuna göre 0,7 puan azalma meydana gelmiştir. Bu başlıkta KIB-TEK ve Sosyal Sigortalar Dairesi gibi kamu bağlantılı kuruluşların halen canlı ve dönen kredilerinin yanı sıra KKTC Kalkınma Bankası Tahvilleri, ETİ Teşebbüsleri ve tasfiye halindeki Kıbrıs Türk Havayolları kaynaklı borçlar yer almaktadır.

Aşağıdaki tabloda borçlulara göre detaylandırılan Devlet Kefaletli Kredilere yer verilmiştir. Devlet Kefaletli Kredilerin, toplam stok içerisindeki ağırlığı Devlet Borcu ile Devlet Kefaleti Nedeniyle Üstlenilen Krediler kalemlerine kıyasla düşük olup 2017 yılsonu itibarıyla payı %4,3'dür. Devlet Kefaletli Borçlar içerisinde Sosyal Sigortalar Dairesinin bankalardan nakit ihtiyacı çerçevesinde borçlanması ile borç stokuna eklenen yük halen devam etmekle birlikte, 2016 yılsonu ile kıyaslandığında Sosyal Sigortalar ve KIB-TEK'in borçlarında toplam 148,3 milyon TL tutarında bir azalma gerçekleşmiştir. Buna karşın özellikle Kalkınma Bankası tahvilleri başta olmak üzere Kıbrıs Türk Havayolları'nın borçlarında toplamda 89,8 milyon TL tutarında bir artış gerçekleşmiştir. ETİ Teşebbüsleri'nin borçları sabit olup, bu durum 2017 yılı süresince yaşanan minimal artış kur hareketlerinden

kaynaklanmaktadır. Bunlara ilaveten, KIB-TEK'in bazı borçlarının Borç Komitesi'nden izin alınmaksızın yapılması nedeniyle yukarıdaki rakamlara dâhil edilmediği not edilmelidir.

TABLO 11: DEVLET KEFALETLİ KREDİLER (MİLYON TL/DOLAR)

(Milyon)	31.12.2013		31.12.2014		31.12.2015		31.12.2016		31.12.2017		TL Karşılığı Toplam*
	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL	USD	
KIBTEK	207	69	214	50	169	32	171	4,5	86	2,5	95,9
ETİ Teşebbüsleri	0,2	0,1	0,2	0,1	0	0	0,3	0,1	0,3	0,1	0,5
Süt Endüstrisi Kurumu	0	0	4	0	10,5	0	0	0	0	0	0
KKTC Kalkınma Bankası Tahvilleri	136	29	158	30	180	33	179	40	218	48	400,7
Sosyal Sigortalar	245	0	283	0	281	0	342	0	285	0	285,2
Kıbrıs Türk Hava Yolları	14,8	17	16,1	18	17,5	19	19	20	21	21	98,6
TOPLAM	603	116	676	98	658	84	712	65	611	71	880,9

Kaynak: KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanlığı, Hazine Muhasebe Dairesi, 2017.

*1 USD (3,7786) döviz satış kuru esas alınmıştır.

Devlet Kefaleti Bulunmayan Kamu Borçlarını ise yaklaşık yarı yarıya Belediyelerin ve Toprak Ürünleri Kurumunun borçları oluşmaktadır ve 2017 yılsonu itibarıyla söz konusu borçların toplam kamu borç stoku içerisindeki payı %0,4 oranında gerçekleşmiştir.

Aşağıdaki tabloda kamu borç stokunun alacaklıları detaylandırılmaktadır. Buna göre 2017 yılsonunda kamu borç stokunun %71'i dış borç, %29'u ise iç borçlardan oluşmaktadır.

TABLO 12: ALACAKLILARA GÖRE KAMU BORÇ STOKU (MİLYON TL/DOLAR)

(Milyon)	31.12.2013		31.12.2014		31.12.2015		31.12.2016		31.12.2017		TL Karşılığı* Toplam
	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL	USD	
I. İÇ BORÇ	3.782,7	258,3	4.131,6	248,5	4.442,6	243,5	4.928,6	231,8	5.117,2	251,8	6.068,8
K.Vakıflar Bankası	301,9	20,2	321,0	17,8	325,5	12,2	305,0	8,3	224,0	9,1	258,4
KKTC Koop.Merkez Bankası	1.686,3	107,8	1.913,3	115,6	2.196,7	120,6	2.443,0	130,5	2.728,6	141,1	3.261,7
KKTC Merkez Bankası	81,6	0,0	69,1	0,0	63,5	0,0	56,8	0,0	53,4	0,0	53,4
İhtiyat Sandığı	1.347,3	44,4	1.347,3	44,4	1.405,7	48,5	1.553,3	50,7	1.716,4	53,0	1.916,7
Türk Bankası	19,1	0,0	26,1	0,0	21,5	6,4	32,3	0,0	19,6	0,0	19,6
KKTC Kalkınma Bankası	136,1	29,4	158,2	29,6	179,9	32,8	178,9	40,3	218,2	48,3	400,7

Asbank	16,4	0,0	11,0	0,0	18,2	3,1	4,9	0,0	1,8	0,0	1,8
İktisat Bankası	37,8	0,0	63,4	0,0	51,0	0,0	30,3	1,8	7,5	0,0	7,5
Creditwest Bank	21,4	3,2	16,2	8,0	15,5	5,3	9,0	0,0	1,4	0,0	1,4
Şekerbank	1,8	0,0	1,2	3,5	0,5	2,7	15,8	0,0	0,3	0,0	0,3
Yakın Doğu Bank	17,2	0,0	40,2	0,0	45,5	0,0	30,4	0,0	49,0	0,0	49,0
T.C. Ziraat Bankası	0,0	0,0	40,0	0,0	12,8	3,0	8,2	0,0	3,9	0,0	3,9
T.C. İş Bankası	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	2,6	0,0	0,1	0,0	0,1
Türk Petrolleri	0,0	51,8	0,0	28,9	0,0	8,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Limasol Türk Koop. Bankası	25,8	0,0	18,5	0,0	7,8	0,0	33,1	0,0	8,9	0,0	8,9
Universal Bank	24,9	0,0	26,2	0,0	15,6	0,0	5,6	0,0	0,0	0,0	0,0
Viyabank	13,6	0,0	10,5	0,0	6,9	0,0	12,5	0,0	2,1	0,0	2,1
Kapitalbank	0,0	0,0	6,5	0,0	11,5	0,0	28,5	0,0	0,0	0,0	0,0
Nova Bank	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,0	0,0	5,1	0,0	5,1
Aksa Enerji	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	44,5	0,0	28,7	0,0	28,7
T.C. Garanti Bankası	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,9	0,0	2,9
Belediyelerin Bankalara Borçları	51,5	1,5	62,9	0,7	64,1	0,5	48,9	0,2	45,3	0,3	46,6
Hazine Bonosu	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	80,0	0,0	0,0	0,0	0,0
II. DIŞ BORÇ	8,8	3.455,0	8,8	3.635,9	8,8	3.738,7	8,8	3.810,3	8,8	3.871,0	14.636,1
T.C. Kredisi	8,6	3.446,5	8,6	3.627,2	8,6	3.729,8	8,6	3.790,4	8,6	3.850,8	14.559,6
Türkiye İhracat Kredi Bankası	0,0	8,5	0,0	8,7	0,0	8,9	0,0	9,1	0,0	9,4	35,5
TOKİ	0,2	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0	0,2	0,2	0,2	0,0	0,2
Toprak Mahsulleri Ofisi	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	10,8	0,0	10,8	40,8
Toplam Kamu Borç Stoku	3.791,5	3.713,3	4.140,4	3.884,4	4.451,4	3.982,2	4.937,4	4.042,1	5.126,0	4.122,8	20.704,9

Kaynak: KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanlığı, Hazine Muhasebe Dairesi, 2017.

*1 USD (3,7786) döviz satış kuru esas alınmıştır.

İç borcun alacaklılara göre dağılımında en önemli iki alacaklı Kooperatif Merkez Bankası ile İhtiyat Sandığıdır. Bu borçlar 2009 yılına kadar yapılan borçlanmaların ana parası ile faizinden oluşmaktadır. Henüz bütçenin borç ödeyecek kapasiteye ulaşmaması yeni borçlanma yapılmasa dahi borç stokunu faizler kadar artırmaktadır. Bu iki borca 2017 yılında yeni borç alınmaksızın sadece faizden kaynaklanan ilave borç yaklaşık 537,7 milyon TL'dir. Devletin bu iki alacaklı dışında başka bir alacaklıya önemli bir borcu bulunmayıp, belediyelerin borçları dışında kalan borçları mali yönetimin doğal süreci kapsamında yapılan borçlar olarak görmek mümkündür.

2010-2012 program döneminde kamu maliyesi alanında atılan kararlı adımlar neticesinde kontrol altına alınan bütçe dengesine rağmen, yüksek borç stoku bir yandan kamu sektörü açısından kırılabilirlik yaratırken diğer yandan özel sektörün krediye olan erişimini zorlaştırarak ekonomik aktiviteyi baskılamaya devam etmektedir.

Borç Yönetim Komitesi'nin faaliyete başlamasından sonra siyasi etkiden uzak bir zeminde çalışmasının sağlanması, kamu borç stokunun vade ve faiz oranları üzerinde olumlu etki yaratmıştır. Aşağıdaki tabloda açıkça gözlemlenen bu durumun devamı bağımsız değişken olan piyasa faiz hadlerine bağlı olduğu kadar Borç Yönetim Komitesi'nin rasyonel olmayan baskılara kapalı bir şekilde faiz oranı yüksek borçların faizlerinin ödenmesini sağlayarak yeniden yapılandırılmasına bağlı bulunmaktadır. Bu çerçevede borç stokunun faiz dağılımında %11-15 aralık payının belirgin bir şekilde artması bugün için bir başarı göstergesidir.

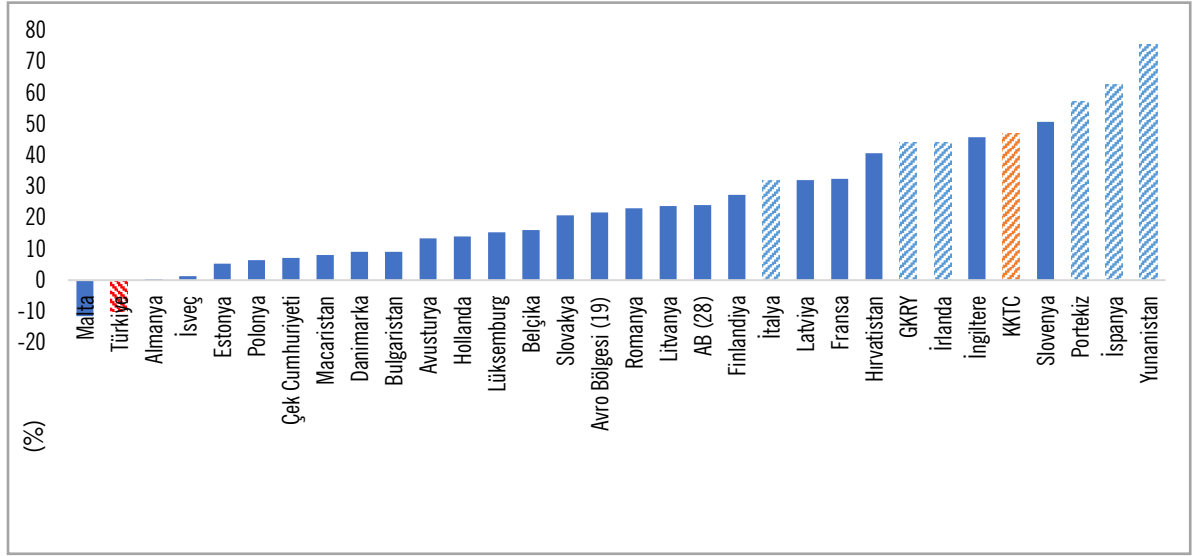
TABLO 13: FAİZ ORANINA GÖRE KAMU BORÇ DAĞILIMI (MİLYON TL/DOLAR)

(Milyon)	31.12.2013		31.12.2014		31.12.2015		31.12.2016		31.12.2007	
	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL	USD	TL	USD
%0-5	217,7	3.531,9	77,9	3.674,8	488,0	3.828,9	687,4	3.717,5	431,0	3.979,2
%5-10	1.329,3	181,3	1.483,9	209,6	1.752,1	153,3	258,9	324,6	218,5	143,6
%11-15	2.202,7	0,0	2.567,9	0,0	2.154,6	0,0	3.981,6	0,0	4.463,0	0,0
%16-20	41,8	0,1	10,7	0,0	56,7	0,0	9,5	0,0	13,5	0,0
%21-25	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
%26-30	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
TOPLAM	3.791,50	3.713,30	4.140,40	3.884,40	4.451,40	3.982,20	4.937,40	4.042,10	5.126,00	4.122,77

Kaynak: KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanlığı, Hazine Muhasebe Dairesi, 2017.

2007 yılında Amerika'da başlayan konut piyasası kökenli finansal kriz 2009 yılına gelindiğinde küresel hale gelmiş ve özellikle de AB üyelerini etkisi altına almıştır. Küresel ekonomik krizin etkilerinin aşılabilmesi amacıyla alınan önlemlerin kamu harcamalarını artırıcı ve bütçe dengelerini bozucu etkileri, hemen hemen tüm ülkelerde borcun milli gelire oranında artış eğilimini güçlendirmiştir. Özellikle Euro Bölgesi'nde devam eden ekonomik durgunluk bölge ülkelerinin borç dinamiklerine olumsuz yansımaktadır. 2017 yılsonuna gelindiğinde borç göstergelerinde, krizin patlak verdiği 2007 yılı ile bir kıyaslama yapılırsa, Türkiye ve Malta haricindeki tüm AB ülkelerinde devlet borç stokunun GSYİH'ye oranında ciddi miktarda artış gerçekleştiği görülmektedir. Bahse konu krizden en çok zarar gören ve uluslararası piyasalarda durumu takip edilen Avrupa ülkelerinden Yunanistan'ın borç göstergesinde son 11 yılda gerçekleşen artış 75,5 puan, İspanya'da 62,7 puan, Portekiz'de 57,3 puan, İrlanda'da 44,1, GKRY'de 44 puan ve İtalya'da 32 puandır. 2007 yılına göre 2017 yılsonunda borç oranında yaşanan artış KKTC'de ise 46,9 puan olup Slovenya'dan sonra dördüncü sırada yer almaktadır. Buna karşın Türkiye'de ise son 11 yıllık dönemde borcun yurt içi hasılaya oranında 9,9 puanlık bir düşüş gerçekleşmiştir.

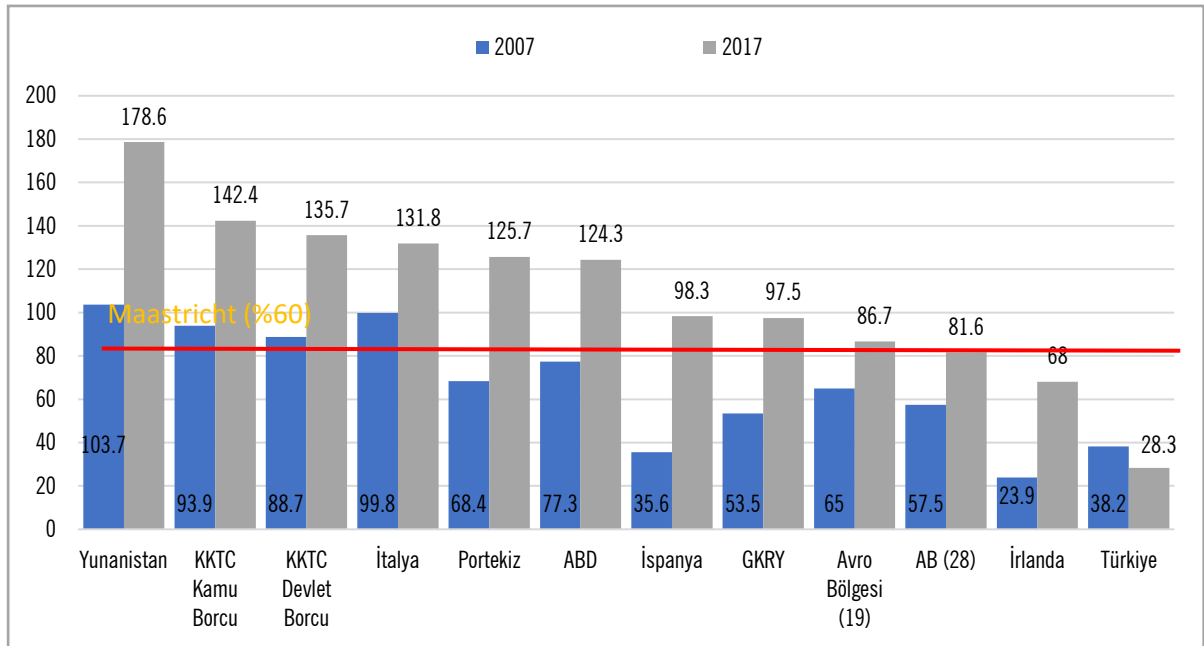
GRAFİK 19: 2007 VE 2017 GENEL YÖNETİM BORÇ STOKU / GSYİH FARKI, ÜLKE KARŞILAŞTIRMASI

Kaynak: Eurostat

Bu çerçevede, 2007 yılından günümüze AB ve Euro Bölgesi borç göstergelerinde halen bir iyileşme görülmediği gibi, borcun GSYİH'ye oranında yıllar içerisindeki yükseliş trendi devam etmiştir. Sonuç olarak gelinen noktada 2017 yılsonu itibarıyla AB ve Euro Bölgesi ortalamaları Maastricht kriterlerinin (%60) oldukça yukarısında; %80'ler civarında seyretmektedir.

GRAFİK 20: GENEL YÖNETİM BORÇ STOKU / GSYİH, ÜLKE KARŞILAŞTIRMASI (%)

Kaynak: Eurostat, KKTC Hazine Muhasebe Dairesi, T.C. Hazine Müsteşarlığı, OECD

Buna karşın, her ne kadar GKRY'nin borç rasyosu 2017 yılsonunda diğer AB ülkeleri gibi Maastricht kriterinin üzerinde kalmış olsa da 2012 bankacılık sektöründe yaşanan kriz sonrasında artarak 2013 yılsonunda %105'e ulaşan borç-GSYİH oranı, Troyka'dan sağladığı kurtarma paketi ve yaptırımlarını uygulamak suretiyle 2014 ve 2015 yıllarında %107,5 civarında gerçekleşmiş, 2017 yılsonu itibarıyla da %96,1 seviyesine gerilemiştir.

Türkiye’de son yıllarda sürdürülen mali disiplin ve etkin kamu borç yönetimi sayesinde borç stoku milli gelire oranla önemli ölçüde azaltılmış, faiz harcamalarının vergi gelirlerine oranı keskin şekilde düşürülmüş ve borcun vade ve döviz kompozisyonunda önemli iyileşmeler sağlanmıştır. 2001 yılında %76,1 seviyesinde gerçekleşen genel yönetim borç yükünün milli gelire oranı, 2001 yılından bu yana etkin borç yönetimi çerçevesinde genel olarak düşüş seyrini korumuştur. Bu oran 2008’de yaşanan küresel finans krizi sonrasında önceki yıla kıyasla 1,1 puan artmış olmasına karşın %39,3 seviyesine gerilemiş ve 2017 yılsonu itibarıyla da %28,3 seviyesine ulaşmıştır.

KKTC kamu borcunun GSYİH’ye oranı küresel kriz öncesinde %93,9 iken, 2017 yılsonu itibarıyla %142,4’e ulaşmıştır. Devlet kefaletli krediler ve diğer kamu borçlarının dışarıda tutulduğu KKTC genel yönetim borç stokunun GSYİH’ye oranı ise 2007 yılsonunda %88,7 iken 2017 yılsonunda %135,7 olarak gerçekleşmiştir.

D. YEREL YÖNETİMLER

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde yerel yönetimlerin başat aktörü “belediyeler”dir. Anayasa’da belirtilen yerinden yönetim ilkesi gereğince yerel yönetimlerin kuruluş ve görevleri ile yetkileri Belediyeler Yasası’nca (51/1995) düzenlenmiştir. Coğrafi olarak Lefkoşa, Gazimağusa, Girne, Güzelyurt, İskele ve Lefke²² olmak üzere 6 ilçe merkezi olmak üzere toplam 28 belediye bulunmaktadır. Yasaya göre nüfusu 5.000 ve üzerindeki yerleşim yerleri ile nüfusuna bakılmaksızın ilçe belediyeleri “kent belediyesi”, diğerleri ise “kırsal belediye” olarak adlandırılmaktadır. Belediyelerin yanında, biri merkez kaymakamı olmak üzere 6 ilçede kaymakam bulunmaktadır.²³ Belediyeler temel olarak beldenin gelişmesi ve belde halkının esenlik, refah ve mutluluğu konusunda ortak yerel gereksinimlerin çağdaş bir anlayış ve demokratik bir tutum ile ele alınıp karşılanması görevlerini ifa etmektedir.

Bakanlar Kurulu’nca 2008 yılında 14/2008 sayılı Belediyeler (Değişiklik) Yasası ile kaymakamlıklara bağlı köyler belediyelere bağlanmıştır. Sadece Pile, Karaman ve Kantara herhangi bir belediyeye dâhil değildir. Bu nedenle ülke nüfusunun %99,8’i belediye sınırlarında yaşamakta ve hizmetlerden faydalanabilmektedir. 2011 yılında yapılan son nüfus sayımına göre, nüfus 2006’ya oranla %11,5 artış göstererek, 286.257 olmuştur.²⁴

2011 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımı sonuçlarına göre, ilk sekiz belediye olan Lefkoşa, Gazimağusa, Girne, Güzelyurt, Gönyeli, Değirmenlik, Lapta ve Lefke Belediyelerinin her biri 10.000’in üzerinde nüfusu temsil etmekte, İskele, Dikmen, Y.Boğaziçi, Y.Erenköy, Alsancak ve Çatalköy Belediyeleri ise 5.000’in üzerindeki nüfuslarıyla kent belediyesi olarak kabul edilmektedir. Geriye kalan 14 belediye ise kırsal belediye olarak kabul görmektedir.

Tablo 14’te görüldüğü üzere 2011 nüfus sayımı sonuçlarına göre, başkent Lefkoşa Türk Belediyesi nüfusun %21,4’ü ile en kalabalık belediye olup, diğer ilçe belediyeleri Gazimağusa ve Girne belediyeleri sırasıyla nüfusun %14,3 ve %11,6’sına hizmet vermektedir. Dolayısıyla, üç ilçe belediyesi ülke nüfusunun %47,3’ünü barındırmakta ve toplam 135.505 kişiye hizmet vermektedir. 2006-2011 döneminde en yüksek nüfus artışı %39,4 ile Gönyeli Belediyesi sınırlarında gerçekleşmiştir. Gönyeli’yi %35 artış ile Dikmen ve Çatalköy Belediyeleri, %28 ile Alsancak Belediyesi, %25,8 ile Tatlısu ve Girne Belediyesi’nin de %21,4 artışla diğerlerini takip etmekte olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yüzde olarak en fazla düşüş %15,6 ile

²² Lefke; 27 Aralık 2016 tarihinde Mülki Yönetim ve Bölümleri (Değişiklik) Yasa Tasarısı’nın Cumhuriyet Meclisi’nde Bakanlık onaylanmasının ardından 6. ilçe olmuştur.

²³ İçişleri, <https://icisleri.gov.ct.tr/Bakanl%C4%B1k/Kaymakaml%C4%B1klar>, 2017.

²⁴ Devlet Planlama Örgütü, “KKTC Yerel Yönetimler (2006-2015) Raporu”, 2016.

Akıncılar Belediyesi'nde görülürken, sayı olarak düşüş 402 kişi ile Değirmenlik Belediyesi'nde yaşanmıştır.

TABLO 14: 2011 NÜFUS SAYIM SONUÇLARININ BELEDİYELERE GÖRE DAĞILIMI

Belediye	2011 Nüfus		2006-2011 Yüzde Artış
Lefkoşa Türk	61.378	21,4	9,3
Gazimağusa	40.920	14,3	14,3
Girne	33.207	11,6	21,4
Güzelyurt	18.946	6,6	2,1
Gönyeli	17.277	6,0	39,4
Lapta	12.118	4,2	0,2
Değirmenlik	11.895	4,2	-3,3
Dikmen	9.120	3,2	34,9
İskele	7.906	2,8	9,5
Lefke	11.091	3,9	3,6
Yeniboğaziçi	6.618	2,3	12,6
Alsancak	6.597	2,3	28,0
Çatalköy	5.652	2,0	35,1
Yeni Erenköy	5.627	2,0	0,8
Beyarmudu	4.125	1,4	-3,8
Alayköy	3.884	1,4	11,7
Mehmetçik	3.729	1,3	18,0
Paşaköy	3.561	1,2	7,9
İnönü	2.927	1,0	1,2
Büyükkonuk	2.860	1,0	0,4
Akdoğan	2.471	0,9	-4,3
Esentepe	2.414	0,8	6,2
Serdarlı	2.411	0,8	-0,9
Vadili	2.390	0,8	1,2
Geçitkale	2.380	0,8	-3,3
Dipkarpaz	2.349	0,8	2,8
Tatlısu	1.459	0,5	25,8
Akıncılar	390	0,1	-15,6
ARA TOPLAM	285.702	99,8	11,6
Pile	479		3,7
Karaman (Y. Karmi)	55		-35,3
Kantara	21		600,0
GENEL TOPLAM	286.257		11,5

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü, 2017.

Belediyelerin hizmet yükleri açısından nüfusun yoğunluğu kadar, belediye sınırları içerisindeki konut ve hanehalkı sayısı da önem taşımaktadır. 2011 nüfus sayımı yerleşim yerlerine göre konut sayıları ve konutlarda yaşayan hanehalkı sayısı Tablo 15'te gösterilmektedir. Tabloya göre, ilçe büyüklükleri karşılaştırıldığında en fazla konut ve hanehalkının Lefkoşa ilçesi sınırlarında bulunan 5 belediyede olduğu ve ilçede toplam 27.744 konut ve 82.331 kişi yaşadığı görülmektedir. En küçük ilçe ise 2016'da Güzelyurt ilçesinin bölünmesiyle oluşan 3.322 konut ve 9.362 hanehalkı ile Lefke ilçesidir. Belediyelere göre incelendiğinde ise en fazla konut 17.582 ile Lefkoşa Türk Belediyesi sınırlarında, en az konut ise 139 ile Akıncılar Belediyesi'nde bulunmaktadır.

TABLO 15: YERLEŞİM YERİNE GÖRE KONUT VE İÇİNDE YAŞAYAN HANE HALKI SAYISI

Yerleşim Yeri			Toplam Konut	Toplam Kişi
GENEL TOPLAM			86.037	253.851
LEFKOŞA	İlçe Toplam		27.744	82.331
	LEFKOŞA	Bağlı Köyler: Hamitköy, Haspolat ve mahalleleri	17.582	51.728
	AKINCILAR	Belediye Toplam	139	380
	ALAYKÖY	Bağlı Köyler: Alayköy, Türkeli, Yılmazköy	1.015	3.184
	GÖNYELİ	Bağlı Mahalle/Köyler: Gönyeli, Yenikent, Kanlıköy	5.404	15.876
	DEĞİRMENLİK	Bağlı Mahalle/Köyler: Bahçelievler, Başpınar, Camialtı, Mehmetçik, Saray, Tepebaşı, Balıkesir, Beyköy, Minareliköy, Cihangir, Çukurova, Demirhan, Dilekkaya, Düzova, Erdemli, Gaziköy, Gökhan, Kalavaç, Kırıkkale, Kırklar, Meriç, Yeniceköy, Yiğitler	3.604	11.163
GAZİMAĞUSA	İlçe Toplam		21.182	61.993
	GAZİMAĞUSA	Belediye Toplam	12.198	33.955
	İNÖNÜ	Bağlı Mahalle/Köyler: İnönü, Dört Yol, Korkuteli, Pirhan	862	2.891
	YENİ BOĞAZIÇI	Bağlı Mahalle/Köyler: Yeni Boğaziçi, Mormenekşe, Akova, Alanıç, Atlılar, Muratağa, Sandallar, Yıldırım	2.037	6.274
	AKDOĞAN	Belediye Toplam	812	2.395
	BEYARMUDU	Bağlı Mahalle/Köyler: Beyarmudu, Çayönü, İncirli, Köprülü, Türkmenköy, Güvercinlik	1.283	4.043
	PAŞAKÖY	Bağlı Mahalle/Köyler: Paşaköy, Kurudere, Aslanköy, Ulukışla	1.056	3.478
	VADİLİ	Bağlı Mahalle/Köyler: Vadili, Turunçlu	735	2.422
	PİLE	Pile	157	450
	GEÇİTKALE	Bağlı Mahalle/Köyler: Geçitkale, Çamlıca, Çınarlı, Nergisli, Sütlüce, Yamaçköy	772	2.301
	SERDARLI	Bağlı Köyler: Serdarlı, Ergenekon, Gönendere, Görneç, Pınarlı, Tirmen	789	2.364
	TATLISU	Bağlı Mahalle/Köyler: Aktunç, Küçükörenköy, Yalı	481	1.420
	İlçe Toplam		21.633	61.585
GİRNE	GİRNE	Bağlı Mahalle/Köyler: Aşağı Girne, Aşağı Karaman, Doğanköy, Edremit, Karakum, Karaoğlanoğlu, Yukarı Girne, Zeytinlik, Beylerbeyi, Ozanköy	10.508	29.035
	ALSANCAK	Bağlı Mahalle/Köyler: Çağlayan, Yayla, Yeşilova, Ilgaz, Malatya - İncesu, Yeşiltepe	1.976	5.623
	ÇATALKÖY	Bağlı Köyler: Çatalköy, Arapköy	1.788	5.007
	DİKMEN	Bağlı Mahalle/Köyler: Aşağı Dikmen, Yukarı Dikmen, Ağırdağ, Akçiçek, Boğazköy, Dağyolu, Göçeri, Güngör, Kömürcü, Pınarbaşı, Şirinevler, Aşağı Taşkent, Yukarı Taşkent	2.690	8.241
	ESENTEPE	Bağlı Mahalle/Köyler: Esentepe, Bahçeli, Beşparmak, Karaağaç	785	2.207
	LAPTA (GİRNE)	Bağlı Mahalle/Köyler: Başpınar, Sakarya, Adatepe, Karşıyaka, Kocatepe, Tınaztepe, Türk, Yavuz	2.500	7.282
	KARAMAN	Karaman (Yukarı Karmi)	33	52
	LAPTA (ÇAMLIBEL)	Bağlı Mahalle/Köyler: Tepebaşı, Akdeniz, Alemdağ, Çamlıbel, Geçitköy, Hisarköy, Karpasa, Kayalar, Kılıçarslan, Koruçam, Kozan, Özhan, Sadrazamköy	1.353	4.138
	İlçe Toplam		5.691	17.324
GÜZELYURT	İlçe Toplam		5.691	17.324

	GÜZELYURT	Bağlı Mahalle/Köyler: Lala Mustafa Paşa, Piyale Paşa, Yayla, Aşağı Bostancı, Güneşköy, İsmet Paşa, Yukarı Bostancı, Akçay, Aydıncık, Gayretköy, Kalkanlı, Mevlevi, Serhatköy, Şahinler, Yuvacık, Zümrütköy	5.691	17.324
LEFKE	İlçe Toplam		3.322	9.362
	LEFKE	Bağlı Mahalle/Köyler: Lefke, Bademliköy, Bağlıköy, Cengizköy, Denizli, Gemikonağı, Yedidalga, Yeşilyurt, Çamlıköy, Doğancı, Gaziveren, Taşpınar, Yeşilirmak	3.322	9.362
İSKELE	İlçe Toplam		6.465	21.256
	İSKELE	Bağlı Mahalle/Köyler: İskele, Boğaz, Boğaztepe, Cevizli, Kalecik, Ağıllar, Altınova, Ardahan, Aygün, Boğaziçi, Ergazi, Kurtuluş, Kuzucuk, Ötüken, Sınırüstü, Topçuköy, Turnalar, Yarköy	2.458	7.437
	MEHMETÇİK	Bağlı Mahalle/Köyler: Mehmetçik, Pamuklu, Bafra, Balalan, Çayırova, Kumyalı	1.003	3.130
	BÜYÜKKONUK	Bağlı Mahalle/Köyler: Büyükkonuk, Kaplıca, Kilitkaya, Mersinlik, Sazlıköy, Tuzluca, Yedikonuk, Zeybekköy, Kantara	787	2.807
	YENİ ERENKÖY	Bağlı Mahalle/Köyler: Yeni Erenköy, Adaçay, Avtepe, Boltaşlı, Derince, Esenköy, Gelincik, Kuruova, Sipahi, Taşlıca, Yeşilköy, Ziyamet	1.621	5.543
	DİPKARPAZ	Bağlı Mahalle/Köyler: Ersin Paşa, Polat Paşa, Sancar Paşa, Kaleburnu	596	2.339
GENEL TOPLAM			86.037	253.851

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü, 2017.

BELEDİYELERİN FİNANSAL YAPISI

Gelir Bütçesi

Belediyeler Yasası'nın "Mali Kurallar"ı düzenleyen bölümünde belediye gelirleri: Vergi, resim, harç, ücret ve benzeri adlarla sağlanmış olan gelirler. Devlet gelirlerinden ayrılan paylar. Kamu hizmeti alanında faaliyet gösteren kurum, işletme ve döner sermayeli kuruluşları net gelirleri. Belediyelerin, kendilerine yasalarla belirlenen alandaki girişim ve uğraşları karşılığında sağlayacakları gelirler. Koşullu veya koşulsuz yardımlar. Alınan bağışlar, krediler ve borçlanmalar. Belediye taşınır ve taşınmaz mallarının kira, satış ve başka biçimde değerlendirilmesinden elde edilen gelirler. Belediye sınırları içerisindeki taşınmaz mallardan alınan taşınmaz mal vergisi. Para cezaları ve vergi cezaları ile diğer gelirlerden oluşmaktadır.²⁵

Gelirlere ilişkin genel kuralları belirleyen 77. maddeden sonraki bölümler sırasıyla; meslek vergisini düzenleyen ikinci bölüm (Madde: 78, 79, 80), meslek izni harcı ve işyeri harçlarını düzenleyen üçüncü bölüm (Madde 81, 82, 83) ve diğer gelirleri düzenleyen beşinci bölüm (Madde 84 – 108)'den oluşmaktadır. Ancak, özellikle diğer gelirleri düzenleyen maddelerdeki harç miktarlarının güncellenmemesi belediye gelirlerinin aleyhine işleyen bir süreç doğurmaktadır.

Örneğin; sağlık harçlarını düzenleyen Madde 87, 2001 yılında değiştirilmiş şekliyle:

"(2)Sağlık karnesi çıkarmakla yükümlü olanlar belediyeye her karne için 1,200,000.-TL (Bir Milyon İkiyüz Bin Türk Lirası) ile 20,000,000.-TL (Yirmi Milyon Türk Lirası) arasında bir harç öderler..."

²⁵ KKTC Belediyeler Yasası: <http://www.mahkemeler.net/cgi-bin/elektroks.aspx>

Otel İşletme izni ve resimleri Madde 91 (2001):

“(2)Otellerde kalan veya oturan altı yaşından büyük her kişi için gecede, geceleme ücretinin yüzde 3 (yüzde üç)'ü oranında Otel Resmi alınır.”

Belediyelerin gelir kaynakları bütçede; özkaynak gelirleri, devlet katkısı, borçlanma ile koşullu yardım ve bağışlar kalemleri altında incelenmektedir. Bu detayda belediyelere göre gelirlerin 2017 yılında gerçekleşme rakamları Tablo 16’da gösterilmektedir.

Tablo 16’ya göre, 28 belediyenin 613,3 milyon TL olan toplam gelirinin 284,8 milyon TL’si özkaynak gelirlerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla özkaynak gelirlerinin toplam gelir içerisindeki payı ortalama %46 oranındadır, bu oran her belediyeye göre değişiklik gösterse de belediyelerin devamlılığı açısından devlet katkısına ne kadar ihtiyaç olduğunun önemli bir göstergesidir. Nitekim devlet katkısı gelirlerinin toplam gelir içerisindeki payı %42 oranındadır. Söz konusu tablonun özkaynak gelirleri ve devlet katkısı sütunları karşılaştırılmalı incelendiğinde bazı belediyelerin özkaynak gelirlerinin devlet gelirlerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Özetle, gelirin nüfusla doğru orantılı olmadığı değerlendirilmektedir. Değirmenlik Belediyesi özkaynak gelirlerinin devlet katkısından sağladığı gelirin yaklaşık iki katı olduğu görülmektedir. Bunun sebebi sınırlarında bulunan Ercan Havalimanı dolayısıyla yolcu başına aldığı katkıdır. Öte yandan, Lefkoşa, Girne, Gönyeli, İskele, Alsancak, Çatalköy, Mehmetçik, Esentepe ve Tatlısu ise yine özkaynak gelirleri nüfusa oranla aldıkları devlet gelirlerinden daha yüksek olup, bu belediyelerde ise gelişen yeni inşaat yatırımlarından elde edilen gelirler özkaynakları artırmaktadır.

Borçlanma sütununda gösterilen rakamlar belediyelerin söz konusu yıl içerisinde almış oldukları yeni borç/krediyi ifade etmektedir. Tabloya göre 2017 yılı içerisinde 2,4 milyon TL ile Geçitkale Belediyesi ve 1,5 milyon TL ile Dikmen Belediyesi’nin diğer belediyelere göre yeni borç yükünün altına girdiği görülmektedir. Belediyelerin toplam borç yüküne ilişkin veriler “Borçlanma” alt başlığı altında sunulmaktadır.

TABLO 16: BELEDİYELERE GÖRE GELİR DAĞILIMI 2017

Belediyeler	Özkaynak Gelirleri	Devlet Katkısı	Borçlanma	Koşullu Yardım ve Bağışlar	Toplam
Lefkoşa	66.280.730	54.933.770	-	10.359.503	131.574.003
Mağusa*					0
Girne	49.020.997	29.778.638		1.394.219	80.193.854
Güzelyurt	10.755.482	17.366.463		3.227.232	31.349.177
Gönyeli	20.285.063	15.343.169		1.127	35.629.359
Lâpta	9.857.822	11.244.592		6.199.481	27.301.896
Değirmenlik	20.320.168	11.022.324			31.342.493
Lefke	6.423.273	10.082.931		2.443.341	18.949.545
Dikmen	6.413.744	8.410.121		945.608	15.769.473
İskele	17.884.634	7.287.713		1.806.989	26.979.336
Y.Boğaziçi*					0
Alsancak	8.805.055	6.236.605		1.708.868	16.750.527
Çatalköy	9.721.310	5.448.435		4.004.677	19.174.422
Y.Erenköy	2.636.467	5.424.336		2.127.597	10.188.400
Beyarmudu	1.860.914	4.438.181		1.822.568	8.121.662
Alayköy	4.028.354	3.744.112		1.407.160	9.179.626
Mehmetçik	4.546.902	3.594.695		2.925.290	11.066.886
Paşaköy	1.976.190	3.432.746		1.301.717	6.710.653

İnönü	1.218.278	2.821.580	131.000	2.716.180	6.887.038
Büyükkonuk*					0
Akdoğan	1.734.955	1.683.689		1.380.763	4.799.407
Serdarlı	1.272.247	2.324.387	420.000	307.000	4.323.634
Vadili	1.194.755	2.303.921	1.400.000		4.898.675
Geçitkale	1.672.567	2.294.281	2.433.521		6.400.369
Dipkarpaz	1.335.618	2.364.133	1.500.000	1.387.777	6.587.528
Esentepe	3.250.844	2.327.056	1.000.000	1.316.933	7.894.833
Tatlısu	2.213.903	1.406.452		662.716	4.283.072
Akıncılar	95.459	375.954		382.254	853.667
Toplam	254.805.731	215.690.285	6.884.521	49.829.001	527.209.537

Kaynak: Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği, 2018.

*Gazimağusa, Yeniboğaziçi ve Büyükkonuk belediyelerinin 2017 yılı verilerine ulaşılamamıştır.

Özkaynak gelirleri belediyelerin sunmuş olduğu hizmetlere karşılık aldığı gelirlerden; emlak vergisi, içme suyu gelirleri, kanalizasyon gelirleri, temizlik-aydınlık gelirleri, imar geliri ve diğer gelirlerden oluşmaktadır. Belediyelere göre özkaynak gelirleri iç dağılım kalemlerinin 2017 yılı gerçekleştirmeleri Tablo 17’de gösterilmektedir.

TABLO 17: BELEDİYELER ÖZKAYNAK GELİRLERİ DAĞILIMI (2017)

Belediyeler	Emlâk Vergisi	İçme Suyu	Kanalizasyon	Temizlik	İmar Geliri	Sağlık Resmi	Diğer Gelirler	Toplam
Lefkoşa	5.141.273	21.420.201	3.764.546	3.954.322	2.874.409	2.186.301	26.939.678	66.280.730
Mağusa*								0
Girne	3.049.069	12.047.326	3.199.974	1.935.334	8.207.015	910.861	19.671.418	49.020.997
Güzelyurt	927.291	5.289.353	303.922	482.987	136.741	240.336	3.374.853	10.755.482
Gönyeli	1.813.388	6.175.162	652.841	1.076.750	3.380.774	716.371	6.469.777	20.285.063
Lâpta	1.362.783	4.465.717	57.540	771.332	625.733	631.307	1.943.411	9.857.822
Değirmenlik	543.456	5.919.948		279.921	879.602	179.366	12.517.875	20.320.168
Lefke	636.770	1.696.747	25.846	296.234	2.148.219	153.330	1.466.129	6.423.273
Dikmen	588.783	2.978.427	171.536	451.314	341.091	293.106	1.589.487	6.413.744
İskele	912.319	2.902.733		349.244	1.715.576	177.009	11.827.752	17.884.634
Y. Boğaziçi								0
Alsancak	809.800	2.579.123		548.077	1.085.479	265.427	3.517.149	8.805.055
Çatalköy	1.154.513	3.582.356	44.966	366.611	705.979	29.172	3.837.713	9.721.310
Y. Erenköy	326.676	918.691		198.152	45.998	183.023	963.927	2.636.467
Beyarmudu	134.313	820.622		139.711	316.125	71.834	378.308	1.860.914
Alayköy	271.027	1.934.078		117.388	274.087	51.345	1.380.429	4.028.354
Mehmetçik	429.424	2.470.914		184.441	178.032	89.100	1.194.990	4.546.902
Paşaköy	44.163	1.430.468	10.206	41.066		25.063	425.224	1.976.190
İnönü	56.160	523.889		55.755	56.678	39.654	486.142	1.218.278
B/Konuk*								0
Akdoğan	72.844	1.025.695		89.834	3.858	68.055	474.669	1.734.955
Serdarlı	112.107	686.732		88.314		67.600	317.494	1.272.247

Vadili	83.367	584.133		118.014	41.985	67.353	299.902	1.194.755
Geçitkale	124.103	719.965		85.788		75.528	667.183	1.672.567
Dipkarpaz	73.424	347.608		63.272		59.798	791.517	1.335.618
Esentepe	492.399	802.512		242.018	172.830	195.586	1.345.499	3.250.844
Tatlısu	331.741	696.053		132.531	48.907		1.004.671	2.213.903
Akıncılar	9.143	24.374		6.849	3.289	2.400	49.404	95.459
Toplam	19.500.334	82.042.830	8.231.377	12.075.257	23.242.409	6.778.925	102.934.599	254.805.731

Kaynak: Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği.

* Gazimağusa, Yeniboğaziçi ve Büyükkonuk Belediyelerinin 2017 yılı verilerine ulaşılammıştır.

Tablo 17’den de görüleceği üzere özkaynak gelirleri içerisindeki en büyük pay belediyeye göre değişse de ortalama %32,3 ile içme suyu gelirleri en büyük paya sahiptir. Lefke Belediyesi’nin ise en fazla geliri imar gelirlerinden sağladığı görülmektedir. Bununla birlikte tablodan anlaşıldığı üzere 28 belediye içerisinde sadece 10 belediyenin kısmi kanalizasyon ağlarına sahip olduğu ve gelir elde edebildiği görülmektedir.

TABLO 18: BELEDİYELERİN İÇME SUYU GELİRLERİ

Belediyeler	2016	2017	2016/2017 Artış %
Lefkoşa	8.186.490	21.420.201	162
Mağusa*	5.906.577		
Girne	5.790.929	12.047.326	108
Güzelyurt		5.289.353	
Gönyeli	3.830.166	6.175.162	61
Lâpta	3.014.008	4.465.717	48
Değirmenlik	1.922.370	5.919.948	208
Lefke		1.696.747	
Dikmen	2.022.635	2.978.427	47
İskele	805.727	2.902.733	260
Y.Boğaziçi			
Alsancak	1.326.559	2.579.123	94
Çatalköy	1.732.030	3.582.356	107
Y.Erenköy	626.960	918.691	47
Beyarmudu	533.378	820.622	54
Alayköy	905.799	1.934.078	114
Mehmetçik	430.134	2.470.914	474
Paşaköy	401.992	1.430.468	256
İnönü	301.208	523.889	74
B/Konuk*	370.632		
Akdoğan	573.353	1.025.695	79

Serdarlı	333.432	686.732	106
Vadili	359.833	584.133	62
Geçitkale	501.116	719.965	44
Dipkarpaz	204.030	347.608	70
Esentepe	512.732	802.512	57
Tatlısu	377.439	696.053	84
Akıncılar	23.142	24.374	5
Toplam	40.992.673	82.042.830	100

Kaynak: Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği 2016 ve 2017 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 18’de belediyelerin 2016 ve 2017 yıllarındaki içme suyu gelirlerinin dağılımı sunulmaktadır. Belediyeye göre farklılıklar olsa da 2017 yılında belediyelerin içme suyu gelir kaleminde %100 artış olmuştur. Türkiye’den gelen su belediyelerin deposuna 2,30 kuruşa ulaşırken 28 belediye vatandaşları için farklı fiyat uygulamaktadır. Suyun en pahalı satıldığı yer Lefkoşa, en düşük tarife ise Akıncılar’da uygulanmaktadır. 28 belediyenin 11’i su tarifesinde tek fiyat uygularken diğer belediyelerde ton miktarına göre farklı tarifeler uygulanmaktadır (Gündem Kıbrıs, 2016).

Devlet katkısı, Belediyeler Yasası’na göre (Madde 108); 1995’te devlet gelirlerinin %6’sı iken, 2009’da önce %7,6’ya, sonra yapılan değişikliklerle %8,5’e yükseltilmiştir. 2015 yılında yapılan son değişikliğe göre²⁶:

“(1) Belediyelere, Devlet Bütçesinde öngörülen yerel gelirlerin yüzde 9’u (yüzde dokuz) oranında pay ayrılır. Bu pay son nüfus sayımına göre ilgili Belediyelere nüfusları oranında bölüştürülür.

(2) Yukarıdaki (1)’inci fıkrada belirtilen katkı payına ek olarak yerel gelirlerin yüzde 0.25 (yüzde sıfır nokta yirmibeş) oranında ek katkı payı ayrılır. Bu pay bu Yasanın 14/2008 Sayılı Değişikliği ile 2008 yılında Belediyelere bağlandıkları tarihteki köy nüfusları toplamı ve son nüfus sayımına göre nüfusu 6000’in altında olan Belediyelerin nüfusları toplanarak her Belediyeye nüfusları oranında bölüştürülür.”²⁷

Söz konusu katkı paylarının Belediyelere göre 2013 – 2017 yılları arasındaki dağılımını gösteren veriler Tablo 19’da sunulmaktadır.

Yasa’da yapılan değişiklik sonucunda tablodan da görüleceği üzere belediyelere sağlanan devlet katkısında 2016 yılında 2015 yılına göre ortalama %40, 2017 yılında ise %12,2 artış olmuştur.

²⁶ Sin, T., (2016), “Sürdürülebilir Gelişimde Yerel Yönetimlerin Etkinliği: Kuzey Kıbrıs Uygulaması” Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa.

²⁷ KKTC Belediyeler Yasası: <http://www.mahkemeler.net/cgi-bin/elektroks.aspx>

TABLO 19: BELEDİYELER DEVLET KATKI PAYI DAĞILIMI

Belediye	2013	2014	2015	2016	2017	% Pay	2016/2017 Artış %
Akdoğan	1.274.923	1.178.197	1.305.752	2.014.740	1.683.689	0,8	-16,4
Akıncılar	210.222	217.253	222.386	334.923	375.954	0,2	12,3
Alayköy	1.929.419	2.163.615	2.399.301	3.150.929	3.744.112	1,7	18,8
Alsancak	3.277.131	3.824.914	4.391.656	4.613.756	6.236.605	2,9	35,2
Beyarmudu	2.289.977	2.564.697	2.625.298	3.953.810	4.438.181	2,1	12,3
Büyükkonuk*	1.460.068	1.604.885	1.642.807	2.474.137		0,0	-100,0
Çatalköy	2.798.469	3.148.494	3.222.890	4.853.808	5.448.435	2,5	12,3
Değirmenlik	6.116.273	6.571.038	6.782.781	7.700.652	11.022.324	5,1	43,1
Dikmen	4.530.459	5.080.373	5.200.418	7.511.065	8.410.121	3,9	12,0
Dipkarpaz	1.184.377	1.308.530	1.339.450	1.905.647	2.364.133	1,1	24,1
Esentepe	1.199.181	1.344.739	1.376.514	2.073.088	2.327.056	1,1	12,3
Geçitkale	1.182.291	1.325.878	1.470.220	1.930.796	2.294.281	1,1	18,8
Girne	16.523.258	18.528.877	18.528.877	25.313.711	29.778.638	13,8	17,6
Gönyeli	8.582.537	9.624.298	9.851.712	13.733.310	15.343.169	7,1	11,7
Güzelyurt	9.411.630	10.466.152	9.963.743	14.544.049	17.366.463	8,1	19,4
İnönü	1.438.734	1.630.511	1.543.465	2.513.177	2.821.580	1,3	12,3
İskele	4.233.661	4.445.584	4.508.169	6.508.794	7.287.713	3,4	12,0
Lapta	6.019.748	6.750.434	6.909.941	10.038.928	11.244.592	5,2	12,0
Lefke	5.797.397	6.178.335	6.324.324	10.082.931	10.082.931	4,7	0,0
Lefkoşa	30.490.185	34.191.131	34.999.038	49.147.140	54.933.770	25,5	11,8
Gazimağusa*	20.327.452	22.794.830	23.333.452	32.521.310		0,0	-100,0
Mehmetçik	368.670	3.160.439	2.126.355	3.202.380	3.594.695	1,7	12,3
Paşaköy	1.768.965	1.983.685	2.199.771	2.888.892	3.432.746	1,6	18,8
Serdarlı	1.229.747	1.343.196	1.374.803	2.070.512	2.324.387	1,1	12,3
Tatlısu	724.774	812.748	831.953	1.252.956	1.406.452	0,7	12,3
Vadili	1.187.258	1.331.370	1.362.829	2.052.477	2.303.921	1,1	12,3
Yeniboğaziçi*	3.287.563	3.686.613	3.773.724	5.080.194		0,0	-100,0
Yeni Erenköy	2.909.277	3.139.134	3.517.911	4.564.952	5.424.336	2,5	18,8
TOPLAM	141.753.646	160.399.950	163.129.540	228.033.064	215.690.284	100,0	-5,4

Kaynak: 2013-2015 arası veriler Devlet Planlama Örgütü, 2016 ve 2017 verileri Kıbrıs Türk Belediyeler Birliğinden alınmıştır.

*Gazimağusa, Yeniboğaziçi ve Büyükkonuk belediyelerinin 2017 yılı verilerine ulaşamamıştır.

Özkaynak gelirleri ve devlet katkısı gelirleri toplamının giderleri karşılama oranı Tablo 20'de sunulmaktadır. Koşullu yardım ve bağışlar belli bir koşula bağlı olarak harcanan gelirler olduğundan ve bunun yanında borçlanmalar da yaratılan gelirlerle giderleri karşılayabilme kabiliyetini ölçebilmek amacıyla gelir gider dengesi kıyaslamalarında dikkate alınmamıştır.

TABLO 20: GELİRLERİN GİDERLERİ KARŞILAMA ORANI

Belediyeler	Özkaynak Gelirleri	Devlet Katkısı	Gelir Toplamı	Giderler Genel Toplamı	Gelir/Gider Karşılama Oranı
Lefkoşa	66.280.730	54.933.770	121.214.500	127.410.698	95,1
Gazimağusa*					
Girne	49.020.997	29.778.638	78.799.635	66.257.054	118,9
Güzelyurt	10.755.482	17.366.463	28.121.945	30.069.524	93,5
Gönyeli	20.285.063	15.343.169	35.628.232	34.587.304	103,0
Lâpta	9.857.822	11.244.592	21.102.414	24.804.719	85,1
Değirmenlik	20.320.168	11.022.324	31.342.493	27.757.184	112,9
Lefke	6.423.273	10.082.931	16.506.205	15.169.604	108,8
Dikmen	6.413.744	8.410.121	14.823.865	15.580.814	95,1
İskele	17.884.634	7.287.713	25.172.347	27.195.762	92,6
Yeniboğaziçi*					
Alsancak	8.805.055	6.236.605	15.041.660	16.336.710	92,1
Çatalköy	9.721.310	5.448.435	15.169.745	17.871.633	84,9
Y.Erenköy	2.636.467	5.424.336	8.060.803	10.235.846	78,8
Beyarmudu	1.860.914	4.438.181	6.299.094	8.819.754	71,4
Alayköy	4.028.354	3.744.112	7.772.467	7.865.416	98,8
Mehmetçik	4.546.902	3.594.695	8.141.597	11.347.618	71,7
Paşaköy	1.976.190	3.432.746	5.408.936	6.287.033	86,0
İnönü	1.218.278	2.821.580	4.039.858	6.936.825	58,2
Büyükkonuk*					
Akdoğan	1.734.955	1.683.689	3.418.644	5.830.999	58,6
Serdarlı	1.272.247	2.324.387	3.596.634	4.443.810	80,9
Vadili	1.194.755	2.303.921	3.498.675	6.017.412	58,1
Geçitkale	1.672.567	2.294.281	3.966.848	6.568.690	60,4
Dipkarpaz	1.335.618	2.364.133	3.699.750	5.320.402	69,5
Esentepe	3.250.844	2.327.056	5.577.900	8.113.536	68,7
Tatlısu	2.213.903	1.406.452	3.620.356	3.749.864	96,5
Akıncılar	95.459	375.954	471.413	847.868	55,6
Toplam	254.805.731	215.690.285	470.496.016	575.240.460	81,8

Kaynak: Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği, Tablo raporun düzenleyicisi tarafından oluşturulmuştur.

*Gazimağusa, Yeniboğaziçi ve Büyükkonuk belediyelerinin 2017 yılı verilerine ulaşamamıştır.

Tablodaki “Gelirin Gideri Karşılama Oranı” sütunu göstermektedir ki Girne, Değirmenlik, Gönyeli ve Lefke dışında hiçbir belediye borçlanma ve koşullu yardım/hibeler olmadan giderlerini dahi karşılayamamaktadır. Dolayısıyla halkın gereksinim duyduğu alanlarda

belediyelerin kendi bütçeleriyle yatırım yapabilmesi bütçe imkanları dâhilinde görülmemektedir.

Ancak, Belediyeler Yasası'nın devlet gelirlerinden ayrılan paya ilişkin hükümlerini düzenleyen 108. Madde'nin 4. bendine göre²⁸:

“Belediyeler, Devlet Bütçesinden kendilerine ayrılan yerel gelirlerin yüzde 9 (yüzde dokuz) oranındaki payın en az 1/6 (altıda biri) oranındaki kısmını altyapı için kullanırlar ve bunu yıllık bütçelerinde gösterirler.”

şeklinde düzenlenmiştir.

TABLO 21: BELEDİYE BÜTÇE YATIRIM GİDERLERİ VE 108. MADDE İLE BELİRLENEN YASAL SINIR (2017)

Belediye	Devlet Katkısı	Bütçe Yatırım Giderleri	T.C. Proje Katkısı	T.C. Katkısı Hariç Yatırım Gideri	Yasal Sınır (1/6)
Akdoğan	1.683.689	1.841.121	1.973.637	-132.516	280.615
Akıncılar	375.954	383.423	439.947	-56.524	62.659
Alayköy	3.744.112	2.368.819	1.407.160	961.659	624.019
Alsancak	6.236.605	1.675.673	1.708.868	-33.195	1.039.434
Beyarmudu	4.438.181	2.046.098	1.822.568	223.530	739.697
Büyükkonuk*			1.697.719		0
Çatalköy	5.448.435	4.246.489	3.774.090	472.399	908.073
Değirmenlik	11.022.324	2.901.054	906.000	1.995.054	1.837.054
Dikmen	8.410.121	2.423.605	945.608	1.477.997	1.401.687
Dipkarpaz	2.364.133	948.002	1.193.807	-245.805	394.022
Esentepe	2.327.056	3.883.936	1.316.830	2.567.106	387.843
Gazimagusa*			2.668.853		0
Geçitkale	29.778.638	2.385.289	2.168.439	216.850	4.963.106
Girne	15.343.169	10.692.939	1.388.135	9.304.804	2.557.195
Gönyeli	17.366.463	8.154.333	0	8.154.333	2.894.411
Güzelyurt	2.821.580	984.736	3.360.053	-2.375.317	470.263
İnönü	7.287.713	2.966.438	2.716.180	250.258	1.214.619
İskele	11.244.592	1.460.341	1.806.727	-346.386	1.874.099
Lapta	10.082.931	6.661.055	6.199.481	461.574	1.680.489
Lefke	54.933.770		2.646.432	-2.646.432	9.155.628
Lefkoşa	32.521.310	8.304.780	4.858.629	3.446.151	5.420.218
Mehmetçik	3.594.695	3.013.202	2.900.342	112.860	599.116
Paşaköy	3.432.746	1.566.433	1.301.717	264.716	572.124
Serdarlı	2.324.387		300.000	-300.000	387.398
Tatlısu	1.406.452	680.165	586.716	93.449	234.409
Vadili	2.303.921	1.618.103	1.341.555	276.548	383.987
Yeniboğaziçi			928.125		0
Yeni Erenköy	5.424.336	1.331.800	1.331.800	0	904.056
TOPLAM	255.765.925	72.537.834	53.689.418	18.848.416	42.627.654

Kaynak: Devlet Katkısı ve Bütçe Yatırım Giderleri Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği, T.C. Proje Katkısı T.C. KEİ Ofisi tarafından sağlanmıştır. Tablo ve hesaplamalar yazar tarafından oluşturulmuştur, 2018.

*Gazimagusa, Yeniboğaziçi ve Büyükkonuk belediyelerinin 2017 yılı verilerine ulaşıl原因amıştır.

Tablo 21’de belediyelerin Türkiye Cumhuriyeti tarafından sağlanan yatırım katkısı hariç kendi kaynakları ile yapmış oldukları yatırım tutarı ve bu tutarın söz konusu yasanın yukarıda sunulan maddesine göre devlet katkısının 1/6 oranındaki olması gereken yatırım tutarlarını karşılaştırmak üzere hazırlanmıştır.

²⁸ KKTC Belediyeler Yasası: <http://www.mahkemeler.net/cgi-bin/elektroks.aspx>

Büyükkonuk, Gazimağusa, Yeniboğaziçi, Lefke ve Serdarlı belediyelerinin Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği'ne sunmuş oldukları 2017 bütçe kesin hesaplarında “yatırım giderleri” bulunmamaktadır. Akdoğan, Akıncılar, Alsancak, Dipkarpaz, Güzelyurt ve İskele belediyelerinin ise “Yatırım Giderleri”, KEİ Ofisi muhasebe kayıtlarına göre 2017 yılında “Belediye ve Köylerin Altyapı Yatırımlarına Katkı Projesi” kapsamında harcanan rakamlar ile uyuşmamaktadır. Bu durum belediyelerin bütçesinde yatırım kalemlerine ilişkin sıkıntılar olduğunun göstergesi olup, muhasebeleştirme kurallarının bütçe esaslarına uygun yeniden düzenlenmesi gerektiğini ortaya çıkartmaktadır. Veriler dolayısıyla bu on belediyenin durumuna ilişkin inceleme yapılamamıştır.

Tabloya göre Alayköy, Değirmenlik, Dikmen, Esentepe, Girne ve Gönyeli belediyeleri yasada belirtilen alınan devlet katkısının en az altıda biri oranında yatırım yapma zorunluluğunu karşılayabilen belediyelerdir. Bunların dışında kalan Beyarmudu, Çatalköy, Geçitkale, İnönü, Lapta, Lefkoşa, Mehmetçik, Paşaköy, Tatlısu, Vadili ve Yeni Erenköy Belediyeleri bütçe gerçekleştirmeleri çerçevesinde Belediyeler Yasasına **aykırı** hareket etmektedir.

Gider Bütçesi

Belediyelerin gider bütçesi; personel giderleri, personel dışı giderler, yatırımlar ile transfer ve borç ödemeleri ana kalemleri altında incelenmektedir. Bu formata uygun derlenen 2017 yılı gerçekleşme rakamları Tablo 22’de sunulmaktadır. Tabloya göre, belediyelerin 2017 yılında yapmış olduğu toplam harcama 495 milyon TL düzeyindedir. Bu harcamanın %22’sini Lefkoşa Türk Belediyesi gerçekleştirmektedir. Lefkoşa Türk Belediyesi toplam 127,4 milyon TL tutarındaki gider bütçesinin %67’sine tekabül eden 85,6 milyon TL’yi personel giderlerine kullanmaktadır.

TABLO 22: BELEDİYE BÜTÇE GİDERLERİ (2017)

Belediyeler	Personel Giderleri	Personel Dışı Gider.	Yatırımlar	Transfer Ve Borç Ödemeleri	Toplam
Lefkoşa	85.634.448	22.912.757	8.304.780	10.558.714	127.410.698
Mağusa*					0
Girne	26.652.087	28.912.028	10.692.939		66.257.054
Güzelyurt	11.665.603	16.158.252	984.736	1.260.933	30.069.524
Gönyeli	13.676.606	11.507.284	8.154.333	1.249.080	34.587.304
Lâpta	10.522.920	6.351.938	6.661.055	1.268.806	24.804.719
Değirmenlik	14.199.336	10.656.795	2.901.054		27.757.184
Lefke	9.860.101	3.024.528		2.284.975	15.169.604
Dikmen	8.215.616	4.034.128	2.423.605	907.465	15.580.814
İskele	11.803.410	13.932.012	1.460.341		27.195.762
Y.Boğaziçi*					0
Alsancak	7.189.679	7.068.281	1.675.673	403.077	16.336.710
Çatalköy	7.919.762	4.414.644	4.246.489	1.290.738	17.871.633
Y.Erenköy	6.872.027	1.564.833	1.331.800	467.186	10.235.846
Beyarmudu	3.413.175	2.449.918	2.046.098	910.563	8.819.754
Alayköy	3.175.695	1.992.659	2.368.819	328.243	7.865.416

Mehmetçik	4.117.963	3.859.085	3.013.202	357.368	11.347.618
Paşaköy	2.567.600	2.054.556	1.566.433	98.444	6.287.033
İnönü	2.386.892	1.302.975	2.966.438	280.521	6.936.825
Büyükkonuk*					0
Akdoğan	2.167.278	1.715.889	1.841.121	106.711	5.830.999
Serdarlı	2.704.616	1.381.094		358.100	4.443.810
Vadili	1.708.075	1.226.903	1.618.103	1.464.331	6.017.412
Geçitkale	2.256.853	1.614.443	2.385.289	312.106	6.568.690
Dipkarpaz	2.618.483	1.503.813	948.002	250.104	5.320.402
Esentepe	3.140.977	556.671	3.883.936	531.952	8.113.536
Tatlısu	1.927.218	1.024.720	680.165	117.761	3.749.864
Akıncılar	328.193	95.279	383.423	40.973	847.868
Toplam	246.724.614	151.315.484	72.537.832	24.848.149	495.426.079

Kaynak: Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği, 2018. *Gazimağusa, Yeniboğaziçi ve Büyükkonuk belediyelerinin 2017 yılı verilerine ulaşılamamıştır.

Tablodan da görüleceği üzere personel giderlerinin toplam harcama içindeki payı belediyeye göre değişim gösterse de ortalama %50 oranındadır.

Personel Giderleri

Personel giderinin toplam gider bütçesi içerisindeki oranına bakıldığında, Tablo 22’te KKTC’deki belediyelerin toplam giderlerinin ortalama %49’unu personel giderlerinin oluşturduğu görülmektedir. Tablo 23’te ise belediyelerin personel giderlerinin toplam giderler içerisindeki ağırlığı sunulmaktadır.

TABLO 23: PERSONEL GİDERLERİNİN BÜTÇE İÇERİSİNDEKİ PAYI (2017)

Belediyeler	Personel Giderleri	Toplam	Personel Giderleri / Toplam Giderler
Lefkoşa	85.634.448	127.410.698	67,2
Y.Erenköy	6.872.027	10.235.846	67,1
Lefke	9.860.101	15.169.604	65,0
Serdarlı	2.704.616	4.443.810	60,9
Dikmen	8.215.616	15.580.814	52,7
Tatlısu	1.927.218	3.749.864	51,4
Değirmenlik	14.199.336	27.757.184	51,2
Büyükkonuk*			
Dipkarpaz	2.618.483	5.320.402	49,2
Mağusa*			
Çatalköy	7.919.762	17.871.633	44,3
Alsancak	7.189.679	16.336.710	44,0

İskele	11.803.410	27.195.762	43,4
Lâpta	10.522.920	24.804.719	42,4
Paşaköy	2.567.600	6.287.033	40,8
Alayköy	3.175.695	7.865.416	40,4
Girne	26.652.087	66.257.054	40,2
Gönyeli	13.676.606	34.587.304	39,5
Güzelyurt	11.665.603	30.069.524	38,8
Esentepe	3.140.977	8.113.536	38,7
Akıncılar	328.193	847.868	38,7
Beyarmudu	3.413.175	8.819.754	38,7
Y.Boğaziçi*			
Akdoğan	2.167.278	5.830.999	37,2
Mehmetçik	4.117.963	11.347.618	36,3
İnönü	2.386.892	6.936.825	34,4
Geçitkale	2.256.853	6.568.690	34,4
Vadili	1.708.075	6.017.412	28,4
Genel Toplam	132.031.845	209.668.222	63,0

Kaynak: Kıbrıs Türk Belediyelere Birliği'nin verileri ile tablo yazar tarafından oluşturulmuştur, 2018.

*Gazimağusa, Yeniboğaziçi ve Büyükkonuk belediyelerinin 2017 yılı verilerine ulaşılamamıştır.

Tabloya göre toplam giderleri içerisinde personel giderlerinin ağırlıkları karşılaştırıldığında personel yükü en az olan belediyenin başta %28,4 ile Vadili Belediyesi olduğu; Güzelyurt, Gönyeli, Beyarmudu, Mehmetçik, İnönü, Akdoğan, Geçitkale, Esentepe ve Akıncılar belediyelerinin ise %40'ın altında görece iyi durumda olan belediyeler olduğu görülmektedir. Buna karşın personel yükü en fazla olan belediyelerin ise, başta %67,2 ile Lefkoşa Türk Belediyesi ve %67,1 ile Yeni Erenköy Belediyesi olduğu görülmektedir.

Belediyeler Yasası'nın Belediyelerin giderlerini düzenleyen 109. Maddesi'nin 3. bendine göre²⁹:

“Belediye genel idaresinin gerektirdiği yönetim ve personel giderleri;

Ancak her hal ve koşulda, nüfusu 6000'in üzerinde olan Belediyelerin personel giderleri bir önceki yıl yerel gelir ve Devlet katkısı toplamının yüzde 50'sini, nüfusu 6000'in altında olanlar için ise bir önceki yıl yerel gelir ve Devlet katkısı toplamının yüzde 55'ini aşamaz.

Bu oranlar altında oranlar sağlanana kadar yeni istihdam yapılamaz.”

şeklinde düzenlenmektedir.

Yasaya göre, belediyelerin 2016 yılı özkaynak gelir ve devlet katkısı gelirleri toplamının 2017 yılı personel giderlerine göre oranının hesaplandığı veriler Tablo 24'te sunulmaktadır.

²⁹ KKTC Belediyeler Yasası: <http://www.mahkemeler.net/cgi-bin/elektroks.aspx>

TABLO 24: ÖZKAYNAK GELİRLERİ VE DEVLET KATKISININ PERSONEL GİDERLERİNİ KARŞILAMA ORANI

2016							
Belediyeler	Nüfus	Özkaynak Gelirleri	Devlet Katkısı	Toplam Gelir	2017 Personel Gideri	Personel Gideri / Gelir	Yasal Sınır
Lefkoşa	61.378	46.392.650	49.147.140	95.539.790	85.634.448	90	50
Mağusa*	40.920						50
Girne	33.207	33.342.479	25.313.711	58.656.190	26.652.087	45	50
Güzelyurt	18.946	8.320.661	14.544.049	22.864.709	11.665.603	51	50
Gönyeli	17.277	13.224.632	13.733.310	26.957.942	13.676.606	51	50
Lâpta	12.118	7.655.851	10.038.928	17.694.779	10.522.920	59	50
Değirmenlik	11.895	14.707.256	7.700.652	22.407.908	14.199.336	63	50
Lefke	11.091	6.408.484	10.082.931	16.491.415	9.860.101	60	50
Dikmen	9.120	5.341.345	7.511.065	12.852.409	8.215.616	64	50
İskele	7.906	12.181.110	6.508.794	18.689.903	11.803.410	63	50
Y.Boğaziçi*	6.618						50
Alsancak	6.597	6.151.829	4.613.756	10.765.585	7.189.679	67	50
Çatalköy	5.652	6.289.782	4.853.808	11.143.590	7.919.762	71	55
Y.Erenköy	5.627	2.063.072	4.564.952	6.628.025	6.872.027	104	55
Beyarmudu	4.125	1.492.767	3.953.810	5.446.576	3.413.175	63	55
Alayköy	3.884	3.061.284	3.150.929	6.212.212	3.175.695	51	55
Mehmetçik	3.729	2.344.307	3.202.380	5.546.687	4.117.963	74	55
Paşaköy	3.561	830.608	2.888.892	3.719.501	2.567.600	69	55
İnönü	2.927	902.374	2.513.177	3.415.551	2.386.892	70	55
Büyükkonuk*	2.860						55
Akdoğan	2.471	1.831.766	2.014.740	3.846.506	2.167.278	56	55
Serdarlı	2.411	896.547	2.070.512	2.967.059	2.704.616	91	55
Vadili	2.390	890.563	2.052.477	2.943.040	1.708.075	58	55
Geçitkale	2.380	1.416.084	1.930.796	3.346.879	2.256.853	67	55
Dipkarpaz	2.349	884.078	1.905.647	2.789.725	2.618.483	94	55
Esentepe	2.414	2.780.990	2.073.088	4.854.078	3.140.977	65	55
Tatlısu	1.459	2.463.151	1.252.956	3.716.106	1.927.218	52	55
Akıncılar	390	111.124	334.923	446.047	328.193	74	55
Toplam	285.702	181.984.792	187.957.421	369.942.213	246.724.614	67	

Kaynak: Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği'nin verileri ile tablo yazar tarafından oluşturulmuştur, 2018.

*Gazimağusa, Yeniboğaziçi ve Büyükkonuk belediyelerinin 2017 yılı verilerine ulaşılamamıştır.

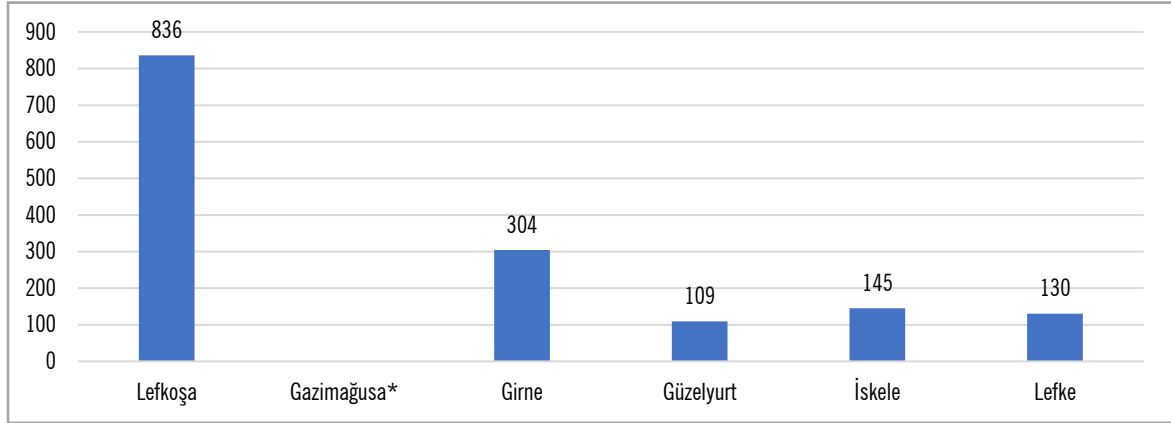
** 2011 DPÖ Nüfus sayım sonuçlarına göre oluşturulan sütunda, herhangi bir belediyeye dahil olmayan Pile, Karaman ve Kantara'nın nüfusları toplama dahil edilmemiştir.

Tabloya göre, bir önceki yılın yerel geliri ve devlet katkısı toplamının personel giderine oranı yasal sınıra uygun olan sadece Girne, Alayköy ve Tatlısu Belediyeleri bulunmakta olup, Güzelyurt, Gönyeli ve Akdoğan Belediyeleri de yasal sınırdan %1 sapmıştır. Yasaya göre diğer belediyelerin yeni istihdam yapmaması gerekmektedir.

2015 yılında belediyelerde toplam 3.073 personel çalışmaktaydı, 2016 yılında bu sayı 3.401'e yükselmiş, 2017 yılında ise 2.878'e düşmüştür (Gazimağusa, Yeniboğaziçi ve Büyükkonuk Belediyeleri hariç). Lefkoşa Belediyesi 836 (2016 yılında 869 idi) personel ile en çok personele sahip belediye, Akıncılar ise 4 personel ile en az personele sahip belediye olarak görülmektedir.

İlçe belediyelerinin personel durumu incelendiğinde Lefkoşa Belediyesi'nin diğer ilçe belediyelerinin toplamından daha fazla personeli olduğu görülmektedir. Lefkoşa Belediyesi'nin personel sayısı 2013 yılında 907, 2014 yılında 887, 2015 ve 2016 yılında ise 869'a düşse de fazla personeli bulunan belediye konumunu korumaktadır.

GRAFİK 21: İLÇE BELEDİYELER PERSONEL SAYISI

Kaynak: Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği.

*Gazimağusa Belediyesi'nin 2017 verisine ulaşılamamıştır.

TABLO 25: PERSONEL DURUMU (2017)

Belediye	Memur Sayısı			İşçi Sayısı		
	Kadrolu	Kadrosuz	Sözleşmeli Personel	Kadrolu	Kadrosuz	Toplam
1. Lefkoşa	423	-	-	413	-	836
2. Mağusa*						0
3. Girne	89	9	-	206	-	304
4. Güzelyurt*		-	-			109
5. Gönyeli	45	-	-	67	34	146
6. Lâpta	38	-	1	131	-	170
7. Değirmenlik	39	-	-	126	-	165
8. Lefke	17	-	-	95	18	130
9. Dikmen	29	-	2	52	19	102
10. İskele	20	-	4	116	5	145
11.Y.Boğaziçi*						0

12.Alsancak	20	-	-	89	-	109
13.Çatalköy	26	-	-	68	-	94
14.Y.Erenköy	19	-	-	85	3	107
15.Beyarmudu	10	-	-	41	-	51
16.Alayköy	8	-	-	30	-	38
17.Mehmetçik	14	-	-	38	19	71
18. Paşaköy	8	-	-	26	-	34
19.İnönü	6	-	1	21	2	30
20.Büyükkonuk*						0
21.Akdoğan	9	-	-	8	16	33
22.Serdarlı	2	-	-	30	-	32
23.Vadili	5	-	-	13	-	18
24.Geçitkale	7	-	-	31	-	38
25.Dipkarpaz	6	-		28	-	34
26.Esentepe	8	-	-	35	7	50
27.Tatlısu	5		1	20	2	28
28.Akıncılar	1	-	-	3	-	4
Toplam	854	9	9	1772	125	2878

Kaynak: Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği, 2018.

*Gazimağusa, Yeniboğaziçi ve Büyükkonuk belediyelerinin 2017 yılı verilerine ulaşılamamıştır.

Borçlanma

Belediyelerin borç stoku Tablo 26'da özetlenmektedir. Tabloda bankalara borcu olan belediyelerin borç stoku ilgili belediyenin gelirleri ile karşılaştırılmıştır. Bu tabloda kullanılan borç sadece Maliye Bakanlığınca derlenen belediyelerin bankalara olan borçlarını içermektedir. Belediyelerin Vergi Dairesi, Sosyal Sigortalar Dairesi ve İhtiyat Sandığı Dairesine olan borçlarının verisine erişilememiştir.

TABLO 26: BELEDİYELERİN BANKALARA BORÇLARI (2017)

Belediye	Banka Borcu	Özkaynak Gelirleri	Devlet Katkısı	Gelir Toplam	Borç Stoku / Gelirler %
Lefkoşa	5.912.152,7	66.280.730	54.933.770	121.214.499,7	4,9
Mağusa	13.426.365,1				
Girne	45.000,0	49.020.997	29.778.638	78.799.635,2	0,1
Güzelyurt	1.760.822,8	10.755.482	17.366.463	28.121.945,1	6,3
Gönyeli	74.410,1	20.285.063	15.343.169	35.628.231,7	0,2
Lâpta	3.679.499,6	9.857.822	11.244.592	21.102.414,3	17,4
Değirmenlik		20.320.168	11.022.324	31.342.492,8	0,0
Lefke	6.740.455,3	6.423.273	10.082.931	16.506.204,6	40,8

Dikmen	301.067,0	6.413.744	8.410.121	14.823.865,3	2,0
İskele	0,0	17.884.634	7.287.713	25.172.347,3	0,0
Y.Boğaziçi	2.214.622,3				
Alsancak	113.110,1	8.805.055	6.236.605	15.041.659,9	0,8
Çataköy	309.125,5	9.721.310	5.448.435	15.169.745,2	2,0
Y.Erenköy	3.190.956,7	2.636.467	5.424.336	8.060.802,8	39,6
Beyarmudu	1.286.932,1	1.860.914	4.438.181	6.299.094,3	20,4
Alayköy	0,0	4.028.354	3.744.112	7.772.466,6	0,0
Mehmetçik	0,0	4.546.902	3.594.695	8.141.596,5	0,0
Paşaköy	0,0	1.976.190	3.432.746	5.408.935,9	0,0
İnönü	198.500,0	1.218.278	2.821.580	4.039.857,9	4,9
Büyükkonuk	1.359.992,7				
Akdoğan	122.895,8	1.734.955	1.683.689	3.418.644,1	3,6
Serdarlı	467.105,7	1.272.247	2.324.387	3.596.634,1	13,0
Vadili	1.326.284,2	1.194.755	2.303.921	3.498.675,4	37,9
Geçitkale	375.117,6	1.672.567	2.294.281	3.966.848,0	9,5
Dipkarpaz	1.600.681,5	1.335.618	2.364.133	3.699.750,1	43,3
Esentepe	830.757,8	3.250.844	2.327.056	5.577.900,2	14,9
Tatlısu	0,0	2.213.903	1.406.452	3.620.355,5	0,0
Akıncılar	0,0	95.459	375.954	471.412,8	0,0
Toplam	45.335.854,5	254.805.731	215.690.285	470.496.015	9,6

Kaynak: KKTC Maliye Bakanlığı, 2018.

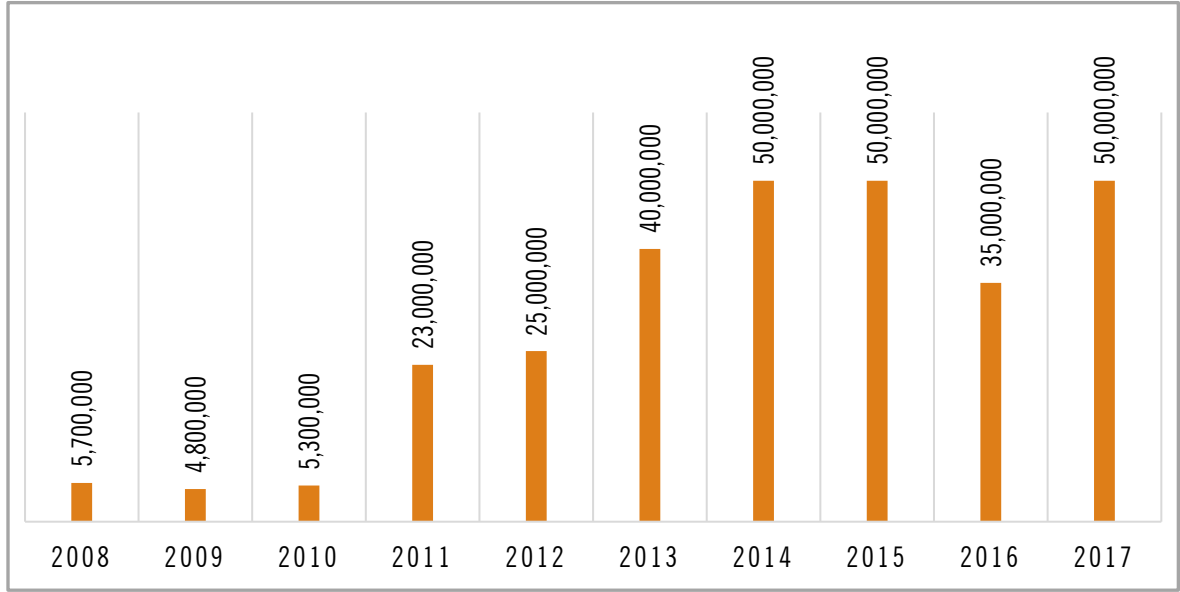
Tabloya göre borç stokunun gelire oranı incelendiğinde en kritik durumdaki belediyenin %43,3 ile Dipkarpaz Belediyesi olduğu bunu %40,8 ile Lefke Belediyesi'nin ve %39,6 ile Yeni Erenköy Belediyesi'nin takip ettiği görülmektedir.

T.C. Yardımları

Türkiye Cumhuriyeti tarafından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne sağlanan kaynakların kullanım esasları üç yıllık Ekonomik ve Mali İşbirliği Protokolleri ve her yıl için düzenlenen Mali Yıl Hibe ve Kredi Protokolleri ile yürütülmektedir. Mali Yıl Hibe Protokolü ekinde belirlenen “Altyapı Yatırım Projeleri” arasında yer alan “Belediye ve Köylerin Altyapı Yatırımlarına Katkı Projesi” kapsamında her yıl belediyelerin taleplerine göre projeler desteklenmektedir.

Projenin amacı; yerinden yönetim ilkeleri çerçevesinde yardımların, vatandaşların ihtiyaçları doğrultusunda, yerel bakış açısından faydalanılarak kullanılmasını sağlamaktır.

GRAFİK 22: BELEDİYELERİN ALTYAPI YATIRIMLARINA KATKI PROJESİ ÖDENEĞİ

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2018.

Grafığe göre 2008-2010 yılları arasında ortalama 5 milyon TL olan proje ödeneği 2011 yılından itibaren kademeli olarak artırılmıştır. 2016 yılına gelindiğinde önceki yıllardan tahsis edilip harcanmayan 94 milyon 965 bin TL ödenek devredilmiş bu sebeple yeni yıl ödeneği 35 milyon TL olarak tahsis edilmiştir. 2016 yılında toplam 129,9 milyon TL ödenek ile 28 belediyenin 315 projesi desteklenmiştir.

2017 yılında ise önceki yıllarda harcanamayan 90,2 milyon TL ödenek devredilmiş ve yeni tahsis edilen 50 milyonla birlikte 140,2 milyon TL kaynak ile 314 proje desteklenmiştir. 2017 yılında toplam ödeneğin 54,4 milyon TL'si harcamaya dönüşebilmiştir. Kullanılmayan yaklaşık 86 milyon TL tutarındaki ödenek 2018 yılına devredilmiştir.

2017 yılında devam eden projelerden yapılan harcamalara ilişkin detaylı veri Tablo 27'de sunulmaktadır.

TABLO 27: BELEDİYELERİN ALTYAPI YARDIMLARINA KATKI PROJESİ 2017 YILI HARCAMA DAĞILIMI

Belediye	Belediye ve Köylerin Altyapı Yatırımlarına Katkı Projesi Harcama Tanımı	Harcama Tutarı
Akdoğan Belediyesi	AKDĞN 16-2 Köy İçi Kaldırım ve Drenaj Projesi II. Etap	500.000,00
	AKDĞN 16-3 Atatürk Büstü Çevre Düzenlemesi	50.000,00
	AKDĞN 16-4 Akdoğan Köy İçi Yollarının Asfaltlanması Projesi	274.225,90
	AKDĞN 16-5 Kültür ve Gençlik Merkezi Projesi	250.000,00
	AKDĞN 16-6 Akdoğan Belediye Evi Projesi	50.000,00
	AKDĞN 16-7 Çocuk Parkı Yapım Projesi	100.000,00
	AKDĞN 16-8 Köy Girişi Yol ve Kavşak Düzenleme Projesi	99.165,72
	AKDĞN 17-2 Açık Hava Spor Merkezi	592.874,70
	AKDĞN 17-5 Oyun Parkı Oyuncakları ve Zeminin Yenilenmesi Projesi	57.371,00
Akıncılar Belediyesi	AKNC 15-2 Eski Hastane Binasının Tamiri Projesi	57.693,00
	AKNC 16-2 Muhtelif Yolların Asfaltlanması Projesi	382.253,84
Alayköy Belediyesi	ALKY 15-4 Alayköy Sosyal Aktivite Merkezi Projesi	230.215,66
	ALKY 15-7 Alayköy Sanayi Bölgesi Kentsel Tasarım Ağaçlandırma Projesi	280.000,00
	ALKY 16-1 Türkeli Çocuk ve Fitness Parkı Projesi	90.000,00
	ALKY 16-4 Yağmur Suyu Kanalı İyileştirme Projesi - II.Etap	200.000,00

	ALKY 16-6 Emici Kuyu Kazımı Projesi	157.000,00
	ALKY 17-5 Çocuk Parkları Projesi	100.000,00
	ALKY 17-6 Prefabrik Mutfak Binaları Projesi	349.944,10
Alsancak Belediyesi	ALS 15-5 Alsancak Çok Amaçlı Salon Projesi	415.869,16
	ALS 15-6 Alsancak Milli Park Düzenleme Projesi	640.245,29
	ALS 15-9 Alsancak Altyapı, Kaldırım, Asfalt Yama ve Asfalt Projesi	158.814,54
	ALS/LPT 17-1 Alsancak - Lapta Ortak 3 adet Çöp Kamyonu, 1 Adet Çekirge Kamyon, 1 DigerLoader ve 1 Kamyon Alımı Projesi	200.000,00
	ALS 17-4 Asfalt Yapım Projesi	293.938,51
Beyarmudu Belediyesi	BEYAR 14-5 Güvercinlik Köyü Köy Kadın Kursu Aktivite Merkezi Projesi	200.000,00
	BEYAR 15-2 Okul Öncesi Eğitim Merkezi Projesi	417.568,13
	BEYAR 15-3 Güvercinlik Köyüne Meydan Yapım Projesi	300.000,00
	BEYAR 15-4 Türkmenköy Meydan Yapım Projesi	350.000,00
	BEYAR 16-1 Belediye Kültür Parkı ve Çevre Düzenleme Projesi	170.000,00
	BEYAR 16-2 Halı Saha Yapım Projesi	250.000,00
	BEYAR 16-3 Ova Yollarının Tamiri Projesi	100.000,00
	BEYAR 17-4 Beyarmudu İlkokulu Tribün Üzeri Kapatma	35.000,00
Büyükkonuk Belediyesi	B.KON 14-6 Mehmetçik- Sazlıköy Yolu Asfaltlama	710.066,70
	B.KON 15-7 Kaplıca Köyü Halı Saha Projesi	122.652,69
	B.KON 16-3 Tuzluca Çocuk Parkı Yenileme Projesi	85.000,00
	B.KON 16-5 Sazlıköy ve Zeybikköy Muhtarlık Binası Tamiri Projesi	50.000,00
	B.KON 16-6 Sosyal Tesisleri Yenileme ve Eksiklerin Tamamlanması Projesi	600.000,00
	B.KON 16-7 Çim Saha Zemin Düzenleme Projesi	100.000,00
	B.KON 17-1 EKO-Gün Festivali Giderleri Katkı Projesi	30.000,00
Çatalköy Belediyesi	ÇTLK 14-2 Hz. Ömer Türbesi Çevre Düzenleme ve Altyapı İşleri Projesi	3.174.090,22
	ÇTLK 15-2 Yolların Asfaltlanması ve Altyapı Düzenlemesi V.Etap	600.000,00
Değirmenlik Belediyesi	DGMLK 16-2 Köyiçi Yolların Asfaltlanması	150.000,00
	DGMLK 16-3 Celal Kahraman Kışlası Çocuk Parkı Trampolin Yapım Projesi	16.000,00
	DGMLK 16-4 Celal Kahraman Kışlası Ahşap Büfe Yapım Projesi	40.000,00
	DGMLK 17-2 Muhtelif Yolların Asfaltlanması Projesi	300.000,00
	DGMLK 17-3 Dilekkaya, Kırıkkale, Erdemli ve Yiğitler Köy Yollarının Asfalt Yapımı	400.000,00
Dikmen Belediyesi	DKM 15-3 Köy Yollarının Asfaltlanması ve Altyapı İşleri Projesi II.Etap	550.000,00
	DKM 15-7 Dere Islahı Projesi	395.608,07
Dipkarpaz Belediyesi	D.KRPZ 15-2 Düğün Salonu Yapım Projesi	269.596,80
	D.KRPZ 15-3 Kaleburnu Köyü Halı Saha Yapımı	35.795,44
	D.KRPZ 15-5 Dipkarpaz Kent Meydanı Düzenleme, Merdiven ve Otopark Yapımı Projesi	299.585,50
	D.KRPZ 15-6 Kemer Evler Bölgesi Taş Duvar Projesi	49.020,99
	D.KRPZ 16-2 Kaldırım Yapım Projesi	39.807,77
	D.KRPZ 16-3 Taş Duvar Yapım Projesi	250.000,00
	D.KRPZ 17-1 Kamyon Alım Projesi	250.000,00
Esentepe Belediyesi	ESNTP 15-2 Esentepe Köyünde İstinat Duvarı ve Çevre Düzenleme II. Etap	304.200,00
	ESNTP 15-10 Çok Amaçlı Depo Yapım Projesi	135.834,60
	ESNTP 15-12 Karaağaç Köyü Altyapı İşleri III.Etap Projesi	96.934,31
	ESNTP 16-1 Sahil Düzenleme Projesi	167.855,15
	ESNTP 16-2 Bahçeli Köyü İstinat Duvarı, Kaldırım ve Asfalt Yapımı	297.517,92
	ESNTP 16-3 Halk Plajı Sosyal Tesisler Projesi 2. Etap	58.905,59
	ESNTP 17-1 Halk Plajı Sosyal Tesisleri	62.150,35
	ESNTP 17-2 Okullar Bölgesi Park, Ortak Kullanım Alanları, Spor Alanları, Otopark, Açık Pazar II.Etap	93.431,94

	ESNTF 17-4 Karaağaç Köyü Eski Okul Binasının İzci Evine Dönüştürülmesi Projesi	100.000,00
Gazimağusa Belediyesi	GM 15-2 Hendek Düzenleme Projesi	828.940,51
	GM 15-3 Perşembe Pazarı Pazaryeri Yenileme Projesi	1.690.431,51
	GM 16-1 İsmet İnönü Bulvarı Düzenleme Projesi (I.Etap DAÜ-Sulu Çember)	149.480,51
Geçitkale Belediyesi	GEÇKL 15-1 Kent Merkezi Atatürk Meydan Projesi	581.824,10
	GEÇKL 16-1 Dere Islahı Projesi	300.000,00
	GEÇKL 16-2 Geçitkale Kasaba İçi Asfalt Projesi II. Etap	350.000,00
	GEÇKL 16-3 Geçitkale Köprü Yıkım ve Yeniden Yapılandırma	136.782,80
	GEÇKL 16-4 Mallıdağ Köy Girişi Çevre Duvarı Düzenlemesi ve Park Projesi	149.906,80
	GEÇKL 16-5 Yamaçköy İstinat Duvarı Projesi Devamı, Asfalt ve Kaldırım Projesi	150.000,00
	GEÇKL 16-6 Çamlıca Kültür Evi Projesi	100.000,00
	GEÇKL 16-7 Sütluçe Köyü Dere Islahı Projesi	199.925,00
	GEÇKL 17-3 Mallıdağ Kabristanlık Yolu Asfaltlama ve Taş Duvar Projesi	200.000,00
Girne Belediyesi	GİRN 16-1 Girne Belediyesi Asfalt Yama ve Kaplama İşleri	500.000,00
	GİRN 16-2 Girne Kale Arkası Düzenleme ve Altyapı Devam Projesi	888.134,83
Güzelyurt Belediyesi	GYRT 15-1 Kent Park ve Açık Pazar Projesi III. Etap	395.803,00
	GYRT 15-3 Güzelyurt Asfalt Yapım Projesi III. Etap	625.918,92
	GYRT 15-3 Güzelyurt Asfalt Yapım Projesi III. Etap	374.081,08
	GYRT 16-1 Kent Park ve Açık Pazar Projesi IV. Etap	500.000,00
	GYRT 16-2 Kent Müzesi Projesi	500.000,00
	GYRT 16-3 Atatürk Kültür Merkezi Tadilat Projesi	160.228,96
	GYRT 16-4 Bağlı Köylerin Asfaltlanması Projesi	500.000,00
	GYRT 16-5 Tarihi Sibyan Mektebinin Çevre Düzenleme ve Donanım Projesi	100.000,00
	GYRT 17-5 Lojman Bölgesi Yolların Asfaltlanması	42.680,88
	GYRT 17-6 Mevlevi Misafirhaneler Bölgesi Emici Kuyu Projesi	30.000,00
	GYRT 17-7 Mevlevi Misafirhaneler Bölgesi Çocuk Parkı ve Spor Alanı Projesi	29.920,00
	GYRT 17-8 Güzelyurt Askeri Gazinosu Çocuk Parkı Alanı Yapımı	31.900,00
	GYRT 17-9 Bostancı Misafirhaneler Bölgesi Çocuk Parkı ve Spor Alanı Yapımı	29.700,00
	GYRT 17-10 Güzelyurt Misafirhaneler Bölgesi Çocuk Parkı ve Spor Alanı Yapımı	39.820,00
İnönü Belediyesi	İNÖ 16-1 Mandıraların Köy Dışına Taşınması Projesi	229.000,00
	İNÖ 16-2 Köyiçi Asfalt Yama Projesi	250.000,00
	İNÖ 16-3 Korkuteli Çocuk Parkı Yapım Projesi	75.000,00
	İNÖ 16-4 Korkuteli Camii Park Yeri Yapım Projesi	50.000,00
	İNÖ 16-5 Korkuteli Ova Yollarının Tamiri Projesi	50.000,00
	İNÖ 16-6 İnönü Dörtöl ile Korkuteli Altyapı Devam Projesi III.Etap	250.000,00
	İNÖ 16-7 Spor Kompleksi I.Etap	400.000,00
	İNÖ 17-1 Spor Kompleksi II. Etap	813.982,00
	İNÖ 17-2 İnönü ve Korkuteli Köyleri - Altyapı Devam Projesi	93.654,00
	İNÖ 17-3 İnönü Köyü-Ağıllar Yollarının Asfaltlanması	194.544,48
	İNÖ 17-4 Dörtöl Köyü Çocuk Parkı Yenilenmesi	109.132,80
	İNÖ 17-5 Korkuteli Köyü Çocuk Parkı Alımı	40.867,20
	İNÖ 17-6 Çekirge Kamyon (1 Adet) Alım Projesi	160.000,00
İskele Belediyesi	İSKL 15-3 Bandabulya Restorasyon Projesi, Otopark Alanı Altyapı, Asfalt ve Aydınlatma İşleri	120.000,00
	İSKL 15-4 Yarköy-Pamukkale Spor Kulübü Binası Tamirâtı Projesi	200.677,54
	İSKL 16-1 İskele Ecevit Meydanı ile Kent Merkezi Renovasyon ve Altyapı Geliştirme Projesi	500.000,00
	İSKL 16-3 Yarköy Köy Meydanı Eğlen Dinlen (Rekreasyon) Alanı Düzenleme Projesi	119.350,00
	İSKL 16-4 Ardahan Köyü Halı Saha ve Rekreasyon Alanı Projesi	200.000,00

	İSKL 17-1 İskele Belediyesi Batı Girişi (Anfora) Güzergâhı Kaldırım ve Altyapı İşleri Projesi	143.357,50
	İSKL 17-2 Bisiklet ve Yürüyüş Yolu Projesi	224.640,96
	İSKL 17-3 Ötügen, Kuzucuk ve Aygün Köyleri Halı Saha ve İdari Bina/ WC Yapımı	298.700,60
Lapta Belediyesi	LPT 13-7 Sahil Yürüyüş Yolu Projesi II.Etap	1.638.269,00
	LPT 14-6 Sahil Yürüyüş Yolu Projesi III.Etap	1.000.000,00
	LPT 15-3 Belediye Hizmet Binası Yapımı Hk.	1.325.369,40
	LPT 16-1 Lapta ve Bağlı Köylerde Asfalt Kaplama Projesi III. Etap	749.906,48
	LPT 17-3 Sahil Yürüyüş Yolu Tamamlama	349.999,92
	LPT 17-4 Asfalt Kaplama ve Parke Döşeme Projesi	500.000,00
	LPT 17-6 Muhtelif Yerlere Asfalt Kaplama Projesi	286.116,38
	LPT 17-7 Emici Kuyu Kazımı ve Akdeniz Köyü Şehitlik Projesi	149.820,00
	ALS/LPT 17-1 Alsancak - Lapta Ortak 3 adet Çöp Kamyonu ve 1 Adet Çekirge Kamyon, 1 Diger Loader ve 1 Kamyon Alımı Projesi	200.000,00
Lefke Belediyesi	LFK 13-1 Bağlıköy Köy Merkezi Restorasyon Projesi	24.302,00
	LFK 13-6 Belediye Binası ve Kapalı Pazarın Restorasyonu II. Etap	58.324,57
	LFK 14-1 Bağlıköy Köy Merkezi Restorasyon Projesi II. Etap	83.891,00
	LFK 14-6 Asfalt Yapımı Projesi	250.000,00
	LFK 15-05 Lefke Merkez Asfalt Yapım Projesi	161.288,25
	LFK 15-08 Köylerin Altyapılarının İyileştirilmesi Projesi	215.838,12
	LFK 15-09 Gaziveren'e Belediye Şube Binası Yapım Projesi	50.090,34
	LFK 16-1 Lefke Dağ Yolları Stabilize ve Mekanik Yol Yapım II.ETAP	880.869,64
	LFK 16-3 Yedidalga Halk Plajı Çevre Düzenleme Projesi	42.200,00
	LFK 17-1 Lefke Merkez, Yedidalga, Cengizköy ve Taşpınar Köyleri Asfalt Projesi	450.000,00
	LFK 17-4 Emici Kuyu Projesi	90.000,00
	LFK 17-5 Muhtelif Yerlerin Asfaltlanması Projesi	250.000,00
	LFK 17-6 Çocuk Parkı ve Spor Alanı Projesi	89.628,00
Lefkoşa Türk Belediyesi	LFKŞ 13-12 Hamitköy Kanalizasyon Tamamlama Projesi	600.000,00
	LFKŞ 14-2 Asfalt Yama ve Kaplama Projesi	991.856,60
	LFKŞ 14-3 Gelibolu-Marmara Köprü Yapımı Projesi	387.880,59
	LFKŞ 14-7 Şht. Ecvet Yusuf Caddesinin Düzenlenmesi Projesi	1.458.387,21
	LFKŞ 15-5 Açık Pazar Yapım Projesi	1.307.569,54
	LFKŞ 16-1 Hamitköy Mezarlık Tamiri	72.935,50
	LFKŞ 17-1 Lefkoşa Girne Kapısı ve Çevresi Kamusal Alan Düzenleme Projesi	40.000,00
Mehmetçik Belediyesi	MHMÇ 15-1 Atatürk Meydanı Yakın Çevresi Kamusal Alan Düzenleme Projesi	485.000,00
	MHMÇ 15-3 Mehmetçik Yağmur Suyu Drenaj Hattı Kaldırım Yapımı ve Asfalt Yapım Projesi	458.553,34
	MHMÇ 15-4 Bafra Köyü Halı Saha Projesi	110.000,00
	MHMÇ 16-1 Bafra Köyü Halı Saha Projesi II. Etap	150.000,00
	MHMÇ 16-2 Çayırova Köyü Ekolojik Pazar Projesi	800.000,00
	MHMÇ 16-4 Pamuklu Çocuk Parkı ve Çevre Düzenleme Projesi	149.646,00
	MHMÇ 16-5 Pamuklu Köyü Ana Arter Asfalt Kaplama Projesi	202.435,65
	MHMÇ 16-6 Kumyalı Köyü Fitness Alanı ve Peyzaj Düzenleme Projesi	89.000,00
	MHMÇ 16-7 Kumyalı Köyü Meydan ve Çocuk Oyun Alanı Projesi	100.000,00
	MHMÇ 17-3 Atatürk Meydanı Yakın Çevresi Kamusal Alan Düzenleme Projesi II. Etap	355.707,38
Paşaköy Belediyesi	PŞK 15-4 Aslanköy Kaldırım ve Park Projesi	349.330,00
	PŞK 15-7 Osmanlı Cami Restorasyon Projesi	164.470,96
	PŞK 16-2 Kurudere Köyü Dere Yatağı İslah ve Perde Duvarı Projesi	357.500,71
	PŞK 16-4 Minibüs Alımı	160.000,00

	PŞK 17-4 Paşaköy ve Ulukışla Kaldırım Projesi	270.415,73
Serdarlı Belediyesi	SRDRL 16-1 3- 6 Yaş Grubu Kreş Binasının Restorasyonu Projesi	300.000,00
Tatlısu Belediyesi	TTLS 16-1 K.Erenköy ve Köy İçi Asfaltlama Projesi	200.000,00
	TTLS 16-6 Minia Kıbrıs Projesi	275.000,00
	TTLS 16-3 Yalı Mahallesi İle Merkezi Arası Taş Duvar, Kaldırım ve Yağmur Suyu Drenaj Projesi	111.716,00
Vadili Belediyesi	VDL 14-1 Asfaltlama ve Parke Döşeme Projesi II.Etap	500.000,00
	VDL 14-3 Alioğlu Deresi Köprü Projesi	51.038,00
	VDL 15-3 Asfalt Tamiri ve Kaldırım Projesi	40.517,24
	VDL 16-1 Vadili Asfaltlama ve Bordür Döşeme Projesi V. Etap	290.000,00
	VDL 16-3 Turunçlu Kaldırım ve Yağmur Suyu Drenaj II.Etap	210.000,00
	VDL 16-4 T.C.'den Gelen Su Dağıtım Acil Tamirat Projesi	50.000,00
	VDL 15-5 Turunçlu Kaldırım ve Yağmur Suyu Drenaj Projesi	200.000,00
Yeniboğaziçi Belediyesi	YBGZÇ 15-2 Alaniçi Köyü Düğün Salonu Yapımı ve Park Kompleksi Projesi	148.651,03
	YBGZÇ 16-1 Muratağa-Sandallar Şehitlik Düzenlemesi Projesi	553.260,77
	YBGZÇ 17-4 II. Selim Parkı Lunapark Projesi - Trafo Odası Yapımı ve Jeneratör Alımı	226.213,31
Yenierenköy Belediyesi	Y.ERK 15-1 Asfalt Yapımı ve Ova Yollarının İyileştirilmesi Projesi	306.816,07
	Y.ERK 15-5 Derince Çok Amaçlı Kültür Evi ve Spor Kompleksi Yapım Projesi	700.000,00
	Y.ERK 15-6 Yeni Erenköy Bld. Çekirge Kamyonet ve Vinçli Kamyonet Alımı	125.000,00
	Y.ERK 17-1 Yenierenköy Belediye Binasına Mefruşat Alımı	99.983,92
	Y.ERK 17-3 Derince Çok Amaçlı Kültür Evi Yapım Projesi Çevre Düzenlemesi	99.999,99
İçişleri ve Yerel Yönetimler Bakanlığı	Kırsal Kesim Arsaları Yol, Telefon ve Su Şebekeleri Yapım Projesi	75.400,00
Kıbrıs Türk Belediyeler Birliği	BB 17-1 Kontrolörlük Hizmeti Alımı	596.169,28
GENEL TOPLAM		54.387.756,19

Not: Proje isimlerinden önce bulunan "AKDĞN 15-2" kodu: "AKDĞN"; belediyenin kısaltması, "15" proje ödeneğinin tahsis edildiği yıl, "-2" projenin sıralamasını ifade etmektedir.

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2018.

Kaynakça

- Devlet Planlama Örgütü, K. (2018). *Gayri Safi Milli Hasıla (2012-2017)*. DPÖ. Ağustos 10, 2018 tarihinde <http://www.devplan.org/Frame-tr.html> adresinden alındı
- DPÖ. (2017, 01 04). TÜFE 2016 ARALIK AYI SONUÇLARI. KKTC. <http://www.devplan.org/T%C3%BCfe/Endeks/Tur/2016/Tufe-2016-12.pdf> adresinden alındı
- DPÖ. (2018). *2018-2020 Dönemi Orta Vadeli Program*. Lefkoşa: Devlet Planlama Örgütü.
- DPÖ. (2018, 09 14). Gayri Safi Milli Hasıla .
- DPÖ. (2018, 01 04). TÜFE 2017 ARALIK AYI SONUÇLARI. <http://www.devplan.org/T%C3%BCfe/Endeks/Tur/2017/Tufe-2017-12.pdf> adresinden alındı
- Devlet Planlama Örgütü, “KKTC Yerel Yönetimler (2006-2015) Raporu”, 2016.
- IMF. (2018, April). World Economic Outlook. 09 14, 2018 tarihinde http://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/ADVEC/WEOWORLD/OEMDC adresinden alındı
- İçişleri Bakanlığı, KKTC, <https://icisleri.gov.ct.tr/Bakanl%C4%B1k/Kaymakaml%C4%B1klar>, 2017.
- KKTC Belediyeler Yasası: <http://www.mahkemeler.net/cgi-bin/elektroks.aspx>
- Kendirci, B. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Arasında İmzalanan Ekonomik Programlar*. EkoAvrasya. 2018 tarihinde http://ekoavrasya.net/images/upload/attachments/kibris_kitap.pdf adresinden alındı
- Gundem Kıbrıs. (2016, Ağustos 11). İşte KKTC'nin Yeni Su Fiyatları. Ekim 08, 2018 tarihinde <https://www.gundemkibris.com/mansetler/iste-kktcnin-yeni-su-fiyatlari-h183884.html> adresinden alındı
- Maliye Bakanlığı, K. (2018). *2017 Bütçesi Cari Transfer Giderleri*.
- Maliye Bakanlığı, K. (2018). *2017 Bütçesi Gelirler Raporu*.
- Maliye Bakanlığı, K. (2018). *2017 Bütçesi Genel Gelir - Gider Raporu*.
- Maliye Bakanlığı, K. (2018). *2017 Bütçesi Mal ve Hizmet Alım Giderleri*.
- Sin, T., (2016), “Sürdürülebilir Gelişmede Yerel Yönetimlerin Etkinliği: Kuzey Kıbrıs Uygulaması” Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa.
- T.C. KEİ Ofisi. (2018, Ekim 02). Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi. *Ekonomik Program*. Lefkoşa, KKTC. www.kei.gov.tr: <http://www.kei.gov.tr/ekonomik-program/> adresinden alındı
- T.C. KEİ Ofisi. (2018). *T.C. Yardımları* . Lefkoşa.

SEKTÖREL ANALİZ

A. TURİZM SEKTÖRÜ

a) Dünyada ve Türkiye’de Turizm

Dünyanın en hızlı büyüyen sektörlerinden birisi olarak kabul edilen turizm, 50’den fazla sektöre katma değer yaratmakta olup aynı zamanda pek çok gelişmekte olan ülkede başlıca geçim kaynağı durumundadır.

Turizm, ekonomide en az yatırımla en fazla istihdam sağlayan başlıca sektörlerden olması nedeniyle de sadece rakamsal büyümeye katkı sağlamamakta aynı zamanda toplumsal hayata doğrudan etkilerde bulunarak yaşam kalitesini yükseltmektedir.

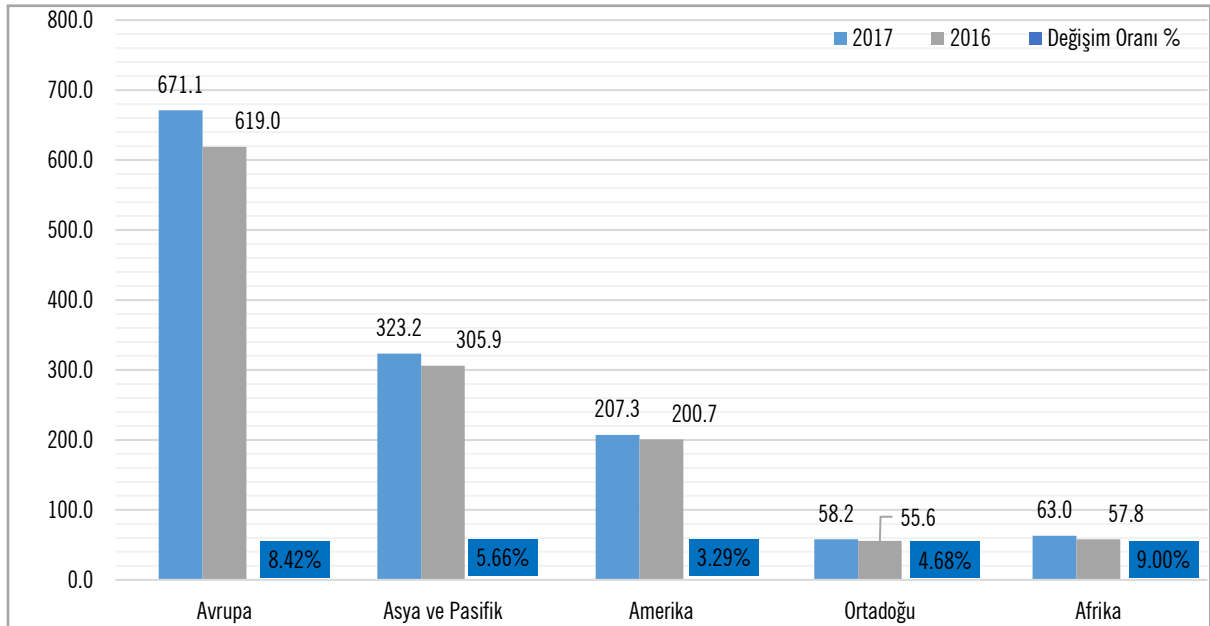
Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü verilerine göre; ekonomik kalkınmanın önemli bir unsuru olarak turizm dünya gayrisafi hasılasının %10’unu oluşturmakta, her 10 işin birini karşılamakta, ihracatın %7’sini, hizmet ihracatının ise %30’unu karşılamaktadır.

2017 yılı birçok destinasyonda sürekli büyümenin yaşandığı, önceki yıllarda düşüş yaşanan Türkiye, Mısır, Tunus, Fransa ve Belçika gibi bazı ülkelerde ise önemli iyileşmelerin görüldüğü bir yıl olmuştur. İki yıl süren düşüşün ardından, Brezilya ve Rusya Federasyonu’nda yaşanan dış turizm çıkışları elde edilen büyümeye olumlu yansımıştır.

2017 yılında uluslararası turist sayıları 2010 yılından beri süregelen %4 büyüme trendinin üzerinde bir artışla yaklaşık %7 oranında artarak 1 milyar 323 milyon kişiye ulaşmıştır. 2017’de Avrupa’nın, Akdeniz destinasyonlarının liderliğinde 671,1 milyon turist ve %8,42 artış ile güçlü konumunu sürdürdüğü görülürken, yaşanan artışta Türkiye’nin toparlanması ve gelişmekte olan destinasyonlardaki güçlü büyümenin başrolü oynadığı değerlendirilmektedir.

2017 yılında Afrika kıtasının ağırladığı 63 milyon turist ve %9’luk artışla yeniden toparlandığı, Asya Pasifik’in 323,2 milyon turist ve %5,66 artış, Amerika’nın 207,3 milyon turist ve %3,29 artış, Ortadoğu’nun ise 58,2 milyon turist ve %4,68 artış gösterdiği görülmektedir (UNWTO, World Tourism Barometer, 2018).

GRAFİK 1: ULUSLARARASI TURİST SAYILARI (MİLYON KİŞİ)

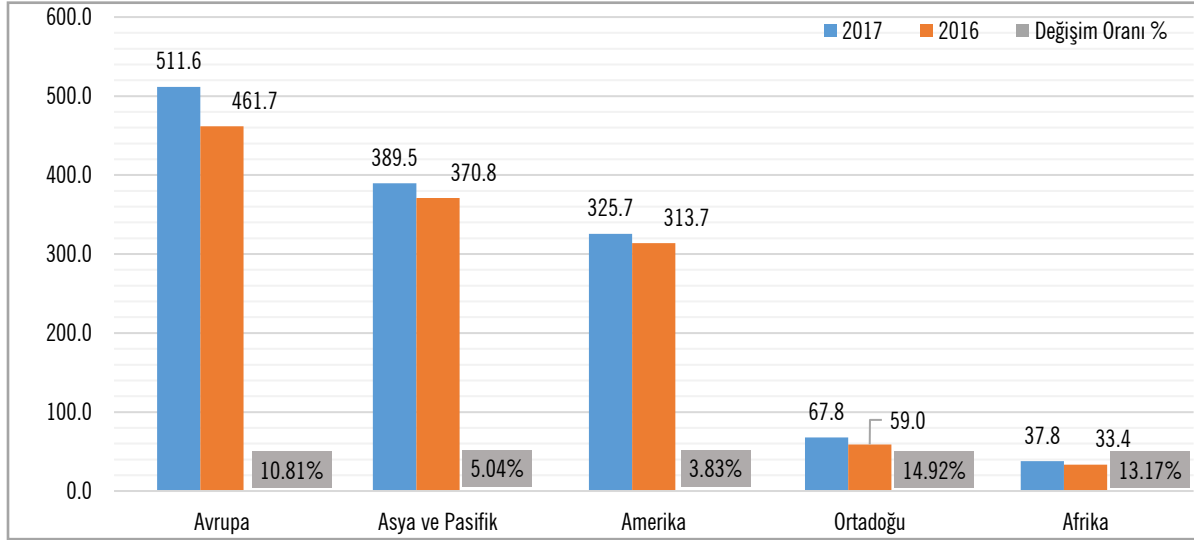

Kaynak: Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü Haziran Barometresi

2017 yılında dünyada turizm gelirlerinde de turist sayılarında yaşanan artışa paralel artışların yaşandığı görülmektedir. 2017 yılında dünya genelinde elde edilen turizm gelirlerinde %7,51 artış yaşanarak 1 trilyon 332 milyar Dolara ulaşılmıştır.

2017 yılında Ortadoğu ülkelerinin turizm gelirleri %14,92 artış göstermiş, Afrika %13,17, Avrupa %10,81, Asya ve Pasifik %5,04 ve Amerika %3,83 artış göstermiştir. Bu yıl Avrupa, turizm gelirlerini yaklaşık 50 milyar Dolar artırarak kaydedilen en büyük artışını göstermiştir. Avrupa dünya turizm gelirlerinin %38,4'ünü elde etmiştir.

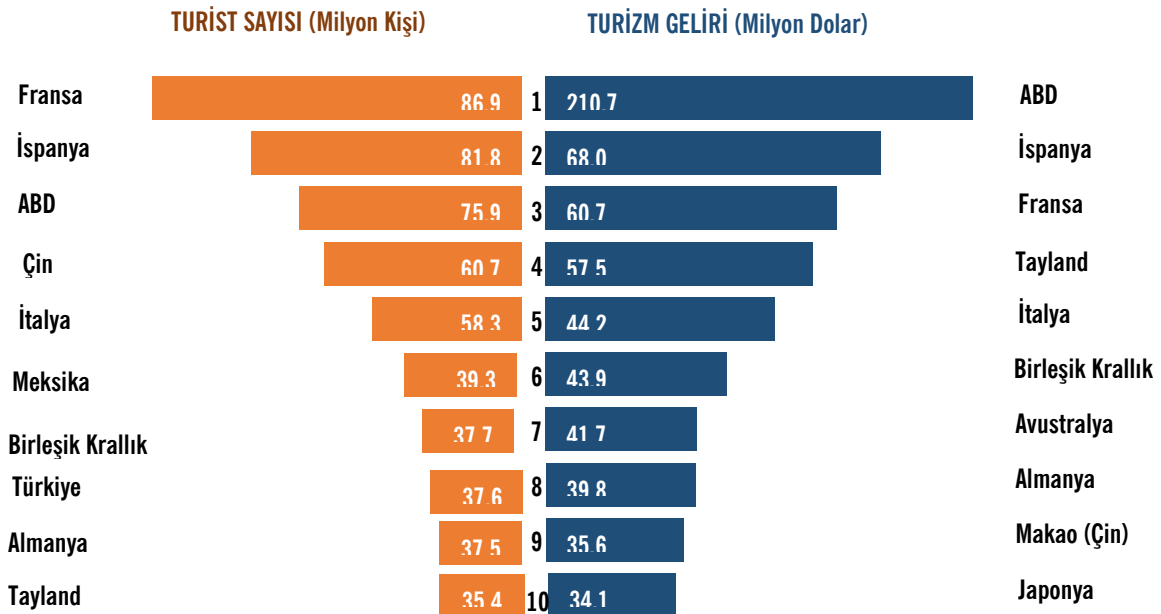
GRAFİK 2: ULUSLARARASI TURİZM GELİRLERİ (MİLYON DOLAR)

Kaynak: Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü Haziran Barometresi

2018 yılı tahminlerinde dünya turizmindeki iyimser tablonun devam ettiği görülmektedir. Dünya genelinde turist sayılarında %4-5 oranında bir artış beklenirken, Avrupa ve Amerika kıtasında %3,5-4,5, Asya ve Pasifikte %5-6, Afrika'da %5-7 ve Ortadoğu'da %4-6 oranında artış öngörülmektedir.

GRAFİK 3: 2017 YILI DÜNYA TURİZM İSTATİSTİKLERİ – ULUSLARARASI SIRALAMALAR

Kaynak: UNWTO World Tourism Highlights - 2018

2017 yılında en çok turist çeken ve en çok turizm geliri elde eden ülkelere ait uluslararası sıralama üst grafikte yer almaktadır. Turist sayılarında sırasıyla Fransa, İspanya ve ABD'nin ilk üç sırayı oluşturduğu, turizm gelirlerinde ise ABD, İspanya ve Fransa'nın ilk üç sırada yer aldığı açıklanmıştır (UNWTO, Tourism Highlights, 2018).

2017 yılı Türkiye turizm rakamları incelendiğinde; 2016 yılında yaşanan düşüşlerin telafi edildiği ancak, 2014 ve 2015 yılları rakamlarına ulaşamadığı görülmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından açıklanan verilere göre; 2017 yılında Türkiye'yi ziyaret eden turist sayısı 2016 yılının aynı dönemine göre yaklaşık %24 artış göstererek 37,6 milyon olmuştur.

2017 yılında Türkiye'ye en çok ziyaretçi gönderen ülke sıralamasında Rusya Federasyonu 4.715.438 ziyaretçi ile birinci, Almanya 3.584.653 ziyaretçi ile ikinci, İran 2.501.948 ziyaretçi ile üçüncü sırada yer almaktadır.

2017'de Türkiye'nin elde ettiği turizm geliri ise 2016 yılına göre %18,9 artarak 26 milyar 283 milyon 656 bin Dolar olmuştur.

2017 yılında Türkiye'de en fazla harcamayı yaklaşık 1,7 milyar Dolar ile Alman ziyaretçiler yaparken, İranlı ziyaretçiler yaklaşık 1,5 milyar Dolar ile ikinci, Rus ziyaretçiler ise yaklaşık 1,1 milyar Dolar ile üçüncü sırada yer almıştır.

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü verilerine göre Türkiye 2017 yılında turist sayısında 8. sırada, turizm gelirlerinde ise 14. sırada yer almıştır.

2018 yılı programına göre; Türkiye'de bu dönem için yaklaşık 39 milyon turist ve 28 milyar Dolar turizm geliri elde edilmesi hedeflenmektedir.

b) Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Turizm

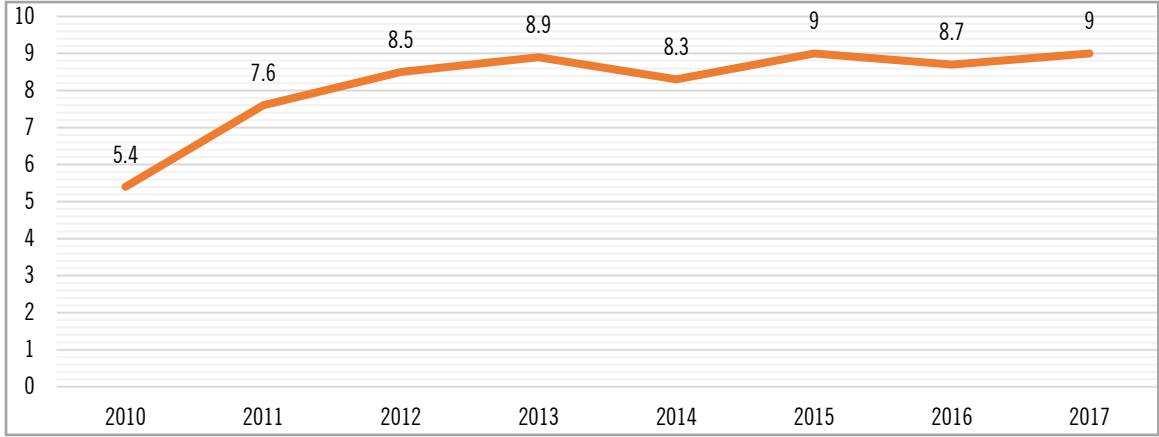

Turizm, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde son yıllarda ulaştığı aşama, yarattığı katma değer, istihdam ve döviz geliri vesilesiyle ekonomiye katkı açısından en önemli sektörlerden birisi haline gelmiştir.

Turizm sektörü, GSYİH'nin dağılımı içerisinde yer alan 10 sektörden Ticaret – Turizm başlığı altında Otelcilik ve Lokantacılık alt başlığında izlenmektedir.

Yıllara göre turizm sektörünün GSYİH'deki payı incelendiğinde (Grafik 4) 2010 – 2017 yılları arasında, 2014 ve 2016 yılları arasında yaşanan düşüş hariç sektörün GSYİH'deki payının giderek yükseldiği gözlemlenmektedir.

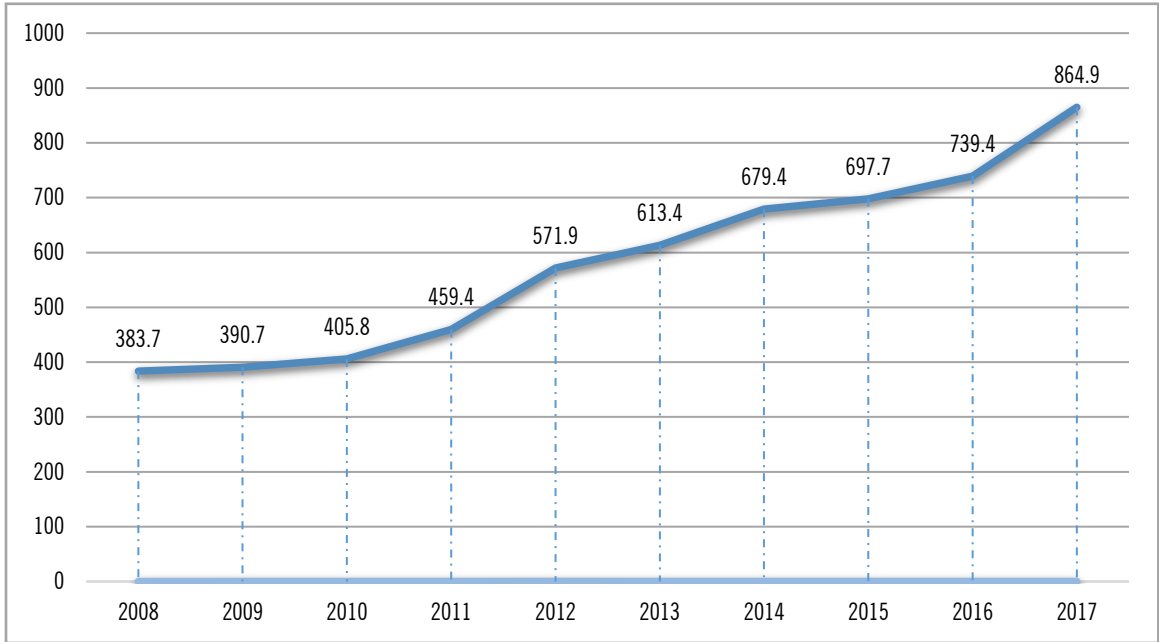
GRAFİK 4: TURİZM SEKTÖRÜNÜN GSYİH'DEKİ PAYI (%)

Kaynak: DPÖ

KKTC'de elde edilen net turizm gelirlerine bakıldığında (Grafik 5) 2016 yılında 739,4 milyon Dolar olan KKTC net turizm gelirlerinin 2017 yılında DPÖ tahminlerinin de üzerinde %16,97 artışla 864,9 milyon Dolara yükseldiği görülmektedir. 2020 yılsonunda turizm gelirlerinin 972,7 milyon Dolara yükselmesi öngörülmektedir.

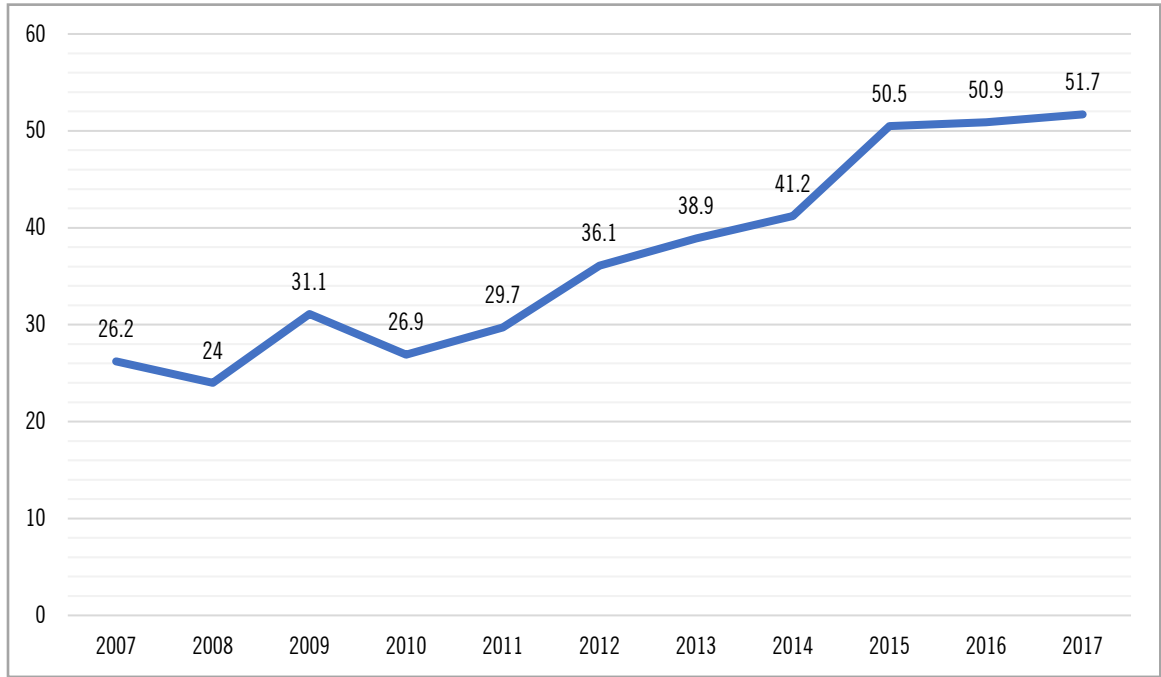
GRAFİK 5: YILLAR İTİBARIYLA ELDE EDİLEN NET TURİZM GELİRİ (MİLYON DOLAR)

Kaynak: DPÖ

Ekonomideki önemli göstergelerden bir tanesi de net turizm gelirlerinin dış ticaret açıklarını kapatma oranıdır.

GRAFİK 6: NET TURİZM GELİRLERİNİN DIŞ TİCARET AÇIĞINI KARŞILAMA ORANI (%)

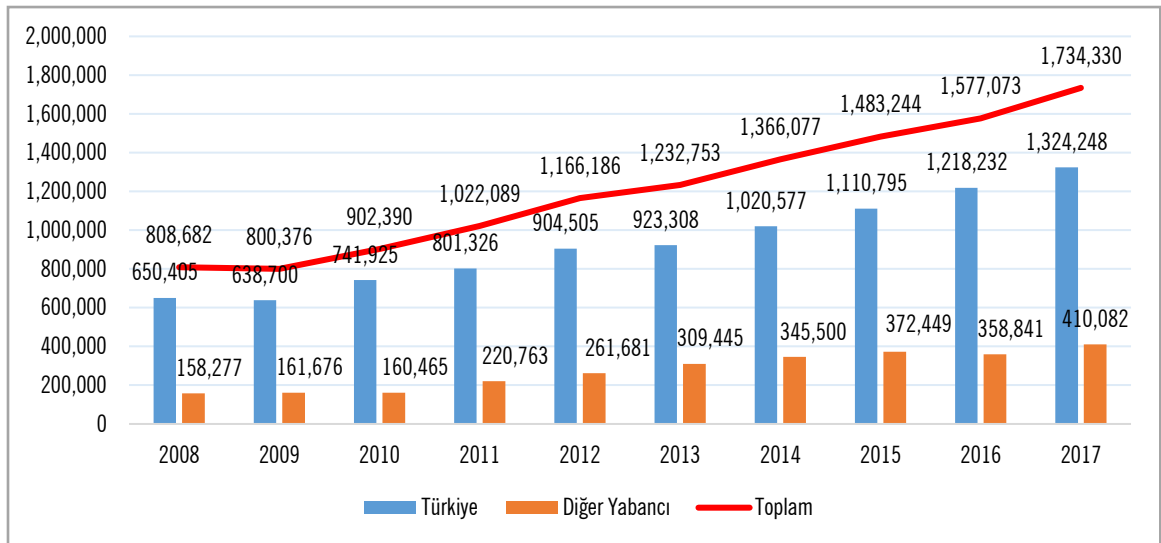

Kaynak: DPÖ

Grafikten de görüleceği üzere 2011 kriz döneminden sonra sektörün dış ticaret açığını karşılama oranı dalgalı bir seyir izlemekle birlikte önemli yükseliş göstermiş ve son olarak 2017 yılında yaklaşık %52'lere ulaşmıştır.

Sağlıklı analiz yapılması ve uzun vadeli strateji belirlenmesi açısından turizm geliri hesaplamasında AB ülkelerinde uygulanan sisteme geçilerek milliyetlere, aylara, çeyreklere ve harcama türüne göre turizm geliri hesaplanmasına ivedilikle başlanmalıdır. Bu bağlamda 2011 yılında gerçekleştirilen çıkış yapan ziyaretçiler anketi uygulamasının sürekli hale getirilmesi gerekmektedir.

GRAFİK 7: TOPLAM YOLCU SAYILARI

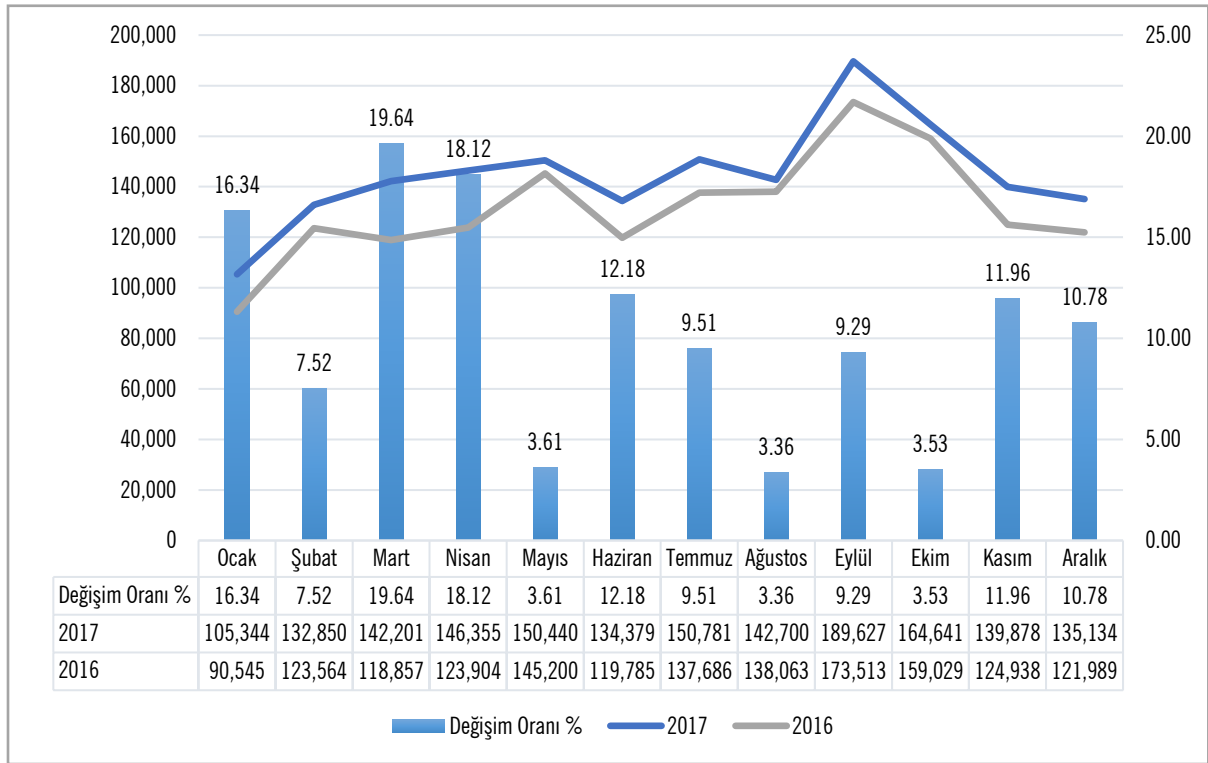
Kaynak: (Turizm Planlama Dairesi, 2018).

2017 yılında KKTC'ye gelen toplam yolcu³⁰ sayılarında 2016 yılına göre %9,97 artış yaşanarak 1.734.330 kişiye ulaşılmıştır. Toplam yolcu sayıları içerisinde Türkiye uyruklu yolcu sayılarında %8,70'lik bir artış yaşanırken yabancı uyruklu yolcu sayılarında %14,28 oranında bir artış yaşanmıştır.

KKTC'de 2008 – 2017 döneminde gelen yolcu sayılarındaki ortalama büyüme oranı %8,27 olarak ölçülmüştür. Söz konusu oran dünya ortalamasının 2 katından daha fazladır. Bu dönemdeki dünya ortalaması %3,84'tür. 2008 – 2017 döneminde KKTC'ye gelen diğer yabancıların ortalama büyüme oranı %10,70, Türkiye'den gelen yolcuların ortalama büyüme oranı ise %7,76'dır.

Aylara göre gelen yolcu sayıları incelendiğinde; Eylül, Ekim ve Temmuz aylarının en fazla turist çeken aylar olduğu görülmektedir. Tüm aylarda artış yaşanmakla birlikte Mart, Nisan ve Ocak aylarında pozitif yükselmelerin varlığı göze çarpmaktadır. Kısa ve orta vadede mevcut iklim koşulları ve tanıtım faaliyetlerinin çeşitlendirilmesiyle KKTC'de kış turizmi alanında önemli gelişmeler olacağı düşünülmektedir.

GRAFİK 8: AYLARA GÖRE YOLCU SAYILARI

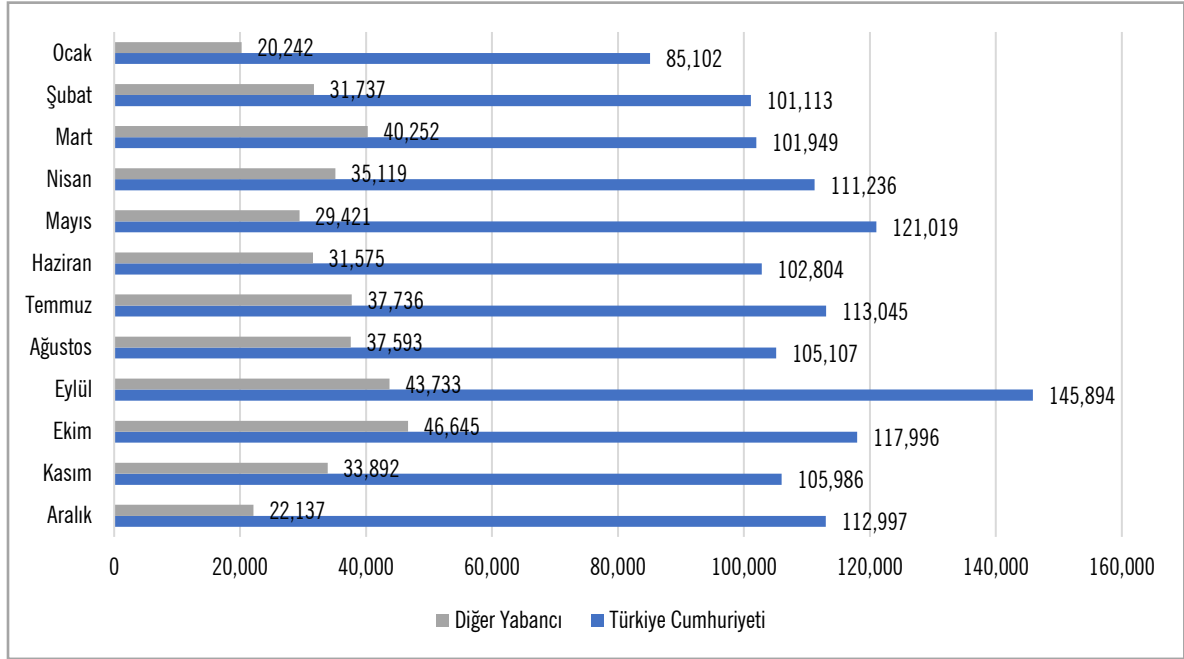

Kaynak: Turizm Planlama Dairesi

2017 yılında Türkiye uyrukluların ve diğer yabancıların aylara göre dağılımı incelendiğinde sonuçlar birbirine çok yakın seyretmekle birlikte Türkiye uyruklu yolcuların en fazla Eylül, Mayıs ve Ekim aylarında KKTC'yi tercih ettiği, diğer yabancıların ise Ekim, Eylül ve Mart aylarında KKTC'yi tercih ettiği görülmektedir.

³⁰ KKTC uyruklu yolcular hariç

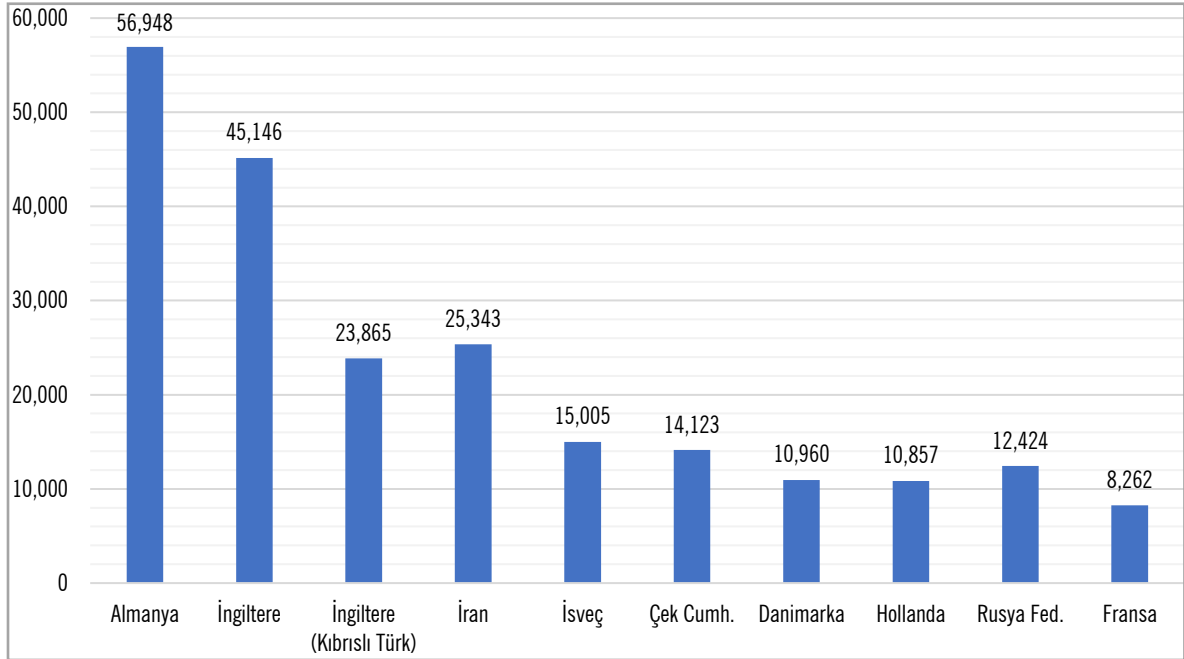
GRAFİK 9: TÜRKİYE'DEN GELEN YOLCULARIN VE DİĞER YABANCILARIN AYLARA GÖRE DAĞILIMI

Kaynak: Turizm Planlama Dairesi

2017 yılında KKTC'ye gelen turistlerin milliyetlere göre dağılımı incelendiğinde; %13,9'luk paya sahip olan Alman turistlerde %17,7'lik artış yaşanırken (56.948 ziyaretçi), %11'lik paya sahip olan İngiliz turistlerde %14,9 (45.146 ziyaretçi) ve %5,8'lik paya sahip İngiltere'de yaşayan Kıbrıslı Türk turistlerde %16,3'lük bir (23.865 ziyaretçi) düşüş yaşandığı görülmektedir. İsveç, Hollanda, Rusya Federasyonu ve Fransa gibi ülkelerden gelen turistlerin ise payını artırdığı görülmektedir.

GRAFİK 10: MİLLİYETLERE GÖRE KKTC'YE GELEN DİĞER YABANCILAR – 2017 (İLK 10)

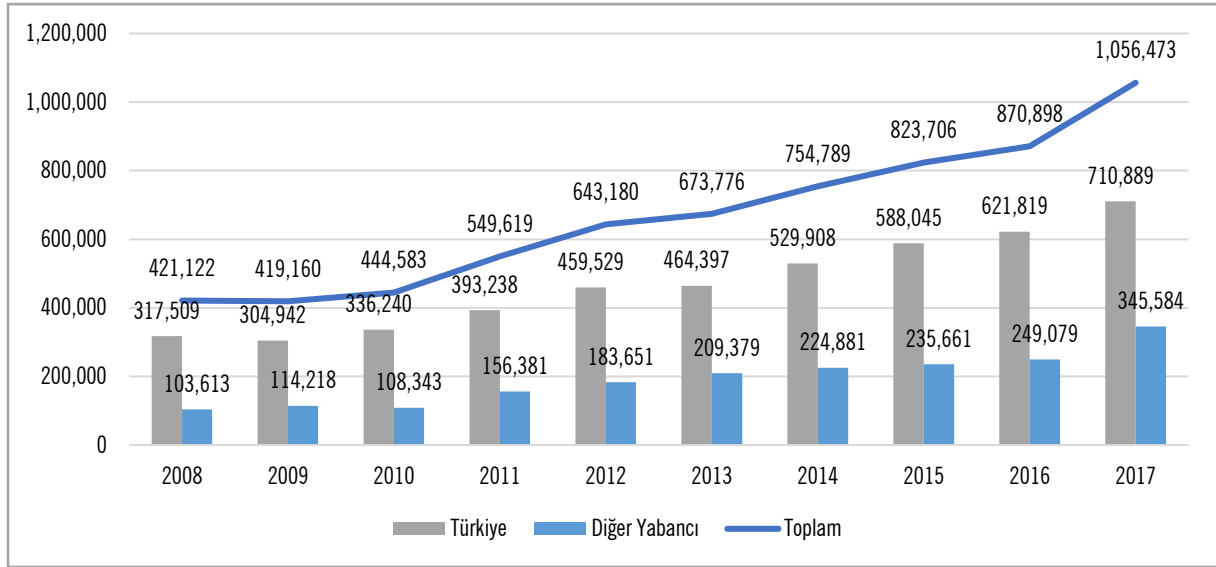

2008 yılında 119 turistik tesisin yer aldığı KKTC'de 2017 yılında 138 turistik tesis yer almaktadır. 2017 yılında; 86 tesis ile Girne'nin ilk sırayı aldığı tesis sayısında İskele'de 28, Gazimağusa'da 12, Lefkoşa'da 7, Lefke'de 4 ve Güzelyurt'ta 1 tesis yer almaktadır.

Yıllara göre yatak sayıları incelendiğinde 2008 yılında 15.440 yatağa sahip KKTC’de 2017 yılı itibarıyla 21.845 yatak sayısına ulaşıldığı görülmektedir. Yatak sayısı ve dağılımında; KKTC’de bulunan tesislerin yatak sayılarının %70’inin Girne’de (15.337) olduğu görülmektedir. Girne’yi, %18 ile İskele (3.846), %8 ile Gazimağusa (1.710) ve %4 ile Lefkoşa (820) izlemektedir.

KKTC’de “Türkiye Uyruklu ve Diğer Yabancı Uyrukluların” toplamından oluşan konaklama sayılarına bakıldığında; 2017 yılında bir önceki yıla göre %21,31 artışla 1.056.473 kişinin konakladığı görülmüştür. Söz konusu rakamın içerisinde %32,7 paya sahip olan diğer yabancıların artış oranı %38,74, %67,3 paya sahip olan Türk vatandaşlarının artış oranı ise %14,32’dir.

GRAFİK 11: YILLAR İTİBARIYLA KONAKLAMA SAYILARI

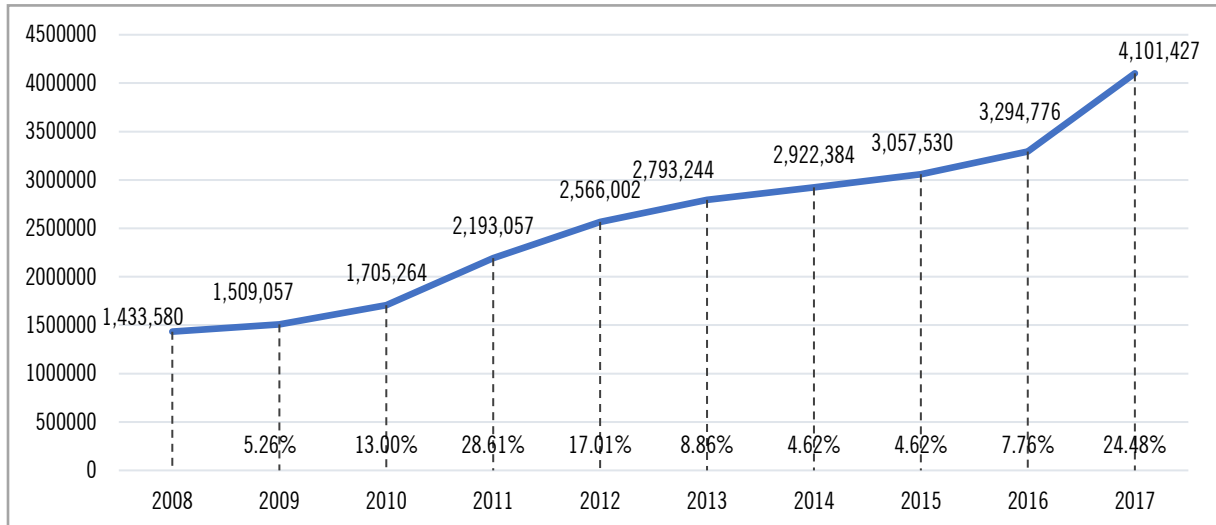

*KKTC Uyruklular Hariç

Kaynak: KKTC Turizm Planlama Dairesi

KKTC’de 2017 yılında konaklama ve gelen yolcu sayılarına paralel olarak “Türkiye Uyruklu ve Diğer Yabancı Uyrukluların” geceleme sayılarında da artışlar yaşanmış olup geceleme sayılarında 2017 yılına göre %24,88 artışla 4.101.427 kişiye ulaşılmıştır.

GRAFİK 12: TÜRK TURİSTLERİN VE DİĞER YABANCILARIN GECELEME SAYILARI

Geceleme sayılarında da yıllar itibarıyla önemli gelişmeler yaşanmış, son 10 yılda yaklaşık 3 kat artış gerçekleşmiştir.

2017 yılında yabancı uyrukluların gecelemlerinde bir önceki yıla göre %40,71 oranında artış yaşanmış, Türk vatandaşlarının gecelemlerinde ise %12,53'lük bir artış yaşanmıştır.

Gelen yabancı sayısında azalış yaşanırken konaklama ve geceleme sayılarında artış yaşanması yabancılar için ortalama kalış süresinin uzadığını göstermektedir.

KKTC'de tesislerin doluluk oranının yıllar itibarıyla yükselişe geçtiği, 2016 yılında yaşanan düşüşün 2017 yılında tekrar telafi edildiği görülmekte ve 2016 yılında yaşanan %48,6 oranındaki doluluk oranının 2017 yılında %58,5'e yükseldiği görülmektedir. Gelen turist sayısındaki artışın konaklama süresi ile paralel şekilde artması dolayısıyla doluluk oranı da artış göstereceği için yeni yatırımların yapılabileceği değerlendirilmektedir.

Sektörde faaliyet gösteren seyahat acentesi sayısı 157'dir.

TABLO 1: TURİZM SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN PERSONEL SAYISI

Tesisin Türü	2015			2016			2017		
	Tesis Sayısı	Personel Sayısı	Tesis Başı Personel Sayısı	Tesis Sayısı	Personel Sayısı	Tesis Başı Personel Sayısı	Tesis Sayısı	Personel Sayısı	Tesis Başı Personel Sayısı
Turistik Konaklama Tesisleri	140	6.563	47	134	7.985	60	138	9.280	67
Diğer Konaklama Tesisleri	14	69	5	14	61	4	14	62	4
Turizm ve Seyahat Acentaları	152	456	3	154	440	3	157	460	3
Casinolar	28	5.615	201	30	6.975	233	30	6.897	230
TOPLAM	334	12.703	38	333	12.719	38	339	16.699	49

Turizm sektöründe çalışan personel sayıları incelendiğinde; istihdamın neredeyse tamamının Casinolar ve Konaklama Tesislerinde olduğu görülmektedir.

2017 yılında konaklama tesislerinde ortalama çalışan sayısının artmasının, sektörün doluluk oranlarının artmasına yönelik bir gösterge olduğu değerlendirilmektedir. Ancak söz konusu artışın yerli istihdamla yapılmasının ülke ekonomisi açısından önemi büyüktür. Bu noktada turizm işgücü piyasası ile turizm eğitim sistemi arasındaki bağın OTEM'ler vasıtasıyla güçlendirilmesi gerekmekte olup yerli istihdama destek sağlanmasına devam edilmelidir.

TURİZM SEKTÖRÜNE SAĞLANAN TEŞVİKLER

KKTC'de turizm sektörüne sağlanan teşvikler 47/2000 sayılı teşvik yasası ile DPÖ tarafından, 16/1987 sayılı Turizm Endüstrisi Teşvik Yasası ile de Turizm ve Çevre Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Bunların yanı sıra KEİ Ofisi, Bakanlar Kurulu Kararları ve vergisel mevzuat ile de sektöre teşvik ve destekler sağlanmaktadır (YAGA, 2018).

Özetle turizm sektörüne sağlanan teşvikler aşağıda yer aldığı şekildedir.

1. 47/2000 SAYILI TEŞVİK YASASI İLE SAĞLANANLAR

- Yatırım İndirimi
- Gümrük Vergisi ve Fon Muafiyeti
- Makine ve Teçhizat Alımlarında Katma Değer Vergisi Uygulaması
- Arsa, Arazi ve Bina Temini

- Kredi
- İnşaat Ruhsatı ile İlgili Vergi, Resim, Harç ve Her Türlü Katkı Payından Muafiyet

- Sermaye Artırımları ile İlgili Pul Vergisi İndirimi
- İpotek İşlemleriyle İlgili Harç İndirimi

2. 16/1987 SAYILI TURİZM ENDÜSTRİ TEŞVİK YASASI İLE SAĞLANANLAR

- Kamu Bina ve Arazilerinden Yararlanma
- Malzeme, Mefruşat, Tesisat, Makine, Teçhizat ve İş ile Yolcu Taşıma Araçlarının Gümrük Vergisinden Muaf Tutulması

- Vergi Bağışıklığı (Vergi Alınmaması)
- Halka Açık Şirketlerde Vergi Muafiyeti
- Yabancı Kredi ve Faizlerinin Yurt Dışına Transferi
- Kazandırılan Bir Kısım Dövizin Safi Kazançtan Düşürülmesi
- Yabancı Sermayenin Ayni ve Nakdi Olması
- Safi Kazancın Transferi
- Diğer Transferler (kapatılma durumunda mal varlığı transferi ve yabancı personelin kazancını sınırsız transfer edebilmesi)

- Yabancı Personel İstihdamı
- Teşvik Olanaklarının Devri
- İnşaat Ruhsatı ile İlgili Vergi, Resim ve Harçlardan Muafiyet
- İş ile Yolcu Taşıma Araçlarının Gümrük Vergisinden Muaf Tutulması
- B,T,Z İzni Verilmesi
- Yatırım Kredisi ve/veya Faiz İadesi
- Çarter Riskine Katılma
- Turizm Ofisleri Tanıtma, Reklam ve Mali Teşvik Yardımı ile İlgili Kurallar
- Tanıtma, Amaçlı, Seyahat, İkram ve Reklam Giderleri

3. VERGİ MEVZUATINDAKİ TEŞVİKLER³¹

Amortisman İndirimleri

- Makine ve Tesisat: %10
- Salon Tipi Motorlu Araçlar ve Motosikletler: %15
- “T” Lisanslı Motorlu Araçlar: %25
- Diğer Motorlu Araçlar (Kamyon, Otobüs, Van, Yük Arabaları vb.): %25
- Endüstriyel Bina ve Oteller: %4
- Dükkân ve İkametgâh: %3
- Döşeme ve Demirbaş: %10

4. ELEKTRİK ENERJİSİ TEŞVİĞİ

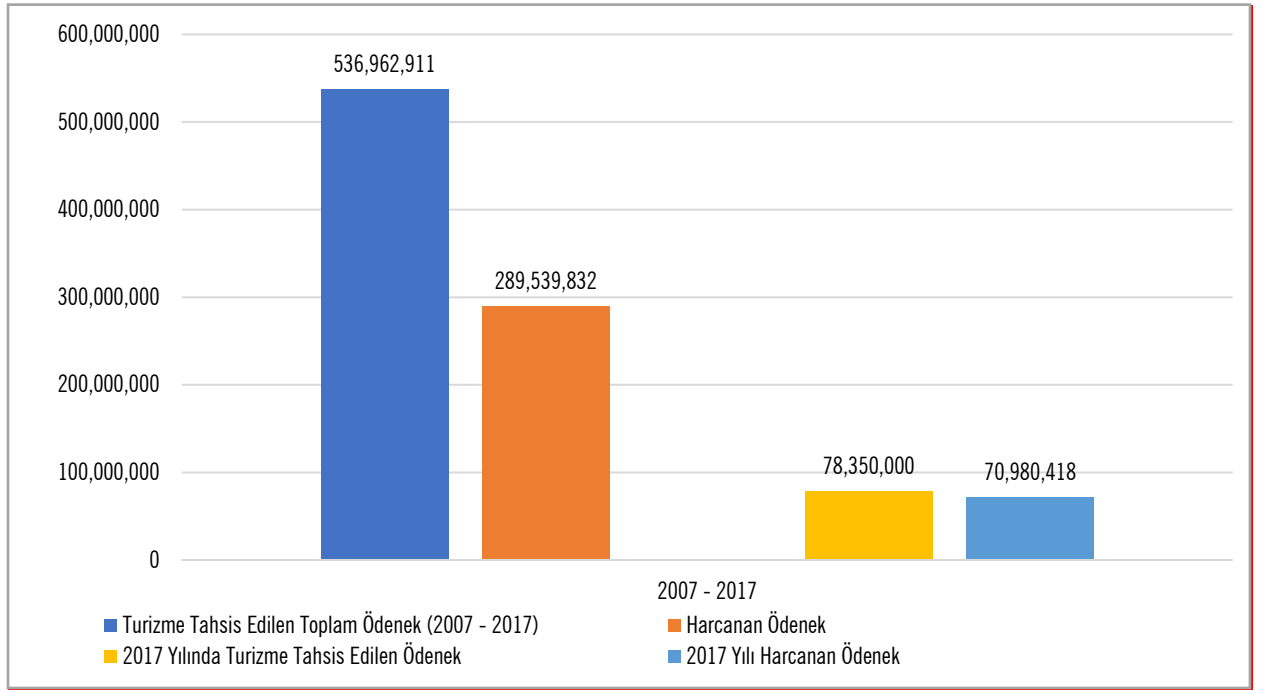
Bakanlar Kurulu’nun K-1442-2010 sayı ve 29.12.2010 tarihli kararı ile K-144-2011 sayı ve 04.02.2011 tarihli kararıyla Turizm ve Çevre Bakanlığından belgeli turistik konaklama işletmelerine kw/saat başına 10 kuruş “Elektrik Enerjisi Teşviği” uygulanmaktadır.

TURİZM SEKTÖRÜNE TÜRKİYE CUMHURİYETİ KATKILARI

Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği (KEİ) Ofisince 2007 – 2017 yılları arasında Turizm sektörüne 536.962.911 TL ödenek tahsis edilmiş, bu ödenğin 289.539.832-TL’si (%71,79) harcanmıştır. Harcama rakamları içerisinde Turizm Teşvikleri %55 ile ilk sırada yer almıştır.

³¹ Bu bölüm <http://yaga.gov.ct.tr/tr-tr/Yat%C4%B1r%C4%B1m-Te%C5%9Fvikleri> sayfasından alınmıştır.

GRAFİK 13: KEİ OFİSİNCE KKTC TURİZM SEKTÖRÜNE TAHSİS EDİLEN ÖDENEKLER VE HARCANMA DURUMLARI (2007 – 2017)

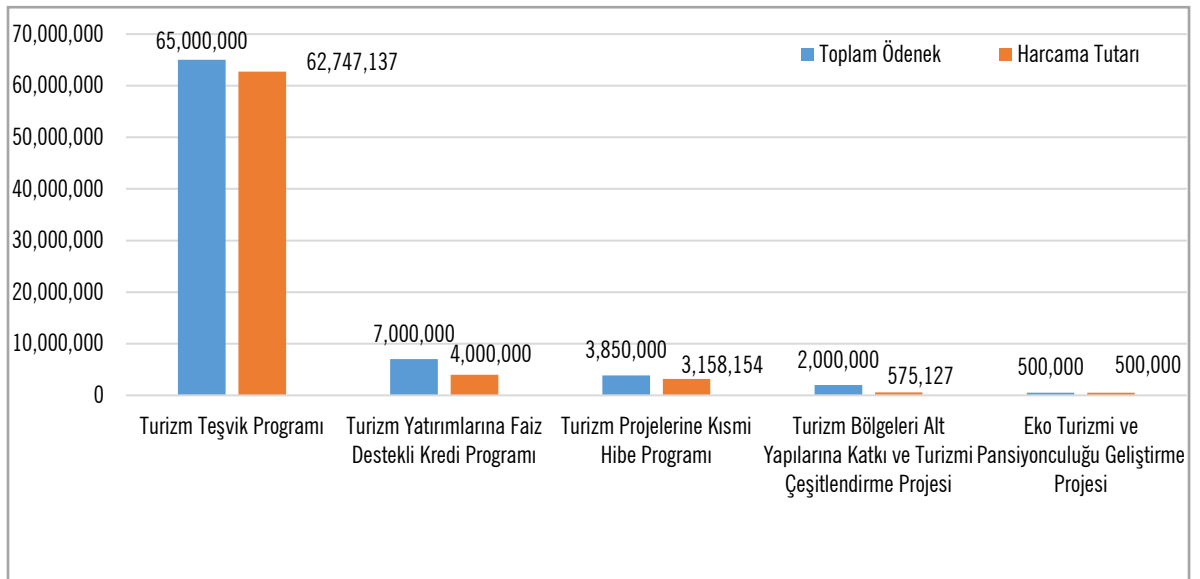
Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2018.

2017 yılında Reel Sektör projelerine ayrılan 212.000.000 TL ödenegin içerisinde Turizm Sektörüne ayrılan ödenek toplamı 78.350.000 TL olup bu rakam toplam ödenegin %37'sini oluşturmaktadır.

2017 yılsonu itibarıyla Turizm Sektörüne ayrılan 78.350.000 TL ödenegin %90,59'luk kısmı yani 70.980.418 TL'si harcanmıştır. Harcama rakamları içerisinde Turizm Teşvikleri ilk sırada yer almaktadır. Turizm teşviklerine ayrılan 65.000.000 TL ödenegin %96,53'e tekabül eden 62.747.137 TL'si harcanmıştır.

2017 yılında KEİ Ofisince Turizm Sektörüne tahsis edilen bütçe kalemleri ve harcama payları aşağıda yer aldığı şekildedir.

GRAFİK 14: 2017 YILI TURİZM SEKTÖRÜNE AYRILAN ÖDENEKLER VE HARCAMA ORANLARI

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2018.

Turizm Teşvik Programı

Teşviklendirme Esasları adı altında 2017 yılı Nisan ayında çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararı ile 01 Ocak 2017 – 31 Aralık 2019 tarihleri arasında olmak üzere 5 ana başlığa teşvik sağlanmaktadır. Buna göre;

- Türkiye Cumhuriyeti'nden gerçekleştirilecek direkt uçuşlar hariç olmak üzere en az 7 gece konaklama şartıyla Çarter operasyonu ve tarifeli uçuş ile Ada'ya getirilen turistler için,
- Dünyanın herhangi bir noktasından Ercan Havaalanı üzerinden KKTC'ye getirilen Özel İlgi ve Spor Grupları için en az 5 ve 7 gece konaklama şartına, en az 2 veya 3 gece konaklama şartı ile Kapalı Gruplara,
- En az 5-6-7 gece konaklama şartı ile dünyanın herhangi bir noktasından, denizyolu kullanılarak yalnızca yolcu taşıma niteliğine sahip deniz araçlarıyla KKTC'ye tek seferde taşınan en az 10 kişilik turist grubuna,
- Kara sınır kapılarından giriş yapan ve en az 3 gece konaklayan her turist için tur operatörlerine destek verilmektedir.

Geçici verilere göre; 2017 yılında 100.677 turist için 8 acenteye 62.747.137 TL destek ödemesinde bulunulmuştur.

Turizm Yatırımlarına Faiz Destekli Kredi Programı

Turizm sektöründe faaliyet gösteren kişilere ve şirketlere kredi faiz desteği verilmektedir. Programda bugüne kadar toplam 21 adet yatırımcıya 8.750.000 TL kredi kullandırılmıştır.

Turizm Projelerine Kısmi Hibe Programları

Turizm ve Çevre Bakanlığı ile yürütülen Turizm Potansiyelinin Geliştirilmesi Mali Destek Programı 2017 yılı başvurularının değerlendirilmesi neticesinde yedek listede yer alan 15 projenin de hibe alması sağlanmış ve 2017-2018 programına ayrılan toplam kaynak 6.450.000 TL'ye yükseltilmiştir.

2018 yılında geriye dönük son on yılda gerçekleştirilen hibe programlarının etki analiz çalışması yapılmıştır. Çalışmanın bulguları son derece önemli olup gelecek yıllardaki hibe programlarına ışık olacaktır. Yapılan çalışmada bu programların Ada için hayati öneme sahip olduğu ancak Ada genelinde proje geliştirme ve yazma konusunda bilgi yetersizliği olduğu, kazanan projelerde bölgesel eşitsizlik olduğu, proje alt ve üst limitlerinde düzenlemeler yapılması gerektiği görülmüştür. Bölgesel bazda bakıldığında zaman hayat bulan tüm projelerin %50'den fazlasının sadece tek bir bölgeden yani Girne'den gelmesi, Mağusa, İskele, Güzelyurt ve Lefke bölgelerinin toplamdan aldığı payın sadece dörtte bir olması bir diğer eleştirilmesi gereken husustur.

Turizm sektöründe elde edilen kazanımlar incelendiğinde özellikle kapasite ve üretim artışı bağlamında olumlu ivme yakalandığı, enerji tasarrufu sağlandığı, program sayesinde firmaların hizmet kapasitelerini artırdığı bunun sonucunda da firmaların aktif büyüklüklerinde, net satışlarında, müşteri sayılarında ve istihdamda artışlar yaşandığı görülmüştür.

Turizm Bölgeleri Altyapı Yatırımlarına Katkı ve Turizmi Çeşitlendirme Projesi

Bu kapsamda OTEM'in kurumsal kapasitesinin ve altyapı ihtiyaçlarının giderilmesi ile turizm gelişim alanlarının alt yapı projelerine katkı sağlanmıştır. Bu bağlamda 2017 yılında 2.000.000 TL bütçenin 575.127 TL'si harcanmıştır.

Eko Turizmciiliği ve Pansiyonculuğu Geliştirme Projesi

Eko – Agro Turizmi Kapsamında Karpaz Pansiyonculuğunun Geliştirilmesi ve Kalkınması amacıyla Kalkınma Bankası'nca yapılan çalışmalar sonrasında ortaya çıkan ihtiyacın giderilmesinde 500.000 TL kullanılmıştır.

Sonuç olarak tarihinin en başarılı turizm sezonunu yaşayan KKTC'de yakalanan ivmenin devam etmesi ve daha yukarılara çekilmesi için aşağıda tespiti yapılan hususlarda çalışmalar yapılması gerekmektedir. Buna göre:

- 2024 yılında 50. Kuruluş Yılı kutlamaları yapılacak olan KKTC'de Ada'nın lokomotif sektörü konumunda olan turizm sektöründe yeni bir turizm strateji belgesi ve eylem planının ivedilikle hazırlanarak hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada daha üst gelir grubuna hitap edecek şekilde turizm ürün ve hizmetlerinin çeşitlendirilmesi ve iyileştirilmesi, sürdürülebilir turizm ilkelerinden ödün vermeden kalkınmada öncü sektör olmaya devam edilmesi temel amaç olarak belirlenmelidir.
- Ada'da değişen turist profili de dikkate alınarak ülke iklimine elverişli olan sağlık, kış, kongre, golf, kültür ve inanç turizmi gibi turizm çeşitlerinin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.
- Gastronomi turizmi alanında yöresel lezzetlerin ön plana çıkarılarak Kıbrıs Mutfağı markası çalışmalarına teşvik ve destek verilmesinin KKTC tanıtımına yarar sağlayacağı düşünülmektedir.
- KKTC'yi ziyaret eden turistlerin büyük bir kısmı 5 yıldızlı otellerde konaklamakta olup gerek turizmin çeşitlendirilmesi gerekse ülkenin diğer bölgelerine yayılması amacıyla, düşük yıldızlı tesislerin ve yöresel pansiyonların sayısının artırılmasına yönelik tedbirler alınması yararlı olacaktır. Bu bağlamda İskele, Karpaz, Güzelyurt ve Lefke bölgelerinin doğal ve tarihi güzelliklerinin ön planda olduğu, doğal ve kültürel değerlerde koruma – kullanma dengesinin gözetilerek nitelikten ödün vermeyen sürdürülebilir turizm büyümesine yönelik çalışmaların başlatılması gerekmektedir.
- Bafra turizm yatırım bölgesinin KKTC turizminin geleceğinde önemli bir yere sahip olacağı düşünülmektedir. Mevcut hali ile Antalya turizm kalitesinin KKTC'ye geldiği tanımlaması yapılan Bafra Turizm Merkezinde tatil yapan KKTC vatandaşlarının yurtdışı tatil maliyetlerinin düşeceği değerlendirilmektedir.
- Bafra bölgesinde yer alan 14 turizm yatırımının 4 tanesinin faaliyette olduğu, 3 tanesinin inşaatına başlandığı, 3 tanesinin de kira sözleşmesinin devam ettiği görülmektedir. Tamamlandığında istihdama yapacağı önemli katkının yanı sıra 15.000 yatak kapasitesine sahip olacak olan Bafra turizm bölgesinde yapılan incelemelerde arıtma tesisinin tam kapasite ile işlemediği ve bölgeye gelen içme suyunun boruların çapından dolayı bölgedeki tesislere yetmediği ve tesislerin tanker ile su taşımacılığı yaparak pahalı maliyetlerde su satın aldıkları gözlemlenmiştir. Bir turizm destinasyonu olan KKTC'nin, turizmdeki ümitlerinin bağlandığı Bafra turizm merkezindeki yatırımların desteklenmesi ve sorunlarının ivedilikle çözülmesi gerekmektedir.
- Her türlü turizm faaliyetinin yaşandığı Akdeniz'de tüm turizm faaliyetlerinin potansiyel müşterisi bulunmaktadır. KKTC'nin ihtiyaç duyduğu uzun süreli konaklama AB ülkeleri turistlerinin tercihlerinde ilk sırada yer almaktadır. Yine Dünya Turizm Örgütü öngörülerine göre AB uzun vadede en çok turist gönderen bölge olmaya devam edecektir. AB pazarına özgü istikrarlı ve uzun vadeli politikalar oluşturulmalıdır. Çinlilerin dünya turizminde harcamaları giderek yükselmekte ve tüm ülkeler Çin pazarına özel ilgi göstermektedir. Var olan iklimi ve kültürel mirası Çin pazarına uygunluk gösteren KKTC'nin de bu pazara yönelik tanıtım stratejisi hazırlaması gerekmektedir.
- KKTC turizminde yerelde var olan potansiyelin değerlendirilmesi ve bölgeler arasındaki eşitsizliğin giderilmesi amacıyla yereldeki turistik değerleri göz önüne alarak eko

– agro gibi turizm türlerini entegre eden ve turistlerin kalış sürelerini ve turizm gelirini artıran proje çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Kültürel değerlerin turizm yoluyla pazarlanması çalışmalarında Ada'ya deniz – kum – güneş amaçlı tatile gelen turistlerin (Ada'nın yüzölçümünün küçük olmasının da sağladığı avantajlarla) tarihi ve kültürel zenginliklerinin tanıtımından faydalandırılması, bu amaçla da gezi rotaları oluşturulması gerekmektedir.

- Girne gibi turizm tesislerinin yoğun olduğu bölgelerde insan kaynaklı kullanımların etkilerinin çevre kullanımı açısından olumsuz etkiler yarattığı görülmektedir. Turizm tesislerinin %62'sinin, yatak sayılarının %70'inin bulunduğu Girne bölgesi başta olmak üzere, tüm Ada'da çevre yönetimine geçilerek çevreye duyarlı konaklama tesislerinin sertifikasyonuna başlanmalı, temiz, bakımlı ve uygar çevrenin sembolü olan mavi bayrak uygulamasına plajlar, marinalar ve yatlarda ivedilikle geçilmeli ve bu uygulamaların özendirilmesi amacıyla sektöre teşvikler sağlanmalıdır.

- Müze ve ören yerlerine gidiş geliş yolları ile ören yerlerinde bulunan tabelaların eskidiği, renklerinin silindiği ve turistlere yol göstermekten uzak bir konumda olduğu görülmektedir. Turistlere rehber olacak tabelaların yenilenerek hizmete sunulması önem arz etmektedir.

- KKTC'nin içinde bulunduğu politik izolasyon nedeniyle 2009 yılında başlatılan Turizm sektörünün teşviklerle desteklenmesi programının hiç şüphesiz sektör üzerinde olumlu etkileri olmuştur. Ancak geline nokta da var olan teşvik sisteminin pazara, döneme, turizm türlerine göre çeşitlendirilmesi gerektiği düşünülmekte, ayrıca turizme ayrılan bütçe içerisinde altyapı yatırımları ve tanıtıma ayrılan payın yıllar içerisinde artırılması ve üretilen projelerle ülkedeki turizm altyapısının tamamlanması gerekmektedir.

- Değişen dünyada turistlerin tatil tercihlerinde online dünyanın ve sosyal medyanın çok daha etkili olduğu unutulmamalıdır. Bu amaçla Turizm ve Çevre Bakanlığının kurumsal kapasitesinin geliştirilerek teknolojiye yatırım yapması sağlanmalıdır. Bu amaçla çeşitli dillerde hizmet verecek etkin bir turizm portalı çalışmalarına ivedilikle başlanmalı ayrıca Bakanlığın facebook, twitter, instagram, pinterest, youtube gibi sosyal mecraları aktif kullanımı sağlanmalıdır.

- Turizmde söz sahibi bloggerları Ada'da ağırlayarak onlara özel etkinlik takvimleri hazırlanmalıdır.

- Bir eğitim destinasyonu olan KKTC'de tanıtım alanında öğrencilerin tanıtım elçisi olarak kullanılmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Eğitim alanında öğrencilerin yaşamlarından ve memnuniyetlerinden kesitler sunan bir tanıtım videosu çekilmeli, fiziki mekanları da içeren yüksek öğretim kalitesi tüm dünyaya tanıtılmalıdır.

Güney Kıbrıs Rum Yönetiminde Turizm³²

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi 2017 yılında yeni bir turizm stratejisi çalışması başlatmıştır. Bu yeni stratejiye göre 2030 yılına kadar ülkede turizm payını iki katına çıkarmak ve 20 milyar Euroluk yeni yatırım çekmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla daha yüksek gelir gruplarına yönelmek, Avrupa'nın en iyi plajlarına sahip olmak, GKRY kıyılarına yat ile erişilmesi ve yatlar ile kıyıların dolaşımının özendirilmesi, Akdeniz kruvaziyer turizminden daha yüksek pay alınması, Casino turizminden pay almak, spor – sağlık ve bakım turizminde ihtisaslaşmak, Çin pazarına erişim, ulaşım olanaklarını iyileştirmek ve tanıtım için dijital ortamı daha çok kullanmak hedeflenmektedir (Cyprus Tourism Organisation, 2018).

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi 2017 yılında 2016 yılına göre %14,6 artışla 3.652.073 yabancı ziyaretçi ağırlamıştır. GKRY'nin başlıca pazarları 3.196.746 ziyaretçi ve %88 pay ile Avrupa, 824.494 ziyaretçi ve %22,58 pay ile Rusya Federasyonu ve 388.736 ziyaretçi ve %11 pay ile Körfez Ülkeleridir. Avrupa pazarında %34,33 ile Birleşik Krallık, %5,17 ile Almanya, %4,65 ile

³² <http://www.visitcyprus.biz/wps/portal/b2b> sitesinden derlenmiştir.

Yunanistan ve %3,74 ile İsveç ana pazarları oluşturmaktadır. Körfez Ülkeleri pazarında ise; 261.966 ziyaretçi ve %70,17 pay ile İsrail'in, 58.273 ziyaretçi ve %1,60 pay ile Lübnan'ın başlıca ülkeler olduğu görülmektedir.

Güney Kıbrıs'ı ziyaret eden başlıca ülkeler arasında İngiltere (1.253.839), Rusya Federasyonu (824.494), İsrail (261.966), İskandinav Ülkeleri (247.019), Almanya (188.826) ve Yunanistan (169.712) gelmektedir.

2017 yılında GKRY'yi ziyaret eden yabancılar arasında sayısal olarak en fazla artış gösteren ülkeler sıralaması incelendiğinde; İsrail'in %76,1 artışla 148.739'dan 261.966 turiste ulaştığı görülmektedir. İsrail'i %8,3 artışla 1.157.978'den 1.253.839'a ulaşan Birleşik Krallık, daha sonra sırasıyla %52,2 artış ve 124.030'dan 188.826'ya ulaşan Almanya, %5,5 artış ve 781.634 turistten 824.494 turiste ulaşan Rusya Federasyonu izlemektedir.

GKRY 2017 yılında bir önceki yıla göre %11,7 artışla 2 milyar 639 milyon Euro turizm geliri elde etmiştir. Ancak 2017 yılında turistlerin kişi başına düşen harcamaları 2016 yılına kıyasla %2,6 düşüş kaydederek 741,68 Euro'dan 722,62 Euro'ya gerilemiştir.

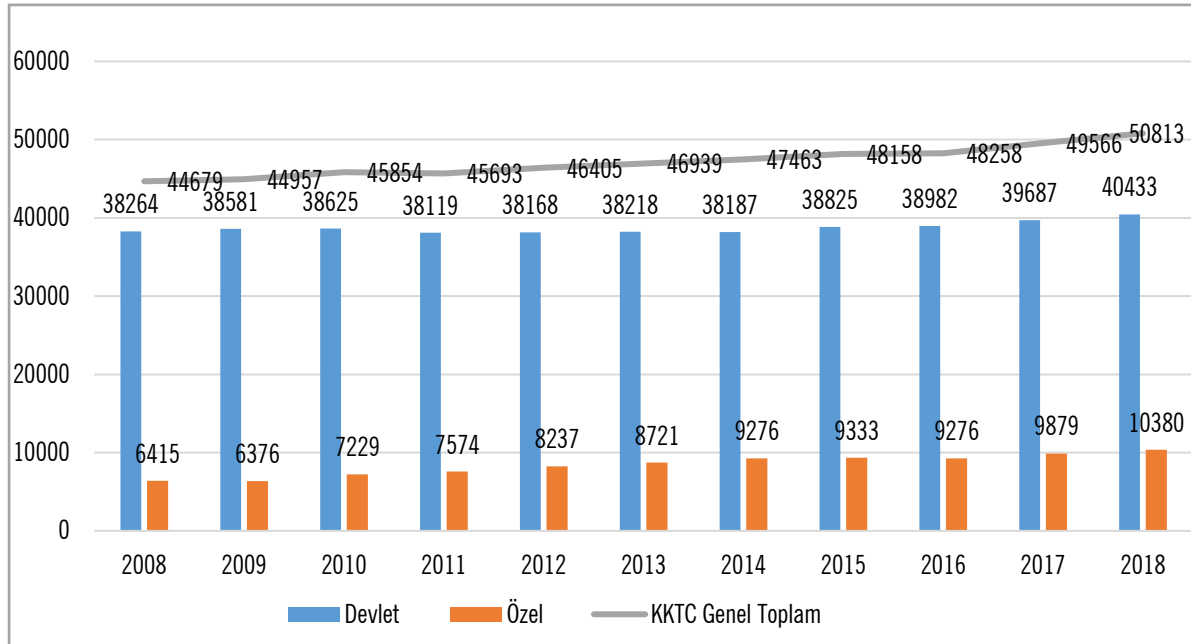
GKRY'de 2017 yılında 231 adet 1-5 yıldız arası otel ve bu otellere ait 55.502 yatak kapasitesi bulunmaktadır. Konaklama ve diğer tesis türleri toplamı 799 olup toplam yatak kapasitesi 85.703'tür.

B. EĞİTİM SEKTÖRÜ

Temel Eğitim (İlk ve Ortaöğretim)

2017-2018 eğitim öğretim yılı için KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı istatistiklerine göre Ada genelinde ilk ve ortaöğretim düzeyinde toplamda 50.813 öğrenci vardır. Bunlardan 40.433'ü devlette, 10.380'i ise özel okullarda eğitim görmektedir. 2008-2009 yılları arasında yaşanan düşüş göz önüne alınmaksızın yıllar içinde artış analizi yapılacak olursa, ortalama %1,30'luk bir yükseliş trendi yakalandığı görülecektir. Bu artış hızı devlet ve özel okullar arasında ayrılacak olursa, 2018 yılına gelindiğinde devlet okullarındaki öğrenci sayısının %1,87 arttığı görülürken, özel okullarda bu sayının %5,07 olduğu görülmektedir.

GRAFİK 15: DEVLET VE ÖZEL OKULLARDAKİ ÖĞRENCİ SAYILARI (2008-2018)

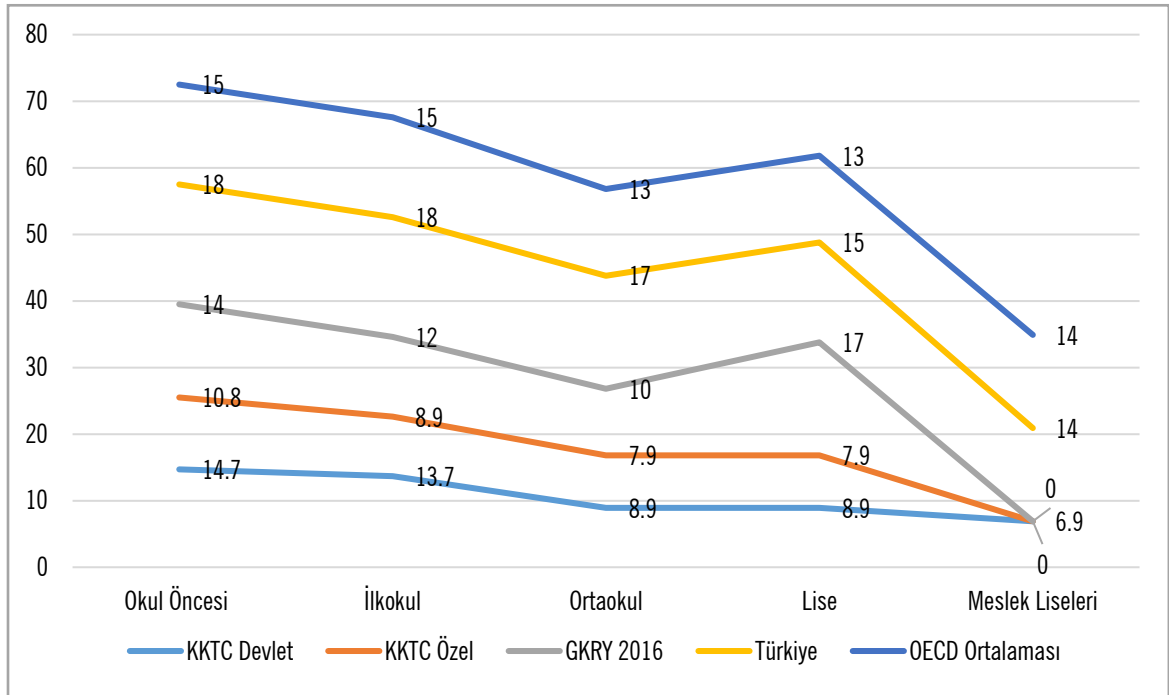

Kaynak: (Milli Eğitim Bakanlığı, 2018).

Devlet okullarında şube başına düşen öğrenci oranına bakıldığında, okul öncesi, ilkököl, ortaokul ve liselerde ortalama 22,7 öğrenci bulunduğu; bu sayı OECD standardı olan 21,6 ortalamasıyla kıyaslandığında ise KKTC ortalamasının OECD ortalamasına oldukça yakın olduğu görülmektedir.

Öğrenci başına düşen öğretmen oranına bakıldığında KKTC devlet okullarında bu oranların OECD standartlarına göre oldukça iyi olduğu gözlemlenmektedir. Okul öncesi ve ilkökullarda OECD ortalaması her ikisi için de 15 olurken, KKTC’de bu oran okul öncesi için 14,7, ilkökullar içinse 13,7’dir. Ortaokul ve liselere bakıldığında ise farkın açıldığı görülmektedir. KKTC’de bu oran her iki seviye için 8,9 olurken, OECD ortalaması ise 13’tür. Meslek liseleri oranları incelendiğinde ise KKTC devlet okullarının OECD ortalamasının oldukça üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

GRAFİK 16: ÖĞRETMEN BAŞINA DÜŞEN ÖĞRENCİ SAYISI

Kaynak: KKTC MEB 2018, OECD Stat 2017, The Statistical Service of Cyprus (2016) (KKTC Özel ve GKRY Meslek Lisesi Oranları girilmediğinden 0 olarak görülmektedir.)

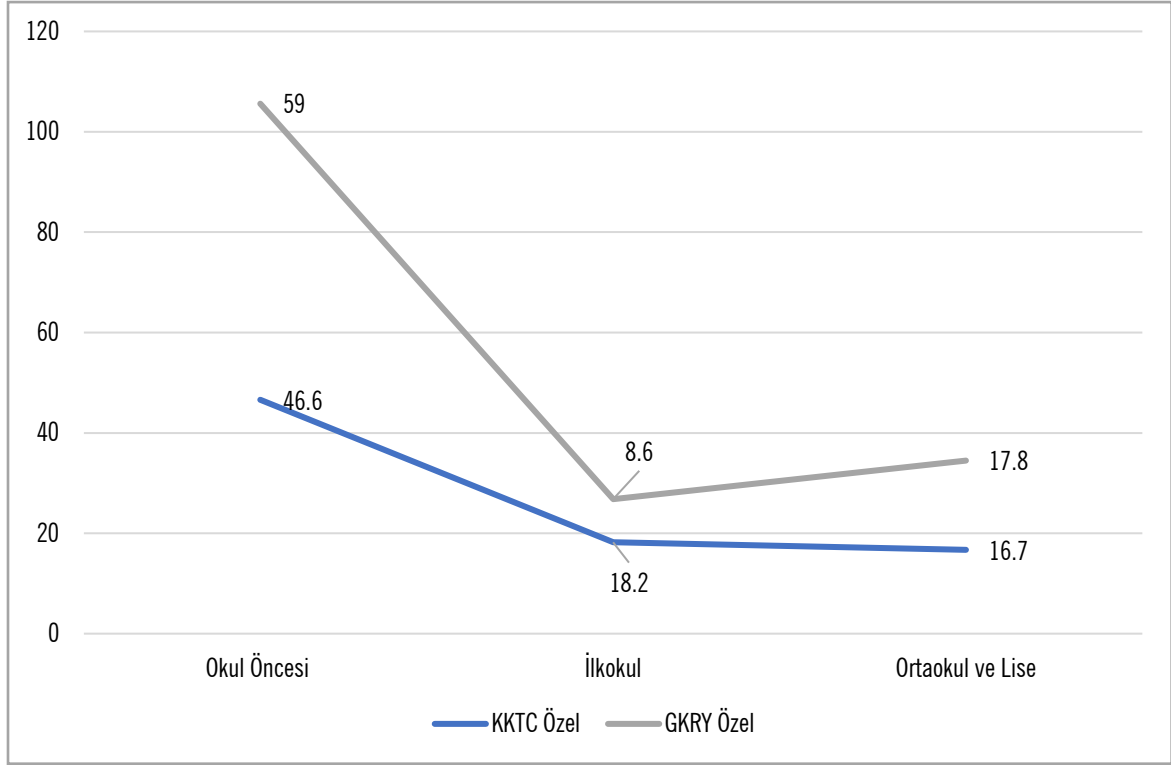
KKTC ve GKRY’de devlet okullarında okuyan öğrenci sayısı karşılaştırıldığında GKRY’de okul öncesi öğrenci sayısının yalnızca 12.493 olduğu ve bu sayının ilkököl seviyesine gelindiğinde 49.602’ye dönüştüğü görülmektedir. Buradan GKRY’de okulöncesi eğitimin yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. Ortaokul ve liselere bakıldığında 45.785 öğrencinin eğitimine devam ettiği, böylece ilkököl sonrasında eğitime devam eden öğrenci sayısında bir miktar düşüş olduğu anlaşılmaktadır.

KKTC’ye bakıldığında okul öncesi seviyesinde eğitim alan öğrenci sayısı 3.916 olurken, ilkökölde bu sayı 15.960 olmaktadır. Buradan KKTC’de de okul öncesi eğitimin fazla yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. Ortaokul ve lise seviyesine gelindiğinde öğrenci sayısında cüzi bir azalış yaşanarak 3.416 olduğu görülmektedir.

KKTC ve GKRY’de özel okula giden öğrenci sayısının toplam öğrenci sayısı içerisindeki yerine baktığımızda KKTC’de okul öncesinde özel okula devam eden öğrencilerin toplama oranının %46,6 olduğu anlaşılmaktadır. Bu oran ilkökölde hızlı bir şekilde düşmekte ve %18,2 olmaktadır. Ortaokul ve lisede de bu oran yine düşmekte ve %16,7 seviyesine gelmektedir. KKTC ile kıyaslandığında GKRY’de de aynı tablo ile

karşılaşılmaktadır. %59 oranında okul öncesi seviyesinde özel okula giden öğrenci bulunmaktadır. İlkokula gelindiğindeyse bu oranın oldukça düşerek %8,6 seviyesine indiği görülmektedir. Ortaokul ve lisede ise bu oran bir nebze artarak %17,8'i bulmaktadır.

GRAFİK 17: ÖZEL OKULLARIN ÖĞRENCİ ORANI (%)

Kaynak: KKTC MEB 2018, (Cyprus Statistical Services, 2017).

Bu oranlardan hem KKTC’de hem GKRY’de özel okula giden öğrencilerin en çok okulöncesinde bulunduğu; GKRY’de ilkokulda özel okulları tercih eden öğrenci sayısının liseye gidenlere oranla çok daha yüksek olduğu, KKTC’de ise ilkokul sonrasında öğrencilerin kolejleri tercih etmesinden ötürü ilkokulda özel okula giden öğrenci oranının ortaokul ve lisede özel okula giden öğrenci oranına göre düştüğü görülmektedir.

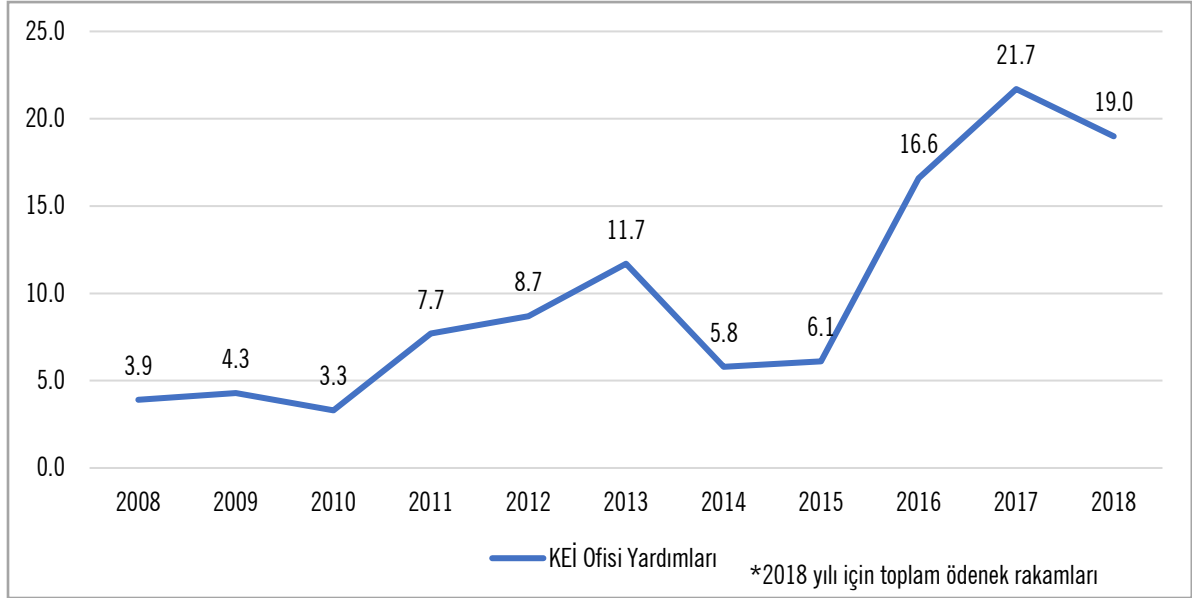
KKTC’de özel okullara yönelimin hızla artmasının temel nedenleri arasında;

- Eğitim kalitesinin devlet okullarından dahi iyi olduğu düşüncesi,
- Devlet okullarındaki fiziki imkânsızlıklar, (KKTC bütçesinde eğitim için yapılan harcamaların neredeyse tamamının öğretmen maaşlarına ayrılması)
- Grevler nedeniyle sık sık eğitime ara verilmesi,
- Uygulanmakta olan Öğretmen Nakil Tüzüğü’nün öğretmenlere sağladığı avantajlar nedeniyle, bazı okullarda yaşanan öğretmen eksikliklerinin giderilememesi,
- Tam gün eğitim verilmemesi
- Devlet okullarında çalışan öğretmenlerin ikinci bir iş olarak özel ders vermesi veya dershanelerde çalışması olarak ifade edilebilir.

Özel okullara yönelik ilginin artmasına karşın devlet okullarında eğitim gören öğrenci sayısı yatay bir seyir izlemekle birlikte, kamuda istihdam edilen öğretmen sayısı ise artmaya devam etmektedir.

Eğitim için toplamda harcanan miktara bakıldığında GKRY'nin GSYİH'nin %6,5'ini eğitim bütçesi için ayırdığı görülmüştür. KKTC'de ise GSYİH'nin %7,1'i eğitim için harcanmaktadır.

GRAFİK 18: KEİ OFİSİ YARDIMLARI

Kaynak: KEİ Ofisi

Türkiye Cumhuriyeti Lefkoşa Büyükelçiliği Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi'nin son 10 yılda eğitim alanında yaptığı katkılar incelendiğinde 2009 yılından beri yapılan katkılarının her sene artan bir ivme göstererek devam ettiği görülmektedir. Başlangıç yılı olan 2008 yılında yapılan 3,9 milyon TL yardım miktarı 2017'e gelindiğinde 21,7 milyon TL'ye yükselmiştir. 2018 yılındaysa 19 milyon TL kaynak ayrılmıştır.

Yükseköğretim

Tipik bir ada ekonomisi görüntüsü sergileyen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde hizmetler sektörü benzer ada ülkelerinde olduğu gibi büyük önem arz etmektedir. Hizmetler sektörü içinde ise yükseköğretim sektörü hemen hemen tüm diğer sektörlerle sağladığı katkı ile ülke ekonomisi açısından lokomotif vazife gören bir sektör konumundadır.

Yükseköğretim, ülkenin bilim ve teknolojiye ilerlemesini, yönetici kadrolarının yetiştirilmesini ve iktisadi gelişimi sağlayacak nitelikli işgücü birikiminin oluşturulmasını sağlayan bir hizmet alanıdır. Bu çerçevede yükseköğretimin temel amacının, nitelikli işgücü oluşturmak, bu işgücünü oluşturan bilim insanı ve öğretim üyelerini yetiştirmek, evrensel ölçekteki araştırma faaliyetleri ile bilgi üretmek ve nihayetinde üretilmiş olan bilgiyi teknolojiye dönüştürüp topluma aktarabilmek olduğu söylenebilir.

Yükseköğretim hizmetinin sayılan bu amaçlara ulaşabilmesi için üstlendiği bir takım fonksiyonları bulunmaktadır. Eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayım ve danışmanlık faaliyeti ile topluma hizmet bunlar arasındadır.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde dünyada gerek yükseköğretimdeki arzın (devlet, özel ve vakıf yükseköğretim kurumları ile) gerekse yükseköğretime olan talebin süratle arttığı gözlemlenmektedir. 1970 yılında dünyada 32,5 milyon üniversite öğrencisi varken bu sayı günümüzde 150 milyon civarındadır. 2025 yılına ilişkin tahminlerde ise bu sayının 300 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu rakamlar gerek ekonomik gerek sosyokültürel gerekse siyasi gerekçelerle yükseköğretime olan talebin hızla arttığını göstermektedir.

1990'lı yıllarda çok büyük önem arz etmeyen uluslararası öğrenci piyasası, günümüzde hem dünyanın en gelişmiş ekonomilerinin hem de gelişmekte olan ülkelerin üzerinde önemle durduğu ve stratejik yatırımlar yaptığı bir sektör haline gelmiştir. Yabancı öğrenci sayısının artırılması, ülkeler için sadece önemli bir ekonomik girişim olarak görülmekle kalmayıp, politik, sosyal ve kültürel açıdan da değer taşıyan bir olgu olarak ele alınmaktadır. Bu bakımdan da ülkeler arasında konuya ilişkin yoğun bir rekabet süregelmektedir.

OECD bünyesinde 2014 yılında yükseköğretimde okuyan öğrencilerin %6'sının uluslararası öğrenciler olduğu tespit edilmiştir. Bu oranın AB ülkelerinde bir iki puan yüksek olduğu gözlemlenmektedir.

Tüm OECD ülkeleri arasında Amerika Birleşik Devletleri yüksek lisans ve doktora düzeyinde (toplamin %26'sı) en çok sayıda uluslararası öğrenciyi ağırlamaktayken bunu Birleşik Krallık (%15), Fransa (%10), Almanya (%10) ve Avustralya (%8) izlemektedir.

Öğrencileri yurtdışında öğrenim görmeye iten faktörler arasında kendi ülkelerindeki yükseköğretim imkânlarını niceliksel ve/veya niteliksel olarak yeterli görmemeleri yer almaktadır. Bu durum, kendi ülkelerindeki yükseköğretim kurumlarının kapasitesiyle, üniversiteye giriş koşullarıyla veya gelecek kariyer planlarında tercih ettikleri çalışma imkânlarıyla ilintili olabilmektedir. Bu öğrencilerin ülke tercihlerini belirleyen temel faktörler ise eğitim dili, kalitesi, eğitim ücreti ve vize uygulamaları olarak sıralanabilir.

Ülke için büyük öneme sahip bu sektörün sürdürülebilirliğini sağlamak ve ülke ekonomisine katkısını artırmak için atılması gereken ilk adım eğitim kalitesinin artırılmasıdır. Bunun yanında gerekli kaynak girdilerinin (nitelikli öğrenci, nitelikli akademisyen, nitelikli altyapı vb.) mevcudiyetinin ve sürekliliğinin sağlanması, üniversiteleri merkez alan araştırma ve inovasyon faaliyetlerinin artırılması, güçlü bir araştırma altyapısı oluşturularak dünyaya entegre edilmesi ve bilgi ekonomisi tabanlı girişimciliğin yaygınlaştırılması önemli hale gelmektedir. Bu tespitlerden ve dünyada yükseköğretimin uluslararasılaşmasında geline noktan hareketle, KKTC yükseköğretim sektörünün küresel rakiplerle yarışmak zorunda olduğu da önemli bir gerçektir. Tüm bu gerçekler, KKTC üniversitelerinin birbirlerine rakip değil, ortak olmalarını, KKTC'nin tüm paydaşları ve toplumuyla birlikte "tek bir kampüs" şeklinde ele alınmasını ve geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

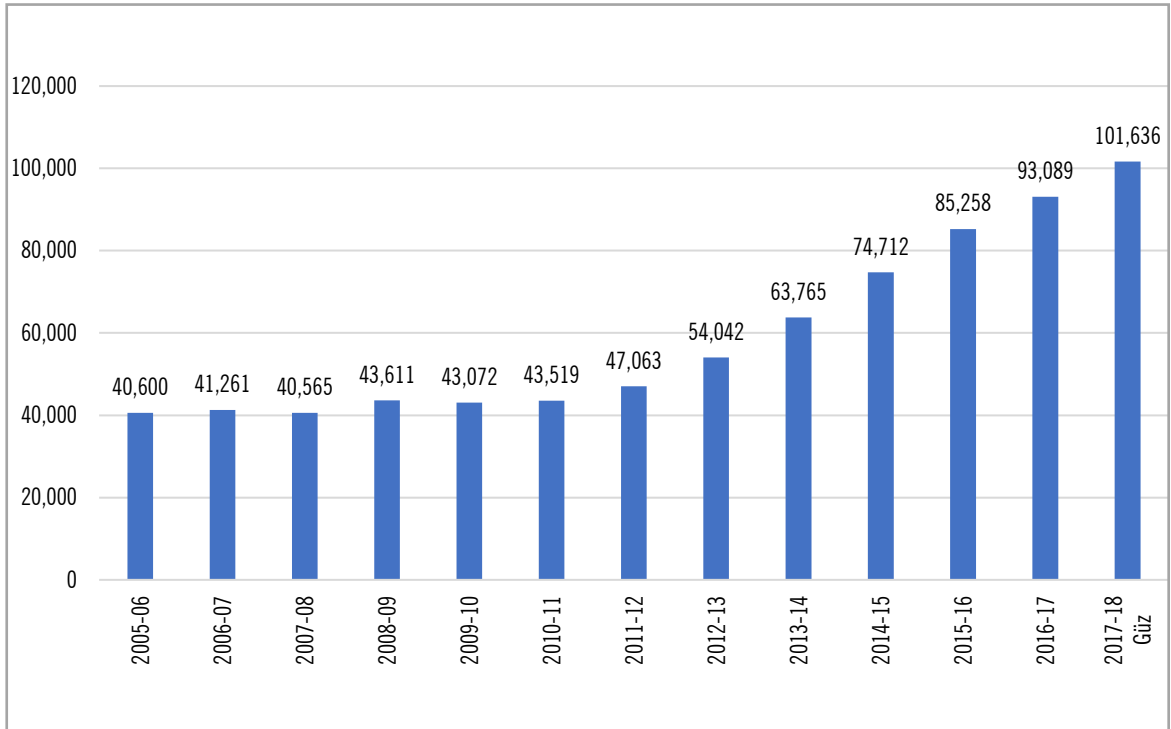
Yüksek lisans veya doktora düzeyindeki uluslararası öğrenciler, başlangıçta öğrenci olarak ve daha sonra potansiyel araştırmacı veya nitelikli profesyoneller olarak, ev sahibi ülkedeki araştırma ve geliştirme çalışmalarına katkıda bulunabilmektedirler. Özellikle doktora öğrencileri, bir ülkenin araştırma görevlilerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğundan söz konusu kesime yönelik gerek üniversitelerin gerek Bakanlığın teşvik edici politikalar geliştirmesi önem arz etmektedir.

Kendi ülkeleri dışında eğitim almak isteyen öğrencilerin her geçen gün artıyor olması KKTC'de büyük öneme sahip olan yükseköğretim sektörünün daha da gelişmesi için yeni bir takım fırsatlar sunmaktadır. Bu fırsatları ülke ekonomisinde katma değere dönüştürmek için bir yükseköğretim stratejisi oluşturularak bu strateji çerçevesinde tüm kurumların ortak hareket etmesi, yükseköğretim sektörüne ilişkin yeni bir stratejinin ortaya konması gerekmektedir. Bunun yanında KKTC'nin kalkınma ve gelişme sürecini, yükseköğretim sektöründe önemli atılımlar yapmadan gerçekleştiremeyeceği hususu da göz ardı edilmemelidir.

Yükseköğretime olan talebin hızla artmasının nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Bilgi toplumuna geçişle birlikte iyi eğitilmiş insan gücüne ihtiyaç da artmaktadır. Bu çerçevede bireyler iyi eğitim alarak kendilerine iyi bir gelecek kurabileceklerine inanmaktadırlar.
- Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde nüfus artmaktadır. Bu ülkelerde yaşanan nüfus artışıyla birlikte yükseköğretim çağındaki nüfus da artış gösterdiğinden yükseköğretime olan talep artmaktadır.
- Yeni bir öğrenci kategorisi oluşmaktadır. Geleneksel öğrencilerden farklı olarak değişik yaş gruplarından meslek ve iş değiştirmek isteyen kişiler öğrenim görmek üzere yükseköğretim kurumlarına başvurumaktadırlar.

GRAFİK 19: KKTC YÜKSEKÖĞRETİM ÖĞRENCİ SAYISINDAKİ GELİŞİM

Kaynak: KKTC MEB.

Dünyada yükseköğretime olan talebin artışına paralel olarak KKTC’de de yükseköğretim sektörü büyümektedir. KKTC’de yükseköğretim sektöründe 2005-2011 yılları arasındaki eğitim dönemlerinde 40 bin kadar öğrenci öğrenim görürken, 2011 yılından itibaren öğrenci sayısı hızlı bir şekilde artmıştır. KKTC üniversiteleri, eğitim ve yaşam maliyetini düşürücü, uluslararası standartlarda eğitim kalitesi ve öğrenci memnuniyetini artırıcı önlemler alıp rekabet güçlerini artırma vizyonu çerçevesinde hareket ederek, yükseköğretimdeki öğrenci sayısının artırılmasına ilişkin politikalarda önemli bir başarı sağlamış ve 2016 yılında 93.089 olan öğrenci sayısını 2017-2018 akademik yılında yaklaşık %9 artırmıştır. Böylece son 6 yılda KKTC’de öğrenci sayısı yaklaşık iki kat artmış ve 2017-2018 yılında bu sayı 101.636’ya ulaşmıştır.

KKTC’de toplamda 17 üniversite (Atatürk Öğretmen Akademisi hariç) faaliyet göstermektedir. Bu üniversitelerden ODTÜ Kuzey Kıbrıs Kampüsü ve İTÜ Kuzey Kıbrıs, Türkiye’de faaliyet gösteren üniversitelerin KKTC’de açtıkları kampüslerdir. DAÜ ve LAÜ vakıf üniversitesi niteliğinde olup, KKTC bütçesinden katkı almaktadır. Diğer 12 üniversite ise özel üniversite niteliğindedir.

TABLO 2: 2003-2017 ÖĞRENCİ SAYILARI

ÜNİVERSİTE / DÖNEM	1997-98	1998-99	1999-00	2000-01	2001-02	2002-03	2003-04	2004-05	2005-06	2006-07	2007-08	2008-09	2009-10	2010-11	2011-12	2012-13	2013-14	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18 Güz
DAÜ	10.326	11.407	13.036	14.181	13.139	13.211	13.938	14.063	15.091	14.256	14.566	13.980	12.450	11.871	12.672	13.653	15.854	17.995	18.170	17.868	18.865
YDÜ	4.393	4.280	5.146	6.042	6.778	7.418	10.303	11.274	13.421	14.829	13.210	15.175	16.252	16.066	16.855	18.540	22.167	25.158	27.435	26.196	27.290
LAÜ	922	981	1.201	1.065	1.296	1.247	1.725	2.479	3.147	3.185	3.169	3.530	3.114	2.793	2.738	3.406	3.913	5.383	7.157	9.287	10.889
GAÜ	1.086	1.196	1.621	1.528	1.326	1.663	2.459	3.642	5.015	4.766	5.172	5.143	5.056	6.176	6.775	8.476	10.791	13.107	15.544	17.559	18.354
UKÜ	115	256	423	678	637	743	1.433	2.516	3.550	3.545	4.025	4.503	4.714	5.087	6.328	7.972	7.563	8.867	12.035	15.968	18.262
ODTÜ									376	680	423	1.280	1.486	1.526	1.653	1.902	2.130	2.343	2.555	2.798	3.110
İTÜ															42	93	112	143	258	349	403
AKÜ																	693	771	805	846	555
GÜ																	542	675	781	1.228	1.520
BUN/KİÜ																		270	421	568	555
KAÜ															0	0	0	0	38	107	116
KSBÜ															0	0	0	0	59	99	720
AÖA															0	0	0	0	0	69	100
ADA KENT															0	0	0	0	0	56	70
UFÜ															0	0	0	0	0	91	326
KBÜ																					84
KSTBÜ																					417
TOPLAM	16.842	18.120	21.427	23.494	23.176	24.282	29.858	33.974	40.600	41.261	40.565	43.611	43.072	43.519	47.063	54.042	63.765	74.712	85.258	93.089	101.636

Kaynak: KKTC MEB.

2017-2018 öğrenim yılında KKTC’de öğrenim gören öğrencilerin 56.371’i T.C. uyruklu, 13.412’si KKTC uyruklu, 31.903’ü ise üçüncü ülkelerden gelen öğrencilerden oluşmakta olup, bu verilere göre öğrencilerin %56’sı T.C.’den %31’i üçüncü ülkelerden %13’ü ise KKTC uyruklu öğrencilerden oluşmaktadır. Geline bu noktada üçüncü ülkelerden gelen öğrenci sayısının %7-8 gibi bir düzeyden %31’e çıktığı görülmektedir. Artış oranlarına baktığımız zaman aşağıdaki grafikte de görüldüğü üzere en fazla artışın üçüncü ülkeden gelen öğrencilerde yaşanması memnun edici bir gelişmedir. Türkiye’den gelen öğrenci sayısının Türkiye’de açılan yeni devlet ve vakıf üniversitelerine rağmen artış göstermesi de önemli bir gelişmedir. Öğrenci sayısındaki artış ekonomik anlamda da büyük önem arz etmektedir. 2017-2018 eğitim öğretim yılında öğrenciler başta Türkiye’den olmak üzere dünyanın 136 farklı ülkesinden gelmiştir.

TABLO 3: GELDİĞİ ÜLKELERE GÖRE ÖĞRENCİ DAĞILIMI (%)

	TC	KKTC	3. ÜLKE	TOPLAM	TOPLAM İÇİNDEKİ PAYI (%) SIRAYLA			
2007-08	29.191	10.660	3.638	43.489	67	25	8	100
2008-09	33.202	10.646	4.059	47.907	69	22	8	100
2009-10	30.264	9.251	3.813	43.328	70	21	9	100
2010-11	28.435	9.845	4.981	43.261	66	23	12	100
2011-12	29.359	10.096	7.608	47.063	62	21	16	100
2012-13	31.968	11.833	11.643	55.444	58	21	21	100
2013-14	34.858	12.658	15.210	62.726	56	20	24	100
2014-15	41.694	13.668	20.127	75.489	55	18	27	100
2015-16	46.937	13.706	23.918	84.561	56	16	28	100
2016-17	52.112	13.573	27.538	93.223	56	15	29	100
2017-18	56.371	13.412	31.903	101.686	56	13	31	100

Kaynak: KKTC MEB.

Yükseköğretim kurumlarının ve bu kurumlarda öğrenim gören öğrenci sayısının artışı önemli bir gösterge olmakla birlikte yükseköğretim olgusunu nicelik unsuru olarak görmeyip niteliğini de artıracak bir takım reformların yapılması gerekliliği gerek akademi camiasının gerek siyasilerin gerekse toplumun diğer kesimlerinin malumudur. Üniversitelerin kalite sıralamalarında kullanılan üretkenlik göstergeleri yayın sayısı, toplam bilimsel doküman sayısı, atıf sayısı, toplam yayın etkisi, toplam atıf etkisi ve uluslararası işbirliğidir.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde güçlü ve kaliteli kitlesel eğitim yapan üniversitelere ihtiyacımız olduğu görülmektedir. Ancak bir ülke için uluslararası arenada görünebilir olmanın ve sürdürülebilir kalkınmanın ana eksen; beşeri sermaye Ar-Ge ve inovasyondan geçmektedir. Kalite kavramını hem eğitimde hem araştırmada ön plana koymak bir zorunluluk teşkil etmektedir. Bu nedenledir ki kalite, gerek KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığının gerekse YÖDAK’ın yaptığı çalışmalarda ana ekseninde olmalıdır.

2017 yılında gerçekleştirilen faaliyetler

Yükseköğretim sektörü ile ilgili desteklenecek alanlar 2016-2018 Yapısal Dönüşüm Programı çerçevesinde belirlenmiştir. Bu çerçevede Ada’ya daha çok öğrenci çekebilmek amacıyla öğrenim kalitesini artırmaya yönelik politikalar, tanıtımla ilgili faaliyetler,

akademik araştırmaların desteklenmesine yönelik çalışmalar gibi pek çok alan desteklenmiştir.

Sayılan amaçlara hizmet etmek maksadıyla T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi olarak 2017 yılında;

- Üniversitelerin Ortak Tanıtımı kapsamında projeler,
- Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı kapsamında yürütülen faaliyetler,
- Lefke Avrupa Üniversitesi ile Doğu Akdeniz Üniversitesi'nin gelişmesine katkı sağlayacak projeler,
- Üniversitelerin Laboratuvar Geliştirme Projeleri,
- Üniversite öğrencilerine yönelik yurt yapımı finansmanlarına faiz destek projesi,
- Üniversitelerin bilimsel ve teknolojik araştırma projeleri, muhtelif panel, kongre, çalıştay ve organizasyon düzenlemeleri desteklenmiş olup bu kapsamda 2017 yılında toplamda yaklaşık **48 milyon TL** kaynak ayrılmış ve bunun yaklaşık 14 milyonu kullanılmıştır.

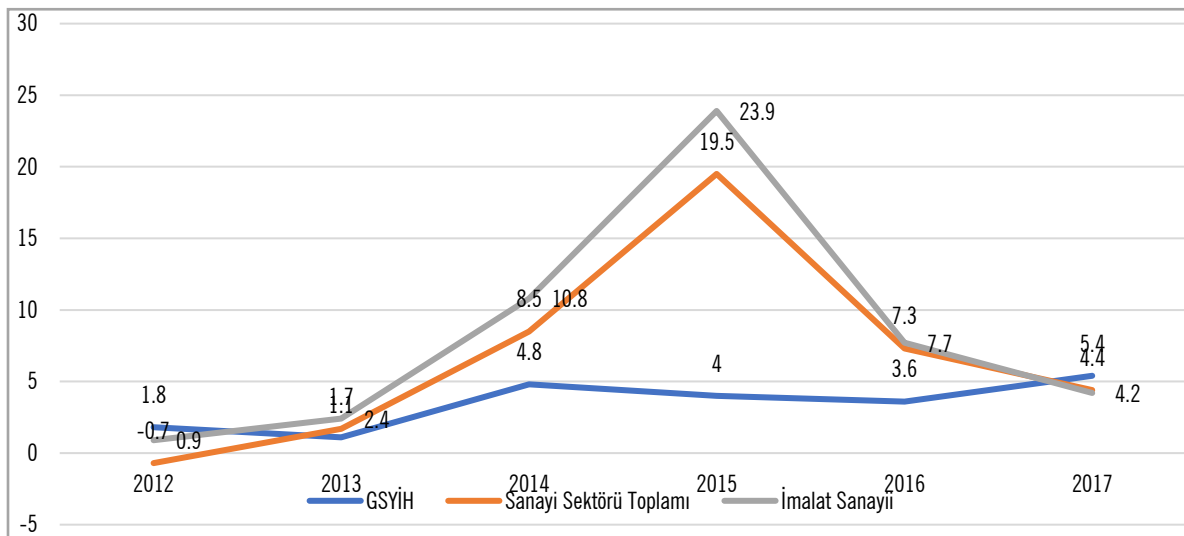
Bununla birlikte ODTÜ ve İTÜ'nün Kuzey Kıbrıs Kampüsü Giderlerine Katkı Projesi kapsamında da **32 milyon TL'nin** üzerinde kaynak tahsis edilmiş ve proje gerçekleştirmelerine istinaden 20 milyon TL kaynak kullanılmıştır.

C. SANAYİ SEKTÖRÜ

Devlet Planlama Örgütü tarafından açıklanan verilere göre; 2012–2017 döneminde sanayi sektörünün ortalama büyüme hızı %6,8 olarak gerçekleşmiştir (Grafik 20). 2012 yılında %0,7 küçülen sanayi sektörü, 2013 ve 2014 yıllarında sırasıyla %1,7 ve %8,5 reel büyüme hızı göstermiştir. 2015 yılında sanayi sektörünün reel büyüme hızı %19,5 gibi yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. 2016 yılında %7,3 büyüme gerçekleşirken 2017 yılında sanayi sektörünün reel büyüme hızı %4,4 olmuştur.

2012-2017 yılları arasında imalat sanayinin ortalama büyüme hızı %8,3 olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında %0,9 ve 2013 yılında %2,4 olarak gerçekleşen büyüme oranı 2014-2015 yıllarında sırasıyla %10,8 ve %23,9 ile çift hanelerde gerçekleşmiştir. 2016 yılında %7,7 olarak gerçekleşen büyüme oranı 2017 yılında %4,2'ye düşmüştür.

GRAFİK 20: REEL BÜYÜME HIZLARI (%)

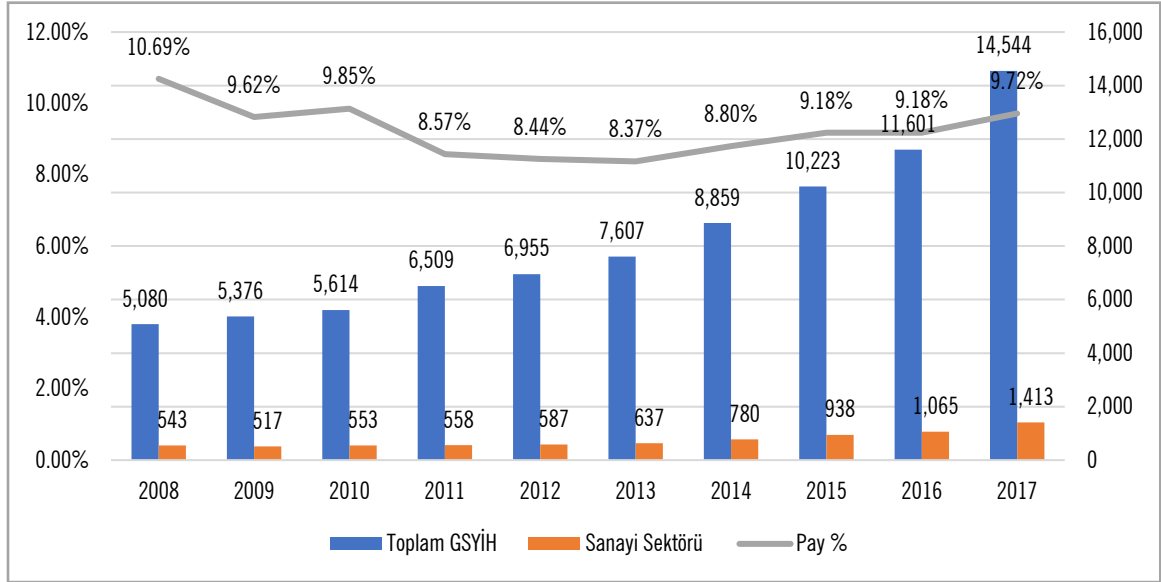

Kaynak: DPÖ

KKTC’de sanayi sektörünün GSYİH içerisindeki yeri yıllar itibarıyla değişkenlik göstermekte ve %8-11 arasında gerçekleşmektedir (Grafik 21). Ülke ekonomisinin dışı açılan kapısı olan ihracatın gerçekleştirilmesinde en dinamik sektör olması gereken sanayi sektörünün GSYİH içerisindeki payı 2008 yılında %10,69 iken 2017 yılında bu oran %9,72 olmuştur.

2017 yılında yaklaşık 14,6 milyar TL olan GSYİH’ye sanayi sektörü olarak 1,4 milyar TL katkı yapılmıştır.

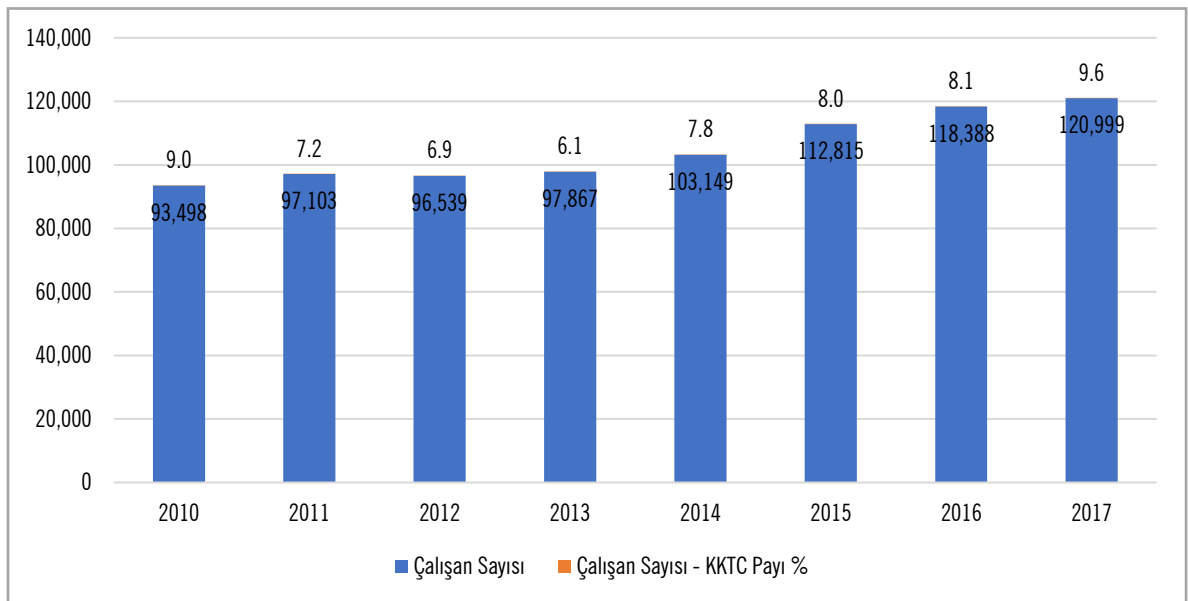
GRAFİK 21: SANAYİ SEKTÖRÜNÜN GSYİH İÇİNDEKİ YERİ (MİLYON TL)

Kaynak: DPÖ.

KKTC’de imalat sanayinde çalışanların toplam çalışanlar içerisindeki payını gösteren grafik aşağıda yer almaktadır. 2013 yılından itibaren sanayi sektörünün toplam istihdam içerisindeki payı artmaktadır. 2017 yılında 11.166 kişi sanayi sektöründe istihdam edilmiş olup bu sayı toplam istihdamın %9,6’sına tekabül etmektedir.

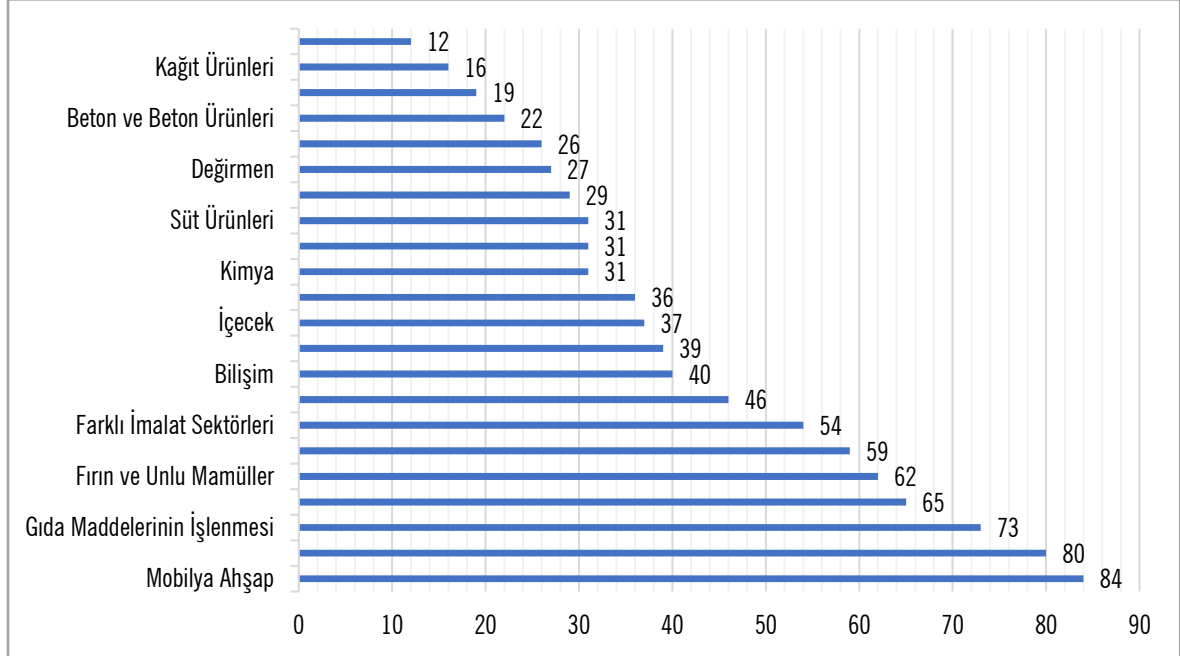
GRAFİK 22: İMALAT SANAYİNDE ÇALIŞANLAR VE TOPLAM ÇALIŞANLAR İÇİNDEKİ PAYI (%)

Kaynak: DPÖ.

KKTC’de Sanayi Odasına kayıtlı firmaların sektörel dağılımları incelendiğinde; 2017 yılında 22 sektörde toplam 919 firma olduğu görülmektedir. Tüm sektörler içerisinde mobilya ahşap sektörünün %9,14’lük pay ile ilk sırada yer aldığı sıralamada PVC, Alüminyum, Cam sektörü ikinci sırada, Gıda Maddelerinin İşlenmesi sektörü ise üçüncü sırada yer almaktadır. En az kayıtlı firmanın yer aldığı sektör ise Et, Kanatlı Hayvan ve Balık Ürünleri sektörüdür.

GRAFİK 23: KKTC SANAYİ ODASINA KAYITLI FİRMALAR VE SEKTÖREL DAĞILIMLARI 2017

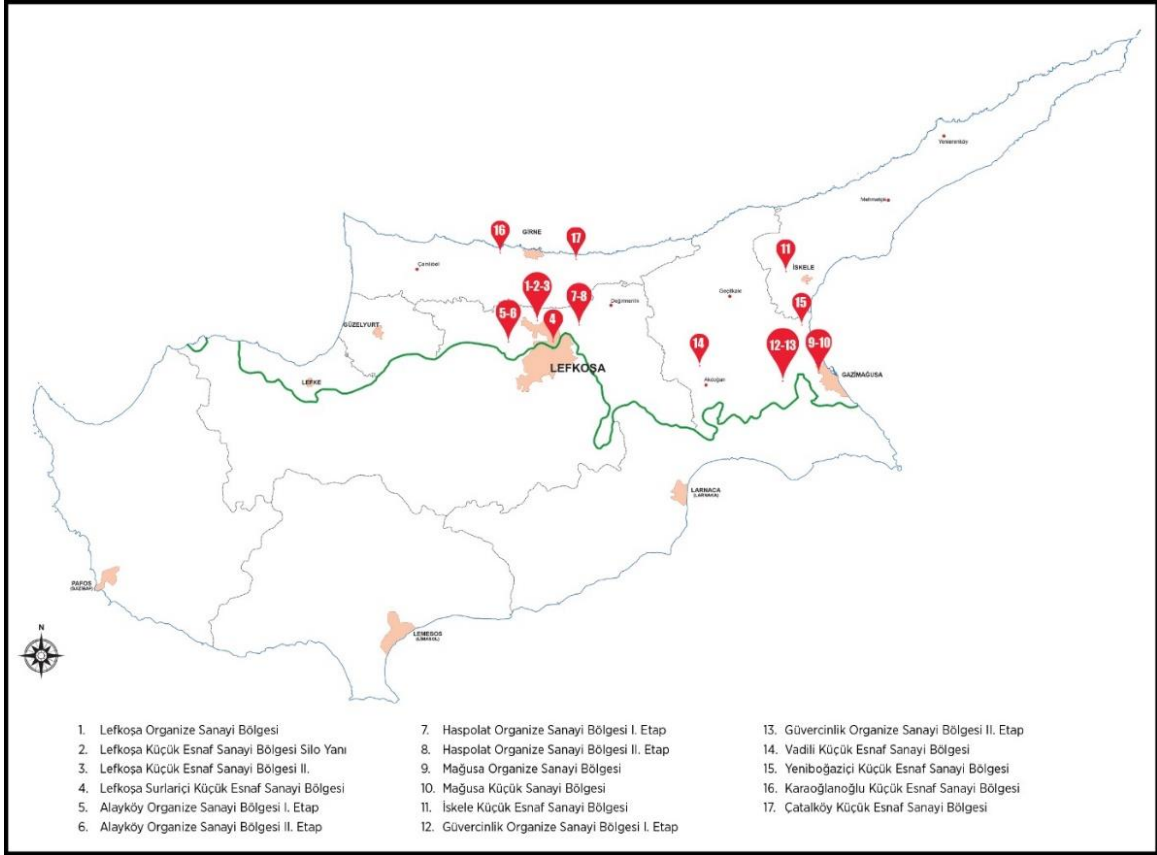
Kaynak: (Kıbrıs Türk Sanayi Odası, 2018).

Organize Sanayi Bölgeleri

Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) raporu doğrultusunda meslek grupları arasında kümelenme yapılarak kiralanılan Organize Sanayi Bölgeleri’nde ve eski sanayi bölgelerinde kiracılar, İmar Yasası çerçevesinde belirlenen inşaat oranları doğrultusunda tesislerini yapmaktadırlar.

KKTC’de hâlihazırda 13’ü kullanımda, 4’ü kiracılara dağıtılan, biri dağıtılmaya hazır ve biri de kullanımda olmayan toplam 19 OSB bulunmaktadır. Bu bölgelerin 13’ünün altyapılarının tamamlandığı, 2’sinin su, telefon ve yol altyapı işlerinin yapıldığı görülmektedir.

RESİM 1 - KKTC ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİ

Lefkoşa’da 8, Girne’de 2, Gazimağusa’da ve İskele’de de 1 OSB bulunmaktadır. KKTC ölçeğinde bir ülke için 19 OSB’nin varlığının temel altyapı problemleri göz önüne alındığında fazla olduğu düşünülmektedir. Zira, Türkiye’de yaklaşık 10,3 milyon kişinin yaşadığı Akdeniz bölgesinde 27 adet OSB bulunmaktadır.

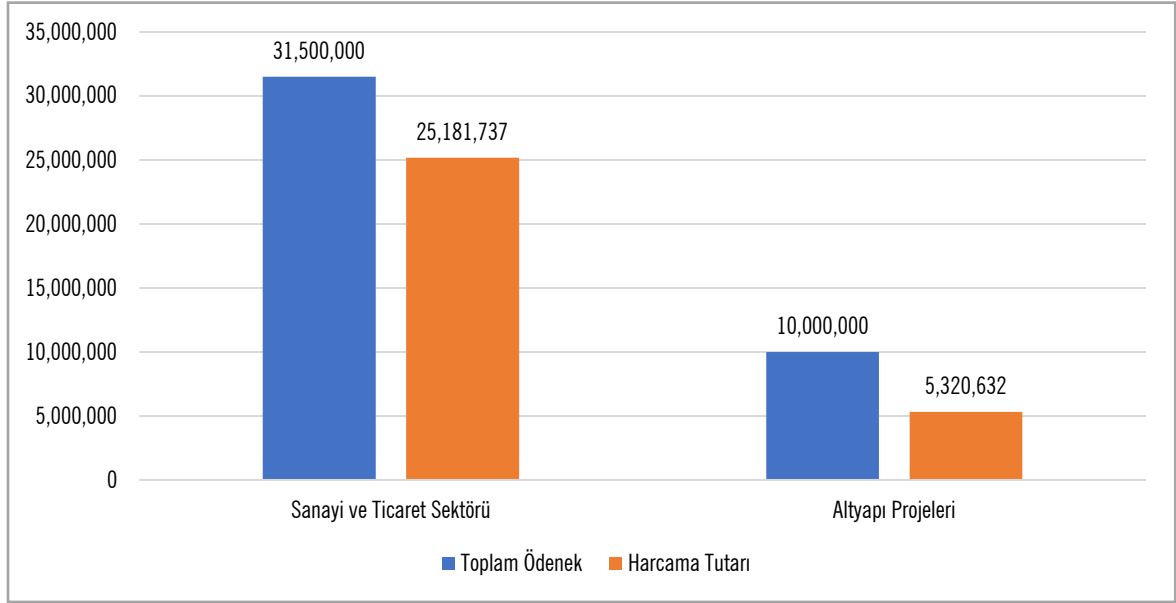
Birçok altyapı problemlerinin yaşandığı OSB’lerde yerel yönetimler ve kaymakamlıklar tarafından yeterli denetimin yapılmadığı, bu nedenle de imar yasasına aykırı izinsiz ve projesiz binaların inşa edildiği görülmektedir.

SANAYİ VE TİCARET SEKTÖRLERİNE TÜRKİYE CUMHURİYETİ KATKILARI

Lefkoşa Büyükelçiliği T.C. Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi tarafından 2017 yılında reel sektör projeleri içerisinde yer alan sanayi ve ticaret sektörüne tahsis edilen 31,5 milyon TL’nin 28.681.737 TL’si (%91,05) harcanmıştır.

Benzer şekilde Lefkoşa Kaynaklı Altyapı Projeleri içerisinde yer alan Organize Sanayi Bölgeleri Altyapı İnşaatına Katkı Projesine tahsis edilen 10 milyon TL’nin 5.320.632 TL’si (%53,21) harcanmıştır.

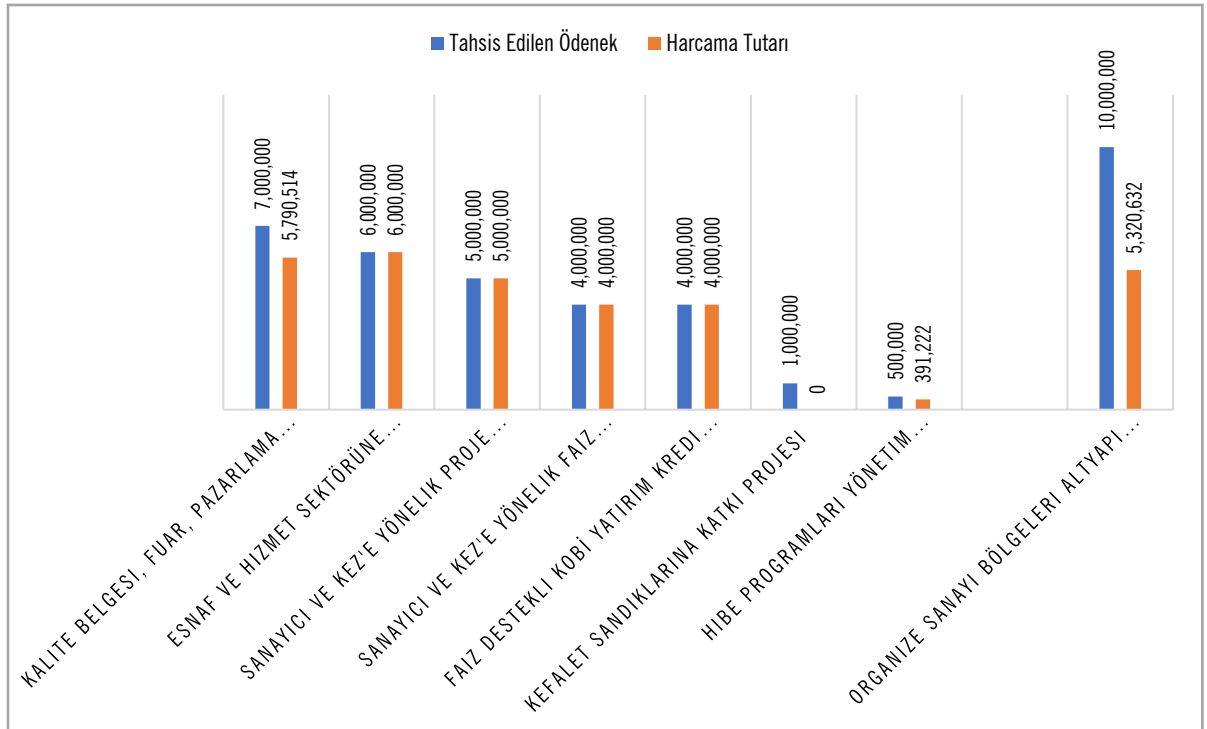
GRAFİK 24: REEL SEKTÖR VE ALTYAPI PROJELERİ BÜTÇE GERÇEKLEŞMELERİ- 2017

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2018.

Projelere ait ayrıntılı bilgilere aşağıdaki grafikte yer verilmiştir.

GRAFİK 25: KEİ OFİSİ'NCE SANAYİ VE TİCARET SEKTÖRÜNE TAHSİS EDİLEN BÜTÇE VE HARCANMA MİKTARI (2017)

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2018.

Hibe ve Faiz Destekli Kredi Programları

Türkiye Cumhuriyeti tarafından sağlanan kaynak; 21 Ekim 2010 tarihinde imzalanan “KKTC’de Kısmi Hibe Destek Yardım Projelerinin Desteklenmesine İlişkin İşbirliği Usul ve Esasları Protokolü” çerçevesinde kullanılmaktadır. Bu protokol çerçevesinde “Rekabet Gücünün Artırılması Mali Destek Programı” ve “Turizm Potansiyelinin Geliştirilmesi Mali Destek Programı” ve “Tarımsal ve Kırsal Kalkınma Mali Destek Programı”nın

koordinasyonu KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanlığına bağlı KOBİGEM tarafından yürütülmektedir. Bu bağlamda, 2011-2017 yılları arasında 478 projeye hibe desteği verilerek 151.000.000 TL'lik yatırım yapılmasına destek olunmuştur.

KKTC'de toplam işletmelerin %99'unu, istihdamın %89,2'sini teşkil eden KOBİ'ler ekonominin dinamiği konumundadır ve KOBİGEM verilerine göre T.C. kaynaklı faiz destek programlarından tüm işletmelerin %80'inin faydalandığı görülmektedir.

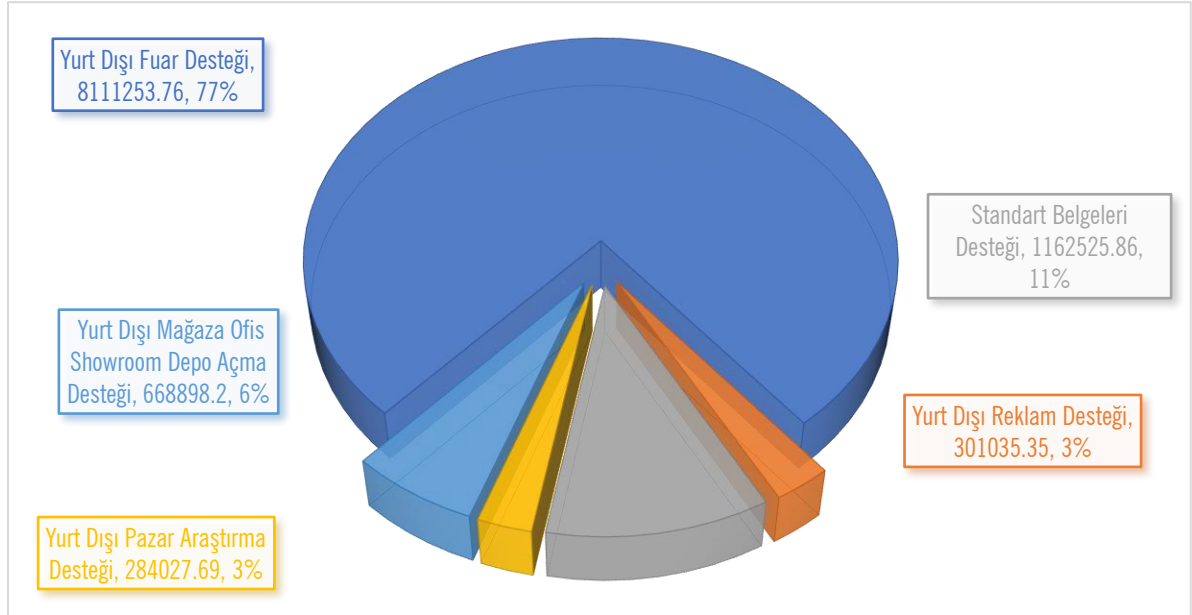
2009 – 2018 yılları arasında 9.251 KOBİ'ye 1.024.899.563 TL tutarında kredi kullandırılmıştır.

Kalite Belgesi, Fuar, Pazarlama ve Navlun Hibe Destek Programı

Kalite Belgesi, Fuar, Pazarlama ve Navlun Hibe Destek Programı kapsamında; Yurtdışı Fuar Desteği, Yurtdışı Reklam Desteği, Standart Belgeleri Desteği, Yurtdışı Pazar Araştırma Desteği ve Yurtdışı Mağaza Ofis Showroom Depo Açma Desteği sağlanmaktadır.

2009 – 2017 yılları arasında sektöre 10.527.740 TL destek sağlanmıştır. Desteklere ilişkin dağılım grafikte görülmektedir.

GRAFİK 26: KALİTE BELGESİ, FUAR, PAZARLAMA VE NAVLUN HİBE DESTEK PROGRAMI (2009–2017)

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2018.

Asgari yerel katma değeri %30 ve/veya asgari yerli hammadde içeriği %40 olan KKTC menşeli sanayi ürünleri ihracatında, navlun iadesi desteği verilmektedir.

Sonuç olarak; her ne kadar KKTC ekonomisi içinde bulunduğu izolasyondan ve GKRY'nin engelleme faaliyetlerinden zarar görse de, Ada'da planlı bir sanayi strateji modelinin oluşturulamamış olması, gününbirlik politikalar yürütülmesi, mevcut mevzuatın yetersizliği, yatırımın ve yatırımcının önündeki engellerin kaldırılmaması, sanayi sektörünün yeterince gelişmemesine sebep olmuştur.

KKTC Yatırım Geliştirme Ajansı (YAGA) “İş Yapabilirlik Raporu 2017”de yer alan tespitlerin KKTC için yol haritası niteliğinde olacağı düşünülmektedir. Raporda yer alan bilgilere göre; iş yapabilirlik alanında KKTC 191 ülke arasında 134. sırada yer almaktadır. KKTC’de iş kurmak için 17 prosedüre ve 26 güne ihtiyaç duyulmaktadır. İş yapma kolaylığı sıralamasında KKTC 191 ülke arasında 172. sırada yer almaktadır. İşe başlama işlemleri

kategorisinde ise 172. sırada yer almaktadır. Bu sıralamada Güney Kıbrıs Rum Yönetimi 53. sırada, Türkiye ise 79. sırada yer almaktadır.

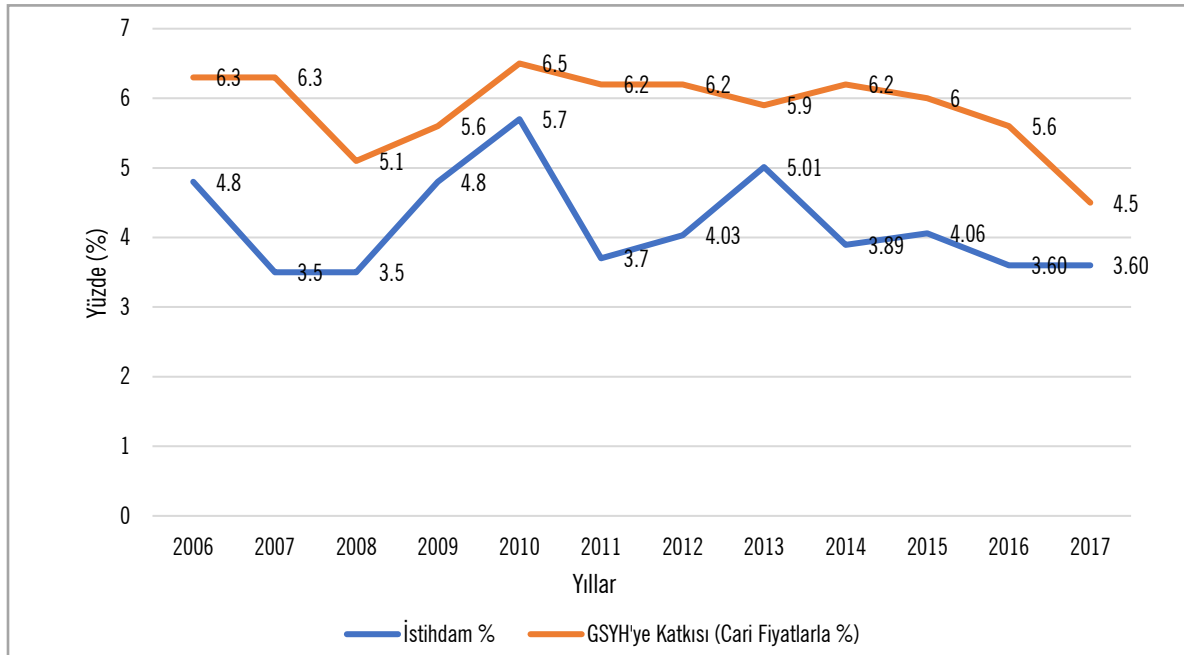
D. TARIM SEKTÖRÜ

Tarım Sektörünün Ekonomideki Yeri

Birleşmiş Milletlerin 2012 yılında yayımladığı “Dünya Nüfus Beklentileri” raporu incelendiğinde; 21. yüzyılda, dünya nüfusunun daha az gelişmiş ülkelerde yaşanması beklenen iki katı ve üzeri nüfus artışlarından dolayı iki katına çıkacağı öngörülmektedir. Bundan dolayı küresel gıda talebinin de benzer şekilde artacağı tahmin edilmektedir. KKTC değerlendirildiğinde ise nüfus artışının dışında ülkeye gelen turist sayısı ve üniversite öğrencisi sayısı da artmaktadır. Bu gerçekler değerlendirildiğinde KKTC’de de gıda talebinin katlanarak artacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Dünya nüfusundaki yükselişe paralel olarak küresel gıda talebi artarken tarımsal araziler de kentleşme ile azalmaktadır. Bunun dışında, tarımda kullanılabilir suyun kalitesi ve miktarı da her geçen gün azalmakta, tarımsal araziler yoğun kullanım ve tuzlu sulama suyu gibi nedenlerden çoraklaşmaktadır. Bu nedenle Türkiye’den KKTC’ye getirilen suyun tarımsal kullanımı büyük önem arz etmektedir.

GRAFİK 27: TARIM SEKTÖRÜNÜN GSYİH İÇERİSİNDEKİ PAYI (CARİ FİYATLARLA %) VE İSTİHDAMDAKİ PAYI (%) (2006-2017)

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü, 2018.

Grafikte, KKTC tarım sektörünün yıllar itibarıyla GSYİH’ye katkısı ve toplam istihdam içerisindeki payı görülmektedir. 2011 ve 2012 yılları hariç üretimle istihdamın birbirini takip ettiği söylenebilir. Bunun yanında, tarımın istihdama ve GSYİH’ye olan katkısı artmamakta, yavaş bir seyirle azalmakta olduğu görülmektedir. Ancak bu durum tüm gelişmekte olan ülkelerde benzer şekilde gerçekleşmektedir. Bunun nedeni, GSYİH’deki artışın büyük kısmının, diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi tarım dışı sektörlerdeki kaynaklanmasıdır.

Tarım, KKTC ekonomisi içerisindeki payı dalgalanma gösterse de ülke nüfusunu besleyen ve ekonominin önemli sektörlerine girdi sağlayan bir faaliyet alanı olarak önemini

korumaktadır. Tarımın toplam GSYİH içerisindeki sektör payı 2016 yılında %5,6, 2017 yılında ise %4,5 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO 4: TARIM SEKTÖRÜNÜN KKTC EKONOMİSİNDEKİ YERİ

	2013	2014	2015	2016	2017
Tarım sektörünün GSYİH'deki payı (%)	5,3	4,7	6	5,6	4,5
Tarımsal GSYİH (milyon TL)	404,9	489,3	609,6	647,6	658,8
Sektörel büyüme oranı (%)	-1,6	4,8	14,5	-7,3	4,9
Tarımsal İstihdam (kişi)	4.901	4.017	4.580	4.261	4.324

Kaynak: DPÖ

Tarımla ilgili temel göstergelere Tablo 4'te yer verilmiştir. KKTC Tarımsal GSYİH'si, Devlet Planlama Örgütü'ne (DPÖ) göre 2016 ve 2017 yıllarında sırasıyla 647,6 milyon TL ve 658,8 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Tarımsal GSYİH, 2015 yılında tüm tarımsal alt sektörlerde balıkçılık hariç büyüme yaşanması nedeniyle %14,5 oranında büyümüştür. 2016 yılında kuraklık nedeniyle sektör %7,3 küçülmüştür. 2017 yılında ise sektörün büyüme oranının %4,9 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bununla beraber, tarım sektöründeki istihdamda ise yaklaşık %1,5'lik artış yaşanarak bu rakam 4.261'den 4.324'e yükselmiştir.

Tarımsal Üretim

KKTC'nin sahip olduğu toplam alan 2.465.552 dönümdür. Bu alanın %56,7'si yani 1.398.123 dönümü tarım yapılabilir arazi niteliğindedir. Tarım arazilerinin ise, %72'si yani yaklaşık 1.005.744 dönümünde tarımsal faaliyetler yürütülmektedir. Bu tarım arazilerinin 931.056 dönümünde kuru tarım, 74.688 dönümlük kısmında ise sulu tarım yapılmaktadır. Tarımsal üretimin yaklaşık %45'ini hayvansal, %55'ni bitkisel üretim kapsamaktadır. Tarım arazilerinde ise %92 oranında tarla bitkileri, %8 oranında bahçe bitkileri üretimi yapılmaktadır.

KKTC'nin mevcut tarımsal arazisinin küçük bir kesiminde (yaklaşık %7,4) sulu tarım gerçekleştirilmekte olup, tarımsal üretim ağırlıklı kuru tarıma yönelmiştir. Yarı kurak iklim koşullarının yanı sıra tarımsal arazi ve su kaynaklarının varlığı, miktarı ve kalitesi gibi önemli faktörlerin sınırlılığı sektörün gelişmesini önemli ölçüde etkilemektedir. Tarımda ihtiyaç duyulan suyun büyük bölümü yeraltı su rezervlerinden karşılanırken, rezervlerin tek beslenme kaynağı olan yıllık yağışlar, yağışın iyi olduğu yıllarda bile, 250-300 mm gibi düşük seviyelerdedir. Kontrolsüz su çekimi, rezervleri besleyen yağışların yetersizliği ve planlama yapılmadığı için yağın yağmurun önemli bir kısmının çeşitli yollarla denize gitmesi birçok bölgede su seviyelerinin ve kalitesinin her geçen gün azalmasına neden olmaktadır. Bu sorunların ortadan kaldırılması ve mevcut su kaynaklarının en iyi şekilde değerlendirilmesinin yanında, Türkiye'den gelen suyun tarıma verilecek kısmının en etkili biçimde kullanılabilmesi için bitki deseni planlamasıyla ilgili bir takım çalışmalar yapılmıştır. Bunun yanında Türkiye'den gelen suyun tarımda kullanılabilmesi için Güzelyurt ve Mesarya Bölgesindeki sulama projesi çalışmaları devam etmektedir. Türkiye'den KKTC topraklarına suyun akmasını sağlayacak Su Temini Projesi, KKTC tarımını yapısal olarak değişime ve dönüşüme zorlayacak önemli bir gelişme olarak gündemde bulunmaktadır. Bu kapsamda temin edilen suyun tarımda kullanılmasıyla tarımsal üretimde talebin karşılanması yönünde önemli bir iyileşme ve dolayısıyla katma değer artışı görülecektir.

KKTC'de en çok üretilen tarımsal ürünler süt, narenciye, patates ve arpadır. Tablo 5'te bu tarım ürünlerine yer verilmiştir.

TABLO 5: KKTC'DE ÜRETİLEN ÖNEMLİ TARIM ÜRÜNLERİ

Malın Cinsi	2013 Yılı Üretim Miktarı (kg)	2014 Yılı Üretim Miktarı (kg)	2015 Yılı Üretim Miktarı (kg)	2016 Yılı Üretim Miktarı (kg)	2017 Yılı Üretim Miktarı (kg)
Süt	124.054.000	139.847.395	144.950.000	148.280.000	157.912.310
Narenciye	91.591.000	124.351.000	139.234.000	118.526.000	99.721.000
Patates	22.747.000	23.051.000	25.339.000	24.268.000	15.102.000
Arpa	59.764.000	22.315.000	146.531.000	40.236.000	79.592.000
Piliç Eti	12.845.000	13.047.000	14.251.000	15.351.000	15.667.000
Zeytin	3.247.000	2.357.000	3.852.000	3.967.000	3.728.000
Buğday	9.408.000	1.355.000	14.642.000	5.103.000	20.939

Kaynak: (KKTC Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, 2018).

Tarımsal Destekler

KKTC'de tarım sektörü 2016 yılı destekleme bütçesi 145 milyon TL olarak belirlenmiştir. 2017 yılı için ayrılan bütçe ise 170 milyon TL olurken, yıl içerisinde taahhüt edilen ödemelerin toplamı ise yaklaşık 211 milyon TL'dir.

TABLO 6: TARIMSAL DESTEK BÜTÇESİNDE OLUŞAN AÇIKLAR

Yıllar	Tarımsal Destekleme Bütçesi	Tarımsal Destekleme Bütçe Açıkları	Destekleme Bütçesi Yıllık Açık Oranı (%)	Yıl İçinde Oluşan Açıktaki Değişim	Yıl İçinde Oluşan Açık Değişim Oranı (%)
2012	100.000.000	13.169.513	13,17	13.169.513	13,17
2013	110.000.000	37.635.512	34,21	24.465.999	22,24
2014	130.000.000	53.936.184	41,49	16.300.672	12,54
2015	135.000.000	61.527.348	45,58	7.591.164	5,62
2016	145.000.000	49.277.227	33,98	-12.250.121	-8,45
2017	170.000.000	42.110.203	24,77	-7.167.024	-4,22

Kaynak: KKTC Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı

Yıllar içinde Tarımsal Destek Bütçesi açık vermeye başlamış ve bu açık destek ödemelerinin zamanında yapılamamasına yol açmıştır. 2016 yılında tarımsal destek bütçe açığı 61.527.348 TL'den 49.277.227 TL'ye indirilmiştir. 2017 yılında ise bu açığın yaklaşık 7 milyon TL azaldığı görülmektedir. Ancak bu açığa Toprak Ürünleri Kurumuna kaba yem ve yemlik arpanın fiyatını üretici faydasına düşürmek için verilen görev zararı dâhil edilmemiştir. Bu rakamla birlikte açığın aslında düşmediği aksine arttığı tahmin edilmektedir.

TABLO 7: 2016 YILI YAPILAN DESTEKLEME ÖDEMELERİ (TL)

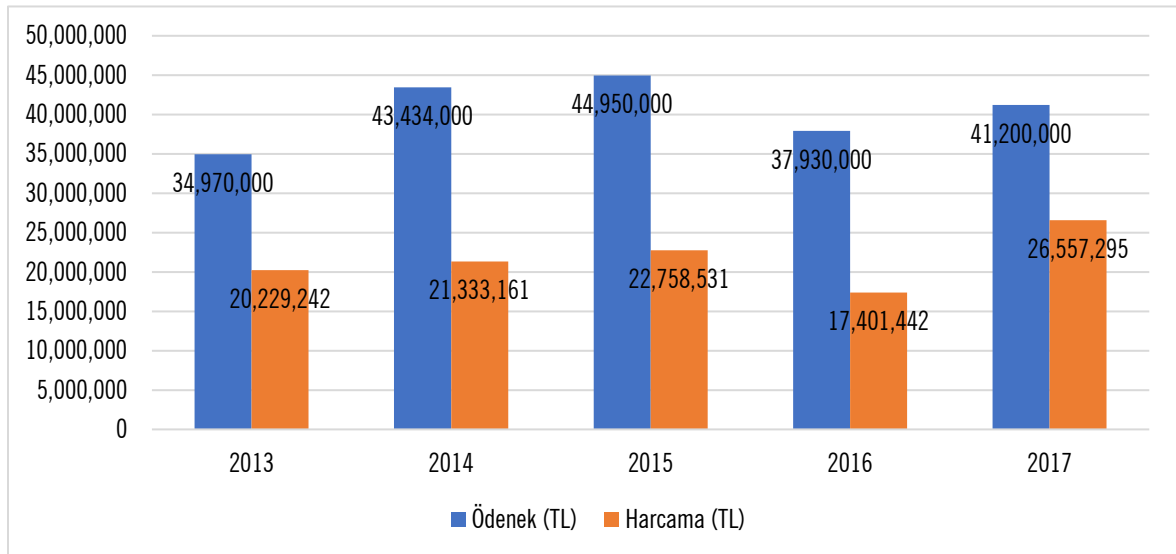
Destekleme Kalemleri	2016 İçin Ödenen Destekler	2017 İçin Ödenen Destekler	2018'e Sarkan Destekler
Akaryakıt Desteği		9.418.576,30	3.953.645,70
DGD Bitkisel Üretim	19.299.753,87	16.644.515,95	23.130.404,52
Küçükbaş Hayvan Başı Desteği	10.830.246,00	11.181.665,50	10.163.308,50
Çiğ Süt Desteği		33.450.506,62	

Kaba Yem Sübvansiyonu		21.238.993,20	
Büyükbaş Hayvan Başı Desteği		4.156.740,00	
Süt Ürünleri İhracatı		21.616.972,41	
TÜK Yemlik Arpa Sübvansiyonu	4.227.639,30		
Narenciye İhracat Teşvik Primi		15.340.723,03	3.446.509,70
Narenciye Tür Değişikliği	594.604,00	744.603,00	661.690,00
Patates Fason İşleme		124.460,60	
Sertifikalı Tohum Desteği			
Bombus Arısı Desteği		16.600,00	
Arcılık Desteği			364.620,00
Balon Balıkları Desteği		117.308,00	
Global GAP ve İyi Tarım Uygulamaları		483.418,00	390.025,00
Toplam	34.952.243,17	134.535.082,61	42.110.203,42
Genel Toplam		211.597.529,20	

Kaynak: KKTC Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı

Tablo 7'de görüldüğü üzere destekleme ödemelerinde en yüksek kalemi çiğ süt destekleri oluşturmaktadır. Çiğ süt üretiminin yıllar itibarıyla artış göstermesi ve verilen desteğin de üretim artışına paralel olarak artması, destekleme bütçesi açığının yükselmesini büyük oranda etkilemiştir. Bu nedenle, 2016 yılından itibaren çiğ süt desteğinin destekleme bütçesinden aldığı pay giderek azaltılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, 01 Mart 2016 tarihinde yapılan değişiklikle işletme başına günlük 1.601 litre ve üzerine destek kaldırılmıştır. Sonrasında ise, 01 Ağustos 2016 tarihinde yapılan ve 2017 yılında da yürürlükte olan değişiklikle litre başına desteklerde değişikliğe gidilmezken, günlük işletme başına desteklenen süt miktarı olan 1.601 litre 1.301'e düşürülmüştür.

GRAFİK 28: YILLAR BAZINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARAFINDAN KKTC TARIM SEKTÖRÜNE AYRILAN ÖDENEK VE HARCAMA RAKAMLARI

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi

Sektörün gelişimine, destekleme ödemelerinin haricinde Türkiye Cumhuriyeti finansmanı ile yürütülen projeler yoluyla da katkı sağlanmaktadır (Grafik 28). Bu çerçevede, 2017 yılında yaklaşık 41,2 milyon TL kaynak ayrılmış, ancak ayrılan kaynağın 26,5 milyon TL'si harcanabilmiştir. 2013 yılından bu yana, projeler kapsamında ayrılan ödenekler ve yapılan harcamalar artış gösterse de, ayrılan ödeneğin harcamaya dönüşme oranının düşük kaldığı görülmektedir.

KKTC tarım sektörü önemli oranda desteklenmektedir. 2016 yılında tarım sektörüne KKTC bütçesinden verilen desteğin tarımsal GSYİH'ye oranına bakıldığında, bu oran, yaklaşık 170 milyon TL'lik toplam destek ile %25,8 olduğu görülecektir. Sektörde üretilen değerlerin dörtte birine yakınının destek olarak verildiği böyle bir sektörün yakın dönemde rekabetçi bir yapıya kavuşması beklenmemektedir.

Ayrıca Tablo 6'dan da görüleceği üzere destekleme ödemelerinde geçmiş yıllardan gelen önemli derecede bir bütçe açığı söz konusudur ve bu bütçe açığı yıllar itibarıyla birikimli bir artış eğilimi göstermekte ve sürdürülebilir olmayan bir yapıya işaret etmektedir. 2016 yılında ise bu açık ilk kez düşme eğilimine girmiştir. Ancak 2017 yılında Toprak Ürünleri Kurumuna doğurulan görev zararıyla bu düşüş eğilimi yerini yeniden artışa bırakmıştır.

Tarım Ürünleri İhracatı

2017 yılında KKTC tarım ticaretine bakıldığında, toplam 105 milyon Dolarlık ihracat gerçekleşmiş olup, bunun 70,4 milyon Dolarlık (yaklaşık %70) kısmını temel ve işlenmiş tarım ürünleri oluşturmuştur.

KKTC'nin süt ürünleri, narenciye ve piliç eti gibi kalemlerde net ihracatçı pozisyonda olduğu görülürken; arpa, buğday, yem bitkileri, zeytin ürünleri, balık ve tütün gibi önemli kalemlerde net ithalatçı pozisyonunda olduğu Tablo 8'den anlaşılmaktadır.

TABLO 8: 2017 YILI TİCARETE KONU OLAN ÖNEMLİ TARIM ÜRÜNLERİ

2017 Ürünler	İthalat Değer (\$)	İhracat Değer (\$)	Net Pozisyon Değer (\$)
Süt Ürünleri	17.624.341	42.933.608	25.309.267
Narenciye	44.101	19.010.070	18.965.969
Arpa	17.041.955	0	-17.041.955
Buğday	8.224.596	2.063.200	-6.161.396
Piliç Eti	643.325	1.085.171	441.846
Patates	2.258.002	488.690	-1.769.312
Konsantre	3.665.650	1.471.990	-2.193.660
Keçi Boynuzu (Bütün)	0	17.613	17.613
Keçi Boynuzu (Öğütülmüş)	0	267.345	267.345
Keçi Boynuzu (Çekirdek)	0	609.716	609.716
Narenciye Esans Yağı	0	46.260	46.260
Keçi Boynuzu (Toz)	0	0	0
Tütün	4.695.185	96.748	-4.598.437
Zeytinyağı (Lt)	43.939	0	-43.939
Zeytin Ürünleri	2.120.613	0	-2.120.613

Sebzeler	2.509.969	936.552	-1.573.417
Balıklar (Taze/Soğ.)	4.778.591	1.115.183	-3.663.408
Yumurta	0	301.241	301.241
Hayvan Yemleri ve Diğer Katkı Maddeleri	25.373.005	0	-25.373.005
Temel ve İşlenmiş Tarım Ürünleri Genel Toplamı	89.023.272	70.443.387	-18.579.885
Diğerleri	1.689.380.733	35.172.601	-1.654.208.132
Genel Toplam	1.778.404.005	105.615.988	-1.672.788.017

Kaynak: Ticaret Dairesi

KKTC'nin AB'nin 866/2004/EC sayılı Yeşil Hat Tüzüğü kapsamında Güney Kıbrıs Rum Kesimi ile gerçekleştirdiği ticaretin tarımla ilgili kalemleri Tablo 8'de görülmektedir. Buna göre 2016 yılında KKTC'nin, Güney Kıbrıs Rum Kesimi'ne taze balık, yaş sebze ve patates satışı ilk üç kalemi oluşturmaktadır. 2016'dan 2017 yılına bakıldığında ise taze balık satışında önemli artış görülmektedir. Buna göre, Yeşil Hat ticaret hacmi toplamda yaklaşık %30 artarken tarımsal ürün ticaretinin aynı oranda artmaması sebebiyle tarımsal ticaretin payı bir önceki yıla göre %41'den %27'ye çekilmiştir.

TABLO 9: YEŞİL HAT TÜZÜĞÜ KAPSAMINDA YAPILAN İHRACAT DEĞERLERİ (TL)

Malın Cinsi	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Taze Balık	471.633	611.366	657	1.462.189	593.705	2.540.302	3.320.514
Yaş Sebze ve Diğer (Fiğ, Kepek vb.) Hayvan Yemleri	173.408	93.654	84.507	46.783	25.269	1.798.001	321.949
Patates	-	-	-	-	-	1.572.778	1.439.992
Yaş Meyve	294.293	507.793	461.147	20.244	55.913	73.139	34.339
Kimyevi Gübreler	0	0	0	14.869		0	0
Soğan (Kuru)	6.347	39.412	17.108	285.891	9.756	37.018	114.011
Bal	0	0	0	0	1.450	0	0
Tarım Makineleri	0	0	0	7.332	43.486	0	0
Tırmıklar				25.364		0	0
Zirai İlaç	0	0	0	3.970		0	0
Tarımsal Ürünler Toplamı	945.681	1.252.225	563.419	1.866.642	729.579	6.021.238	5.230.805
Diğerleri	54.429.923	9.872.219	7.411.895	5.517.683	6.356.256	8.832.988	14.134.031
Tüm İhraç Malları Toplamı	55.375.604	11.124.444	797.5314	7.384.325	7.085.835	14.854.226	19.364.836
Tarımsal Ürün Oranı (%)	2	11	7,06	25	10	41	27

Kaynak: KKTC Ticaret Odası

Sonuç

Tarım Strateji Belgesi (2016-2020), 1 Eylül 2016 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Bunun ardından, 25 Eylül 2017 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile Tarım Master Planı da Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Tarımsal desteklerin sevk ve idaresi ile beyanların doğruluğunun kontrolü açısından kurulması elzem teşkil eden Entegre Tarım Bilgi Sistemi’nin oluşturulması ve geliştirilmesi konusunda ilerleme kaydedilememiştir.

Gıda ve yem güvenilirliği alanındaki yetkilerin Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığında toplanması ve aynı konuda etkin bir denetim sistemi oluşturulmasına yönelik yasal düzenleme çalışmaları 2017 yılında da tamamlanamamıştır.

Hayvan hastalıklarıyla mücadele programı kapsamında Hayvan Hastalıkları Eradikasyon Projesi oluşturulmuştur. Bu çerçevede 2016 yılında iki kez tüm hayvanlarda ülke genelinde hastalık kontrolleri yapılmış ve iki kontrol sonunda temiz olan sürüler “Hastalıklardan Ari Sürü” statüsü kazanarak belgelendirilmiştir. Ayrıca, programla ilgili yapılan çalışmalarda hastalıklı hayvanı olan üreticilerin gelir kaybının karşılanması amacı ile 1 Kasım 2016 tarihinde ilgili Bakanlar Kurulu kararı yürürlüğe girmiştir.

Ürün fiyatlarının üreticiler yönünden normalin altına düşmesini ve tüketici aleyhine anormal derecede yükselmesini önlemek, bu ürünlerin piyasasını düzenleyici tedbirler almak amacıyla Toprak Ürünleri Kurumunun yeniden yapılandırılmasına yönelik (TÜK) yasa taslağı nihayetlendirilememiştir.

KKTC’de tarım sektörü üretici açısından ana faaliyet dalı olmaktan ziyade ikincil faaliyet dalıdır. Bu özelliğiyle tarımsal faaliyetler geçim sağlamaktan çok, gelir artırıcı faaliyet olarak yapılmaktadır. Tarım sektörüne henüz rekabetçi bir yapı kazandırılmadığından sektörün sanayileşmeye katkısı düşük düzeyde kalmaktadır. Ülkedeki kısıtlı doğal kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda tarımsal faaliyetlerde yüksek verime ve sürdürülebilir tarımsal kalkınmaya öncelik verilmesi önem arz etmektedir.

E. ENERJİ SEKTÖRÜ

KKTC enerji anlamında herhangi bir doğal kaynağa sahip değildir. Ülkenin aynı zamanda bir ada olması enerji güvenliği konusunda ada ülkelerine özgü problemleri de beraberinde getirmektedir.

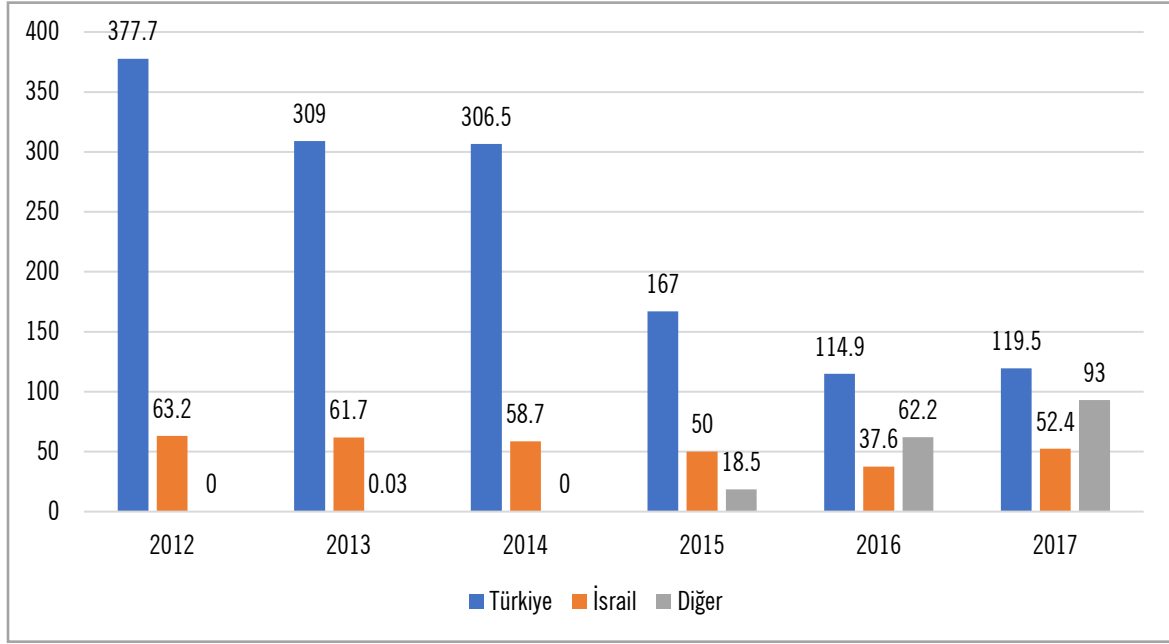
KKTC enerji sistemi, küçük ada devletlerinin karşılaştığı tipik zorlukları yaşamaktadır. Sistem, tamamen akaryakıtta dışa bağımlıdır ve yüksek, değişken petrol fiyatlarına karşı savunmasızdır. Aynı zamanda özellikle çeşitlilik açısından enerji üretim kaynakları tek tiptir.

KKTC’de enerji ihtiyacı için petrol ve petrol ürünleri kullanılmakta ve bunların tamamı ithal edilmektedir (Ticaret Dairesi, 2018). Petrol ve petrol ürünleri³³ ithal edilen ülkelere bakıldığında, KKTC’ye uygulanan izolasyonların ve coğrafi yakınlığın etkisiyle Türkiye Cumhuriyeti öne çıkmakta ve daha sonra İsrail gelmektedir. Diğer ülkelerden 2015, 2016 ve 2017 yıllarında fuel-oil ithalatı yapılmıştır.³⁴ Özellikle 2012-2014 yılları arasında fuel-oil ithalatı tamamen Türkiye’den yapılmıştır. 2012 yılında 440 milyon Dolarlık ithalat azalan bir seyir izleyerek 2016 yılında 192,7 milyon Dolara düşmüştür. 2017 yılında tekrar artışa geçerek 264,9 milyon Dolara yükselmiştir. Bu durum, KKTC ekonomisinin petrol fiyatlarındaki dalgalanmaya karşı hassasiyetlerini de göstermektedir.

³³ Kurşunsuz Benzin 95-98, Motorin, Euro Dizel, fuel-oil, LPG ve Gazyağı ürünleri hesaplamada kullanılmıştır.

³⁴ 2017 yılında İspanya’dan 51,3, Fransa’dan 24,8, Belçika’dan 8,4 milyon ve Norveç’ten 8 milyon Dolar olmak üzere 93 milyon Dolarlık fuel-oil ithalatı yapılmıştır.

GRAFİK 29: PETROL İTHAL EDİLEN ÜLKELER VE DEĞERLERİ (MİLYON DOLAR)

Kaynak: Ticaret Dairesi.

1974 yılında yapılan Barış Harekâtı sonrasında elektrik üreten tesislerin Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nde (GKRY) kalması, KKTC'nin GKRY'ye elektrik temini konusunda bağımlı olmasına yol açmıştır. 1995 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin katkılarıyla 120 MW kapasiteli Teknecik Santrali'nin hizmete girmesi ile sağlanan arz güvenliği, bu bağımlılığı sona erdirmiştir. Bu süreçte, günde 14 saate kadar elektrik kesintileri ortaya çıkmıştır. KKTC'de enerji sektörü üretim, iletim, dağıtım ve hizmet sunum bölümlerinde faaliyet gösteren, dikey entegre kamu kuruluşu olan ve 1975 yılında kurulan Kıbrıs Türk Elektrik Kurumu (KIB-TEK) tarafından yönetilmektedir. KIB-TEK, elektrik müşterilerinin %100'ünü kapsamaktadır. 2000'lerin başında, elektrik talebinin önemli sıçramalar yaptığı dönemlerde elektrik üretimine yatırımcı çekmek için KIB-TEK özel sektör katılımını teşvik etmiştir. 2003 yılında özel bir şirket olan Aksa Enerji Üretim A.Ş. (AKSA), üretime katkı sağlamaya başlamıştır. Şirket uzun vadeli enerji alım anlaşması çerçevesinde faaliyet göstermekte olup hâlihazırda şirkete yıllık 700 milyon kWh alım garantisi verilmiştir.

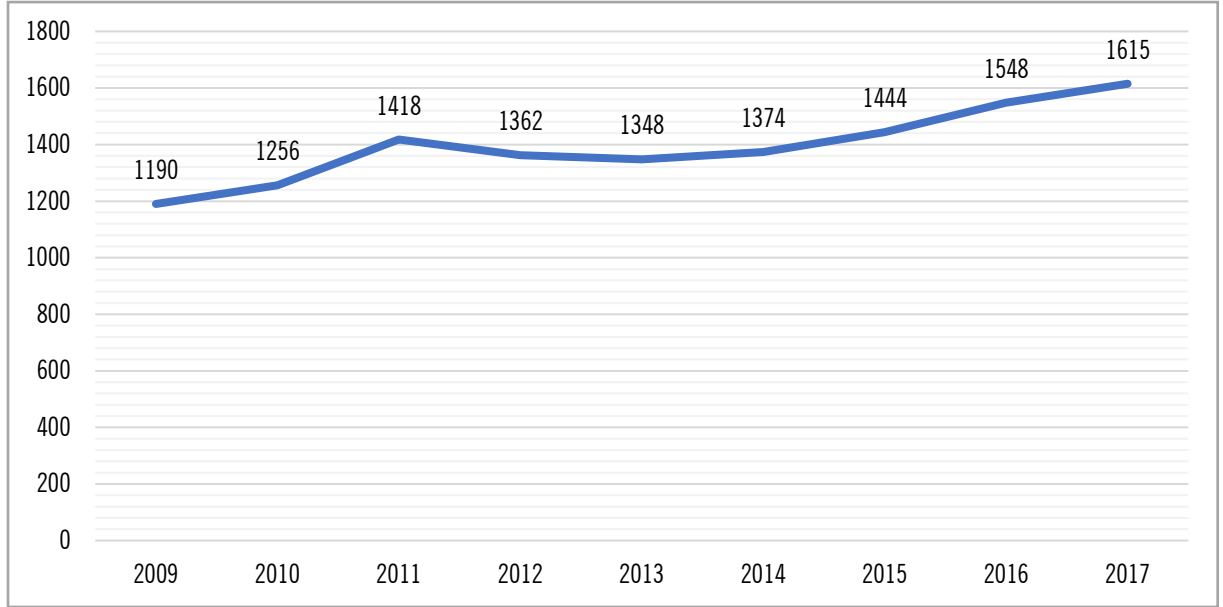
KKTC'de 148 MW özel sektöre, 301 MW kamuya ait olmak üzere 409 MW kurulu kapasite bulunmaktadır. Dizel jeneratörlerin frekans katkısı ve reaktif güçlerden dolayı tam kapasite ile çalışamaması nedeniyle, bu kurulu gücün 356 MW'lık kısmı kullanılabilmektedir.³⁵ Temmuz 2017'de en yüksek tüketimin olduğu saatte talebi karşılamak için üretim ihtiyacının 333 MW'ye ulaşması, mevcut kapasitenin yeterli olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, Teknecik Santrali'nin 120 MW kapasiteli buhar türbinlerinin ekonomik ömrünü 2025 yılında tamamlayacak olması, özel sektöre verilen 148 MW kapasiteli üretim imtiyazının 2024 yılında sona ermesi ve turizm ile yükseköğretimde yaşanan büyümeyle birlikte artan enerji ihtiyacı düşünüldüğünde, orta vadede KKTC'nin ciddi bir enerji yatırımına ihtiyacı olduğu ortaya çıkmaktadır. Kamu kaynaklarıyla veya KIB-TEK tarafından bu ihtiyacın karşılanması mümkün gözükmemektedir.

İklim nedeniyle güneş enerjisinden faydalanma imkânı olmasına rağmen üretim ölçeğinin çok küçük olması nedeniyle güneş enerjisi kapasitesi 70 MW ile sınırlandırılmıştır. Bu kapasitenin ise 50 MW'lık kısmı için izin verilmiş ve 19 MW'lık kısmı faaliyete geçmiştir.

³⁵ KKTC Elektrik Mühendisleri Odası Enerji'de Enterkonnekte Raporu <http://www.ktmo.org/uploads/documents/Rapor.pdf>

KKTC’de mevcut kurulu güç ile 2017 yılında toplam 1.615.220 MWs elektrik üretimi yapılmıştır. 2011 yılında ortaya çıkan üretim artışı, Rum Kesimi’ndeki patlama sonrasında Rum Kesimi’ne yapılan satıştan kaynaklanmaktadır.

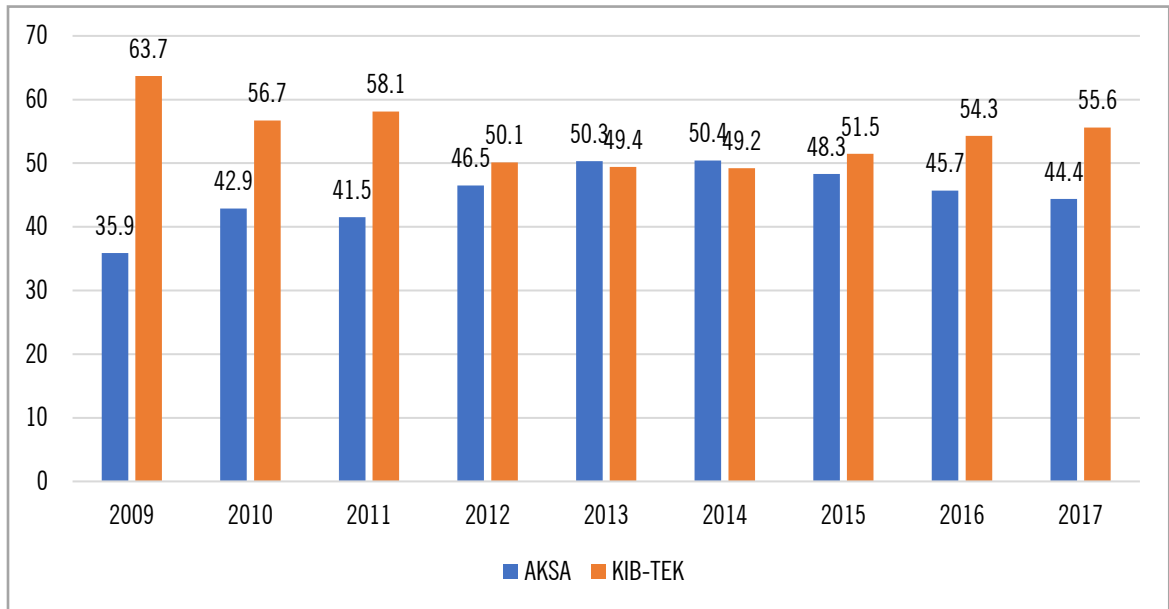
GRAFİK 30: YILLAR İTİBARIYLA ÜRETİM MİKTARLARI (MİLYON KWS)

Kaynak: KIB-TEK

2017 yılında üretimin %55,6’sı KIB-TEK tarafından karşılanırken, %44,4’ü AKSA tarafından karşılanmaktadır.

GRAFİK 31: ÜRETİM DAĞILIM (%)

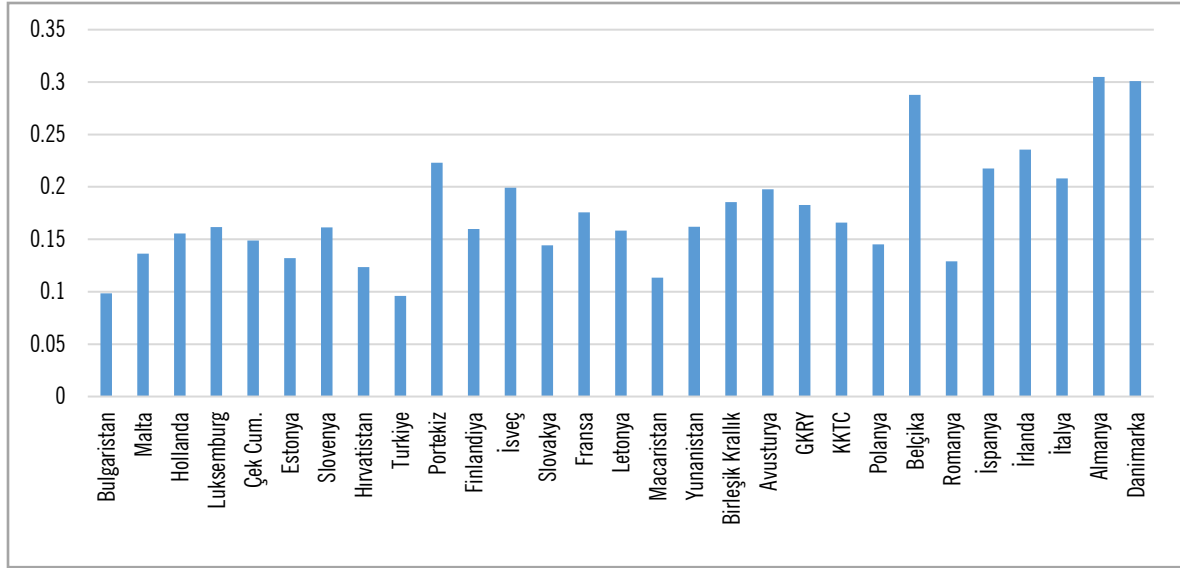
Kaynak: KIB-TEK

KKTC’de elektrik enerjisi tüketimi konut ağırlıklı olup, konutlar ile bina ve tesislerin soğutma ve ısıtma taleplerine bağlı olarak enerji talebi yıl içinde aylara, gün içinde saatlere göre oldukça önemli değişiklik göstermektedir. 2017 yılında aylara göre en fazla tüketim 155.988 MWs) ile Ağustos ayında, en düşük tüketim ise 95.529 MWs Mayıs ayında

gerçekleşmiştir. Buna göre anlık enerji talebi en yüksek seviyesine (PUANT) Ağustos ayı içinde ulaşmaktadır.

Aşağıdaki grafikte AB ülkelerinde vergiler dâhil konutlarda 1 KWs elektriğin perakende satış fiyatı yer almaktadır. 2016 yılında €17,4 cent olarak hesaplan bu fiyat 2017 yılında €16,6 cent olarak hesaplanmıştır.³⁶ KKTC’de elektrik satış fiyatı AB ülkelerinin büyük bir kısmından daha pahalıdır. Ancak AB ülkelerinin birçoğundan, özellikle elektriğin daha pahalıya satıldığı Danimarka ve Almanya gibi ülkelerde maliyetin %130’una varan oranda vergi alınmaktadır. Rum Kesimi’ndeki fiyat ise 2016 yılında €15,3 cent iken, 2017 yılında €18,3 cent’e yükselmiştir. Türkiye’de ise €9,6 cent’tir.

GRAFİK 32: ÜLKELERE GÖRE ORTA ÖLÇEK HANE HALKI 2017 YILI ELEKTRİK KWS SATIŞ FİYATI (EURO CENT)

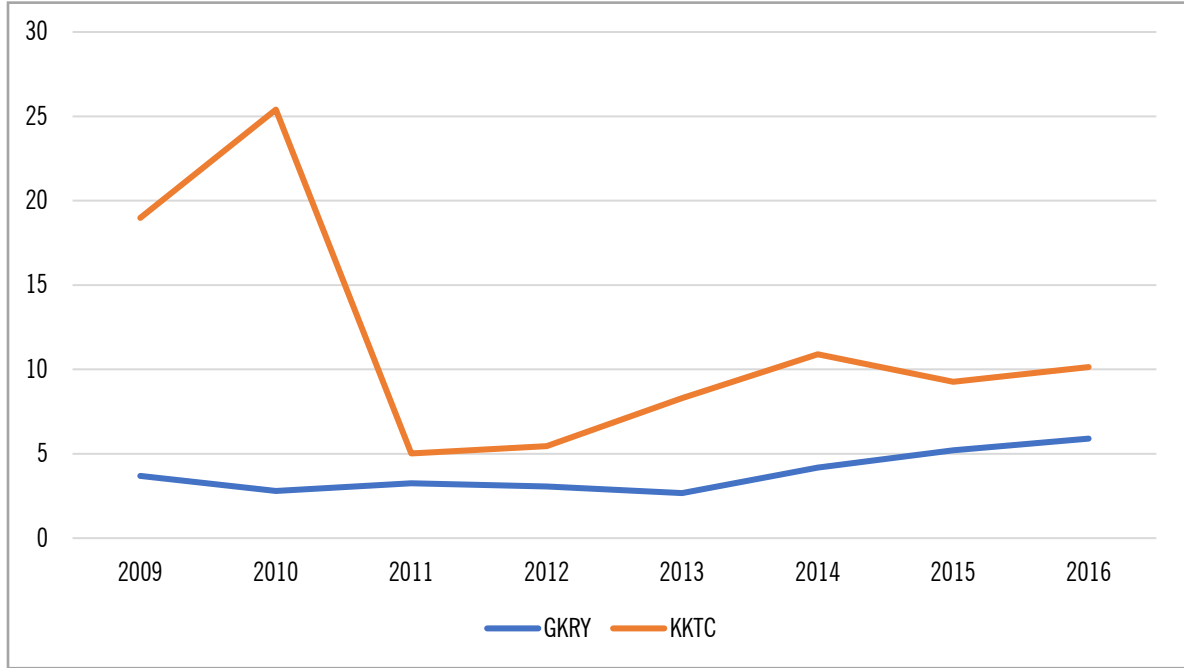

Kaynak: Eurostat, KKTC için KIB-TEK verilerinden hesaplanmıştır.

Sistem, “küçük ve izole” olması nedeniyle negatif ölçek ekonomileri ve yüksek işlem maliyetlerinden etkilenmektedir. Ayrıca, gerekli yatırımların yapılamaması ve kaçak kullanım nedeniyle iletim ve dağıtım kayıpları Rum Kesimi’nin oldukça üzerindedir. 2009 ve 2010 yıllarında %20’nin üzerinde olan kayıplar 2011 ve 2012’de %5’lere inmiş, ancak 2013 ve 2014 yıllarında tekrar artış göstererek %10’u geçmiştir. 2015 yılında kayıp oranı %9,27, 2016 yılında %10,14 olmuştur (Rum tarafının 2017 raporu henüz yayınlanmamıştır.).

³⁶Hesaplama, 2016 konut tarifesinden tüketilen toplam elektrik miktarı konut tarifi abone sayısına bölünerek, abone başına düşen yıllık tüketim miktarına ulaşılmıştır. Bu miktar 12’ye bölünerek, aylık ortalama tüketim miktarı bulunmuştur. (Ortama 300 kWs) 1 Ocak – 30 Kasım 2016 ve 1 Aralık - 31 Aralık 2016 tarifeleri aylık ortalama tüketim miktarı ile dilimlerine göre ayrı ayrı hesaplanmış, buna ilave maktu ücret (16,95 TL), aydınlatma ücreti 10 TL ve %10 KDV dâhil edilmiş ve aylık ortalama hane halkı fatura maliyeti hesaplanmıştır. Bu maliyet ortalama tüketime bölünerek kWs başına ortalama maliyet ortaya çıkarılmıştır.

GRAFİK 33: İLETİM VE DAĞITIMDAKİ KAYIP ORANLARI (%)

Kaynak: KIB-TEK ve Rum Elektrik İdaresi.

KKTC'de enerji sektöründe politika oluşturacak kurumsal bir yapı ile resmi veya özerk bir enerji düzenleme kurumu yoktur. Yönetim Kurulu idari, mali ve yeniden yapılandırma da dâhil olmak üzere, KIB-TEK'in üzerinde karar verme hakkına sahiptir. Karar verme yetkisinin bir bakanlıktan diğerine sürekli olarak değişmesi ve kurumsal kapasite eksikliği, KIB-TEK'in elektrik ile ilgili politika ve stratejiler üzerinde önemli bir etkiye sahip olması sonucunu doğurmaktadır. Bu açıdan politika belirleme, düzenleme ve denetleme fonksiyonlarına sahip bir enerji dairesinin kurulması gerekmektedir.

KIB-TEK'in denetlenmiş mali tabloları en son 2015 yılında yayınlanmıştır. Bu durum Kurumun, karlılığı, borç-alacak durumu ve personel yapısı ile giderleri konusunda şeffaf olarak faaliyet göstermediği algısını yaratmaktadır.

Kıbrıs Türk Ticaret Odası'nın yayınladığı 2017-2018 Rekabet Edebilirlik Raporu'nda elektrik hizmetleri kalitesi bakımından KKTC 137 ülke arasında 110. sırada yer almaktadır.

T.C. ile KKTC Arasında Elektrik Enterkonnekte Bağlantısı

Uluslararası Enerji Ajansı tarafından yapılan enerji güvenliği tanımı açısından enerji kaynaklarına kesintisiz ve uygun fiyatlarla ulaşılması konusunda KKTC'de sıkıntılar yaşanmaktadır. 1995 yılında elektrikte arz güvenliğinin sağlanmasıyla birlikte, ihtiyaç duyulan petrol ve petrol ürünlerinin tamamının ithal edilmesi ve elektriğin sadece petrol ürünlerinden üretilmesi, ekonominin petrol fiyatlarına ve döviz kurlarına karşı oldukça duyarlı hale gelmesine sebep olmuştur.

Bahse konu olumsuzlukların giderilmesi ve elektrikte arz çeşitliliğinin sağlanması amacıyla uzun süredir T.C. ile KKTC arasındaki denizaltından kablo ile elektrikte enterkonnekte olunması gündemdedir. Bu konu iki ülke arasında imzalanan ekonomik programlara da yansımış, 2010 yılından itibaren imzalanan bütün programlarda yer almış ve son olarak yine iki ülke arasında 2016 yılında imzalanan enerji işbirliği anlaşmasının konularından biri olmuştur.

Hâlihazırda Rum Kesimi ile elektrik alışverişi bulunmaktadır. Ancak, Rum Kesimi ile olan siyasi belirsizlik, iki ülkenin de petrol ürünleri kullanarak üretim yapması ve fiyatların güney kesiminde kuzeyle paralellik göstermesi, istenen arz çeşitliliğinin uygun fiyatla elektrik teminini sağlamamaktadır.

Buna karşın Türkiye’de kömür, doğalgaz, fuel-oil, su, güneş ve rüzgâr gibi birçok farklı enerji kaynağından üretim yapılması Türkiye’deki elektrik fiyatlarının dışa olan bağımlılığını azaltmakta ve KKTC’ye göre daha ucuz elektrik üretilmesini sağlamaktadır. Ayrıca yukarıda da bahsedilen 2025 yılına kadar yaklaşık 350 MW kapasiteli yeni yatırım ihtiyacının karşılanması enterkonnekte bağlantının veya bu büyüklükte bir yatırımın ülke içerisinde orta vadede yapılmasını gerekli kılmaktadır. Her ne kadar da elektrik açısından Türkiye’ye bağımlı olunacağı itirazı gelse de, aslında KKTC’ye enerji ithalatı yapan ülkeleri incelediğimizde enerji bakımından Türkiye’ye bağımlı durumda olduğu analiz edilmektedir.

Öte yandan, yenilenebilir enerjinin depolanmasının mevcut teknoloji nedeniyle mümkün olmaması ve sürekli üretim yapılamaması nedeniyle, ülkelerin üretim kapasitelerinin ancak belirli bir yüzdesine kadar yenilenebilir enerji üretmesi mümkün olmaktadır. AB bu nedenle %20 hedefini koymuştur. Eğer enterkonnekte sistem ile bağlantı gerçekleşirse yenilenebilir enerji kapasitesi artırılmış olacaktır. Bu durum dışa bağımlılığı azaltacağı gibi, petrol ürünleri ile yapılan elektrik üretiminin çevresel zararlarını da azaltacaktır.

Fuel-oil ile yapılan üretim nedeniyle karbondioksit yayılımı olmaktadır. Amerikan Çevre Koruma Dairesi verilerine göre bir ton karbondioksit, 40 Dolarlık toplumsal zarara neden olmaktadır. KKTC’de elektrik üretimi nedeniyle 840 bin ton karbondioksit salınımı olduğu göz önüne alınarak hesap yapılacak olursa, toplumsal zararın yıllık 33,6 milyon Dolar olduğu görülmektedir. 1200 Milyon kWh elektrik üretmek için de 84 milyon Dolarlık bir yakıt parası harcanmaktadır (7 Dolar cent/kWh). Yani elektrik üretmek için yakıt olarak harcanan her 1 Doların 0,40 Doları topluma zarar olarak dönmektedir. Elektriğin tümü güneş ve kablodan alınırsa 33,6 milyon Dolar tasarruf yapılacaktır (KTMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, 2018).

Sonuç

1974 yılında Barış Harekâtı’ndan sonra, KKTC elektrik enerjisi bakımından GKRY’ye bağımlı olmuş, 1996 yılında tamamlanan üretim tesisleri bu bağımlılığı sona erdirmiştir. Ancak, doğal kaynaklara sahip olmayan ülkenin enerji konusunda dışa bağımlılığı sona ermemiştir. Elektrik üretmek ve ulaşım için petrol ürünlerine duyulan ihtiyaç artarak devam etmektedir. Bu ürünlerin tedariki ağırlıklı olarak Türkiye’den yapılmakla birlikte, Türkiye’nin kendisi de birincil üretici değildir. Ayrıca, petrol piyasasında fiyatların sürekli değişmesi ve ithalatın döviz üzerinden yapılmasının getirdiği kur riskleri enerjiye uygun maliyetlerle ulaşılmasını engellemektedir. Bununla birlikte orta vadede ülkedeki elektrik üretim kapasitesini geliştirmek için ihtiyaç duyulacak yatırımların hayata geçirilmesi ve bu yatırımların finansmanı arz güvenliğini tehdit etmektedir.

Enerji güvenliği açısından KKTC’deki bu sıkıntıları ortadan kaldırmak amacıyla Türkiye ile enterkonnekte bağlantının yapılması konusu bir süredir kamuoyunu meşgul etmektedir. Bu konu son dönemde iki ülke arasında imzalanan ekonomik programlarda yer almış ve son olarak yine iki ülke arasından imzalanan enerji işbirliği anlaşmasının konularından biri olmuştur. Anlaşmaya ve enterkonnekte sistemine yöneltilen temel eleştiriler kablunun Türkiye’ye olan bağımlılığını artıracığı ve elektrik fiyatlarının beklenildiği gibi düşmeyeceğidir. Petrol ürünleri ithalatı yapılan ülkelere ve rakamlara bakıldığında, KKTC’nin enerji konusunda hâlihazırda dışa bağımlı olduğu görülecektir. Öte yandan KKTC Elektrik Mühendisleri Odası tarafından yapılan çalışmada Türkiye’den alınacak elektriğin

buradaki fiyatlar üzerinde olumlu etkisi olacağı görülmekle birlikte, enterkonnekte sistemin en önemli etkisinin arz çeşitliliğinin sağlanması ve yenilenebilir enerjideki kapasitenin artırılmasının yerli ve temiz enerji üretimine olan katkısı ile mevcut üretimin çevresel etkilerinin minimize edilmesidir.

Sonuç olarak, Türkiye ile enterkonnekte bağlantının yapılmasının ekonomik etkilerinin yanı sıra Uluslararası Enerji Ajansı tarafından “enerji kaynaklarına kesintisiz ve uygun fiyatlardan ulaşmak” olarak tanımlanan enerji güvenliği üzerinde de olumlu etkileri olacağı açıktır.

F. SOSYAL GÜVENLİK SEKTÖRÜ

Sosyal güvenlik basit tanımıyla bireylere veya bakmakla yükümlü olunan kişilere, yaşlanma, ölüm ve malullük gibi nedenlerle gelir azalmasına karşın ulusal koruma sağlayan ve asgari bir hayat standardını garanti etmeye çalışan sistemler bütünü olarak tanımlanabilir.

Sosyal güvenlik alanında gerçekleşecek riskler ve bunlar için sağlanacak yardımların asgari biçimi Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 102 No’lu Sözleşmesi ile tanımlanmıştır. 1952 yılında hayata geçirilen ve Sosyal Güvenliğin Asgari Standartları’nı içeren dokuz ana risk grubu belirlenmiştir. Bunlar sırasıyla sağlık yardımları, hastalık ödenekleri, işsizlik yardımları, yaşlılık yardımları, iş kazası meslek hastalığı yardımları, aile yardımı, analık yardımı, malullük yardımı ve ölüm yardımudur.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde uygulanmakta olan sosyal güvenlik sistemi ile ilgili hizmetler Sosyal Sigortalar Dairesi, Maliye Bakanlığı ve İhtiyat Sandığı olmak üzere üç farklı kurum tarafından sağlanmaktadır. Sosyal Sigortalar Dairesi ve Maliye Bakanlığı tüm nüfusu kapsayan, devlet tarafından sunulan zorunlu emeklilik planları kapsamında sosyal güvenlik hizmetlerini sunmaktadır. İhtiyat Sandığı, kişisel birikimlere dayalı ek gelir sağlamak üzere hizmet vermektedir.

Türkiye’de yapılan reform çalışmalarından KKTC de etkilenmiş ve 2008 yılında Sosyal Güvenlik Yasası ile ilgili birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Söz konusu yasa ile ilk defa sigortalı olanlar çalışma türüne bakılmaksızın tek çatı altında birleştirilmiştir.

2011 yılı başında çalışmalara başlanılan ve Şubat 2012 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren 2/2012 sayılı Yasa’yla 16/1976 sayılı Sosyal Sigortalar Yasası ve 73/2007 sayılı Sosyal Güvenlik Yasası’nda yapılan değişikliklerle yaş, prim oranı, işsizlik sigortası ve aylık bağlama hesaplamasında düzenlemeye gidilmiştir. Yapılan değişikliklerle 73/2007 sayılı Yasa’ya uyum sağlanması amaçlanmıştır.

01 Ocak 2008 tarihinden önce sigortalı olmuş kişiler için eski mevzuat uygulanmaktadır. Bu kapsamda bulunan işçi ile kendi nam ve hesabına çalışanlara Sosyal Sigortalar Dairesi, kamu görevlilerine ise Maliye Bakanlığı bünyesinde kurulmuş olan Emeklilik Şubesi vasıtasıyla hizmet sunulmaktadır.

Kıdem tazminatı ödemesi olarak adlandırabileceğimiz ve fon esaslı finansman sağlayan hizmet ise İhtiyat Sandığı bünyesinde sürdürülmektedir. 01 Ocak 2008 tarihi öncesinde hizmet akdine göre çalışanların üye olduğu sandık, Sosyal Güvenlik Yasası ile ilk defa sigortalı olan kamu görevlileri ile istekleri halinde kendi nam ve hesaplarına çalışanlar da yasa kapsamına alınmıştır.

KKTC’de 16/1976 sayılı değiştirilmiş şekli ile Sosyal Sigortalar Yasası ile 2008 yılında yürürlüğe giren 73/2007 sayılı Sosyal Güvenlik Yasası Sosyal Sigortalar Dairesince

yürütülmektedir. 16/1976 sayılı değiştirilmiş şekli ile Sosyal Sigortalar Yasası kapsamına girenler bu yasanın 4. maddesinde belirtilmiştir.

Buna göre bu kapsamlara giren sigortalılar şöyledir:

1-Aday kadrolu memurlar (4-1, Sosyal Güvenlik Yasası'nın yürürlüğe girmesi ile hükmü kalmamıştır.) 'A' tipi yatırım

2-Hizmet akdi ile çalışanlar 'D' tipi yatırım

3- Kendi nam ve hesabına bağımsız olarak çalışanlar (tarım sektörü de dâhil). 'H' tipi yatırım

4- Hiçbir işte çalışmadan sigorta kapsamına girmek isteyenler, isteğe bağlı ('K' tipi yatırım) veya ev kadını ('M' tipi yatırım) primi ödeyerek malullük, yaşlılık ve ölüm sigortasından yararlanabilir.

73/2007 sayılı değiştirilmiş şekli ile Sosyal Güvenlik Yasası kapsamına ise tüm çalışanlar alınmış olup (kamu ve özel sektör) bu yasanın 5. maddesinde belirtilmiştir. Özetle yatırım tipleri:

1- KKTC vatandaşları (kamu-özel sektör çalışanları için), 'D1' tipi yatırım

2- Çalışma izinlilerle asaleti onaylanan kamu görevlileri, 'D2' tipi yatırım

3- Kendi nam ve hesabına bağımsız olarak çalışanlar, 'H1' tipi yatırım

4- Hiçbir yerde çalışmayıp da sigorta kapsamına girmek isteyenler isteğe bağlı ('K1' tipi yatırım)

TABLO 10: YILLAR İTİBARIYLA AKTİF SİGORTALI KİŞİ SAYISI

YILLAR	SOSYAL SİGORTALAR YASASI (*)				SOSYAL GÜVENLİK YASASI (**)				
	4(1)	4(2)	4(3/4) + (K + M)	TOPLAM	D(1)	D(2)	H1 + K	TOPLAM	GENEL TOPLAM
2008	1.015	57.979	11.121	70.115	444	2.286	97	2.827	72.942
2009	432	48.469	10.048	58.949	2.084	5.225	365	7.674	66.623
2010	16	47.715	9.946	57.677	3.546	8.481	627	12.654	70.331
2011	19	45.684	9.490	55.193	4.973	10.069	909	15.951	71.144
2012	19	44.548	9.284	53.851	6.510	13.356	1.152	21.018	74.869
2013	21	43.796	8.948	52.765	8.259	15.001	1.309	24.569	77.334
2014	24	43.207	8.443	51.674	9.819	17.460	1.502	28.781	80.455
2015	27	42.279	8.218	50.524	11.497	20.939	1.833	34.269	84.793
2016	36	43.884	8.013	51.933	13.532	25.294	2.158	40.984	92.917
2017	37	43.398	8.537	51.972	15.725	32.581	2.666	50.972	102.944

*4 (1) Aday Kadrolu memurlar; [Kamu görevleri kadrolarında hizmete alınma şart tasarruflarına dayanarak çalıştırılanlar (Atama veya seçilme suretiyle siyasi görevlerde bulunanlar dâhil)]

*4 (2) Hizmet akdi ile çalışanlar; [Bir hizmet veya çıraklık akdine dayanarak çalıştırılanlar (Tarım, orman ve hayvancılık kesimi dâhil)]

*4 (3) Kendi nam ve hesabına bağımsız çalışanlar (Tarım, orman ve hayvancılık kesimi dâhil); isteğe bağlı sigortalılar, ev işlerinde çalışanlar dâhildir.

*4 (4) İşveren durumundaki çiftçiler; (Tarım, ormancılık ve hayvancılık kesimlerinde ortakçı, yarıcı, müstecir ve benzerleri dâhil).

* K İsteğe bağlı çalışanlar

* M Ev kadınları

** D (1) Aday kadroda çalışan kamu görevlileri, atama veya seçilme suretiyle siyasi görevde atananlar ile özel sektörde hizmet akdi ile çalışan KKTC vatandaşları

** D (2) Asıl ve sürekli kadro ve görevde çalışanlar kamu görevlileri; çalışma iznli olarak çalışanlar

** H (1) İşverenler

** K İsteğe bağlı çalışanlar

Kaynak: (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2018).

TABLO 11: YILLAR İTİBARIYLA PASİF SİGORTALI KİŞİ SAYISI

YILLAR	SOSYAL SİGORTALAR YASASI					SOSYAL GÜVENLİK YASASI					GENEL
	Malullük	Yaşlılık	Ölüm	İş Kazası	Toplam	Malullük	Yaşlılık	Ölüm	İş Kazası	Toplam	TOPLAM
2008	982	18.254	5.523	329	25.088			2		2	25.090
2009	1.028	19.099	5.660	333	26.120			6	5	11	26.131
2010	1.060	20.114	5.862	331	27.367			6	9	15	27.382
2011	1.101	21.057	6.008	339	28.505			20	11	31	28.536
2012	1.154	21.945	6.239	347	29.685			19	11	30	29.715
2013	1.175	22.778	6.464	370	30.787			28	11	39	30.826
2014	1.212	23.679	6.656	369	31.916	4	1	45	13	63	31.979
2015	1.244	24.801	6.846	377	33.268	4	9	69	13	95	33.363
2016	1.242	25.905	7.034	394	34.575	7	17	83	25	132	34.707
2017	1.253	27.016	7.208	395	35.872	8	24	85	27	144	36.016

Kaynak: Sosyal Sigortalar Dairesi

TABLO 12: YILLAR İTİBARIYLA AKTİF-PASİF SİGORTALI ORANI

Yıllar	Aktif Sigortalılar	Pasif Sigortalılar	Aktif/Pasif Oranı (%)
2008	72.942	25.090	2,91
2009	66.623	26.131	2,55
2010	70.331	27.382	2,57
2011	71.144	28.536	2,49
2012	74.869	29.715	2,52
2013	77.334	30.826	2,51
2014	80.455	31.979	2,52
2015	84.793	33.363	2,54
2016	92.917	34.707	2,68
2017	102.944	36.016	2,86

Kaynak: Sosyal Sigortalar Dairesi

Yukarıda yer alan tabloda Sosyal Sigortalar Dairesinin (SSY+SGY) mevzuat kapsamındaki aktif pasif sayıları yıllar itibarı ile belirtilmektedir. Buna göre; 2009 yılında

aktif sigortalı sayısında %8,7 oranında bir azalış olsa da, izleyen 2010-2015 döneminde ortalama %4 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Son iki yılda ise sigortalı artış hızı yükselmiş ve ortalama %10,2 seviyesine ulaşarak sigortalı sayısı 93 binden 103 bine ulaşmıştır. Pasif sigortalı sayısında ise son 10 yıllık dönemde ortalama %4,1 seviyesinde artış görülmektedir.

Son iki yılda toplumdaki sigortalılık bilincinin gelişmesi ve idarenin almış olduğu yapısal düzenlemeler neticesinde sosyal güvenlik sistemi işleyen bir yapıya kavuşturulmuş ve aktif sigortalı sayısında bir önceki yıla göre 2016 yılında %9,6 ve 2017 yılında %10,8 seviyesinde artış sağlanmıştır.

Bu artış ile aktif-pasif oranı aynı zamanda Yapısal Dönüşüm Programı'nda bahsedilen oran olan %3 seviyesine yaklaşmıştır. Özellikle prim tahsilatlarında artış sağlanması Sosyal Sigortalar Dairesi aktüeryal yapısında iyileşme sağlamıştır.

Sosyal sigorta sisteminin finansal sürdürülebilirliğinin sağlanması için en önemli göstergelerden birincisi aktif/pasif oranıdır. KKTC için 2016 ve 2017 yılı aktif/pasif oranı, sistemin açık vermemesini sağlayacak olan bir orana ulaşmıştır. Bu durum Sosyal Sigortalar Dairesi finansal tablolarına da yansımaktadır.

Şubat 2012 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren 2/2012 sayılı yasa ile 16/1976 sayılı Sosyal Sigortalar Yasası tadil edilmiş olup, yapılan değişiklikle emeklilik yaşı kademeli olarak 60'a çıkarılmıştır. Bu suretle, sistemin sürdürülebilir hale gelmesinde önemli bir adım atılmıştır.

KKTC'de uygulamada olan üç emeklilik yasası da sistemin finansman kaynağını prim olarak belirlemiştir. Aktif sigortalılar çalışma türü ve sisteme giriş tarihlerine göre farklı oranlarda prim ödemektedir. Aşağıdaki tabloda yürürlükte olan prim oranları verilmiştir.

TABLO 13: SOSYAL SİGORTA PRİM ORANLARI (%)

Sosyal Güvenlik Yasası (2008 Sonrası Tüm Çalışanlar)

	Sigortalı Payı	İşveren Payı	Devlet Payı	Toplam
İş Kazası	0	0.5 - 6	0	0.5 - 6
Hastalık	2,25	2,25	2	6,5
Analık	0,5	0,5	0	1
Malullük Yaşlılık Ölüm	5,5	7	4	16,5
İşsizlik	0,75	0,75	0	1,5
TOPLAM	9	11- 16,5	6	26 - 31,5

Kaynak: Sosyal Sigortalar Dairesi

Sosyal Sigortalar Yasası kapsamında çalışandan %8 ve işverenenden %10-15,5 oranında prim kesilirken, bu oranlar 01 Şubat 2012 tarihinden itibaren çalışanlardan %9 ve işverenlerden %11-16,5 olacak şekilde artırılmıştır. Ayrıca üçüncü ayak olarak devletin %6 prim katkısı sağlanmıştır. Yapılan transferlerin sistem açığını kapatmaya yetmediği dönemlerde Sosyal Sigortalar Dairesi bankacılık sisteminden kredi alarak sistemin ihtiyacı olan finansmanı sağlamıştır.

SOSYAL SİGORTALAR DAİRESİ FİNANSMAN DURUMU

TABLO 14: KKTC SOSYAL GÜVENLİK DENGESİ (BİN TL)

	2016	2016	2017	2017	2016-2017	2016-2017
	Bütçe	Gerçekleşme	Bütçe	Gerçekleşme (*)	Bütçe Artış Oranı %	Gerçekleşme Artış Oranı %
Giderler	1.051.065	986.009	1.181.143	1.147.221	12,38%	16,35%
Emekli Aylığı	829.365	824.058	942.585	972.795	13,65%	18,05%
Diğer Giderler	221.700	161.951	238.558	174.425	7,60%	7,70%
Gelirler	852.900	902.039	1.027.635	1.183.423	20,49%	31,19%
Prim Gelirleri	596.000	620.448	724.900	854.300	21,63%	37,69%
Diğer Gelirler	256.900	281.592	302.735	329.123	17,84%	16,88%
Gelir-Gider Farkı	-198.165	-83.970	-153.508	36.202	-22,54%	-143,11%
Hazine Yardımı	77.000	63.497	70.000	70.000	-9,09%	10,24%
Hazine Yardımı Sonrası Açık	-121.165	-20.473	-83.508	106.202	-31,08%	-618,74%

Kaynak: Sosyal Sigortalar Dairesi

16/1976 sayılı Kıbrıs Türk Sosyal Sigortalar Yasası'na (geçici 17. Madde) 73/2007 sayılı Sosyal Güvenlik Yasası'na geçici madde eklenmek suretiyle 27 Nisan 2017 tarihinde sosyal sigorta kapsamındaki sigortalılara prim ceza ve gecikme zammı affı yürürlüğe girmiştir. 2017 yılında çıkarılan af yasası KKTC Sosyal Sigortalar Dairesi mali yapısına önemli bir katkı sağlayarak gelir gider dengesini pozitif hale getirmiştir.

Aftan yararlanmak isteyenlere, 01 Ocak 2000-31 Aralık 2016 tarihleri arasında biriken prim ve gecikme zammı borçları için, Yasanın yürürlük tarihinden itibaren (Mayıs 2017) 4 ay içerisinde müracaat edenlere en fazla 36 ay olmak üzere farklı seçeneklerde taksitle ödeme imkânı getirilmiştir.

Ayrıca bütçede sağlık harcaması olarak öngörülen ayakta ve yataklı tedavi harcamaları, ilaç ve eczacılık harcamaları ve yurt dışı tedavi masrafları ile T.C.-KKTC arasında yapılan Sosyal Güvenlik Antlaşması'na göre doğan borçların ödenmemesi sebebiyle bütçe ve bütçe gerçekleştirmeleri arasında fark oluşmaktadır.

2017 yılında Sosyal Güvenlik bütçe dengesinde 153,5 milyon TL tutarında açık öngörüldürken, son dönemde gerçekleştirilen yapısal düzenlemelerin ve çıkarılan af yasasının etkisi ile bütçe dengesi hazine yardımı olmaksızın 36,2 milyon TL tutarında fazla vermiştir. Hazine yardımı ile birlikte 2017 bütçe dengesinde öngörülen açık 83,5 milyon TL iken bu tutar yardımlar sonrasında 106,2 milyon TL fazlaya ulaşmıştır.

TABLO 15: YILLAR İTİBARIYLA SOSYAL SİGORTALAR DAİRESİ GELİR VE GİDER DURUMU (BİN TL)

		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Gelirler	Prim Tahsilatı	296.941	310.132	328.069	343.186	390.273	435.478	488.070	544.001	620.448	834.689
	Gecikme Zammı	8.188	7.079	6.126	8.876	8.833	8.578	9.898	11.985	11.840	19.612
	Bütçe Transferi	131.969	181.957	185.384	195.015	252.118	266.498	283.693	312.800	333.248	399.123
	Devlet prim hissesi III. ayak	2.658	8.479	14.681	19.588	125.482	132.955	148.401	165.765	191.503	243.727

	Özel uygulamalar (devlet mükellefiyeti)	57.019	69.507	65.784	65.615	64.657	68.543	73.381	75.036	78.248	85.396
	Hazine yardımı	72.292	103.971	104.919	109.812	61.979	65.000	61.911	72.000	63.497	70.000
	Toplam Gelir	437.098	499.168	519.579	547.077	651.225	710.555	781.661	868.787	965.536	1.253.423
Giderler	Malulük-yaşlılık-ölüm sigortası	359.706	411.536	451.153	491.121	513.276	577.358	668.106	736.275	824.058	972.795
	İş kazası sürekli iş gör.-ölüm gid.	2.254	2.528	2.614	2.657	2.794	3.199	3.558	3.752	4.241	4.838
	Sağlık, geçici iş göremezlik, işsizlik ve maktu ödemeler	35.382	34.176	24.883	27.855	60.288	36.410	33.406	35.576	39.757	44.918
	Yönetim giderleri	10.136	10.753	10.946	11.181	11.414	12.113	13.527	13.944	14.858	17.055
	Özel uygulamalar (devlet mükellefiyeti)	61.730	64.119	65.533	65.392	64.538	68.359	73.177	74.787	77.894	84.929
	Diğer giderler (banka faiz ve masraf, arızı ve geçmiş yıl)	16.400	23.626	18.528	18.121	19.807	12.443	18.676	19.801	25.107	22.430
	Yatırım harcamaları	117	39	68	106	193	1	51	39	94	255
	Toplam Gider	485.725	546.776	573.726	616.433	672.309	709.883	810.502	884.173	986.009	1.147.221
	Gelir-Gider	-48.627	-47.609	-54.147	-69.356	-21.084	672	-28.841	-15.386	-20.473	106.202
	GSYİH (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)	5.080	5.376	5.614	6.509	6.955	7.607	8.859	10.222	11.601	14.545
	Gelirler / GSYİH (%)	8,60	9,28	9,25	8,40	9,36	9,34	8,82	8,50	8,32	8,62
	Giderler / GSYİH (%)	9,56	10,17	10,22	9,47	9,67	9,33	9,15	8,65	8,50	7,89
	Gelir-Gider Farkı	-1,0	-0,9	-1,0	-1,1	-0,3	0,0	-0,3	-0,2	-0,2	0,7

Kaynak: KKTC Sosyal Sigortalar Dairesi, DPÖ

* DPÖ, Makroekonomik Tahmin Çalışma Tabloları - Nisan 2017, Tahmin

2017 yılı Sosyal Sigortalar Dairesi gelirleri bir önceki yıla göre 281 milyon TL artarak 1 milyar 183 milyon TL seviyesine ulaşmış olup bir önceki yıla göre artış oranı %31 seviyesinde gerçekleşmiştir. Giderler ise 2016 yılına göre 161 milyon TL artarak 1 milyar 147 milyon TL

seviyesine ulaşmıştır. Bir önceki yıla göre gerçekleşen artış oranı ise %16'dır. Sosyal Sigortalar Dairesi Gelir-Gider Durumu Tablosu'nda da görüleceği üzere Daire ilk defa 2017 yılında 106 milyon TL artı bakiye vermiştir. Bu açığın azaltılmasındaki en büyük pay 2017 yılında çıkarılan af yasası olup, af kapsamında sistem içerisinde bulunan sigortalıların sistem ile yeniden ilişkilendirilmesiyle hem aktif sayılarında bir artış yakalanmış hem de finansman yapısında bir iyileşme sağlanmıştır.

TABLO 16: SOSYAL SİGORTALAR DAİRESİ 2017 AFFI İSTATİSTİK BİLGİLERİ

	İşyeri Adedi	İşyeri ve İşveren	Ödeyen Sayısı	Tahsil Edilen Tutar (Bin TL)
Lefkoşa	2.603	3.903	1.579	44.503,0
Girne	1.299	1.939	794	22.176,0
Gazimağusa	1.680	2.495	972	20.244,4
İskele	463	599	292	7.310,4
Güzelyurt	384	526	240	5.125,4
Lefke	97	135	59	1.177,3
Toplam	6.526	9.597	3.936	100.536,5

Kaynak: KKTC Sosyal Sigortalar Dairesi

Yukarıdaki tabloda bölgeler itibarıyla Sosyal Sigortalar Dairesine af kapsamında yapılan müracaatlar ve sonrasında gerçekleştirilen tahsilat tutarları yer almaktadır. Bu çerçevede, Haziran 2018 itibarıyla Sosyal Sigortalar Dairesine 9.597 işyeri ve işverenden 3.936 müracaat yapılmış ve neticesinde bahse konu borçlulardan yaklaşık 100 milyon TL tutarında bir tahsilat gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 2017 yılı affından toplam borçlu sigortalıların %40'ı yararlanmıştır.

TABLO 17: DÜNYA ÜLKELERİ VE KKTC EMEKLİLİK YAŞLARI

Ülkeler	Erkek	Kadın
Almanya	65	65
Belçika	65	64
Danimarka	67	67
Finlandiya	63	63
Güney Kıbrıs	65	65
Hollanda	65	65
İngiltere	65	60
İrlanda	65	65
İspanya	65	65
Japonya	65	65
KKTC	60	60
Lüksemburg	65	65
Macaristan	62	60
Norveç	67	67
Polonya	65	60
Portekiz	65	65
Türkiye*	60/65	58/65
Yeni Zelanda	65	65
Yunanistan	65	60

Kaynak: (International Labour Organization, 2018).

* 5510 sayılı Kanun ile 2036 yılından başlamak üzere kademeli biçimde kadın ve erkeğin emeklilik yaşı 65'e yükseltilmiştir.

Yukarıda yer alan tabloda bazı OECD ve AB üyesi ülkelerin emeklilik yaşı uygulamaları verilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere artan yaşam süresi ve değişen çalışma koşulları ile birlikte emeklilik yaşı ortalama 65'tir.

Benzer biçimde yaşam süresinin artması, nüfusun yaşlanma hızı ve ekonomide yaşanan değişimler Türkiye'nin emeklilik sisteminin mali sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik birtakım tedbirler almasını zorunlu kılmış, 2008 yılında yapılan reform ile sisteme ilk defa katılacak sigortalılar için emeklilik yaşı 65 olarak belirlenmiştir. Adanın güneyinde yer alan Rum Kesimi'nde yapılan reformlar sonrası emeklilik yaşı 65 olarak belirlenmiştir.

Şubat 2012 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren 2/2012 sayılı yasayla 16/1976 sayılı Sosyal Sigortalar Yasasında yapılan değişiklikle emeklilik yaşı 60 yaşa çıkarılmış, mevcut sigortalılar için ise 45 yaş altında olan sigortalıların kademeli olarak emeklilik yaşı artırılmıştır.

KKTC'de uygulanan resmi emeklilik yaşının uluslararası uygulamalar ile karşılaştırıldığında düşük olduğu gözlemlenmektedir. 2008 yılında emeklilik koşuluna ilişkin bir düzenleme yapılmış olsa da gerek ilk defa sigortalı olacaklar için uygulanacak olması gerekse 60 yaşın düşük kalması nedeniyle bu düzenleme, sistemin sürdürülebilirliği için yeterli gözükmemektedir.

TABLO 18: KKTC DOĞUŞTAKİ YAŞAM ÜMİDİ (YIL)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Erkek	71,7	71,8	72,0	79,5	79,6	79,6	80,4	80,5	80,8
Kadın	76,4	76,5	76,7	83,1	83,1	83,2	83,4	83,5	84,5

Kaynak: DPÖ

Emeklilik yaşı sistemin gelir gider dengesini iki yönde etkilemektedir. Erken yaşta emeklilik, bağlanan aylığın daha uzun süre ödenmesi ile gider yönünde artırıcı bir etkiye sahiptir. Aynı zamanda, emekli olan kişinin sisteme belli bir dönem daha katkı yapmasını engellediği için gelir kaleminde de azalmaya neden olmaktadır. Bu bağlamda emeklilik yaşı belirlenirken kişiye verilecek aylığın süresi, ülkedeki demografik yapı ile sistemin finansal sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için nimet külfet dengesi dikkate alınarak katkı yapılması gereken süre dikkate alınmalıdır.

TABLO 19: ÇALIŞMA İZİNLİLER İLE VATANDAŞLARIN AKTİF SİGORTALI DAĞILIM SAYILARI

YILLAR	Kamuda çalışan memur ve işçiler			Çalışma izniyle Çalışan İşçiler			Kendi nam hesabına çalışanlar veya isteğe bağlı sigortalılar			Çalışma izniyle çalışan ve KKTC vatandaşı olmayanlar			Genel Toplam		
	KKTC Vatandaşları			T.C. Vatandaşları			Diğer Vatandaşlar			Çalışma izinli					
	E	K	TOPLAM	E	K	TOPLAM	E	K	TOPLAM	E	K	TOPLAM	E	K	TOPLAM
2008	22.970	17.582	40.552	25.869	3.871	29.740	1.375	1.275	2.650	27.244	5.146	32.390	50.214	22.728	72.942
2009	21.744	16.814	38.558	21.605	3.898	25.503	1.375	1.187	2.562	22.980	5.085	28.065	44.724	21.899	66.623
2010	22.307	17.315	39.622	23.535	4.257	27.792	1.501	1.416	2.917	25.036	5.673	30.709	47.343	22.988	70.331
2011	22.786	17.896	40.682	22.633	4.578	27.211	1.548	1.703	3.251	24.181	6.281	30.462	46.967	24.177	71.144
2012	23.794	18.869	42.663	23.035	4.961	27.996	2.069	2.141	4.210	25.104	7.102	32.206	48.898	25.971	74.869
2013	24.878	20.178	41.340	22.067	5.316	27.383	2.434	2.461	4.895	24.501	7.777	32.278	49.379	27.955	77.334
2014	25.690	21.025	46.715	22.335	5.652	27.987	2.930	2.823	5.753	25.265	8.475	33.740	50.955	29.500	80.455
2015	26.572	21.856	48.428	23.271	5.916	29.187	3.605	3.573	7.178	26.876	9.489	36.365	53.448	31.345	84.793
2016	29.055	23.251	52.306	24.248	6.377	30.625	4.682	4.175	8.857	28.930	10.552	39.482	57.985	33.803	91.788
2017	32.954	25.641	58.595	25.166	6.707	31.873	7.325	5.151	12.476	32.491	11.858	44.349	65.445	37.499	102.944

Kaynak: Sosyal Sigortalar Dairesi

Aktif sigortalıların, yani sisteme prim yatıran sigortalıların 44.349 kişisi yabancı işgücünden oluşmaktadır. Bu durum sosyal sigortalar sistemini ayakta tutanların yabancı işgücü olduğunu göstermektedir. Çünkü çalışma izni ile çalışanlardan kesilen sigorta primleri, çalışan emekliliği hak etmeden çalışma izni sonlandırılanlara herhangi bir ödeme yapılmamaktadır. Bu gelir, Sosyal Sigortalar Dairesinin önemli gelir kalemidir.

2017 yılı itibarıyla KKTC Sosyal Sigortalar kapsamında %56,92 KKTC vatandaşı, %30,96 KKTC vatandaşı olmayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, %12,12 diğer ülke vatandaşı bulunmaktadır. Son 10 yıl içerisinde aktif sigortalı sayısındaki en yüksek artış %371 ile diğer ülke vatandaşları grubunda gerçekleşirken, KKTC vatandaşlarında %44 ve T.C. vatandaşlarında %7 artış gerçekleşmiştir. Aktif sigortalı çalışan sayısındaki değişim cinsiyete göre incelendiğinde, çalışma izni ile çalışan T.C. vatandaşlarında son 10 yılda erkek çalışan sayısında %3 oranında bir azalış ve kadın çalışan sayısında %73 oranında bir artış gerçekleşmiştir.

Çalışma izinleri otomasyon projesinin ikinci aşamasında pasaporta vurulan çalışma izinleri, kolay taşınabilir ve denetlemelerde ibraz edilebilir kare kodu bulunan çalışma izin kimlik uygulamasına ivedilikle geçilmelidir.

Çalışan ile işveren arasındaki istihdam ilişkilerinden doğan bireysel iş uyuşmazlıklarının, yargısal yollara başvuru hakkı saklı kalmak kaydıyla, uzlaşıcı bir şekilde çözümünde izlenecek usul ve esasları düzenleyen İş Uyuşmazlıklarının Davasız Halli Yasası çıkarılmalıdır.

Sağlık hizmetleri sisteminin gereksindiği finansmanın yaratılması açısından birçok ülkede olduğu gibi KKTC’de de primli sisteme dayanan genel sağlık sigortası sistemi, kişilerin ekonomik gücüne ve isteğine bakılmaksızın, ortaya çıkacak hastalık riskine karşı, toplumun bütün bireylerinin sağlık hizmetlerinden eşit, ulaşılabilir ve etkin bir şekilde yararlanmasını sağlayan bir sistem olarak uzun yıllardan beri tartışılmakta ve bu yönde yıllardır yasa çalışmaları yapılmaktadır.

Genel Sağlık Sigortası Yasa Tasarısı sisteminin uygulamaya konulmasıyla Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti sağlık sisteminde olumlu, önemli ve köklü değişikliklere neden olacaktır. Genel Sağlık Sigortasının hayata geçirilmesi için yasal mevzuat çalışmalarının ivedilikle tamamlanması sağlanmalıdır. Genel Sağlık Sigortası kapsamında sigortalı sayılanlar, kanun taslağında ayrıntılı bir biçimde belirtilmiştir.

Sonuç itibarıyla, KKTC Sosyal Sigortalar Dairesinin temel sorunları, idari yapılanmanın ve teknik alt yapının yetersizliği olup bunlar gelişmelere uygun olarak yeniden düzenlenmelidir. Diğer taraftan, sistemin kamu maliyesi üzerindeki yükünün hafifletilebilmesi için, tek Sosyal Güvenlik Sistemine geçişle birlikte, uygulanmakta olan mevcut programlarla ilgili olarak emeklilik yaşı, prim oranları, prime esas kazanç, prim karşılığı olmayan ödemeler, sigorta programları gibi hususlarda yukarıda belirtilen önlemlerin ivedilikle alınması gerekli görülmektedir. E-devlet sisteminden de yararlanarak denetim hizmetlerine etkinlik kazandırılarak kayıt dışı sigortasız istihdam kayıt altına alınmalı ve kazancın veya çalışma gün sayısının eksik bildirilmesi önlenmelidir.

SOSYAL YARDIMLAR

Sosyal sorunların ortaya çıkmadan önce engellenmesi ve bu sorunlarla etkin bir mücadelenin sağlanmasına yönelik olarak sosyal hizmet ve yardımlarda koruyucu ve önleyici hizmetlere önem verilmesi gerekmektedir.

Sosyal yardım alan çalışabilir durumdaki yoksul kesimin, yoksulluktan kalıcı bir şekilde kurtulabilmesi için işgücü piyasasıyla bağlantılarının kurulması ve güçlendirilmesi

önemlidir. Yoksulluğun nesiller arası aktarımını engellemek için, özellikle eğitim alanındaki sosyal yardımlara önem verilmelidir. Diğer taraftan göç, kentleşme, aile yapısında meydana gelen değişim, yoksulluk, ebeveyn kaybı, boşanma gibi sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı korunmaya muhtaç duruma düşen çocuklara sunulacak sosyal hizmet ve yardımlar da önemini korumaktadır.

Sosyal koruma sistemi sosyal, ekonomik ve yerel şartlar dikkate alınarak, nüfusun tümünü kapsayan, etkin, dezavantajlı kesimleri toplumla bütünleştiren, toplumun her kesimine sorumluluk vererek sosyal dışlanma ve yoksulluk riskini en aza indiren bir yapıya kavuşturulmalı, sisteme zorunlu veri girişi yapımları sağlanmalı ve sistemden bilgi alabilecek bilgi işlem altyapısı kurulmalıdır.

Engellilerin rehabilite edilmesi, korunması, eğitilmesi ve istihdam edilmesi için gerekli önlemler alınmalıdır. Bu amaçla Avrupa Birliği normları gözetilerek, engelli insanların çağdaş yaşam kalitesine kavuşturulması için çalışmalar başlatılarak, engellilerle ilgili hizmetlerin koordine edilmesi, yaygınlaştırılması ve etkinleştirilmesi için aile içinde ve/veya kurulacak merkezlerde bakım, eğitim ve rehabilitasyon çalışmaları yoğunlaştırılmalıdır.

TABLO 20: YILLAR İTİBARIYLA SOSYAL YARDIM ALANLARIN SAYILARI VE ÖDEME TUTARLARI (BİN TL)

	2008		2009		2010		2011		2012	
	Sayı	Harcama	Sayı	Harcama	Sayı	Harcama	Sayı	Harcama	Sayı	Harcama
Yoksul	3.136	24.013	3.087	22.637	3.257	25.950	3.254	24.142	3.339	24.954
Malul Gazi	255	5.130	254	5.559	254	5.736	253	5.784	250	5.826
Şehit	438	12.321	438	12.832	425	13.364	417	13.571	415	13.476
Malul	114	1.934	114	2.095	112	2.126	110	2.128	107	2.093
Şehit Ebeveyni	177	1.714	176	1.853	163	1.763	150	1.692	136	1.534
Toplam	4.120	45.113	4.069	44.975	4.211	48.939	4.184	47.316	4.247	47.882
	2013		2014		2015		2016		2017	
	Sayı	Harcama	Sayı	Harcama	Sayı	Harcama	Sayı	Harcama	Sayı	Harcama
Yoksul	3.405	29.331	3.468	33.558	3.632	37.549	3.717	34.289	3.726	45.557
Malul Gazi	248	6.205	247	6.874	247	7.277	247	7.777	247	8.846
Şehit	413	14.089	406	15.262	392	15.550	380	16.020	368	17.524
Malul	105	2.201	103	2.425	101	2.519	100	2.641	98	2.969
Şehit Ebeveyni	125	1.520	120	1.624	110	1.623	104	1.672	94	1.720
Toplam	4.296	53.346	4.344	59.742	4.482	64.519	4.548	62.399	4.533	76.617

Kaynak: KKTC Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

TABLO 21: 2008-2017 DÖNEMİ SOSYAL YARDIM ALANLARIN SAYISI VE ÖDEME TUTARINDAKİ YÜZDE DEĞİŞİMİ

2008-2017		
	Sayı (%)	Harcama (%)
Yoksul	18,8	89,7
Malul Gazi	-3,1	72,4
Şehit	-16,0	42,2
Malul	-14,0	53,5
Şehit Ebeveyni	-46,9	0,4
Toplam	10,0	69,8

Kaynak: KKTC Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

Tablo 20 ve 21’de görüleceği üzere 2008-2017 döneminde sosyal yardımlardan faydalanan yoksul sayısı %18,8 oranında artarak 3.136’dan 3.726’ya çıkmış olup, bu gruba yapılan harcama tutarı ise %89,7’lik bir artış ile 2017 yılında 45,6 milyon TL’ye ulaşmıştır.

Buna karşın, sosyal yardımlardan faydalanan diğer gruplara tabii kişi sayılarında bir azalış söz konusu iken, bu gruplar için yapılan toplam harcama tutarı artarak 2008 yılında 21,1 milyon TL olmuş, 2017 yılında 31,1 milyon TL tutarına ulaşmıştır.

Sonuç olarak son 10 yıllık süreçte %10’luk bir artış ile sosyal yardım alan kişi sayısı 2017 yılı itibarıyla 4.533’e ulaşmıştır. Harcama tutarı ise %69,8’lik bir artış ile 76,6 milyon TL seviyesine yükselmiştir.

Bunun yanı sıra sosyal yardımlardan faydalanan özürlü sayısı 2017 Temmuz ayı itibarıyla 4.436 iken %3,7’lik bir artış ile 2018 Temmuz ayında 4.601’e ulaşmıştır. Bahse konu dönem içerisinde özürlülere yapılan harcama tutarı ise %21,1’lik bir artış ile 5 milyon 652 bin TL’den 6 milyon 843 bin TL’ye ulaşmıştır.

TABLO 22: SOSYAL HİZMET VE YARDIMLARDAN FAYDALANANLARIN ÜLKE NÜFUSUNA ORANI VE YILLIK DEĞİŞİMİ

	2008	2009	2010	2011	2012
Nüfus	274.436	283.736	286.973	283.281	292.129
Nüfus Artış Hızı	2,4	3,4	1,1	-1,3	3,1
Sosyal Yardım Alanların Sayısı	4.120	4.069	4.211	4.184	4.247
Sosyal Yardım Alanların Değişimi	0,1	-1,2	3,5	-0,6	1,5
Sosyal Yardım Alanların Ülke Nüfusuna Oranı	1,5	1,4	1,5	1,5	1,5
Sosyal Yardım Harcamaları (Bin TL)	45.113	44.975	48.939	47.316	47.882
GSYİH (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)	5.080	5.376	5.614	6.509	6.955
Sosyal Harcamalar / GSYİH	0,89	0,84	0,87	0,73	0,69
	2013	2014	2015	2016	2017
Nüfus	301.988	313.626	326.158	335.455	341.335 ¹
Nüfus Artış Hızı	3,4	3,9	4,0	2,9	1,8
Sosyal Yardım Alanların Sayısı	4.296	4.344	4.482	4.548	4.533

Sosyal Yardım Alanların Değişimi	1,2	1,1	3,2	1,5	-0,3
Sosyal Yardım Alanların Ülke Nüfusuna Oranı	1,4	1,4	1,4	1,4	1,3
Sosyal Yardım Harcamaları (Bin TL)	53.346	59.742	64.519	62.399	76.617
GSYİH (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)	7.607	8.859	10.222	11.601	14.545
Sosyal Harcamalar / GSYİH	0,70	0,67	0,63	0,54	0,53

Kaynak: KKTC DPÖ ve KKTC Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

2017 nüfusu tahmin rakamıdır; son 10 yıllık nüfus artış hızı %2,5 hesaplanmış olup bu rakam üzerinden 2017 yılı nüfusu tahmin edilmiştir.

Yıllar itibarıyla sosyal yardımlardan faydalananların toplam nüfusa oranında bir dalgalanma olmamış ve ortalama %1,5 seviyesinde seyretmiştir. Ancak sosyal yardımlardan faydalanan sayısının yıllar itibarıyla belirli bir seyri bulunmamakta, bazı yıllarda faydalanan sayılarında düşüşler görülmektedir. Sosyal yardım ve hizmetlerin yıllar itibarıyla mali durumuna bakıldığında GSYİH'ye oranının 2008 yılında %0,89 iken 2017 yılında %0,53'e gerilediği görülmektedir.

Çalışma Hayatı Genel Değerlendirme

KKTC'de işgücünün, sürdürülebilir büyüme hedefleriyle uyumlu olması gerekmekte ve çalışma yaşamı ile ilgili düzenlemelerde Avrupa Birliği normları ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmeleri ile tam uyum sağlanmalıdır. Bu amaçla alınacak tedbirlerde, çalışanların örgütleri ile işveren örgütleri arasında sosyal diyalog mekanizmalarının geliştirilmesine özen gösterilmelidir.

Yerel işgücünün, işgücü piyasasına katılımını artırmak ve dolayısıyla yabancı işgücü ihtiyacını asgari düzeye indirebilmek için, üniversiteler ve ilgili meslek örgütleriyle iş birliği yapılmak suretiyle sektörlerin taleplerine yönelik işgücü sertifika programları düzenlenmelidir.

İşgücü piyasasında yerel işgücü istihdamını artırmaya yönelik destek programları ekonominin değişen ve gelişen şartlarına uygun olarak çeşitlendirilerek sürdürülmelidir. Bu bağlamda, yeni geliştirilecek istihdam teşvik uygulamaları ile özellikle genç işsizlerin iş gücü piyasasında daha kolay yer almaları sağlanmalıdır. Gençler yanında kadınlar ve engelliler gibi işgücü piyasasında dezavantajlı olan grupları destekleyici tedbirler de artırılarak yaygınlaştırılmalıdır. Ayrıca ilgili yasa ve tüzükler günümüz şartlarına uygun olarak yeniden düzenlenmelidir.

Sosyal hizmetlerin sorumluluk alanında bulunan vatandaşlara verilen hizmet şartlarının evrensel normlara uygun olarak iyileştirilmesi yönünde sürdürülmekte olan çalışmalar hızlandırılarak, verilmekte olan hizmetlerin kalitesinin artırılması sağlanmalıdır. İhtiyaç doğrultusunda yeni çalışma modelleri ve yeni hizmet merkezlerinin hayata geçirilmesi yönünde projeler uygulamaya konulmalıdır.

Sosyal sorunlarla etkili mücadele sağlanması amacıyla mevcut yasalar gözden geçirilerek gerekli yasa ve değişikliklerin kısa sürede yapılması, çocuk ve gençlerimizin emniyet ve güven içerisinde geleceğe hazırlanması temel hedefi doğrultusunda kötü alışkanlıklardan korunmaları, ihmal ve istismar ile suça itilmelerinin önlenmesi ve ilgili kurumların iş birliği içerisinde çalışması alınacak etkin tedbirler arasındadır.

Çalışanların Sosyal Sigorta ve İhtiyat Sandığı yatırımlarının gerçek ücret miktarı üzerinden düzenli yatırılması ve çalışan ek mesaide çalıştırılıyorsa bu gelirlerden Sosyal

Sigorta ve İhtiyat Sandığı primlerinin kesilmesi ve sosyal güvenlik prim yatırımlarının gerçek maaş üzerinden yapılması sağlanmalı, iş yerlerinde iş sağlığı ve güvenliği denetimleri yapılmalıdır.

G. SAĞLIK SEKTÖRÜ

Sağlık hizmetlerinin etkin sunumu, toplumsal gelişmenin en temel öğelerinden birisini oluşturmaktadır. Hizmet sunumunda etkinliğin sağlanmasında öncelikle sağlık hizmetlerinin nitelik ve niceliğinin artırılması ve bu bağlamda devletin kamusal niteliği olan bu hizmetlere önem vermesi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

KKTC sağlık hizmetlerinin, kamu ve özel sektörde olmak üzere, çağdaş yaşamın gereklerine uygun olarak geliştirilmesi, yaygınlaştırılması ve AB standartlarına uyumlaştırılması sağlanmalı, tüm vatandaşları kapsayıcı, erişilebilir, sürdürülebilir ve kaliteli hizmet sunumunu sağlamanın yanı sıra vatandaşların ihtiyaçlarına yanıt verecek bir sağlık sistemi oluşturabilmek için gerekli yapısal reformlar gerçekleştirilmelidir.

KKTC’de son yıllarda sağlık hizmetlerine erişimin zorlaştığı, tedavi giderlerinin ve ilaç harcamalarının artmaya başladığı görülmektedir. Sağlık hizmetlerinin finansmanının kamu tarafından yapılmasına ilişkin hukuki düzenlemeler olsa da bu düzenlemelerin hayata geçirilmesi ve etkin şekilde işletilmesi zorunludur. Vatandaşların sağlık hizmeti almak için kendi bütçelerinden yaptıkları harcamaların önüne geçilmelidir.

Sağlık çalışanlarının özlük hakları ve çalışma koşulları iyileştirilerek tam gün hizmet vermeleri sağlanmalıdır. Kamu hastanelerinin hizmet kalitesinin artırılması, özel hastanelerden alınan hizmetlerin kurallara bağlanarak denetlenmesi, birinci basamak sağlık hizmetlerinin geliştirilerek yaygınlaştırılması ve yapılacak yasal düzenlemelerle sağlık hizmetlerinde dönüşüm sağlanması ile vatandaşın memnuniyeti en üst düzeye ulaştırılmalıdır.

KKTC vatandaşlarının anayasal hakkı olan sağlık güvencesinin sağlanması, Genel Sağlık Sigortasına (GSS) ilişkin etkin politikalar oluşturulması ile gerçekleşecektir. Bu politikaları oluşturacak temel aktörler; Sağlık Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve ilgili diğer kamu kurum ve kuruluşları olup, söz konusu kurum ve kuruluşların koordinasyon içerisinde beraberce çalışarak gerekli yasal ve idari tedbirleri bir an önce alması ve hayata geçirmesi sağlanmalıdır.

Genel Sağlık Sigortası ülkede yaşayan herkesi kapsayacak şekilde hayata geçirilmelidir. Öncelikle kamu sağlık hizmetlerinin eksiklikleri tespit edilmeli, sonrasında söz konusu eksikliklerin giderilerek özel sektörle rekabet edecek seviyeye ulaştırılmalıdır. GSS primi ödeme gücü olmayanlar gelir testi yapılmak suretiyle tespit edilmeli ve bu kesimin primleri kamu bütçesinden ödenmelidir. Bu çerçevede gelir düzeyi ne olursa olsun tüm vatandaşların sağlık hizmetlerine eşit ulaşımı sağlanmalıdır.

Sağlık hizmetlerinin sunumu Sağlık Bakanlığı tarafından, finansmanı ise Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yapılmak üzere birbirinden ayrıştırılarak sistem, mali açıdan şeffaf ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulmalı, hastalara hastane ve hekim seçme özgürlüğü tanınmalıdır.

Hâlihazırda KKTC’de sağlık sektöründe yeterli bir otomasyon sistemi olmadığı ve güncel ve yeterli sağlık verisi bulunmadığı için kişi başı sağlık harcamasının ne kadar olduğu bilinmemektedir. Politika yapıcılar için elzem olan bilgi ve veriye erişimin sağlanması açısından GSS süreci bir fırsata dönüştürülebilir. Bu çerçevede hem sosyal güvenlik hem sağlık sistemi ortak bir veri tabanı çatısı altında birleştirilerek, hastanelerin ve eczanelerin

de dâhil edildiği bir veri tabanı oluşturulmalı, uygun yazılım ve donanım ile ilgili tüm kurumları arasında veri/bilgi alışverişinin sağlanması hususunda çağın gereklilikleri yakalanmalıdır.

Genel Sağlık Sigortası'nın başarılı olması için tüm paydaş kurumlar arasındaki paylaşım, eşgüdüm, iletişim ve denetimin en etkin şekilde sağlanması önemlidir. Bu çerçevede, sağlık sistemindeki eksikliklerin öneminin bilinci ile hareket edilerek sağlık ocaklarından kamu hastanelerine, özel hastanelerden eczanelere, laboratuvarlara ve bunun gibi bütün sağlık hizmeti sunucuları arasında online bağlantının kurulması elzemdir. İlgili tüm paydaş kurumlar arasında oluşturulacak otomasyon ağı sağlık sektöründeki tüm eksikliklerin tespitini kolaylaştıracak ve hem politika yapıcılar hem uygulayıcı kurumlar hem de hizmetten yararlananlar açısından sağlıklı veri toplanmasını, istatistiki bilgi elde edilmesini sağlayacaktır. Bu nedenle sağlıkta otomasyon sisteminin tamamlanması ve tüm ülkeye yayılması önem arz etmektedir.

Sağlık hizmetlerindeki eşitliğin ilaca erişebilirlikte de hayat bulması esastır. İlaç fiyatlarının ve kullanım miktarlarının kontrol edilmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır. İlaç Takip Otomasyon Sistemi (İTOS) kurulması çok önemlidir. Genel Sağlık Sigortası'nın (GSS) yürürlüğe girmesi ile birlikte, anlaşmalı özel eczanelerden ilaç temin edilebilecektir. Devlet ilaç satın alma kriterlerini belirleyerek, belli kalite ve standartlarda ilaç satın alınmasını sağlamalıdır.

Akılcı ilaç kullanımı ile ilgili eğitimler yapılarak paydaşlarla iş birliği içerisinde gerekli düzenlemeler hayata geçirilmelidir. Ayrıca ilaç fiyatlarının aşağı çekilebilmesi ve kullanım miktarlarının kontrol edilmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır.

Kamu hastanelerinde malzeme veya ilaç eksikliklerinden kaynaklanan hizmet aksaklıklarının önüne geçmek için, bahse konu otomasyon sistemine geçilerek bütün işlemler kayıt altında tutulmalıdır. Bu şekilde gerek ilaç gerekse sarf malzeme envanterinin takibi daha verimli bir şekilde yapılacaktır. Bu türden bir otomasyon sistemi bir yandan ortaya çıkabilecek istismarların önüne geçilmesini, diğer yandan ise ilaç israfının minimuma indirilmesini mümkün kılacaktır. Bu sayede yazılan reçetelerin online sistem üzerinden takibi ve etkin denetimi sağlanacaktır.

Kanser Tarama Programları başlatılarak, erken tanı ile ilgili farkındalık çalışmalarına ağırlık verilmelidir.

Vatandaşın cebinden çıkacak sağlık harcamaları minimum seviyeye çekilerek, ilaç ve tedavi giderleri sağlık sigortası primleri ile ödenmelidir.

Yukarıda bahsi geçen sağlık sistemi altyapısının oluşturulmasının yanı sıra, insan gücü planlaması ve yönetiminin, o ülkenin sağlık sisteminin performans ve verimliliği üzerinde önemi büyüktür. Sağlık hizmetleri sunumunda sağlık çalışanlarının yeri ve önemi yadsınamaz. Ancak değişen ihtiyaç ve hastalık yapısına göre eğitim kurumları ve sağlık sistemi arasında yakın ve koordineli bir iş birliği şarttır.

Sonuç olarak; mevcut durumda KKTC sağlık sisteminin daha işleyen, daha verimli ve vatandaşlarını daha kapsayıcı hale getirilebilmesi açısından aşağıda yer alan önlemler alınmalıdır.

- Kurumlar arası koordinasyon ve iletişimin sağlanması,
- Kamu politikaları, görev ve rol tanımları ile istihdam politikasının beraber yürütülmesinin sağlanması,
- Performansa dayalı ek ödeme sistemi oluşturulması,

- Kamu personeli verimliliğinin sağlanması,
- Hasta ve yakınlarının şikâyetlerini rahatça iletebileceği bir yapının oluşturulması,
- İnsan kaynaklarının bölgeler arasında dengesiz dağılımının giderilmesi,
- Tıbbi cihazların sağlık hizmet sunucuları arasında ortak kullanımının sağlanması ve maliyeti yüksek cihazların mükerrer alımlarının önlenmesi.

Sağlık hizmet sunumunun kalitesi ve verimliliği ile ilgili aşağıda listelenen tedbirlerin alınmasında fayda görülmektedir.

- **KKTC Sağlık Sistemindeki Paydaşların Roller:** Sağlık politikasını belirleyen ve düzenleyen, hizmeti sunan ve finanse eden aktörlerin yetki ve sorumluluklarının tam olarak ayrıştırılmaması sağlık sisteminde bazı sorunlara yol açmaktadır. Sağlık hizmetini sunan, finanse eden, düzenleyen ve denetleyen yapılar net bir şekilde ayrıştırılmalı, rol paylaşımı sağlanmalı, düzenleyici ve denetleyici rol için ilgili tarafların temsili sağlanmalıdır.

- **Sağlık Verileri:** Toplam sağlık harcamaları öncelikli olmak üzere tüm sağlık alanında üretilen veriler ulaşılabilir, karşılaştırılabilir ve standart değildir. Doğru politikaların belirlenebilmesi ve izlenen politikaların sonuçlarının değerlendirilmesi için kapsamlı, doğru, güvenilir ve dönemler itibarı ile karşılaştırılabilir verilerin toplanması son derece önemlidir.

- **Mali Sürdürülebilirlik:** Sağlık harcamalarının kontrolünde etkinlik sağlanamaması nedeniyle sağlık sisteminin mali sürdürülebilirliği tehdit altındadır. Tedavi, yöntem ve işlemlerin geri ödeme kapsamına alınmadan yapılması sağlık harcamalarındaki artış üzerinde olumsuz bir etki oluşturmakta, sistemin finansal sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir.

- **Geri Ödeme Yöntem ve Modelleri:** Sağlık hizmeti bedellerinin ödenmesinde kamu tarafından kullanılmakta olan yöntem ve modellerin revize edilerek, bedellerin sağlık hizmetleri sunucularına ödenmesi için Sağlık Uygulama Tebliği çıkarılmalı ve bu suretle vatandaşların ilaç ve tedavi masrafları kendilerine yansıtılmadan, bunların adil bir şekilde ödenmesi sağlanmalıdır.

- **Fiyatlandırma:** Sağlık hizmetlerinde maliyet-etkililik analizine dayalı fiyatlandırma yapılmamaktadır. Kamu hastanelerinde hastalardan alınan ücretler ve ilaç bedelleri vatandaşları sıkıntıya sokmaktadır. Bu çerçevede ülkede kamu ve özel tarafından sunulan sağlık hizmetlerinin fiyatlandırılmasında maliyet bazlı yöntemler kullanılmalı ve diğer paydaşların görüşleri alınmalıdır.

- **Satın Alma Süreci:** Kamunun sağlık hizmetleri sunumunda kullanılan malzeme ve ilaç tedariki süreçleri ile sağlık kurumlarının satın alma sürecinde hukuki ve yönetsel sorunların aşılmasına yönelik kalıcı tedbirler geliştirilmeli, toplu ilaç alım ihaleleri yapılarak ülke genelinde ilaç dağıtımını sağlayacak yönetmelik/tebliğ vb. yasal düzenlemeler ivedilikle hazırlanmalıdır.

- **Sağlığı Koruyucu ve Geliştirici Hizmetler:** Ada coğrafyasında toplum sağlığını tehdit edebilecek kitlesel riskler tespit edilmeli, bunları bertaraf edecek tedbirler alınarak ve bu tedbirleri uygulamaya koyacak birimler belirlenerek kamuoyuna duyurusu yapılmalıdır. Bu çerçevede, toplum sağlığı ile ilgili araştırmaların yapılarak, güvenilir verilerin toplanması ve koruyucu ağız ve dış sağlığı hizmetlerinin güçlendirilmesi sağlanmalıdır.

- **Uyuşturucu ile mücadele:** Tütün, tütün mamulleri, alkol ve diğer bağımlılık yapıcı ve uyuşturucu maddeler ile mücadele ilgili kamu kurumları tarafından koordineli bir şekilde yürütülmeli, toplum temelli ruh sağlığını koruyacak önlemler alınmalıdır. Alkol ve madde bağımlıları için tedavi, rehabilitasyon ve topluma kazandırma merkezi kurulmalı, Akıl Hastalıkları Yasası'nda gerekli değişiklikler yapılarak Barış Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nin iyileştirilmesine öncelik verilmelidir.
- **Temiz Suya Erişim:** Halk sağlığı çalışmaları içinde temiz içme ve kullanım suyuna erişim oranı önemlidir. Bu oranın yükseltilebilmesi için belediyelerin şebeke ve su depolama sistemlerinin yeniden gözden geçirilmesi konut ve işyerlerinde mevcut su depolarının iptal edilmesi şebekenin direkt olarak bağlanması gerekmektedir.

TABLO 23: 2008-2016 DÖNEMİ SAĞLIK GÖSTERGELERİ

YILLAR	2008			2009			2010			2011			2012		
	Kamu	Özel + Üniv.Hst.	TOPLAM	Kamu	Özel + Üniv.Hst.	TOPLAM	Kamu	Özel + Üniv.Hst.	TOPLAM	Kamu	Özel + Üniv.Hst.	TOPLAM	Kamu	Özel + Üniv.Hst.	TOPLAM
Yatak Sayısı	917	240	1.157	961	290	1.251	972	590	1.562	974	641	1.615	1.007	470	1.477
10.000 Kişiye Düşen Yatak Sayısı			42			44			54			57			51
Hastane Müracaat Sayısı	491.852			503.272			527.697			553.465			546.697		
Ameliyat Sayısı	6.870			7.212			7.107			7.937			10.890		
Doktor Sayısı	251	306	557	267	317	584	277	295	572	283	350	633	261	302	563
Diş Hekimi Sayısı	21	119	140	22	122	144	22	111	133	21	116	137	21	125	146
Diş Hekimi Başına Düşen Nüfus	13.068		1.960	12.897		1.970	13.044		2.158	13.489		2.067	13.911		2.001
Hemşire Sayısı	663		663	680		680	665		665	664		664	680		680
Ebe Sayısı	19		19	19		19	23		23	25		25	25		25
Hemşire Başına Düşen Nüfus	413,9			417,3			431,5			426,6			429,6		
Hemşire Başına Düşen Hasta Sayısı	741,9			740,1			793,5			833,5			804,0		
Doktor Başına Düşen Hemşire	2,6		1,2	2,5		1,2	2,4		1,2	2,3		1,0	2,6		1,2
Doktor Başına Düşen Nüfus	1.093		493	1.063		486	1.036		502	1.001		448	1.119		519
Yatan Hasta Sayısı	26.882			29.908			29.721			31.143			27.487		
Hemşire Başına Düşen Yatak Sayısı	1,38		1,75	1,41		1,84	1,46		2,5	1,47		2,43	1,48		2,17
Hemşire Başına Düşen Yatan Hasta Sayısı	40,5			44			44,7			46,9			40,4		
Nüfus			274.436			283.736			286.973			283.281			292.129
100.000 Kişiye Düşen Doktor Sayısı	91,5		203,0	94,1		205,8	96,5		199,3	99,9		223,5	89,3		192,7
	2013			2014			2015			2016			2017		
	Kamu	Özel + Üniv.Hst.	TOPLAM	Kamu	Özel + Üniv.Hst.	TOPLAM	Kamu	Özel + Üniv.Hst.	TOPLAM	Kamu	Özel + Üniv.Hst.	TOPLAM	Kamu	Özel + Üniv.Hst.	TOPLAM
Yatak Sayısı	1.007	470	1.477	1.007	470	1.477	1.064	303	1.367	1.131	333	1.464			
10.000 Kişiye Düşen Yatak Sayısı			49			47			42			44			
Hastane Müracaat Sayısı	503.297			684.736			735.0			729.035					
Ameliyat Sayısı	8.720			8.548			9.733			8.601					
Doktor Sayısı	265	300	565	256	378	634	257	290	547	248	296	544			
Diş Hekimi Sayısı	22	137	159	19	138	157	20	138	158	23	134	157			
Diş Hekimi Başına Düşen Nüfus	13.727		1.899	16.507		1.998	16.308		2.064	14.585		2.137			
Hemşire Sayısı	692		692	694		694	731		731	740		740			
Ebe Sayısı	24		24	29		29	20		20	22		22			
Hemşire Başına Düşen Nüfus	436,4			451,9			446,2			453,3					
Hemşire Başına Düşen Hasta Sayısı	727,3			986,6			1.005,5			985,2					
Doktor Başına Düşen Hemşire	2,6		1,2	2,7		1,1	2,8		1,3	3		1,4			
Doktor Başına Düşen Nüfus	1.140		534	1.225		495	1.269		596	1.353		617			
Yatan Hasta Sayısı	30.857			31.715			34.960			27.340					
Hemşire Başına Düşen Yatak Sayısı	1,4		2,13	1,45		2,13	1,46		1,87	1,53		1,98			
Hemşire Başına Düşen Yatan Hasta Sayısı	44,6			45,7			47,8			36,9					
100.000 Kişiye Düşen Doktor Sayısı	87,8		187,1	81,6		202,2	78,8		167,7	73,9		162,2			
Nüfus			301.988			313.626			326.158			335.455			

Kaynak: DPÖ, Sağlık Bakanlığı

Kamu sektöründe çalışan doktor sayısı son 9 yıllık dönemde %1,2 azalarak 251'den 248'e gerilemiştir. Üniversite ve özel hastanelerde aynı dönemde %3,3 azalarak, doktor sayısı 306'dan 296'ya inmiştir. Kamu ve özel hastaneler toplamında son 9 yıl içerisinde çalışan doktor sayısı %2,3 azalarak 557'den 544'e gerilemiştir.

Son yıllarda nüfus artışına bağlı olarak, kamu ve özel sektörde çalışan toplam doktor başına düşen nüfus 2008-2016 döneminde 493'ten 617 kişiye ulaşmıştır. Ancak hastaların yalnızca kamu hastanelerine müracaat ettikleri varsayılırsa aynı dönemde doktor başına düşen hasta sayısı 1.093 kişiden 1.353'e ulaşmıştır. Bu çerçevede, üniversite ve özel hastanelerin sektörde yer almasının, kamu hastanelerinin yükünü önemli ölçüde azalttığı ve doktor başına düşen nüfusun 1.353'ten 617'ye düştüğü görülmektedir.

Kamu hastanelerinde yatak sayısı 9 yıllık dönemde %23 artarak 917'den 1.131'e yükselmiştir. Bunun yanı sıra çalışan hemşire sayısı ise %11,6 artarak 663'ten 740'a yükselmiştir. Buna karşın bahse konu dönemde hemşire başına düşen yatak sayısı 2008 yılında 1,38 iken, 2016 yılında 1,53'e ulaşmıştır. Dolayısıyla hemşire başına düşen yatak sayısında 9 yılda marjinal bir artış görülmemektedir. Çarpıcı olan bu dönemde hemşire başına düşen yatan hasta sayısında %9 düzeyinde azalma olduğudur. 2008 yılında hemşire başına düşen yatan hasta sayısı 40,5 iken 2016 yılına gelindiğinde bu sayı 36,9'a gerilemiştir.

Tablo 24'te ise kamuda görevli hemşire sayısının yıllar itibarıyla değişimi yer almaktadır. 2008 yılından 2012 yılına kadar işten ayrılan hemşire sayısı kadar yeni hemşire istihdamı sağlanmıştır. 2013 yılından itibaren hemşire sayısında her yıl artış gerçekleşmiş ve 2015 yılında ise tüm yıllarda istihdam edilen hemşire sayısından fazla hemşire istihdamı gerçekleştirilmiştir.

TABLO 24: YILLAR İTİBARIYLA HEMŞİRE SAYISI DEĞİŞİMİ

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Hemşire Sayısı	663	680	665	664	680	692	694	731	740
Hemşire Sayısı Değişimi	-	17	-15	-1	16	12	2	37	9

Üniversite ve özel hastanelerde yeni teknolojilerin kullanımı, teknik alt yapı ve tıbbi cihazların yenilenmesi, hasta ve hasta yakınlarına verilen otelcilik hizmet kalitesinin iyileştirilmesi, yataklı tedavi bölümlerindeki konforun sağlanması ve hastane içerisinde açılan sosyal alanlar sebebiyle ekonomik durumu iyi olan vatandaşların bu hastaneleri tercih etmeleri kamu hastaneleri üzerindeki yükü ciddi ölçüde azaltarak vatandaşın tedaviye erişimini kolaylaştırmıştır.

Ayrıca, SSD kapsamında bulunan sigortalılar ve sigortalı bağımlılarından sağlık primi kesilmesine rağmen, bu grubun kamu hastanelerinde aldığı ayakta ve yataklı tedavi, eczane, yurt dışı tedavi, TC-KKTC arasında yapılan Sosyal Güvenlik Antlaşması'ndan doğan harcamaları karşılığında Sosyal Sigortalar Dairesince gerçekleştirilecek ödemelerin ödeme sürecinde hastaların karşılaştığı problemler, kamu hastanelerinin tercih edilmemesinin ikinci temel faktörüdür.

KKTC'de kamu hastanelerine genel olarak bakıldığında nüfus için yatak sayısının yeterli olduğu görülmektedir; fakat yatak doluluk oranları ve hekim başına düşen müracaat sayılarının düşük olması, verimliliğin düşük olduğuna işaret etmektedir. Uzman hekim başına düşen muayene sayısının düşük olması, hekimlerin hem kamuda hem de özel sektörde çalışabilmeleri, düşük çalışma saatleri ve yüksek sayılabilecek yıllık izin süreleri, hastanelerin verimsiz çalışmalarına neden olmaktadır.

H. ULAŞTIRMA SEKTÖRÜ

Havayolu

KKTC'nin Türkiye ve Türkiye üzerinden uluslararası hava bağlantısını sağlayan Ercan Havalimanı 3 Şubat 1975 yılından bu yana Ada'nın yolcu taşımacılığına yönelik tek havalimanıdır.

TABLO 25: ERCAN HAVAALANI 2017 YILI İSTATİSTİKLERİ

Aylar	GELEN UÇAK	GİDEN UÇAK	TOPLAM UÇAK	GELEN YOLCU	GİDEN YOLCU	TOPLAM YOLCU	GELEN INFANT	GİDEN INFANT	TOPLAM INFANT	GELEN KARGO (kg)	GELEN KARGO (kg)	GELEN KARGO (kg)
Oca.17	1.042	1.048	2.090	120.390	158.066	278.456	919	1.121	2.040	127.658	22.720	150.378
Şub.17	1.008	1.007	2.015	152.833	121.897	274.730	867	926	1.793	119.980	24.264	144.244
Mar.17	1.171	1.172	2.343	159.795	150.564	310.359	1.058	1.075	2.133	170.312	28.915	199.227
Nis.17	1.134	1.136	2.270	164.690	170.071	334.761	1.337	1.306	2.643	164.587	23.020	187.607
May.17	1.128	1.127	2.255	172.575	172.051	344.626	1.821	1.885	3.706	195.780	25.747	221.527
Haz.17	1.173	1.173	2.346	155.208	180.258	335.466	1.992	2.199	4.191	192.672	25.241	217.913
Tem.17	1.211	1.214	2.425	181.444	187.294	368.738	2.359	2.966	5.325	162.963	19.140	182.103
Ağu.17	1.181	1.180	2.361	178.909	181.658	360.567	2.492	2.608	5.100	188.624	19.172	207.796
Eyl.17	1.188	1.189	2.377	201.135	161.719	362.854	2.306	2.274	4.580	154.550	19.851	174.401
Eki.17	1.204	1.202	2.406	184.826	179.745	364.571	1.539	1.523	3.062	199.653	27.613	227.266
Kas.17	1.082	1.077	2.159	158.737	170.760	329.497	1.043	1.042	2.085	197.065	27.173	224.238
Ara.17	1.076	1.074	2.150	153.183	144.733	297.916	1.028	975	2.003	247.851	29.154	277.005
YILSONU TOPLAM	13.598	13.599	27.197	1.983.725	1.978.816	3.962.541	18.761	19.900	38.661	2.121.695	292.010	2.413.705

Artan uçuş trafiği ile birlikte Ercan Havalimanı'nda gerek terminal binası, gerekse apron (hava araçlarının yolcu, posta ve kargo indirme-bindirme, yakıt ikmali, bakım ve park alanı) ve pist yetersiz kalmış; PAT (pist, apron, taksi yolu) sahaları ekonomik ömrünü tamamlama noktasına yaklaşmıştır. Yolcu sayısının daha da artacağı öngörüsü ile ICAO (Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı) standartlarında modern bir havalimanı inşa edilmesi amacıyla Ercan Havalimanı'nın İşletme Hakları, 27 Eylül 2012 tarihinde Yap-İşlet-Devret (YİD) modeliyle yapılan ihale sonucunda Taş Yapı İnşaat Taahhüt Sanayi ve Tic. A.Ş. ile Terminal Yapı ve Ticaret Ltd. Şti. konsorsiyumuna 25 yıllığına devredilmiştir.

Söz konusu Yap-İşlet-Devret (YİD) modeliyle gerçekleştirilecek proje için, T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı'nın ilgili kuruluşu Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü tarafından proje kontrollük heyeti oluşturulmuştur.

TABLO 26: ERCAN HAVALİMANININ GELİŞTİRİLMESİ PROJESİNİN 2017 YILI SONU İTİBARIYLA GERÇEKLEŞME DURUMLARI

	İmalatın Adı	Gerçekleşme Yüzdesi
Üstyapı Toplam	Grobeton	74,8%
	Beton	70,6%
	Kalıp	68,2%
	Demir	66,0%
	Yapısal Çelik	50,7%

Deniz Yolu

Ülkelerin ekonomik gelişmesi sürecinde önemli bir yere sahip olan deniz ulaşımı, küçük bir ada ekonomisi koşullarına sahip olan KKTC'nin ekonomik gelişiminde de önemli bir role sahiptir.

KKTC limanlarının yıllık yük kapasitesi 2.500.000 ton olup, yolcu kapasitesi de 150.000 kişidir.

TABLO 27: 2017 YILI KKTC LİMAN HAREKETLERİ

Aylar	Toplam Gemi Adedi	GRT	NRT	Yolcu Sayısı	Araç Sayısı	Yük Miktarı
Ocak	145	561.206	226.483	4.792	2.268	178.552
Şubat	138	528.649	204.301	6.413	2.957	171.992
Mart	172	740.704	293.451	5.068	3.153	232.881
Nisan	159	624.754	252.632	4.573	2.736	196.378
Mayıs	188	667.000	250.042	6.645	2.923	221.685
Haziran	197	634.759	634.759	6.568	2.637	179.889
Temmuz	196	678.477	239.840	11.638	3.429	191.955
Ağustos	198	694.124	245.542	13.706	4.001	217.361
Eylül	177	573.562	198.362	24.723	4.591	147.108
Ekim	187	1.163.971	244.914	8.477	3.601	209.386
Kasım	172	626.580	224.780	5.239	2.979	218.246
Aralık	167	683.859	245.348	6.307	3.305	229.975
Toplam	2.096	8.177.645	3.260.454	104.149	38.580	2.395.408

KKTC'de mevcut limancılık faaliyetlerinin geliştirilmesine yönelik 2016-2018 Dönemi Yapısal Dönüşüm Programı'nda yer alan hususlara ilişkin olarak 2017 yılı içerisinde de beklenen gelişmeler sağlanamamıştır. Bunun sebepleri arasında öncelikle Program hedeflerine yönelik olarak ihtiyaç duyulacak hukuki ve idari düzenlemelerin (imar planı, yasa-tüzük-genelge vb. değişiklik ihtiyaçları) çıkarılarak gerekli hukuksal altyapı eksikliklerinin giderilmemesi görülmektedir.

Karayolu

Mevcut karayolu ağı **1.668 km** olup, geometrik standartlara göre dökümü aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

TABLO 28: GEOMETRİK STANDARTLARA GÖRE KKTC KARAYOLU AĞI (KM)

Yol Sınıfı	Uzunluk (km)
Bölünmüş yol (2x2)	181
1.Sınıf yol (10 m)	121
2.Sınıf yol (8 m)	217
3.Sınıf yol (6 m)	1149
TOPLAM	1.668

Kaynak: KKTC Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanlığı

KKTC Karayolu Master Planı kapsamında 1988-2016 yılları arasındaki dönemde 181 km bölünmüş yol, 421 km tek yol standardında olmak üzere toplam 602 km bitümlü sıcak karışım kaplamalı anayol yapımı gerçekleştirilerek trafiğe açılmıştır.

TABLO 29: T.C. LEFKOŞA BÜYÜKÇİLİĞİ KALKINMA VE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ OFİSİ İLE YÜRÜTÜLEN YOL YAPIM VE BAKIM PROJELERİNDEN 2017 YILINDA TAMAMLANANLAR

Sıra No	Proje Adı	Yol Uzunluğu (Km)	İhale Bedeli (TL)
1	Kaleburnu Köy Çıkışı Sipahi Yolu	9+400	2.553.448
2	Görneç Alevkayası Yolu	5+300	1.244.200
3	Gönyeli Boğaz Yolu	7+000	5.684.252
4	Paşaköy Aslanköy	5+360	1.338.001
5	Kaplıca Varyantı	1+250	687.952
6	Alevkayası-Yayladağ	3+500	758.450
7	Güvercinlik-Gazimağusa	+800	331.755
8	Gönyeli Çemberi Kaçış Yolları	2+768	2.408.086
9	Ardahan Köyü Taş Duvar	-	192.500
10	Bostancı-Akçay Yolu	2+450	588.129
11	Görneç-Alevkayası Yol Ayrımı Kalavaç Yolu	4+000	70.000
12	Kömürcü-Dağyolu	-	50.000
TOPLAM		41+828	15.906.773

T.C. Karayolları Genel Müdürlüğü Kıbrıs İşleri Koordinatörlüğü İle Yürütülen Yol Yapım ve Bakım Projeleri

İhale edilmiş olan yapım işleri:

- 1) 17 km uzunluğundaki Güzelyurt-Lefke Yolu (Güzelyurt çevre yolu dâhil), (BY)
- 2) 20,6 km uzunluğundaki Lefkoşa Çevre Yolu, (BY)
- 3) 10 km uzunluğundaki Girne-Alsancak-Lapta Yolu, (BY)
- 4) 16 km uzunluğundaki İskele-Çayırova Bölünmüş Yolu, (BY)
- 5) 16 km uzunluğunda Balalan-Yenierenköy Yolu. (TY)
- 6) 17 km uzunluğunda (Lefkoşa-Gazimağusa) Ayr-Değirmenlik-(Girne-Esentepe) Ayr. Yolu (BY)
- 7) 9 km uzunluğunda Girne Doğu Çevre Yolu (BY)

Yol yapım projelerinde, kamulaştırma iş ve işlemlerinde yaşanan aksamalar ve mahkemelerin aldığı ara emri kararları nedeniyle özellikle Ankara kaynaklı projelerin tamamlanma süreleri uzamaktadır. Bu nedenle yukarıda ilk dört sırada yer alan yolların 2013 yılında ihalelerinin tamamlanmasına ve bazı kısımlarının kullanıma hazır olmasına rağmen bu yollar kullanıma açılamamıştır.

Lefkoşa kaynaklı yol yatırımlarına yönelik olarak, KKTC Karayolları Dairesinin yetki ve sorumluluk alanlarının net bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Yol ağının tespit edilmesi sağlanarak belirsizliklerin ortadan kaldırılması, yolların korunması açısından önemli görülmektedir.

Haberleşme

KKTC'de halen iki mobil (GSM), bir sabit ses, 33 internet servis sağlayıcısı (ISS) ve üç çağrı taşıma işletmecisi ile toplam aktif haberleşme sağlayıcı sayısı 39'dur. Sabit ses sağlayıcısı

olarak faaliyet gösteren tek kurum KKTC Telekomünikasyon Dairesidir. KKTC'deki toplam ankesörlü telefon sayısı 1.421 olup kontörlü telefon kullanılarak görüşme yaptıran işyeri sayısı ise 1.153 olarak kaydedilmiştir. 2017 yılı içerisinde de Telekomünikasyon Dairesinin yeniden yapılandırılması sağlanamadığı gibi telekomünikasyon ve bilişim altyapısı ve hizmetleri için gerekli hukuki altyapı da oluşturulamamıştır.

Toplu Taşıma

Şehiriçi ve şehirlerarası toplu taşımacılığın Program hedeflerinden bağımsız olarak geliştirilerek yaygınlaştırılması zarureti bulunmasına rağmen 2017 yılı program dönemi içerisinde de herhangi bir gelişme sağlanamamıştır. Bir ada ülkesi için ekonomik-çevre-sağlık ve güvenlik açılarından hayati öneme sahip bu durumun acil ve kalıcı olarak giderilmesi gerekli görülmektedir.

Kaynakça

- Cyprus Statistical Services. (2017). Education Statistics. Cyprus. 2018 tarihinde http://www.mof.gov.cy/mof/cystat/statistics.nsf/populationcondition_24main_puparchive_en/populationcondition_24main_puparchive_en?OpenForm&yr=2017 adresinden alındı
- Cyprus Tourism Organisation (Dü.). (2018). The Official Portal of Cyprus Tourism. Cyprus. Ekim 02, 2018 tarihinde <http://www.visitcyprus.biz/wps/portal/b2b> adresinden alındı
- CYSTAT. (2018). Labour. Nicosia. 06 06, 2018 tarihinde http://www.mof.gov.cy/mof/cystat/statistics.nsf/labour_32main_keyfarchive_en/labour_32main_keyfarchive_en?OpenForm&yr=2017253116E50D172111DF059D0C7AAAE3E2&n=2017 adresinden alındı
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, K. (2018, Ekim 01). Yıllık Faaliyet Raporları. Lefkoşa. <http://csgb.gov.ct.tr/istatistikler> adresinden alındı
- Devlet Planlama Örgütü, K. (2018). *Gayri Safi Milli Hasıla (2012-2017)*. DPÖ. Ağustos 10, 2018 tarihinde <http://www.devplan.org/Frame-tr.html> adresinden alındı
- DPÖ. (2017, Ekim). Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları. Lefkoşa. 06 06, 2018 tarihinde <http://www.devplan.org/Isgucu/2017.pdf> adresinden alındı
- DPÖ. (2018). *2018-2020 Dönemi Orta Vadeli Program*. Lefkoşa: Devlet Planlama Örgütü.
- Hürriyet Gazetesi. (2016, 10 11). Türkiye ve KKTC'den Dev Enerji Anlaşması. Eylül 05, 2018 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turkiye-ve-kktcden-dev-enerji-anlasmasi-40246103> adresinden alındı
- IMF. (2018, April). World Economic Outlook. 09 14, 2018 tarihinde http://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/ADVEC/WEO_WORLD/OEMDC adresinden alındı
- International Labour Organization. (2018, Ağustos 15). www.ilo.org. <http://www.ilo.org/sesame/IFPSES.SSDBMenu> adresinden alındı
- Kıbrıs Türk Sanayi Odası. (2018, 10 23). www.kktcsanayiodasi.org. <http://www.kktcsanayiodasi.org/index.php/tr/uyelistesi.html> adresinden alındı
- KKTC Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı. (2018, Eylül 18). www.tarim.gov.ct.tr. <http://www.tarim.gov.ct.tr/tr-tr/istatistik.aspx> adresinden alındı
- KTMMOB Elektrik Mühendisleri Odası. (2018). *KTMMOB Enterkonnekte Raporu*. www.ktemo.org: <http://www.ktemo.org/uploads/documents/Rapor.pdf> adresinden alındı
- KTTO, K. T. (2018). Yeşil Hat Ticareti. Lefkoşa, KKTC. 06 25, 2018 tarihinde <http://www.ktto.net/yesil-hat-ticareti/> adresinden alındı

- OECD. (tarih yok). Labour Force Participation Rate. *Data*. Paris, Fransa. 09 22, 2018 tarihinde <https://data.oecd.org/emp/labour-force-participation-rate.htm#indicator-chart> adresinden alındı
- T.C. KEİ Ofisi. (2018, Ekim 02). Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi. *Ekonomik Program*. Lefkoşa, KKTC. www.kei.gov.tr: <http://www.kei.gov.tr/ekonomik-program/> adresinden alındı
- T.C. KEİ Ofisi. (2018). *T.C. Yardımları* . Lefkoşa.
- Ticaret Dairesi, K. (2018, Ekim 02). *İstatistik Şubesi Raporları*. ticaret.gov.ct.tr: <http://ticaret.gov.ct.tr/RAPORLAR/%C4%B0statistik-%C5%9Eubesi-Raporlar%C4%B1/03Dtik> adresinden alındı
- TUİK. (2018). İşgücü İstatistikleri. Ankara. 06 06, 2018 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/OncekiHBArama.do> adresinden alındı
- Turizm Planlama Dairesi, K. (2018). *Turizm İstatistikleri*. Turizm Planlama Dairesi. Temmuz 18, 2018 tarihinde <http://www.turizmplanlama.gov.ct.tr/Turizm%C4%B0statistikleri.aspx> adresinden alındı
- UNWTO. (2018). *Turism Highlights*. World Tourism Organization. Eylül 22, 2018 tarihinde <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419876> adresinden alındı
- UNWTO. (2018). *World Tourism Barometer*. World Tourism Organizastion. Eylül 22, 2018 tarihinde http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/unwto_barom18_03_june_excerpt.pdf adresinden alındı
- YAGA, K. (2018). Yatırım Teşvikleri. Lefkoşa. Ekim 02, 2018 tarihinde <http://yaga.gov.ct.tr/tr-tr/Yat%C4%B1r%C4%B1m-Te%C5%9Fvikleri> adresinden alındı

T.C. YARDIMLARI

Kıbrıs Türkü'nün Kıbrıs adasında varlığının sağlam temellere oturtulması amacıyla, Türkiye Cumhuriyeti, geçmişi İngiliz dönemine kadar uzanan tarihten itibaren yardımda bulunmaktadır. Başlangıçta, teknik ve aynı nitelikte olan bu yardım, 1963 yılında yaşanan ve tarihe Kanlı Noel olarak geçen olaylardan sonra, daha hayati bir şekil almıştır. Kutlu Barış Harekâtı'na kadar olan dönemde Kızılay tarafından yapılan insani yardımlar ve Türk Yönetimine fonksiyonlarını devam ettirmesi amacıyla önemli katkılar yapılmıştır. 1964-1974 yılları arasında Kıbrıs Türk Yönetimi tarafından oluşturulan bütçenin %90'ı T.C. yardımlarından oluşmaktadır (Sonan, 2014).

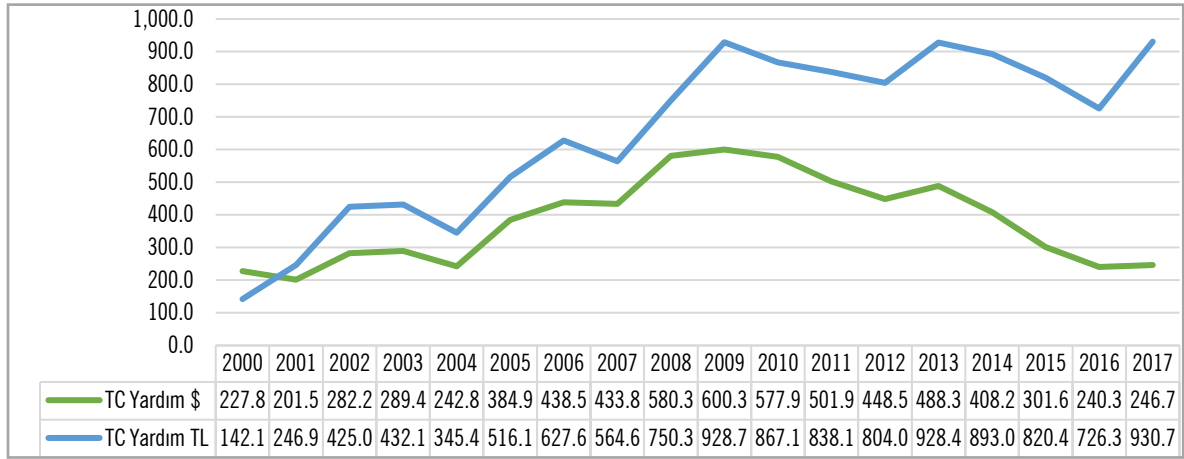
Barış Harekâtı'ndan sonra ise önce Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulması ve daha sonra KKTC'nin ilanı ile yardımların niteliği “devlet inşa edici (State Building)” yardıma evrilmiştir. 1997 yılına kadar yapılan yardımların tamamı hibe niteliğinde iken bu tarihten itibaren ise hibe ve kredi olarak yapılmıştır. 2001 yılından itibaren yardım ilişkisi yeni boyut kazanarak yardımlar üçer yıllık ekonomik programlara bağlanarak yapılmaya başlanmıştır. 2010 yılına kadar uygulanan programların hem uygulanma hem de belirlenen T.C. yardımlarının yeterli olmayıp ilave yardıma ihtiyaç duyulması açısından başarılı olduğu söylenemez. Bu başarısızlığın ve küresel finans krizinin de etkisiyle 2009 yılı mali ve ekonomik açıdan oldukça zor geçmiş ve T.C. yardımlarının önemli bir kısmı bütçe açığını kapatmak için kullanılmıştır.

2010 yılından itibaren uygulanan ekonomik programların odağında, önceki dönemlerden alınan derslerin etkisiyle; mali disiplinin sağlanması, özel sektörün güçlenmesi ve kamunun ekonomideki rolünün azaltılarak etkin ve verimli kamu hizmeti verilmesi yer almaktadır. 2010-2012 Kamunun Etkinliğinin ve Rekabet Gücünün Artırılması Programı mali disiplin açısından ve bazı yapısal reformların yapılması açısından görece başarılı bir dönem olmakla birlikte, 2013-2015 Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Programı'nın mali disiplin açısından başarılı ancak yapısal reformların yapılması açısından yetersiz bir dönem olduğu değerlendirilebilir. 2016-2018 Yapısal Dönüşüm Programı'nın ilk yılı olan 2016 yılında 6 ay gecikmeyle yürürlüğe girmesine rağmen mali göstergelerin olumlu olması azımsanmayacak bir başarı olsa bile reformlarda yeterli ilerleme sağlanamamıştır. 2017 yılında mali disiplini bozucu bazı adımlar atılsa da (KTHY personeli, öğretmenlere hazırlık ödeneği, artan ek mesai ödemeleri ve sürekli açık veren tarım bütçesi) bütçe yine fazla vermiştir. Ancak, mali disiplin ülke ekonomisi için önemli bir gösterge olmakla birlikte, mali disiplin güçlü bir ekonominin tamamlayıcı bir unsuru olabilir. Güçlü bir ekonomiye ulaşmak için ise yapısal reformlara duyulan ihtiyaç açıktır. Aksi durumda ileride karşılaşılabilecek bir ekonomik kriz veya durgunluk döneminde mali disiplin tekrar sekteye uğrayabilir.

Bu bölümde Türkiye'den aktarılan kaynağın zaman içerisindeki seyri ve bu kaynak ile gerçekleştirilen projelere yer verilmiştir. 2002-2017 döneminde gerçekleşen yardımlar ekte yer alan Tablo 1 ve 2'de yer almaktadır. Buna göre kullandırılan katkıların yıllık toplam tutarı; 2002 yılındaki 282 milyon Dolar seviyesinden 2009 yılında 600 milyon Dolar seviyesine ulaşmış, mali disiplinin sağlanması, reform destekleme ödeneğinin kullanılmaması ve döviz kuru artışının etkisiyle 2017 yılında 246 milyon Dolara düşmüştür.

Yardımların TL ve Dolar cinsinden gelişimi aşağıdaki grafikte gösterilmiştir. Türkiye'den Su Getirme Projesi kapsamında yapılan harcamalar hariç 2017 yılında KKTC'ye 1 milyar 864,8 milyon TL kaynak tahsis edilmiş olup, bu kaynağın 930 milyon TL'si harcamaya dönüşmüştür. Ayrılan kaynağın etkin bir şekilde harcamaya dönüşmemesinin temelinde; 2014 yılından itibaren Ekonomik Program kapsamında yer alan reformların hayata geçirilmemesi neticesinde Reform Destekleme Ödeneği'nin kullanılamaması, yatırımlarla ilgili proje hazırlama ve ihale sürecinin uzunluğu ve yıllara sari yatırımların devreden tutarları yer almaktadır.

GRAFİK 1: T.C. YARDIMLARININ GELİŞİMİ (MİLYON TL & MİLYON DOLAR)

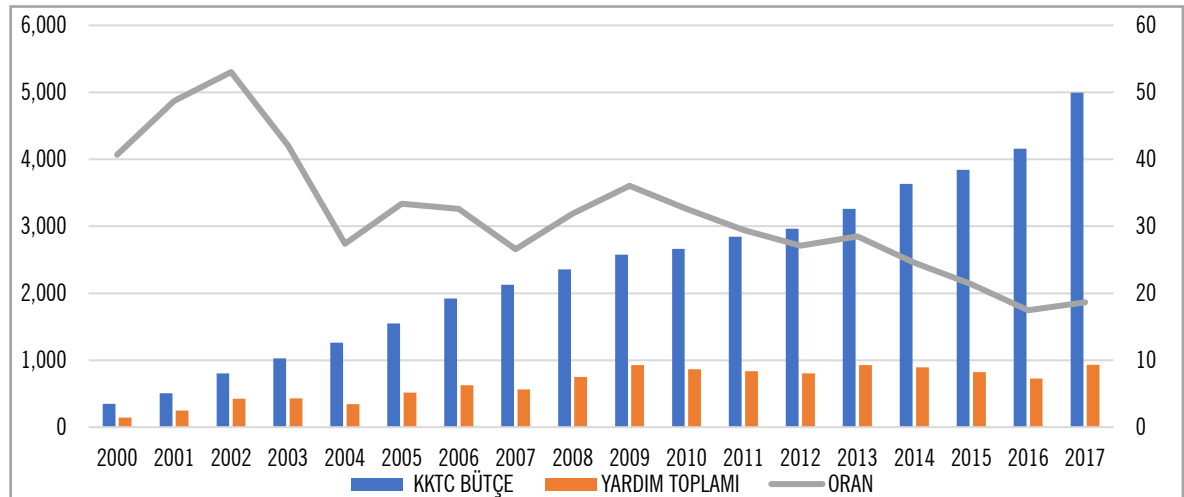

Kaynak: (T.C. KEİ Ofisi, T.C. Yardımları , 2018).

Yardım tutarı 2009 yılında en yüksek seviyesi olan, 928,7 milyon TL'ye (600 milyon Dolar) ulaşmış, 2010-2012 döneminde ise, uygulanan Ekonomik Program neticesinde bütçe açıklarında yaşanan iyileşmeye paralel olarak yıllık ortalama 836 milyon TL (509 milyon Dolar) olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik krizle mücadele programı olan 2010-2012 dönemi programı mali disiplini sağlamak ve bir an önce ekonomiyi ayağa kaldırmak amacına yönelik hazırlandığından, ilk yıllarda bütçe açığına daha fazla yardım yapılması öngörülmüş, bu dönem kendi içinde azalan bir seyir takip etmiştir. 2013-2015 dönemi Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Programı'nda yardım miktarı azalan bir seyir izlemiş ve ortalama harcama 880 milyon TL ve 399 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında ise ekonomik programın 6 ay gecikmeyle yürürlüğe girmesiyle son dönemin en düşük düzeyi olan 726 milyon TL (240 milyon Dolar) olmuştur. 2017 yılında mali protokolde bir gecikme yaşanmaması ve özellikle altyapı ve reel sektörde görülen harcama artışlarının etkisiyle yardım miktarı bir önceki yıla göre %30,9 artarak 930,7 milyon TL'ye (246,7 milyon Dolar) yükselmiştir.

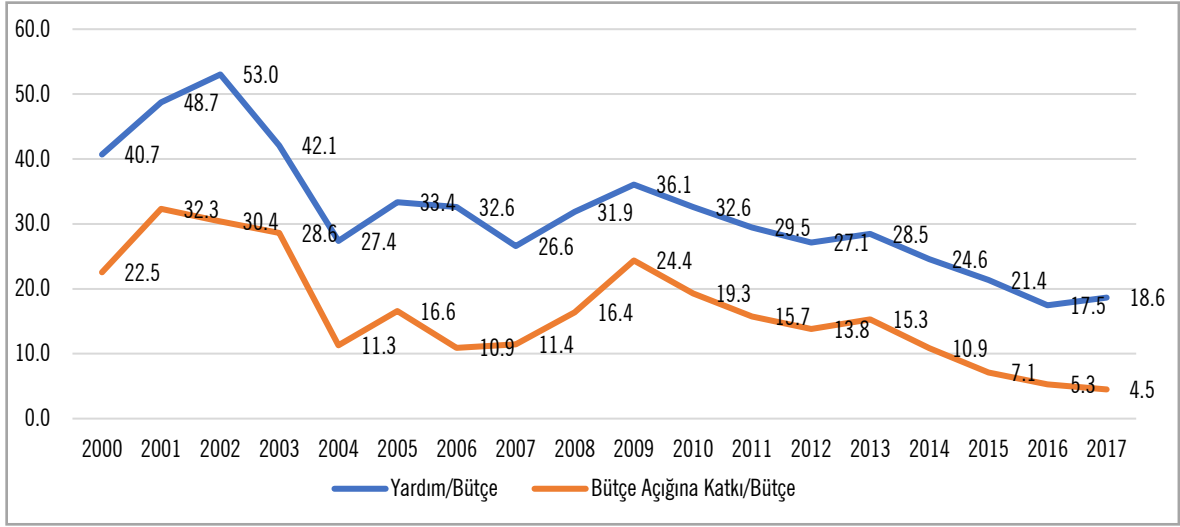
Uluslararası finansmana erişimin önündeki engeller T.C. yardımları aracılığıyla KKTC için önemli bir fırsat sunmaktadır. Ayrıca, bu yöntemle bütçe açığı için finansmana duyulan ihtiyacın iç borçlanma yoluyla karşılanmaması, ekonomideki "dışlama etkisi"ni ortadan kaldırmaktadır.

GRAFİK 2: T.C. YARDIMLARININ KKTC BÜTÇESİNE ORANI

Kaynak: (T.C. KEİ Ofisi, T.C. Yardımları , 2018).

GRAFİK 3: T.C. YARDIMLARININ BÜTÇE İÇİNDEKİ YERİ (%)

Kaynak: (T.C. KEİ Ofisi, T.C. Yardımları , 2018).

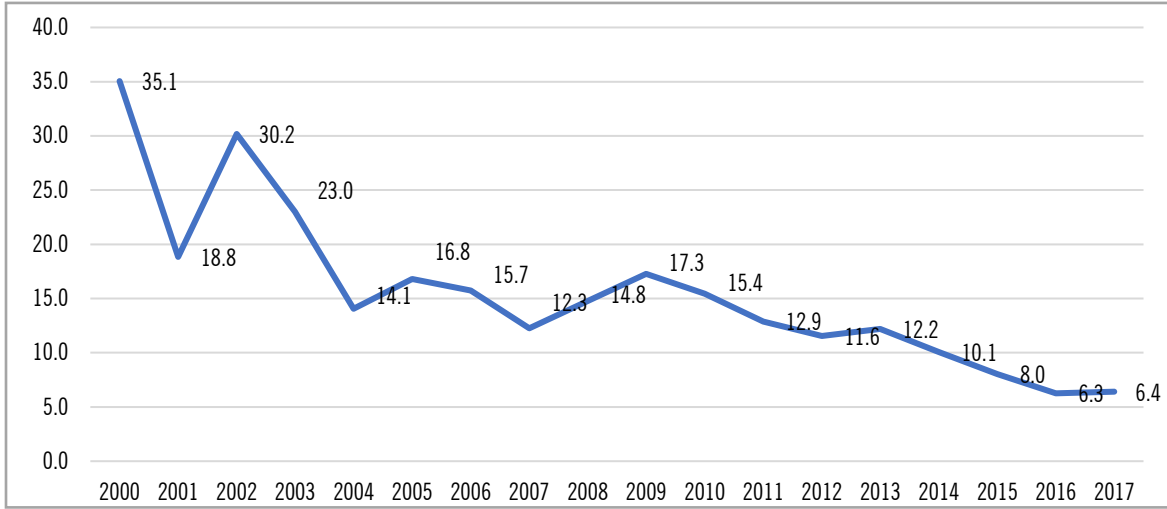
Yukarıdaki grafiklerde 2000 yılından itibaren yardımların KKTC bütçesi içerisindeki büyüklüğü hem rakamsal hem de oransal değer olarak gösterilmektedir. Yardımların KKTC bütçesi içerisindeki oranı 2000 yılında %41 iken 2002 yılında son 15 yılın en yüksek seviyesi olan %51'e yükselmiştir. 2004 yılında bütçe çıkartılamaması nedeniyle %27'ye düşen yardımların bütçe içerisindeki oranı, bütçe açığına yapılan yardımın artması nedeniyle 2009 yılında tekrar yükselerek %36'ya ulaşmıştır. 2010-12 döneminde alınan tedbirler neticesinde 2012 yılında %27'ye düşen oran, 2013-2015 dönemi sonunda %21 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında %17,5'e düşen bu oran, 2017 yılında yaşanan yardımlardaki artışla %18,6'ya yükselmiştir.

Yardımların KKTC bütçesi içerisindeki payının uzun dönemde azalması, yardımların azalmasından ziyade, bütçenin büyümesinden kaynaklanmaktadır. Bu oranın düşmesi önceki yıllara göre harcamaların daha fazla öz kaynakla karşılandığını göstermekte olup, aynı zamanda mali bağımlılığın azalması anlamına da geldiğinden olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Yardımların bütçe içerisindeki büyüklüğünü etkileyen en önemli etken bütçe açığına yapılan katkılardır. Yine yukarıdaki grafikte bu paralellik açıkça gözükmemektedir. Bütçe açığına yapılan katkının KKTC bütçesi içerisindeki oranı 2009 yılında %24 seviyelerine çıkmış daha sonraki yıllarda bu oran azalarak 2016 yılında %4,5 seviyesine düşmüştür.

Aşağıdaki grafikte yardımların GSYİH'ye oranı yer almaktadır. Bu grafik KKTC'de 2000'li yılların hemen başında yaşanan bankacılık kriziyle birlikte artan yardımlara bağımlılığın giderek azaldığını göstermesi açısından önemlidir. Bankacılık krizinin etkisiyle %30 seviyelerine kadar çıkan oran, hem krizin etkisinin kalkması hem de ekonomik büyümeyle birlikte 2007 yılında %12,1 seviyesine kadar düşmüştür. 2007-2009 döneminde küresel finans krizinin etkisi ve zamanında alınmayan tedbirler nedeniyle yardımlar artmış, bu durum GSYİH'nin azalması ile birleşince söz konusu oran %12,1'den %17,3 seviyesine yükselmiştir. 2010-2012 Ekonomik Programı'nda elde edilen başarı hem yardımların sabit kalmasına hem de GSYİH'nin artmasına sebep olduğundan oran tekrar azalarak %11,6'ya kadar düşmüştür. Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Programı'nın ilk yılı olan 2013 yılında hem bir önceki yıl elde edilen arızı gelirlerin yüksekliği (Ercan YİD) hem de ekonominin büyüme hızının düşük kalması, oranın %12,2'ye kadar yükselmesine sebep olsa da 2014 ve 2015 yıllarında mali disiplinden taviz verilmemesi, büyüme hızının artması ve yapısal dönüşüme bağlı olarak kullanılacak ödeneklerin kullanılamaması nedeniyle 2015 yılsonunda %8'e düşmüştür. 2016

yılında yardım miktarındaki azalmanın da etkisiyle bu oran %6,3'e kadar düşmüş, 2017 yılında yardımdaki artışla birlikte %6,4 olarak gerçekleşmiştir.

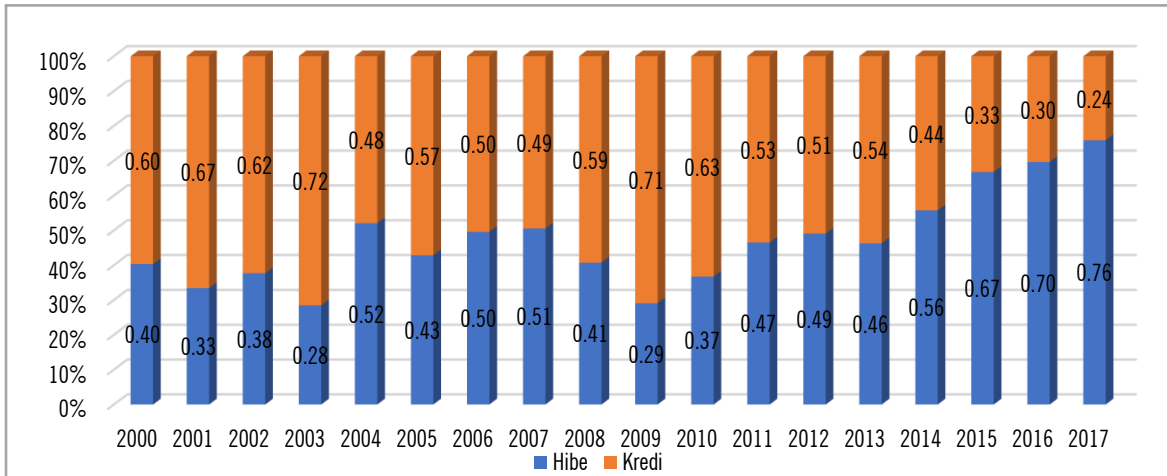
GRAFİK 4: T.C. YARDIMLARININ GSYİH'YE ORANI (%)

Kaynak: (T.C. KEİ Ofisi, T.C. Yardımları , 2018).

Aşağıdaki grafikte yardımların ilk temel ayrımı olan kredi ve hibe ayrımının gelişimi yer almaktadır. KKTC'ye bütçe açığının kapatılması amacıyla yapılan yardımlar kredi olarak verilmekte, yani KKTC'ye borç olarak verilmektedir. Altyapı yatırımları ile özel sektörün desteklenmesine yönelik yardımlar ise KKTC'de refah seviyesinin yükseltilmesine yönelik yardımlar olduğu için, geri ödemesi olmaksızın yani hibe olarak yapılmaktadır. İncelenen dönemde 2000 yılından 2009 yılına kadar kimi zaman hibeler lehine kimi zaman krediler lehine dalgalı bir dağılım mevcut iken 2009 yılından itibaren istikrarlı bir şekilde hibeler lehine bir durum söz konusu olmuştur. Yani 2009 yılından sonra yapılan yardımlardan kredi olarak kullanılan kısım giderek azalmıştır. Bu durum 2013 yılından itibaren yardımların yüzde elliden fazlasının hibe olarak kullanıldığı bir biçim almıştır. İncelenen dönemde 2013 yılından önce de zaman zaman yardımların yüzde 50'sinden fazlası hibe olarak verilmiştir ancak 2013 yılından sonra istikrarlı bir şekilde hibe oranının artması, KKTC'nin borç yükündeki artışın hızının azalmasını sağlamıştır. Mali disiplinde elde edilen başarının bir yansıması olan bu durum 2017 yılında yardımlar içindeki hibe oranının %76'ya çıkmasına, kredi oranının ise %24'e düşmesine sebep olmuştur.

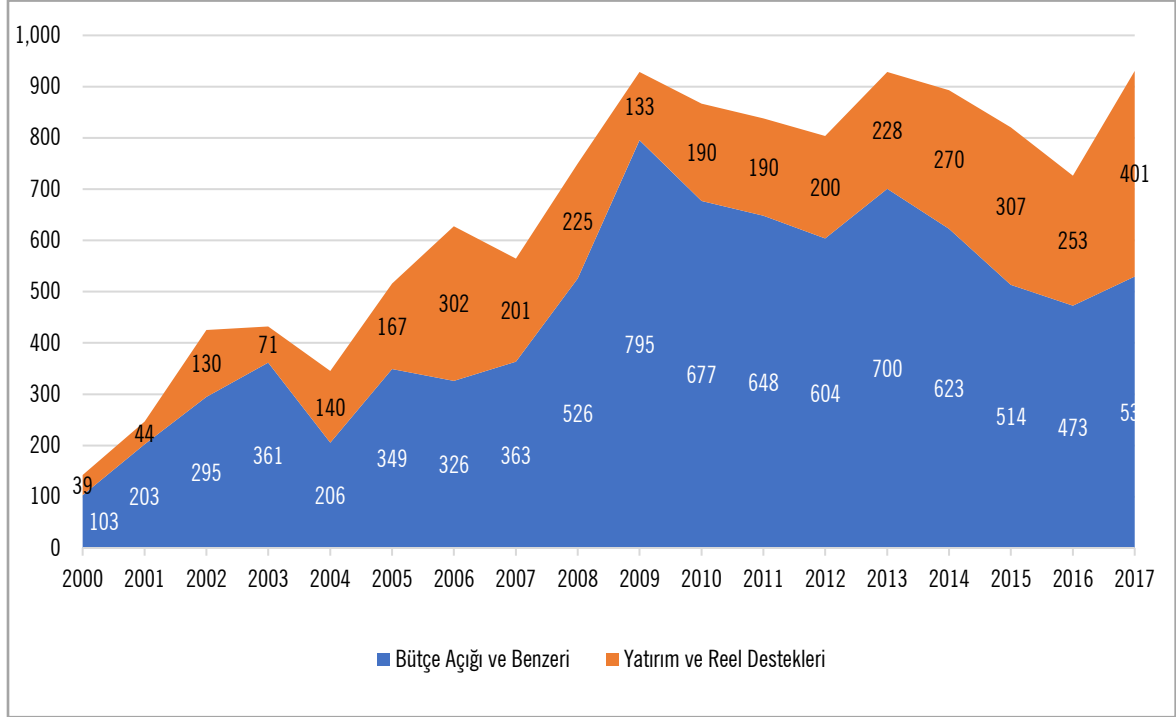
GRAFİK 5: T.C. YARDIMLARININ İÇERİSİNDE HİBE VE KREDİNİN GELİŞİMİ

Kaynak (T.C. KEİ Ofisi, T.C. Yardımları , 2018).

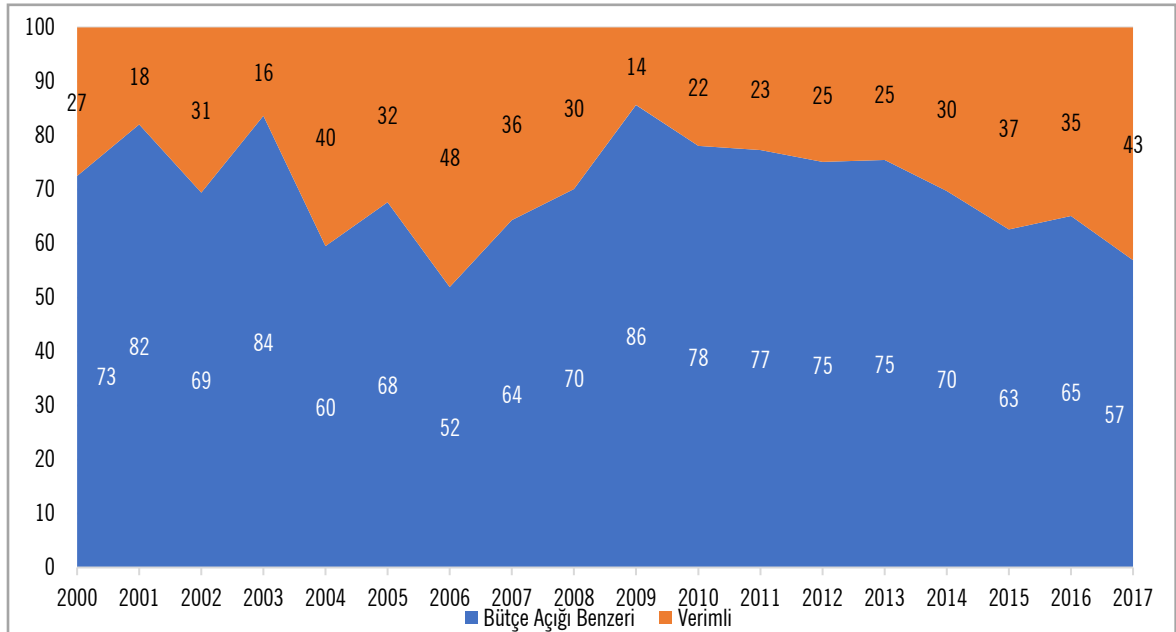
Yardımların büyüme üzerine olan etkisinin analiz edilebilmesi için ekonomiye katkısı yüksek olan “verimli” harcamalar ile ekonomiye katkısı nispeten düşük olan “bütçe açığı benzeri” harcamalar ayrımı yapılmıştır. “Bütçe açığı benzeri” harcamalar; bütçe açığı, savunma, reform destekleme ve diğer harcamaları, “verimli” harcamalar ise; altyapı yatırımları, reel sektör destekleri ve teşvik kredilerini kapsamaktadır. Aşağıdaki Grafik 6 ve 7’de “bütçe açığı benzeri” harcamalar ile “verimli” harcamaların gelişimi yer almaktadır.

GRAFİK 6: T.C. YARDIMLARININ İÇ DAĞILIMI (MİLYON TL)

Kaynak: (T.C. KEİ Ofisi, T.C. Yardımları , 2018).

GRAFİK 7: T.C. YARDIMLARININ İÇ DAĞILIMI (%)

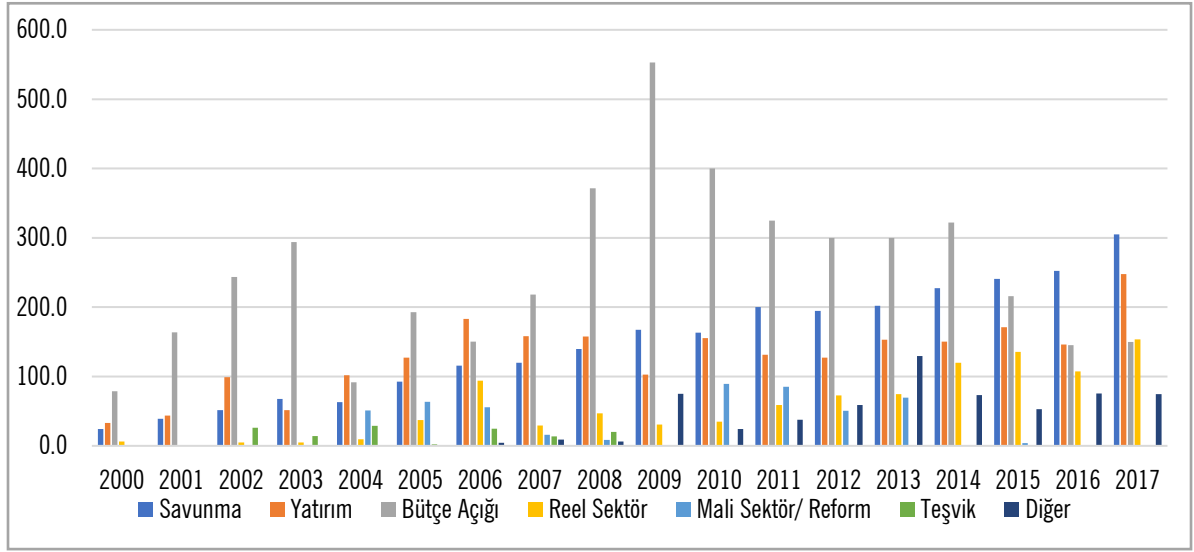

Kaynak: (T.C. KEİ Ofisi, T.C. Yardımları , 2018).

Yardımlar 2000-2003 yılları arasında cari nitelikteki bütçe harcamalarını finanse etmek amacıyla yani verimsiz alanlarda kullanılırken, 2004-2007 yılları arasında daha verimli alanlarda kullanılmıştır. 2006 yılında yardımların %48'i verimli alanlarda kullanılırken 2009 yılında bu oran %14'e düşmüş ve 2010 yılından itibaren denge, verimli harcamalar lehine değişmiştir. 2017 yılında "bütçe açığı benzeri" harcamalar için verilen yardım 530 milyon TL ve %57 oranı ile 2006 yılı hariç en düşük düzeyine inmiştir. "Verimli" harcamalar ise 401 milyon TL ile %43 seviyesinde gerçekleşmiştir.

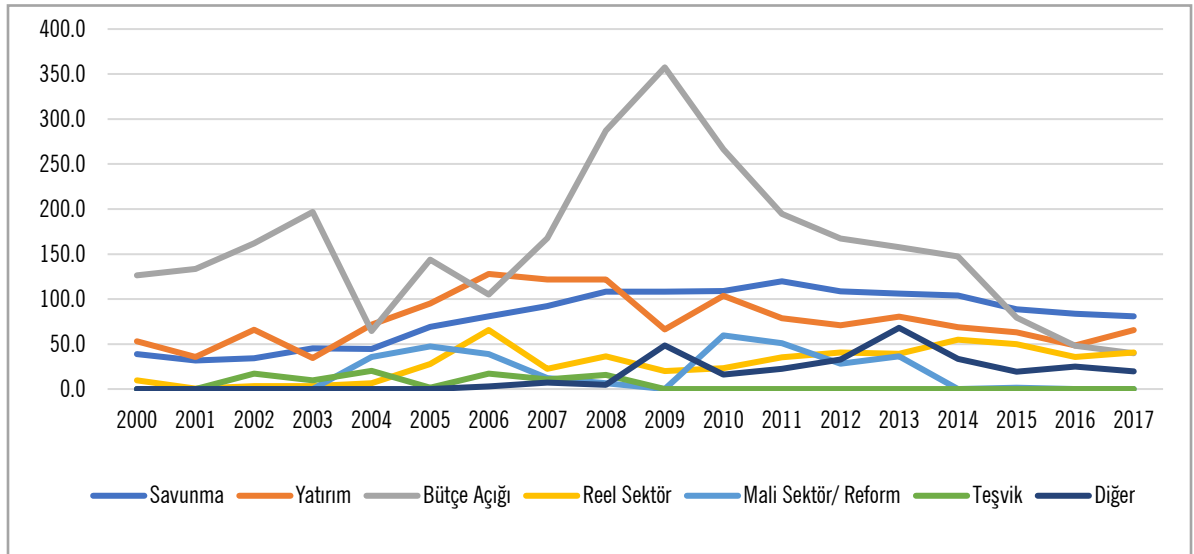
Yardımlar kullanım alanlarına göre temel olarak "verimli" ve "bütçe açığı benzeri" harcamalar olarak iki gruba ayrıldıktan sonra bu grupları oluşturan alt bileşenlere de bakmak suretiyle daha detaylı bir analiz yapma imkanı bulunmuş olacaktır. Aşağıdaki grafikte yardımların alt kalemlerinin 2000-2017 yılları arasındaki gelişimi yer almaktadır.

GRAFİK 8: T.C. YARDIM KALEMLERİNİN GELİŞİMİ NOMİNAL (MİLYON TL)

Kaynak: (T.C. KEİ Ofisi, T.C. Yardımları , 2018).

GRAFİK 9: T.C. YARDIMLARININ GELİŞİMİ (MİLYON \$)

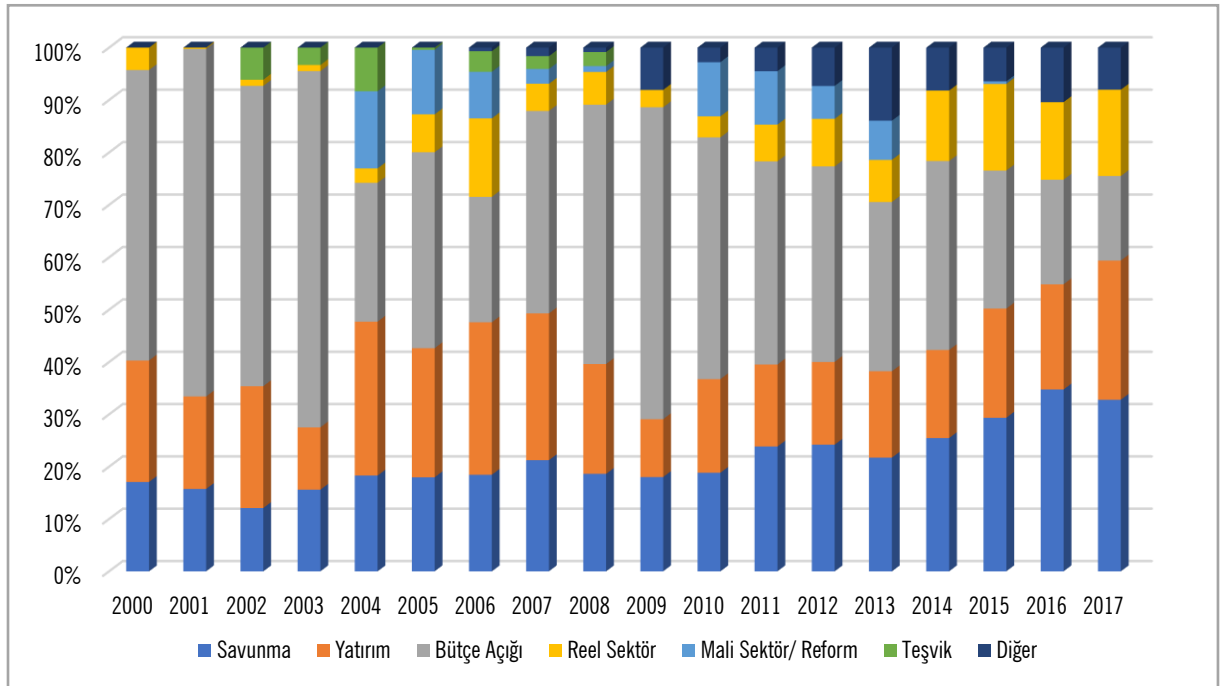
Kaynak: (T.C. KEİ Ofisi, T.C. Yardımları , 2018).

Bütçe açığına katkı kalemi 2006 yılından itibaren sürekli artarak 2009 yılında en yüksek noktası olan 553 milyon TL seviyesine ulaşmıştır. 2009 yılından sonra 2012 yılında 300 milyon TL'ye kadar düşmüş, 2013 yılında bu seviyesini korumuştur. 2014 yılında 37 milyon TL

kuraklık tazminatı ödenmesinin etkisiyle artmış, 2015 yılında ise 216 milyon TL seviyesine düşmüştür. Bu gerçekleştirmeler 2013-2015 Ekonomik Programı hedefleriyle uyumludur. 2016 yılında ise bütçe açığına katkı 145 milyon TL'ye (25 milyon TL'si kuraklık için) düşerek programda öngörülen 200 milyon TL'nin bile altında gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise 150 milyon TL olmuştur.

Bütçe açığına katkı için yapılan yardımlardaki azalma kendini oransal olarak da göstermektedir. Grafik 10'da gri renkli bölüm bütçe açığına katkıyı temsil etmekte olup 2009 yılında toplam yardımların %60'ını oluştururken, 2013 yılında bu oran %32'ye düşmüş, 2014 yılında ise küçük bir artışla %36'ya yükselmiştir. 2015 yılında bu oran %22'ye, 2016 yılında %20'ye, 2017 yılında ise %16'ya düşerek yardımlar içerisindeki en büyük kalem olma özelliğini yitirmiştir.

GRAFİK 10: T.C. YARDIMLARININ İÇ DAĞILIMI (%)

Kaynak: (T.C. KEİ Ofisi, T.C. Yardımları , 2018).

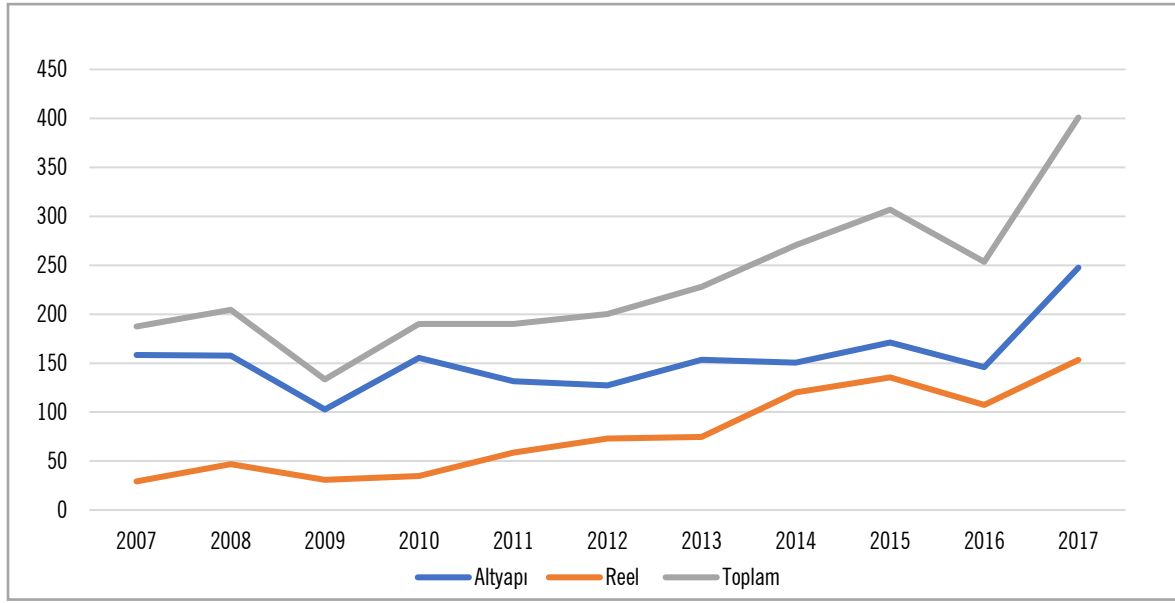
Reform destekleme ödeneği 2010 yılında, gerçekleştirilen reformların yoğunluğuna paralel olarak 89,5 milyon TL seviyesine yükselmiş, ertesi yıl da seviyesini koruduktan sonra 2012 yılında 50,5 milyon TL'ye düşmüş, 2013-2015 Dönemi Ekonomik Programı'nın ilk yılı olan 2013 yılında ayrılan ödeneğin gerektirdiği kadar reform yapılmadığı için 69,3 milyon TL'de kalmıştır. 2014 yılında bu olumsuz durum had safhaya ulaştığı için Reform Destekleme Ödeneği'nden herhangi bir katkı yapılmamış ve ödenek 2015 yılına devredilmiştir. 2015 yılında Reform Destekleme ödeneğinde bulunan 195 milyon TL'nin 191 milyon TL'si herhangi bir reform yapılmadığı için kullanılamamış ve iptal edilmiştir. 2016 yılında ayrılan 200 milyon TL kaynak ve 2017 yılında 560 milyon TL kaynak yine reformlarda gerekli ilerleme sağlanamadığı için kullanılamamıştır.

Verimli harcamalar başlığı altına giren en önemli kalemler altyapı yatırımları ile reel sektör destekleridir. Aşağıdaki grafikte bu iki kalemin yıllar içerisindeki gelişimi Dolar cinsinden yer almaktadır. Altyapı yatırımları ve reel sektör destekleri olarak yapılan ayırım, kaynakların kamusal yatırımlara mı yoksa özel sektör yatırımlarına mı yapıldığı hakkında bir yorum yapılması açısından önemlidir. Ancak uygulamada bu ayırımı yapmak zaman zaman zorlaşmaktadır. Örneğin üniversitelere yapılan katkılar önceden altyapı yatırımları

kategorisinde iken bugün reel sektör destekleri kategorisinde yer almaktadır. Bu nedenle grafikte toplam harcama verisine yer verilmiş, altyapı yatırımları veya reel sektör destekleri ayrımının değişmesi halinde bile yardımların ne kadarının bu iki alana harcanmış olduğunun görülmesi sağlanmıştır.

Altyapı yatırımları ile reel sektör destekleri için 2017 yılında bir önceki yıldan devredenle birlikte 730,2 milyon TL kaynak ayrılmıştır. Ayrılan kaynağın 400,9 milyon TL'si harcanabilmiş ve harcama oranı %54,9 ile önceki yıllara kıyasla en yüksek harcama oranı olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki yılda harcama miktarı 253,3 milyon TL ve harcama oranı %42 olarak gerçekleşmiş, yaşanan gerileme protokolün geç imzalanmasından kaynaklanmıştır.

GRAFİK 11: ALTYAPI HARCAMALARI İLE REEL SEKTÖR DESTEKLERİNİN GELİŞİMİ (MİLYON TL)

Kaynak: T.C. KEİ Ofisi, 2017.

Grafikte 2007-2008 yıllarında altyapı projelerinin diğer yıllara nazaran daha yüksek miktarda gerçekleştiği görülmektedir. 2009 yılında yaşanan mali kriz nedeniyle yatırım ödeneklerinin önemli bir bölümü cari bütçe açığına katkı kalemine aktarılmıştır. KKTC'de göreve gelen hükümetlerin cari bütçe açığına katkı kalemine daha fazla ödenek kaydırma beklentisi bu yıllarda yatırım ödeneklerinin kullanılmasını engellemiştir. 2010 yılı ile birlikte uygulanmaya başlayan Ekonomik Program yatırım ödeneklerine bakışın değişmesini sağlamış ve altyapı yatırımları 2016 yılı hariç tekrar yükselmeye başlamıştır.

Reel sektör destekleri 2000'li yılların başında zikredilmeye başlansa da gerçek değerini 2004 yılında bulmaya başlamıştır. 2004 yılından sonra T.C. yardımlarının özel sektörün gelişmesine imkân sağlaması için bir bakış açısı geliştirilmiştir. 2006 yılında Bafra bölgesinin geliştirilmesi için 20 milyon TL harcama yapılmış, KKTC Kalkınma Bankası üzerinden özel sektöre 36 milyon TL kredi verilmiştir. Bafra bölgesi altyapı yatırımlarının tamamlanması ve KKTC Kalkınma Bankası üzerinden verilen kredilerde rasyonel olmayan uygulamalar nedeniyle amaca ulaşılamaması reel sektör destek harcamalarının aniden düşmesine neden olmuştur. 2009 yılında cari bütçe açığına katkı yapılmasıyla iyice azalan destekler 2010 yılından itibaren Ekonomik Program'la birlikte artışa geçmiştir. 2010 yılından sonra reel sektörün desteklenmesinde faiz destekli programlara geçilmesi suretiyle Bankacılık sektörünün devreye sokulması, bir yandan rasyonel olmayan destekleri ortadan kaldırmış, diğer yandan ayrılan kaynağın çok daha fazlasını kredi olarak ekonomiye kazandırma imkânı

sağlamıştır. Son yıllarda reel sektör desteklerinde yaşanan sıçramanın en önemli nedeni turizm teşvik ödemelerinde yaşanan değişikliktir. Turist başına teşviklerin Turizm Fonu'ndan desteklenen kısımlarının birçoğu, fonun zamanında ödenmemesi nedeniyle sektöre verdiği zararı ortadan kaldırmak amacıyla T.C. yardımlarından karşılanmaya başlamıştır. Teşvik mevzuatının da etkisiyle son yıllarda artan turist sayısı teşvik tutarının da artmasına neden olduğundan reel sektör desteklerinin son yıllarda önemli düzeylere çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca, yükseköğretim desteklerinin de 2014 yılından itibaren altyapı desteklerinden çıkarılıp reel sektöre eklenmesi bazda bir artışa neden olmuştur.

2017 KKTC EKONOMİ DURUM RAPORU

YILLAR	BÜTÇE									TOPLAM
	HİBELER				KREDİLER				TEŞVİK KREDİLERİ	
	SAVUNMA	ALTYAPI PROJELERİ	REEL SEKTÖR	TOPLAM	KAMU SEKTÖRÜ	REEL SEKTÖR	MALİ SEKTÖR /REFORM.DEST.	TOPLAM		
TABLO 1: KKTC'YE YAPILAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ YARDIMLARININ GELİŞİMİ (CARİ FİYATLARLA)										
2002	51.418.000	99.000.000		150.418.000	243.581.933	5.000.000		248.581.933	26.000.000	424.999.933
2003	67.500.000	51.430.000		118.930.000	293.824.826	5.000.000		298.824.826	14.300.000	432.054.826
2004	63.236.233	101.602.031		164.838.264	91.476.311	9.439.603	50.837.501	151.753.415	28.765.820	345.357.499
2005	92.798.997	127.381.082		220.180.079	193.001.277	37.298.505	63.457.508	293.757.290	2.172.767	516.110.136
2006	115.833.589	183.033.454		298.867.043	154.387.758	93.889.335	55.767.820	304.044.913	24.671.173	627.583.129
2007	120.047.875	158.317.708		278.365.583	227.220.839	29.243.461	15.887.888	272.352.188	13.838.283	564.556.054
2008	139.791.027	157.565.115		297.356.142	377.579.934	46.778.966	8.378.409	432.737.309	20.207.071	750.300.522
2009	167.395.579	102.695.376		270.090.955	627.895.790	30.703.527		658.599.317		928.690.272
2010	163.327.202	155.303.458		318.630.660	424.150.471	34.816.336	89.475.000	548.441.807	0	867.072.467
2011	199.979.873	131.418.858	58.741.920	390.140.651	362.664.336	0	85.325.000	447.989.336	0	838.129.987
2012	194.687.300	127.168.153	72.889.557	394.745.009	358.752.878	0	50.500.000	409.252.878	0	803.997.887
2013	201.795.988	153.300.883	74.584.602	429.681.473	429.375.374	0	69.325.000	498.700.374	0	928.381.847
2014	227.517.948	150.372.970	119.973.436	497.864.353	395.182.958	0	0	395.182.958	0	893.047.312
2015	240.860.181	171.189.424	135.574.860	547.624.466	268.759.989	0	4.000.000	272.759.989	0	820.384.455
2016	252.444.741	145.941.897	107.389.142	505.775.779	220.505.182	0	0	220.505.182	0	726.280.961
2017	305.176.268	247.513.771	153.349.653	706.039.691	224.611.721	0	0	224.611.721	0	930.651.412
TOPLAM	2.603.810.801	2.263.234.179	722.503.169	5.589.548.149	4.892.971.579	292.169.733	492.954.126	5.678.095.438	129.955.114	11.397.598.701
TABLO 2: KKTC'YE YAPILAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ YARDIMLARININ GELİŞİMİ (\$)										
2002	34.145.726	65.744.037		99.889.763	161.758.177	3.320.406		165.078.583	17.266.111	282.234.456
2003	45.208.926	34.445.852		79.654.778	196.792.662	3.348.809		200.141.471	9.577.595	289.373.844
2004 (YTL)	44.459.263	71.432.962		115.892.226	64.313.910	6.636.667	35.742.133	106.692.709	20.224.278	242.809.213
2005(TL)	69.212.127	95.004.428		164.216.555	143.945.833	27.818.284	47.328.411	219.092.528	1.620.511	384.929.595
2006	80.939.852	127.896.414		208.836.267	107.879.954	65.606.090	38.968.309	212.454.354	17.239.223	438.529.844
2007	92.237.524	121.641.748		213.879.272	174.582.745	22.468.906	12.207.292	209.258.943	10.632.499	433.770.714
2008	108.121.403	121.868.776		229.990.179	292.039.290	36.181.202	6.480.282	334.700.775	15.629.164	580.320.117
2009	108.202.034	66.380.777		174.582.810	405.862.578	19.846.307	0	425.708.886	0	600.291.696
2010	108.858.385	103.510.520		212.368.905	282.698.379	23.205.260	59.635.528	365.539.167	0	577.908.073
2011	119.748.427	78.693.927	35.174.802	233.617.156	217.164.273	0	51.092.814	268.257.087	0	501.874.244
2012	108.612.162	70.944.576	40.663.630	220.220.368	200.141.076	0	28.172.943	228.314.019	0	448.534.386
2013	106.080.002	80.587.122	39.207.592	225.874.716	225.713.807	0	36.442.727	262.156.534	0	488.031.250
2014	103.989.190	68.729.361	54.834.972	227.553.523	180.622.039	0	0	180.622.039	0	408.175.562
2015	88.551.537	62.937.288	49.843.699	201.332.524	98.808.820	0	1.470.588	100.279.408	0	301.611.932
2016	83.513.544	48.280.368	35.526.380	167.320.292	72.947.328	0	0	72.947.328	0	240.267.620
2017	80.894.968	65.610.012	40.649.345	187.154.325	59.539.224	0	0	59.539.224	0	246.693.549
TOPLAM	1.382.775.069	1.283.708.169	295.900.420	2.962.383.658	2.884.810.093	208.431.931	317.541.029	3.410.783.053	92.189.381	6.465.356.092

TABLO 3: TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NCE 2017 YILINDA KUZAY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ'NE YAPILAN YARDIMLAR (KESİN HESAP)

AÇIKLAMALAR	2016 YILINDAN DEVREDEN TOPLAM	2017			TOPLAM	EKLENEN / DÜŞÜLEN	2017 TOPLAM REVİZE ÖDENEĞİ	2017 YILI HARCAMASI	2018 YILINA DEVREDEN ÖDENEK
		BÜTÇE ÖDENEĞİ	GERİ DÖNÜŞ ÖDENEĞİ	YAPILAN REVİZE İŞLEMLERİ					
SAVUNMA ÖDENEKLERİ (HİBE)	54.675.173,98	292.000.000,00	0,00	0,00	346.675.173,98	0,00	346.675.173,98	305.176.267,81	41.498.906,17
ALTYAPI PROJELERİ (HİBE)	286.833.337,60	225.000.000,00		0,00	511.833.337,60	0,00	511.833.337,60	247.513.770,65	264.319.566,95
Ankara Kaynaklı Projeler	46.700.000,00	84.600.000,00	0,00	0,00	131.300.000,00	7.843.000,00	139.143.000,00	94.339.468,65	44.803.531,35
Lefkoşa Kaynaklı Projeler	240.133.337,60	140.400.000,00		0,00	380.533.337,60	-7.843.000,00	372.690.337,60	153.174.302,00	219.516.035,60
REEL SEKTÖR (Geri dönüşler dahil)	66.766.201,78	135.000.000,00	10.233.798,22	6.327.582,61	218.327.582,61	0,00	218.327.582,61	153.349.652,73	64.977.929,88
Ankara Kaynaklı Projeler	4.000.000,00	28.000.000,00		0,00	32.000.000,00	0,00	32.000.000,00	20.500.000,00	11.500.000,00
Lefkoşa Kaynaklı Projeler	52.860.506,86	107.000.000,00		0,00	159.860.506,86	0,00	159.860.506,86	132.849.652,73	27.010.854,13
Geri Dönüşler	9.905.694,92	0,00	10.233.798,22	6.327.582,61	26.467.075,75		32.794.658,36	0,00	32.794.658,36
TEŞVİK KREDİLERİ (T. KALKINMA BANKASI)	11.000.000,00	11.000.000,00	0,00	0,00	22.000.000,00	0,00	22.000.000,00	0,00	22.000.000,00
KREDİLER	255.980.075,21	510.000.000,00	0,00	0,00	765.980.075,21	0,00	765.980.075,21	224.611.721,08	541.368.354,13
Kamu Sektörü (Cari Bütçe Açığına Katkı)	0,00	150.000.000,00		0,00	150.000.000,00	0,00	150.000.000,00	150.000.000,00	0,00
Kamu Sektörü (Diğer)	980.075,21	75.000.000,00		0,00	75.980.075,21	0,00	75.980.075,21	74.611.721,08	1.368.354,13
Reform Destekleme Ödeneği	255.000.000,00	285.000.000,00		0,00	540.000.000,00	0,00	540.000.000,00	0,00	540.000.000,00
TOPLAM	675.254.788,57	1.173.000.000,00	10.233.798,22	0,00	1.858.488.586,79	0,00	1.864.816.169,40	930.651.412,27	934.164.757,13

NOT: Reel Sektöre ilişkin olarak "Yapılan Revize İşlemleri" sütununda yer alan tutar 2017 yılında Geri Dönüş Hesabı için beklenen tutarın üzerindeki gerçekleşmeyi göstermektedir.

Kaynak: (T.C. KEİ Ofisi, T.C. Yardımları , 2018).

TABLO 4: ANKARA KAYNAKLI PROJELER

ALTYAPI (ANKARA KAYNAKLI PROJELER)	Devreden Ödenek	2017 Ödeneği	Eklenen	Düşülen	İptal Edilen	Toplam Ödenek	Toplam Harcama
ULAŞTIRMA SEKTÖRÜ	29.000.000,00	18.000.000,00				47.000.000,00	33.186.617,51
KKTC Karayolları Master Plân Uygulama Projesi	27.000.000,00	18.000.000,00				45.000.000,00	31.592.379,57
Ercan Havaalanı Geliştirme Projesi	2.000.000,00					2.000.000,00	1.594.237,94
EĞİTİM SEKTÖRÜ			6.243.000,00			6.243.000,00	6.241.172,00
Gençlik ve Spor Faaliyetleri Projesi			6.243.000,00			6.243.000,00	6.241.172,00
SAĞLIK VE SOSYAL HİZMET SEKTÖRÜ		500.000,00				500.000,00	
Devlet Hastanesi Etüd Projesi		500.000,00				500.000,00	
DİĞER KAMU SEKTÖRÜ	13.700.000,00	30.100.000,00	16.600.000,00			60.400.000,00	54.392.479,14
Vakıflar İdaresi Projesi	500.000,00					500.000,00	
Müşavirlik Hizmetleri Projesi	300.000,00	1.000.000,00				1.300.000,00	1.245.329,14
E-Devlet Projesi	10.000.000,00	20.000.000,00				30.000.000,00	30.000.000,00
Maliye Otomasyon Projesi	2.000.000,00	5.000.000,00	3.100.000,00			10.100.000,00	10.032.951,00
K.K.T.C'de Nirengi Ağı Oluşturulması Projesi	900.000,00	4.100.000,00				5.000.000,00	
Kent Güvenlik Yönetim Sistemi Projesi			13.500.000,00			13.500.000,00	13.114.199,00
ÇEVRE SEKTÖRÜ		10.000.000,00				10.000.000,00	
Atıksu Artırma ve Sulama Suyu Sistemleri Proje Giderlerine Katkı Projesi		10.000.000,00				10.000.000,00	
SAVUNMA, GÜVENLİK VE ADALET SEKTÖRÜ	4.000.000,00	26.000.000,00		15.000.000,00		15.000.000,00	519.200,00
Yeni Cezaevi Yapımı Projesi	4.000.000,00	26.000.000,00		15.000.000,00		15.000.000,00	519.200,00
TOPLAM	46.700.000,00	84.600.000,00	22.843.000,00	15.000.000,00	0	139.143.000,00	94.339.468,65

Kaynak: (T.C. KEİ Ofisi, T.C. Yardımları , 2018).

TABLO 5: LEFKOŞA KAYNAKLI PROJELER

ALTYAPI (LEFKOŞA KAYNAKLI)	Devreden Ödenek	2017 Ödeneği	Eklenen	Düşülen	İptal Edilen	Toplam Ödenek	Toplam Harcama
TARIM SEKTÖRÜ	11.350.000,00	10.850.000,00	700.000,00	700.000,00		22.200.000,00	9.281.326,44
Meteoroloji Hizmetlerinin Geliştirilmesi Projesi	300.000,00	200.000,00				500.000,00	424.987,49
Bitki Koruma ve Bitkisel Üretimi Geliştirme Projesi	800.000,00	800.000,00				1.600.000,00	926.076,43
Tarım Bilgi Sisteminin Oluşturulması Projesi		500.000,00				500.000,00	19.980,00
Merkezi Bitki Sağlığı ve Karantina Laboratuvarının Kurulması Projesi	1.000.000,00					1.000.000,00	
Organik Tarımın Geliştirilmesi Projesi	50.000,00	150.000,00				200.000,00	117.131,73
Hayvancılığın ve Organize Hayvan Barınaklarının Geliştirilmesi Projesi	2.000.000,00	1.500.000,00				3.500.000,00	945.084,93
Balıkçı Barınaklarının İyileştirilmesi ve Geliştirilmesi Projesi	1.500.000,00	1.500.000,00		700.000,00		2.300.000,00	276.894,48
Hayvan Islahı, Hayvansal Hastalık ve Zararlılarla Mücadele Projesi	1.000.000,00	2.500.000,00	700.000,00			4.200.000,00	4.157.699,81
Sınır Kontrol Noktası Oluşturma Projesi	2.000.000,00					2.000.000,00	
Tarımsal Araştırma ve Geliştirme Projesi	900.000,00	1.500.000,00				2.400.000,00	485.377,66
Ormancılık Sektörünü Geliştirme Projesi	1.800.000,00	2.200.000,00				4.000.000,00	1.928.093,91
SANAYİ VE TİCARET SEKTÖRÜ	6.000.000,00	4.000.000,00				10.000.000,00	5.320.631,74
Organize Sanayi Bölgeleri Altyapı İnşaatına Katkı Projesi	6.000.000,00	4.000.000,00				10.000.000,00	5.320.631,74
ULAŞTIRMA SEKTÖRÜ	32.500.000,00	7.100.000,00				39.600.000,00	19.079.116,38
Girne Antik Limanı Mendereginin Tamiri Projesi		1.000.000,00				1.000.000,00	
Toplu Taşımacılığı Geliştirme Etüt Projesi	200.000,00					200.000,00	
Yol Yapım ve Bakım Projesi	30.000.000,00	5.000.000,00				35.000.000,00	18.257.852,38
Limnların ve Diğer Kıyı Yapılarının Geliştirilmesi Projesi		1.000.000,00				1.000.000,00	796.268,25
Gemi Trafik Yönetim Projesi	2.300.000,00					2.300.000,00	9.340,00

Sivil Havacılık Proje Giderleri		100.000,00				100.000,00	15.655,75
EĞİTİM SEKTÖRÜ	11.752.135,00	21.835.000,00				33.587.135,00	21.731.509,47
Eğitim ve Öğretim Hizmetlerinin Geliştirilmesi ve Katkı Projesi	8.000.000,00	15.000.000,00				23.000.000,00	17.531.220,58
Eğitim Programı Geliştirme Projesi	1.900.000,00					1.900.000,00	1.021.160,00
Kitap Basım Projesi		1.985.000,00				1.985.000,00	1.487.015,44
Özel Eğitimin Desteklenmesi Projesi	400.000,00	600.000,00				1.000.000,00	360.531,26
Meslek Liseleri Kampüs Projesi Etüdü	250.000,00					250.000,00	
Girne Öğretmen Evi Tamir Bakım ve Onarım Projesi		3.000.000,00				3.000.000,00	
Gençlere Yönelik Etkinliklerin Desteklenmesi Projesi		750.000,00				750.000,00	154.520,60
Sportif Faaliyetlere ve Spor Tesislerine Katkı Projesi	300.000,00	500.000,00				800.000,00	528.535,80
T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Spor Tesisleri Yapımına Katkı Projesi	902.135,00					902.135,00	648.525,79
KÜLTÜR SEKTÖRÜ	10.394.506,00	24.580.000,00	1.250.000,00	809.480,00		35.415.026,00	22.003.649,54
Din Hizmetlerinin Geliştirilmesi ve Katkı Projesi	7.877.571,00	12.000.000,00		809.480,00		19.068.091,00	9.583.196,10
Kıbrıs Vakıflar İdaresi Projeleri Katkı Projesi		4.500.000,00				4.500.000,00	4.051.817,91
Tanıtma, Enformasyon ve Tören Giderlerine Katkı Projesi	796.935,00	6.000.000,00	1.200.000,00			7.996.935,00	6.253.266,32
Anıtlar, Şehitlikler ve Müzeler Yapım ve Onarımı ile Katkı Projesi	320.000,00	680.000,00	50.000,00			1.050.000,00	540.812,33
Arkeolojik Kazı Çalışmalarına Katkı Projesi	500.000,00	500.000,00				1.000.000,00	528.705,95
Eski Eserlerin Restorasyonu Projesi		800.000,00				800.000,00	453.997,50
T.C.-KKTC Kültür ve Sanat İşbirliği ve Katkı Projesi	900.000,00	100.000,00				1.000.000,00	591.853,43
SAĞLIK VE SOSYAL HİZMET SEKTÖRÜ	14.876.000,00	7.500.000,00				22.376.000,00	3.552.938,24
Tıbbi Teçhizat ve Ambulans Alımı Projesi	5.000.000,00	1.000.000,00				6.000.000,00	1.912.900,00
Sağlık Hizmetlerinin Geliştirilmesi Projesi	5.000.000,00					5.000.000,00	103.626,30

Onkoloji Hastanesi Yapım Projesi	1.576.000,00					1.576.000,00	1.176.051,94
Sosyal Hizmet Projesi	3.300.000,00	5.000.000,00				8.300.000,00	360.360,00
Devlet Laboratuvarına Teçhizat Alımı ve Akreditasyon Projesi		1.500.000,00				1.500.000,00	
DİĞER KAMU SEKTÖRÜ	145.660.696,60	61.135.000,00	2.909.480,00	11.343.000,00		198.362.176,60	64.153.620,30
BRT Altyapı Yatırımlarına Katkı	250.000,00	750.000,00				1.000.000,00	238.920,24
Maliye İdaresini Geliştirme Projesi	100.000,00	500.000,00				600.000,00	376.610,90
Rekabet Kurumunu Geliştirme Projesi	100.000,00	100.000,00				200.000,00	161.597,12
Tamamlama Projesi	20.995.696,60		1.500.000,00	11.343.000,00		11.152.696,60	
T.C.'den Görevli Olarak Gelen Kamu Görevlileri ve Uzmanların Ücretleri Projesi		5.000.000,00				5.000.000,00	2.886.009,08
Hizmet Binaları Yapım Geliştirme ve Tamamlama Projesi	14.000.000,00	15.000.000,00				29.000.000,00	623.214,11
Hizmet İçi Eğitim Programlarının Desteklenmesi Projesi	300.000,00					300.000,00	
Otomasyon Projelerine Katkı Projesi		750.000,00	600.000,00			1.350.000,00	586.408,87
Dernek, Birlik, Kulüp, Sendika, Vakıf vb. STK'lara Katkı Projesi	2.000.000,00	4.000.000,00				6.000.000,00	4.893.103,79
Akaryakıt Birimi Laboratuvarının Geliştirilmesi Projesi	250.000,00					250.000,00	
Belediye ve Köylerin Altyapı Yatırımlarına Katkı Projesi	107.665.000,00	32.535.000,00	809.480,00			141.009.480,00	54.387.756,19
Tapu ve Kadastro Hizmetlerinin Geliştirilmesine Katkı Projesi		1.500.000,00				1.500.000,00	
Posta Dairesi Hizmetlerinin Geliştirilmesine Katkı Projesi		1.000.000,00				1.000.000,00	
ÇEVRE SEKTÖRÜ	2.000.000,00	1.500.000,00	150.000,00			3.650.000,00	1.574.971,51
Türkiye'den Boruyla Su Getirme Projesi KKTC Dağıtım Kısmı	300.000,00	1.000.000,00	150.000,00			1.450.000,00	1.297.519,87
Ülkesel Fiziki Plan Projesi	100.000,00					100.000,00	
Özel Çevre Koruma Bölgeleri Planlama, İzleme ve Koruma Projesi	100.000,00					100.000,00	

Çöp Alanlarının Rehabilitasyonu Projesi	1.500.000,00	500.000,00				2.000.000,00	277.451,64
SAVUNMA, GÜVENLİK VE ADALET SEKTÖRÜ	5.600.000,00	1.900.000,00	500.000,00	500.000,00		7.500.000,00	6.476.538,38
Cezaevi'nin Geliştirilmesi Projesi	300.000,00	400.000,00		500.000,00		200.000,00	188.356,00
Gönyeli Polis Karakolu İnşaatı Projesi	1.250.000,00					1.250.000,00	547.623,08
Güzelyurt İtfaiye Binası Projesi	1.400.000,00					1.400.000,00	1.212.986,06
Polis Teşkilatını Güçlendirme Projesi	250.000,00	1.500.000,00				1.750.000,00	1.708.654,00
Polis Okulu Binası Projesi	2.400.000,00		500.000,00			2.900.000,00	2.818.919,24
TOPLAM	240.133.337,60	140.400.000,00	5.509.480,00	13.352.480,00	0	372.690.337,60	153.174.302,00

Kaynak: (T.C. KEİ Ofisi, T.C. Yardımları , 2018).

TABLO 6: REEL SEKTÖR ANKARA KAYNAKLI PROJELER

REEL SEKTÖR (ANKARA KAYNAKLI)	Devreden Ödenek	2017 Ödeneği	Eklenen	Düşülen	İptal Edilen	Toplam Ödenek	Toplam Harcama
YÜKSEKÖĞRETİM SEKTÖRÜ	4.000.000,00	28.000.000,00				32.000.000,00	20.500.000,00
ODTÜ Kuzey Kıbrıs Kampüsü Giderlerine Katkı Projesi		27.000.000,00				27.000.000,00	18.000.000,00
İTÜ Kuzey Kıbrıs Kampüsü Giderlerine Katkı Projesi	4.000.000,00	1.000.000,00				5.000.000,00	2.500.000,00
TOPLAM	4.000.000,00	28.000.000,00	0	0	0	32.000.000,00	20.500.000,00

Kaynak: (T.C. KEİ Ofisi, T.C. Yardımları , 2018).

TABLO 7: REEL SEKTÖR LEFKOŞA KAYNAKLI PROJELER

REEL SEKTÖR (LEFKOŞA KAYNAKLI)	Devreden Ödenek	2017 Ödeneği	Eklenen	Düşülen	İptal Edilen	Toplam Ödenek	Toplam Harcama
TARIM SEKTÖRÜ	2.500.000,00	14.500.000,00	2.000.000,00			19.000.000,00	17.275.969,00
Proje Destekli Tarımsal Kısmi Hibe Programı	1.500.000,00	4.500.000,00				6.000.000,00	5.879.753,18
Tarımsal Hibe Programı		1.500.000,00				1.500.000,00	1.363.940,40
Tarımsal Yatırım Desteği Programı	750.000,00	750.000,00				1.500.000,00	39.500,00
Faiz Destekli Zirai Kredi Programı Projesi		7.000.000,00	2.000.000,00			9.000.000,00	9.000.000,00
Modern Sulama Sistemlerinin Geliştirilmesi ve Eğitimi Projesi	250.000,00	750.000,00				1.000.000,00	992.775,42
SANAYİ VE TİCARET SEKTÖRÜ	1.000.000,00	30.500.000,00				31.500.000,00	28.681.736,53
Kefalet Sandıklarına Katkı Projesi		1.000.000,00				1.000.000,00	
Sanayici ve KEZ'e Yönelik Proje Destekli Kısmi Hibe Programı		5.000.000,00				5.000.000,00	5.000.000,00
Sanayici ve KEZ'e Yönelik Faiz Destekli Kredi Programı Projesi		4.000.000,00				4.000.000,00	4.000.000,00
Kalite Belgesi, Fuar, Pazarlama ve Navlun Hibe Destek Programı Projesi	1.000.000,00	6.000.000,00				7.000.000,00	5.790.514,31
Esnaf ve Hizmet Sektörüne Yönelik Faiz Destekli Kredi Programı		6.000.000,00				6.000.000,00	6.000.000,00
Faiz Destekli KOBİ Yatırım Kredi Programı		4.000.000,00				4.000.000,00	4.000.000,00
Hibe Programları Yönetim Giderleri Projesi		500.000,00				500.000,00	391.222,22
Girişimcilik Projesi		4.000.000,00				4.000.000,00	3.500.000,00
TURİZM SEKTÖRÜ	27.350.000,00	34.000.000,00	25.000.000,00	8.000.000,00		78.350.000,00	70.980.418,47
Eko Turizmi ve Pansiyonculuğu Geliştirme Projesi	500.000,00					500.000,00	500.000,00
Turizm Teşvik Programı	19.000.000,00	21.000.000,00	25.000.000,00			65.000.000,00	62.747.137,49
Turizm Bölgeleri Alt Yapılarına Katkı ve Turizm Çeşitlendirme Projesi		5.000.000,00		3.000.000,00		2.000.000,00	575.126,83
Turizm Yatırımlarına Faiz Destekli Kredi Programı	7.000.000,00					7.000.000,00	4.000.000,00
Turizm Projelerine Kısmi Hibe Programı	850.000,00	3.000.000,00				3.850.000,00	3.158.154,15

Turizm Tanıtım Projesi		5.000.000,00		5.000.000,00			
YÜKSEKÖĞRETİM SEKTÖRÜ	15.889.749,00	36.000.000,00		3.000.000,00		48.889.749,00	13.911.528,73
Üniversitelerin Ortak Tanıtımına Katkı Projesi	750.000,00	1.250.000,00				2.000.000,00	925.661,08
Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı Projesi	250.000,00	750.000,00				1.000.000,00	644.455,20
Lefke Avrupa Üniversitesi'nin Geliştirilmesine Katkı Projesi	1.879.034,00	6.500.000,00				8.379.034,00	7.306.674,55
Üniversitelerin Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projelerini Destekleme Projesi	3.318.260,00	15.000.000,00		1.000.000,00		17.318.260,00	327.155,83
Üniversitelerin Uluslararası Akreditasyonu ve Bologna Sürecine Hazırlanması Projesi		5.000.000,00				5.000.000,00	1.300.000,00
DAÜ Yatırım Giderlerine Katkı Projesi	7.192.455,00					7.192.455,00	3.407.582,07
Yurt Yapımı Faiz Destek Programı	2.500.000,00	7.500.000,00		2.000.000,00		8.000.000,00	
DİĞER KAMU SEKTÖRÜ	16.026.452,78	2.233.798,22	6.327.582,61	16.000.000,00		8.587.833,61	2.000.000,00
Tamamlama Projesi	16.026.452,78	233.798,22	6.327.582,61	16.000.000,00		6.587.833,61	
Kırsal Kalkınma ve Sosyal Hizmet Projesi		2.000.000,00				2.000.000,00	2.000.000,00
TOPLAM	62.766.201,78	117.233.798,22	33.327.582,61	27.000.000,00	0	186.327.582,61	132.849.652,73

Kaynak: (T.C. KEİ Ofisi, T.C. Yardımları , 2018).

Kaynakça

- Devlet Planlama Örgütü, K. (2018). *Gayri Safi Milli Hasıla (2012-2017)*. DPÖ. Ağustos 10, 2018 tarihinde <http://www.devplan.org/Frame-tr.html> adresinden alındı
- Kendirci , B., & Üçkus, Ö. (2015). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetine Yapılan Türkiye Cumhuriyeti Yardımlarının Mali Etkileri*. 2016 tarihinde [http://buder.org.tr/Kutuphane/BILAL_KENDIRCI_OZGUR_UCKUS%20\(1\).pdf](http://buder.org.tr/Kutuphane/BILAL_KENDIRCI_OZGUR_UCKUS%20(1).pdf) adresinden alındı
- Kendirci, B. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Arasında İmzalanan Ekonomik Programlar*. EkoAvrasya. 2018 tarihinde http://ekoavrasya.net/images/upload/attachments/kibris_kitap.pdf adresinden alındı
- T.C. KEİ Ofisi. (2018, Ekim 02). Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi. *Ekonomik Program*. Lefkoşa, KKTC. www.kei.gov.tr: <http://www.kei.gov.tr/ekonomik-program/> adresinden alındı
- T.C. KEİ Ofisi. (2018). *T.C. Yardımları* . Lefkoşa.

KKTC
EKONOMİ
DURUM RAPORU | **2017**